

Центр культур національних меншин Закарпаття
Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики УжНУ
Науково-дослідний центр історично-релігійних студій «Логос» УжНУ
Громадська організація «Русинський культурологічний клуб»
Громадська організація «Закарпатське обласне
науково-культурологічне Товариство імені О. Духновича»
Обласна спілка громадських організацій
«Народна Рада Русинів Закарпаття»

**ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ –
письменник, педагог, священник,
діяч культури та освіти
(1803–1865)**

*Матеріали симпозиуму,
присвяченого 220-й річниці від дня народження
Олександра Духновича*

22 квітня 2023 року, м. Ужгород

Ужгород – 2023

Олександр Духнович – письменник, педагог, священник, діяч культури та освіти (1803–1865): Матеріали симпозиуму, присвяченого 220-й річниці від дня народження Олександра Духновича (22 квітня 2023 року, м. Ужгород) / Під заг. наук. ред. проф. М. Токаря; відп. за вип. Ю. Герцог. Ужгород: РІК-У, 2023. 320 с.

Вшанування у 2023 році на державному рівні пам'ятних дат і ювілеїв видатних особистостей, серед яких і урочисте відзначення 220-х роковин від дня народження Олександра Духновича – письменника, педагога, священника, діяча культури і освіти, проводиться згідно з Постановою Верховної Ради України від 17 грудня 2021 року №1982-ІХ.

До збірника увійшли статті та повідомлення, присвячені цій події. Видання розраховане на широку читацьку аудиторію.

Висловлені у виданні думки належать виключно авторам. Повною мірою збережено авторську лексику, стиль і форму викладу матеріалу. При повному або частковому відтворенні матеріалів публікації посилання на автора та видання обов'язкове.

- ISBN 978-617-8276-16-4
- © Центр культур національних меншин Закарпаття, 2023
 - © Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики УжНУ, 2023
 - © Науково-дослідний центр історично-релігійних студій «Логос» УжНУ, 2023
 - © Громадська організація «Русинський культурологічний клуб», 2023
 - © Громадська організація «Закарпатське обласне науково-культурологічне Товариство імені О. Духновича», 2023
 - © Обласна спілка громадських організацій «Народна Рада Русинів Закарпаття», 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (Олександр ЛЯХ) 6

ДУХНОВИЧУ – 220: СУЧАСНА ВІЗІЯ

Володимир Фенич. Служитель Бога і народу: формування релігійної та національної ідентичності Олександра Духновича від батьківської хати до каноніка капітули Пряшівської єпархії (1803–1844) 10

Мирослава Лендьел. Із історії діяльності культурно-освітнього товариства ім. О.В. Духновича в 20-ті роки ХХ століття. 31

Маріан Токар. «Общество Духновича» як центр консолідації русофільських політико-партійних діячів Закарпаття між двома світовими війнами ХХ століття 37

Юрій Продан. Товариство імені Олександра Духновича: історія і сьогодення 46

Юрій Шипович. Повчальні листи: з епістолярної спадщини Олександра Духновича (з дублюванням русинською мовою) ... 53

Петро Габрин. Цигани (роми) у творчості Олександра Духновича 72

Михайло Белень. Олександр Духнович у моїй творчості 88

Розділ І. ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ – ЖИТТЯ, ПОДВИЖНИЦТВО І ТВОРЧІСТЬ

Євген Жупан. Олександр Духнович – велич у віках 94

Володимир Фенич. Служитель Бога і народу: формування релігійної та національної ідентичності Олександра Духновича від каноніка капітули Пряшівської єпархії до народного будителя «підгорянських русинів» (1844–1865) 99

<i>Тетяна Лутак.</i> Олександр Духнович та духовно-богословська освіта кліриків Мукачівської греко-католицької єпархії . . .	142
<i>Віктор Кічера.</i> Автобіографія та біографії Олександра Духновича: спроба порівняння.	151
<i>Евеліна Мориляк.</i> Дещо з мемуаристики Олександра Духновича.	159
<i>Людвіг Філін.</i> Олександр Духнович в Ужгороді: шлях у вічність.	172
<i>Іван Біланчук.</i> Олександр Духнович і Севлюш.	180
<i>Віктор Реднік, Богдан Шипович.</i> Постать Адольфа Добрянського очима Олександра Духновича.	191
<i>Тетяна Сергієнко.</i> Просвітництво історії Європи: до 220-річчя О. Духновича (24 квітня 1803 р. – 29 березня 1865 р.)	202

Розділ II. ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ – СПАДЩИНА ТА СПАДКОЄМНИЦТВО

<i>Галина Розлуцька.</i> Маркери національної самоідентифікації українців у науковій спадщині Олександра Духновича.	209
<i>Любов Маляр.</i> Духновичеве слово як засіб національного освідомлення русинів-українців.	216
<i>Наталія Ребрик.</i> Василь Довгович та Олександр Духнович: дорогою до національного самовизначення Закарпаття.	226
<i>Михайло Фединишинець.</i> Поезія Олександра Духновича і літературна традиція Закарпаття.	239
<i>Марія Баяновська.</i> Демократичні і гуманістичні педагогічні ідеї Олександра Духновича в духовному розвитку особистості.	247

<i>Марія Кухта, Іванна Чейпеш.</i> Ретроспекція педагогічних ідей О. Духновича в контексті європейських традицій та інноватики.	254
<i>Ласло Зубанич.</i> Місце Олександра Духновича в угорській історичній науці та літературі (<i>угорською мовою з українською анотацією</i>)	265
<i>Михайло Зан.</i> «Руські Народні Дома» як осередки культурно-просвітницької діяльності «Общества Духновича» на Підкарпатській Русі.	275
<i>Неля Світлик.</i> Публіцистика Олександра Духновича на сторінках галицької періодики.	290
<i>Юрій Данилець.</i> Олександр Духнович на сторінках православної періодики Підкарпатської Русі (1920–30-ті рр.)	303
<i>Костянтин Куцов.</i> Пам'ять про Олександра Духновича у діяльності карпатоукраїнських студентських товариств міжвоєнної Чехословаччини.	310

ПЕРЕДМОВА

Історичний досвід показує, що кожна нація, кожний народ, кожна етнічна спільнота, неважливо велика вона чи мала, в переломні періоди свого життя висуває з власного середовища постаті сильних за духом і обдарованих талантом здатних вирішувати назрілі проблеми суспільного життя. Своїх велетнів духу має і наше Закарпаття, цьому є чимало переконливих свідчень. На початку другої половини XIX століття на Закарпатті розгортається загальнодемократичний рух, в основі якого є прагнення до національного самовизначення. Появляється плеяда діячів, які вносять значний вклад у розвиток суспільно-політичного, культурно-духовного життя краю.

Серед цієї когорти чільне місце займає постать Олександра Васильовича Духновича – письменника, педагога, священника, діяча культури та освіти. Він увійшов в історію як «народний Будитель карпаторуського народу». Просвітництво доби Духновича ввібрало в себе і творчо переосмислило досягнення вітчизняної і європейської суспільно-політичної, філософської й наукової думки, надавало величезного значення поширенню знань в усіх сферах суспільного життя.

Його багатогранна діяльність як педагога, священника, культурно-освітнього та громадсько-політичного діяча, слугувала розвитку науки й культури краю, захистові національних інтересів народу. Жодні політично-соціальні бурі та незгоди, модерністські віяння, що пронеслися упродовж століть над нашим краєм, не зменшили його духовного скарбу. Навпаки, велич Духновичевої постаті з огляду XXI століття бачиться в історії духовно-світоглядної спадщини ще більш виразнішою на тлі утвердження державного суверенітету України. Тому ім'я Олександра Духновича навіки вписано у літопис України, зокрема Закарпаття.

Його іменем названо вулиці, у містах і селах встановлені пам'ятники та пам'ятні дошки, функціонують громадські організації, які носять ім'я Будителя. З 1994 року в області легалізоване Закарпатське обласне науково-культурологічне товариство імені Олександра Духновича, яке створено за ініціативи першим його головою Михайлом Алмашієм, заслуженим вчителем України. Сьогодні товариство очолює Юрій Продан, під керівництвом якого організація робить вагомий внесок у гармонізацію міжетнічних відносин у краї.

Вивчаючи і пропагуючи спадщину Олександра Духновича, необхідно мати на увазі, що суспільно-політичні погляди щодо його діяльності пройшли певну еволюцію. З огляду на те, що XXI століття дедалі активніше вбирає в себе багатющу скарбницю надбань минулих віків, поза сумнівом, цей період в історії залишиться періодом принципово нових підходів, моделей і концепцій у трактуванні культурної та духовної спадщини, створеної попередніми поколіннями. Ми є свідками якісного переосмислення багатьох ідеологем, канонічних стереотипів, а також повернення у контекст повсякденного життя тих ідей і уявлень, які служили надійним орієнтиром на складних шляхах від національного і духовного поневолення до ідеалів вільної людини і вільного суспільства.

Нині, у воєнний час, коли наша держава захищає свою територіальну цілісність, незалежність та державний суверенітет від російського агресора, на захист своєї Батьківщини разом з етнічними українцями піднялись також представники різних національних меншин та етносів краю: словаки, угорці, румуни, німці, роми та інші, показавши цим єдиний сталений кулак агресору. Бо ж заповідав Духнович нащадкам «Любіть рід свій, не тому, що він славний, а тому, що він ваш».

Олександр Духнович поєднував у собі якості священнослужителя і науковця, носія церковних та світських засад, стояв на релігійно-ідеалістичних позиціях.

Наукова та педагогічна спадщина Олександра Духновича, його принципи і завдання християнської педагогіки, на наш

погляд, не втратили свою актуальність та цінність і на сучасному етапі реформування Нової української школи, розвитку науки та національної освіти в цілому, а педагогічні ідеї і зараз співзвучні з концептуальними засадами сучасного національного виховання молоді.

Доброю нагодою переконатися у співзвучності гуманістичних мотивів і традицій, уявлень Будителя про пріоритет загальнолюдських цінностей є організація і проведення сьогоднішнього симпозиуму, присвяченого 220-й річниці від дня народження Олександра Духновича. І це не випадково, адже з метою консолідації та формування історичної свідомості Українського народу, збереження національної пам'яті Верховна Рада України прийняла рішення (Постанова Верховної Ради України від 17 грудня 2021 року №1982-ІХ «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022-2023 роках») про вшанування у 2023 році на держаному рівні пам'ятних дат і ювілеїв видатних особистостей, серед яких і урочисте відзначення 220-х роковин від дня народження Олександра Духновича – письменника, педагога, священника, діяча культури та освіти.

Нині постає Духновича в історії українського державотворення бачиться ще яскравішою, а багатий і різноманітний світ його поглядів, думок та творчої спадщини з новою переконливою силою постає у ваших статтях і повідомленнях, які опубліковані у тематичному збірнику, присвяченому вшануванню пам'яті Будителя. Нехай ваше вагоме слово про Олександра Духновича, шановні педагоги, вчені, представники молоді, лідери громадських організацій національно-культурних товариств, стане надійною підмогою у вивченні та популяризації його діяльності як письменника, педагога, священника, діяча культури та освіти.

Про роль Олександра Духновича в історії України, зокрема Закарпаття, написано і сказано чимало, проте й надалі залишаються малодосліджені окремі аспекти його діяльності та спадкоємництва. Вважаємо, що всі спірні питання («білі плями»),

пов'язані з інтерпретацією творчості Будителя потрібно вирішувати лише на основі ретельного вивчення та дослідження першоджерел, які нині зберігаються як в архівах України, так і архівах низки країн Європи.

Наше з Вами подальше завдання – постійно працювати над збереженням його спадщини, щоб зробити її доступною для сучасників і прийдешніх поколінь.

Олександр ЛЯХ,

заступник директора департаменту – начальник управління національностей та релігій департаменту стратегічних комунікацій, національностей та релігій облдержадміністрації – обласної військової адміністрації

ДУХНОВИЧУ – 220: СУЧАСНА ВІЗІЯ

Володимир ФЕНИЧ,

кандидат історичних наук, доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн, координатор Науково-дослідного центру історично-релігійних студій «Логос» Ужгородського національного університету

СЛУЖИТЕЛЬ БОГА І НАРОДУ: ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА ВІД БАТЬКІВСЬКОЇ ХАТИ ДО КАНОНІКА КАПІТУЛИ ПРЯШІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ (1803–1844)

Минуле – це завжди інша країна. Люди минулого, про яких ми сьогодні говоримо, ніколи не могли знати, в яких країнах про них будуть пам'ятати, вивчати їхню творчість, вшановувати їхні імена, організовувати на їхню честь урочисті зібрання, наукові конференції, вважати своїми чи чужими... Олександр Духнович – один із них: свій серед чужих і чужий серед своїх. І він не один такий. Для одних Духнович – народний будитель карпатських (чи принаймні підкарпатських) русинів, для других – «український Шевченко на Закарпатті» (хоч він народився, жив і творив на словацькій Пряшівщині), для третіх – руський в широкому значенні слова «Русь» чи росіянин – у його вужчому розумінні. Насправді ж він був тільки тим, ким був за свої неповні 62 роки земного життя, а не тим, ким його бачили чи бажають бачити сьогодні нащадки. О. Духнович народився при Габсбургах ще за старої Священної Римської імперії німецької нації (перестала існувати 1804 р.), а формувався як особистість за Австрійської імперії (існувала до 1867 р.).

В імперському дискурсі не могло бути місця для чітко окресленої національної ідентичності: це були розмиті самоіден-

тифікації без жодних претензій на остаточні маркери етнічності людини. Будь-яка спроба націоналізації людини імперського нарративу зведеної до однини, а не множини – апіорі приречена на невдале конструювання історії. То були люди, як виразно висловився у 1991 р. відомий канадський історик Павло-Роберт Маґочій з приводу українського національного відродження «довгого» ХІХ-го ст., які жили в реаліях «численних політичних лояльностей та взаємовиключних етнічних ідентичностей» [63, с. 97–107]. Таким був і герой мого тексту: росіянин за походженням своїх батьків, австрофіл за політичною лояльністю до правлячої династії Габсбургів, слов'янофіл і русофіл за своїм культурним світоглядом та «підгорянський» / «підбескидський» русин Карпатської Русі (угорських і галицьких русинів) – за етнічною ідентичністю. Одним словом, своїми поглядами О. Духнович доводив, а не спростовував існуючу пізніше серед дослідників націй та націоналізму прописну істину: з національністю не народжуються, з нею – помирають.

Моє знайомство із О. Духновичем – не нинішнє. Серед своїх перших наукових публікацій ще тридцять років тому (1993-го) в мене була невеличка стаття про оцінку листування О. Духновича з о. Яковом Головацьким, виголошена перед тим на Науковій конференції в Ужгороді «О. В. Духнович і Слов'янський світ» (23-24 квітня) [90, с. 157–158]. Після неї я звертався до постаті лідера карпаторусинського національного відродження у своїй дисертаційній роботі 1997-го р. [89, 25 с.], працях про Михайла Лучкая, Василя Довговича, Іпполіта (Володимира) Терлецького та дослідженнях з історії Мукачівської греко-католицької єпархії [26, с. 3–4, 11, 13–16, 20–22, 26–27].

Двадцять років тому Ужгородський національний університет ініціював звернення до ЮНЕСКО, щоб 200-ліття з дня народження Олександра Духновича стало ювілеєм цієї світової організації. 2003 рік в Словаччині було оголошено роком Духновича, а 21–22 червня 2003 р. в залі засідань Крайового уряду в Пряшеві відбулася Міжнародна наукова конференція під па-

тронатом та привітаннями її учасників президентом Словацької Республіки Рудольфом Шустером та президентом України Леонідом Кучмою. У 2005 р. Музей українсько-руської культури у Свиднику видав Матеріали цієї конференції під назвою «Олександр Духнович і наша сучасність» [69, 274 с.].

Один із найкращих дослідників творчої спадщини О. Духновича Олена Рудловчак [її перу належить найповніша на сьогодні біографія народного будителя: 82, с.15–168] розпочала свій виступ і статтю на конференції 2003 р. в Пряшеві такими словами: *«Двохтоліття від дня народження Олександра Духновича дало міцний імпульс розвитку духновичезнавства і взагалі карпатознавства, ядро якого з Пряшівщини, де давня слава повністю вигасає, пересунулось на Україну, точніше, на Закарпаття, зосередившись навколо Ужгородського національного університету і кладучи міцні підвалини для перспективного його розвитку»* [81, с. 23]. Doctor honoris causa Ужгородського національного університету (від січня 2001 р.), на жаль, сильно помилилася: в цьому університеті не те, щоб духновичезнавство, тут ціле карпатознавство останні роки перебуває під загрозою зникнення через постійні цькування дослідників карпатознавства у «сепаратизмі». Звісно, вини в цьому, шанованої Олени Рудловчак не має жодної. Сподіваюсь, що дана конференція змінить на краще загальний стан вітчизняного карпатознавства та духновичезнавства.

На моє глибоке переконання, з усіх карпаторусинських діячів постать О. Духновича твердо стоїть в одному ряду за впливовістю на своїх сучасників та нащадків посередині між його визначним попередником єпископом Мукачівської греко-католицької єпархії Андрієм Бачинським (1732–1773–1809) та його видатним наступником, прем'єр-міністром автономної Підкарпатської Русі та президентом «одноденної» Карпатської України о. Августином Волошином (1874–1945). Своім народженням (24 квітня 1803 р.) і смертю (29 березня 1865 р.) О. Духнович лінеарно зв'язав континуїтет формуван-

ня національної самосвідомості карпатських русинів, пробудження яких заклав єпископ А. Бачинський в останній третині XVIII ст., а їхнє друге національне відродження якісно збагатив своєю масштабною діяльністю в перші три десятиліття ХХ ст. о. А. Волошин.

За цей час карпаторусинське суспільство, як і будь-яке суспільство малих, недержавних народів, відповідно до визнаної концепції відомого чеського історика Мірослава Гроха [13, 171 s.; 14, 115 s.], пережило три фази (стадії) формування національної ідентичності: 1) культурницьку, 2) організаційну та 3) політичну. Збирання культурної спадщини, написання перших історій та граматик припало на «золоту добу» А. Бачинського та його «вихованців» (І. Пастелій, Д. Бабілович, І. Кутка, А. Коцка, Й. Базилович, М. Брадач, І. Фоґарашій, Г. Таркович, М. Лучкай, В. Довгович...). Організація інституцій та структур (газет, часописів, товариств), через які належало поширювати здобутки своїх інтелектуалів, припала на добу «народного будителя» О. Духновича та його послідовників (І. Раковський, А. Добрянський, В. Кимак, І. Сільвай, А. Кралицький, О. Митрак, О. Павлович, О. Ставровський-Попрадов, Є. Сабов, Є. Фенцик...). Досягнення політичної автономії за етнонаціональною ознакою (Руська Крайна – А. Штефан і О. Сабов, 1918–1919; Підкарпатська Русь – Г. Жаткович, А. Бескид, К. Грабар, І. Парканій, 1919–1938; А. Бродій, 1938), вершиною якої стало проголошення самостійної «одноденної» Карпатської України та обрання її президентом А. Волошина. За час з 70-х рр. XVIII ст. до березня 1939-го р. лідери русинського суспільства під Карпатами, як це майстерно проаналізував П.-Р. Маґочій [64, с. 25–406], пройшли через загальне слов'янофільство, австрофільство, угрофільство, русофільство, чехофільство, українофільство і, звісно, русинофільство. В різні часи історії всі з них були фаворитами, а деякі навіть досягали політичного успіху, однак у підсумку, при всіх об'єктивних та суб'єктивних обставинах, на тривалішу перспективу перемогла лише одна українофільська орієнтація.

Проте, якщо порівняти бібліографію праць, присвячену усім трьом визначним постатям карпатських русинів – А. Бачинському, О. Духновичу та А. Волошину, то Олександр Духнович залишається донині беззаперечним лідером дослідницьких симпатій [Пор.: 72, 282 с.].

З усіх поглядів, яких вивчали життя і творчість О. Духновича, дослідники найменше звертали увагу на його безпосереднє покликання – покликання священника. За відомим усім народним будителем карпаторуського народу стояв освічений інтелектуал своєї доби, греко-католицький священник російського походження та карпаторусинської ідентичності. Якби О. Духнович не був священником, світ ніколи б не дізнався про Духновича – педагога, поета, кореспондента, письменника, організатора, одним словом народного будителя. Тому в даному дослідженні спробую описати формування релігійної та національної ідентичності О. Духновича до того часу, коли він став відомим і визнаним серед свого народу «будильником». Формування служителя Бога і народу проходило спочатку в селах Старинської долини округу Сніна (в Тополі і Стащині / Стакчині), а відтак у містах – угорсько-русинському Ужгороді та словацько-русинському Пряшеві.

Родинне середовище: Старинська долина Снінського округу Земплінського комітату

Усі відомі історії та історикам Духновичі народилися і жили у двох-трьох селах Старинської долини округу Сніна комітату Земплін (нині Пряшівський край, Словаччина). Це села Тополя, Стащино / Стакчино, Стащинська Розтока, Старина і містечко Сніна.

Батьком Олександра був о. Василь Дмитрович Духнович – парох с. Тополя, а матір'ю – Марія Іванівна Гербер. У метриці сусіднього села Стащин (Стакчин – Stakčín), яку від 1812 р. почав вести сам о. Василь Духнович, є запис наступного священника під 25-м листопадом 1816 р., що він помер у віці 40

років. З метрики, отже, випливає, що батько Олександра, Василь Духнович народився 1776 р. в Тополі. Рукоположення у священники відбулося 1799 року. [23, с. 33].

Зі своєю дружиною Марією Гербер (1784 р., с. Дячів ? – 1843 р., с. Тур'я Ремети) подружжя Духновичів мало вісім дітей: чотирьох хлопців і чотирьох дівчат. Двоє народилися в с. Тополі, а шестеро – в с. Стащині. У Тополі народилися два сини: Адам (1801 р., або 1802 р. ?) і Олександр (24 квітня 1803 р.). Адам невдовзі помер, бо 1806 р. вже згадується лише один Олександр. Два наступні сини народилися в с. Стащині, але скоро теж померли: Антон 1814 р. і Андрій – 1820 року [23, с. 33]. Таким чином із братів Духновичів залишився живим і дожив до 62-х років лише Олександр.

Із чотирьох дочок Духновичів, найстарша Юліана (1806 р., с. Стащин – 6.10.1876 р., с. Іначівці) вийшла заміж за священника Йосифа Даниловича; друга дочка Зузанна прожила двадцять років (1807 р., с. Стащин – 31.12.1827 р., с. Вишня Рибниця) і встигла стати дружиною священника Георгія Невицького; третя дочка Софія (1812 р., с. Стащин – 1882 р., можливо померла в доньки Марії в с. Лотиську?) стала дружиною священника Федора Баранковича; наймолодша дочка Тереза (3.11.1814 р., с. Стащин – після 1865 р., с. Вишній Мирошів?) вийшла заміж за півцеучителя Андрія Купка-Мирошая в с. Біловежі [23, с. 33–34].

Про діда О. Духновича – Дмитра Васильовича Духновича відомо, що він помер 4 серпня 1829 р. на 92-му році життя у Стащинській Розтоці, де і був похований. Це дає підстави вважати, що він народився 1737 р. в с. Тополі, звідки походили всі Духновичі. Дмитрій Духнович був одружений з Євстахією (1756 р.? – 1829 р., с. Стащинська Розтока), з якою мав сина Василя (с. Тополя, 1776 р. – с. Стащин, 1816 р.) і доньку Анастасію (1791 р., с. Тополя – 1831 р., с. Стащин), яка вийшла заміж за півцеучителя у Стащинській Розтоці Івана Шеденця [23, с. 34].

Батьком о. Дмитра, а отже, прадідом О. Духновича, був Василь Духнович, про якого зберігся єдиний запис від 1746

роком. Мирослав Бураль, сучасний дослідник-краєзнавець генеології О. Духновича із с. Тополя, встановив, що прадід Олександра – Василь Духнович помер у Тополі перед 1750 р., а народився приблизно 1710 року [23, с. 34]. У Василя (I-го) Духновича було двоє синів: старший син Петро Духнович згадується священником у с. Тополя в 1788 і 1792 роках [1, old. 111] та молодший син Дмитро Духнович (1737 р., с. Тополя – 1829 р., с. Стащинська Розтока), який впродовж усього життя був кантором (дяковчителем) у с. Тополі [23, с. 34–35].

На основі вище наведеного фактичного матеріалу родовід Олександра Духновича виглядає наступним чином: ? → Василь (I-й) Духнович (бл. 1710 р., с. Тополя (?) – перед 1750 р., с. Тополя) → Дмитро Духнович (1737 р., с. Тополя – 1829 р., с. Стащинська Розтока) → Василь (II-й) Духнович (1776 р., с. Тополя – 1816 р., с. Стащин) → Олександр Духнович (1803 р., с. Тополя – 1865 р., м. Пряшів).

Тополя: народження і перші роки життя (1803–1805)

Олександр Духнович народився в родині греко-католицького священника в селі Тополя (тепер Торола в Словаччині) королівського комітату Земплин. Колись село належало до Гуменського маєтку (домінії) графів Друґетів (перша згадка відноситься до бл. 1570 р.), а в останні десятиліття було власністю родини графа Сірмай. У 1787 р. в Тополі налічувалося 54 будинки, а до 1828 р. зменшилося до 48-ми [12, s. 646]. За переписом МГКЄ 1792 р. в Тополі налічувалося 270 жителів [1, old. 105].

О. Духнович народився в МГКЄ, коли її єпископом був А. Бачинський (1732–1773–1809), а сама єпархія за площею була найбільшою церковною провінцією в Угорському королівстві (мала понад 49 тис. кв. км.) та переживала свою «золоту добу» в історії [9, s. 10–36; 88, 193–221]. За даним перепису 1806 р. на її території проживало 541 963 греко-католиків, з яких 345 786 (63,8%) були русинами [1, old. 27; 2, old. 10, 64–65]. Село Тополя належало до Гуменського округу (деканату / протопресвітеріату) Земплінського комітату (архідеканату / архіпресвітеріату), що від 1787 р. належало до Кошицького вікаріату Мукачівської єпархії, осідок якого у 1792 р. був перенесений до Пряшева [4, s. 81–82].

1-го травня 1803 р. новонародженого О. Духновича охрестив парох о. Михайло Пуза із с. Крива (потім Кленова), а його хресними батьками були графський син Олександр Сірмай та Клара Беллович [27, с. 6].

Після народження Олександра його батьки переїхали в село Стащин. Як впливає з деяких документів, переїзд о. Василя Духновича із с. Тополя до с. Стащина відбувся між 13-м грудням 1804 р., коли граф В. Сірмай просить мукачівського єпископа А. Бачинського перемістити священника В. Духновича з парохії Тополя на вакантну парохію Стащин, і 8 березням 1805-им р., коли датується список Гостовицького деканату за 1804 рік, в якому гостовицький священник Павло Данилович зазначає, що до парохії Стащин прибув новий священник Василь Духнович із Занастаського деканату, про якого він ще не має детальної інформації. Отже з наведеного можна зробити висновок, що Василь Духнович перейшов з Топольської у Стащинську парохію, коли його син Олександр мав один рік і вісім місяців [23, с. 36–37]. Другий висновок зводиться до того, що сам О. Духнович помилився у своїй автобіографії, де писав, що, коли його батьки переїхали в Стачин, йому було всього півроку. Правда полягає в тому, що його залишили ще на якийсь час в Тополі під доглядом «старухи Гарайдихи» до весни, «когда меня стара Гарайдиха на спинѣ перенесла через Настас, в сопровожденіи любезной матери, и принесла в Стачин» [61; Цит. за: 23, с. 35].

Зі своїм переїздом із Тополі в Стащин О. Духнович помилився у автобіографії лише в роках. Швидше за все його батьки здійснили цей перехід в грудні 1804 р. без дітей, бо пішки з Тополі до Стащина треба було пройти дорогою з Улицької долини гірський перевал через гору Панькову (555 м. н. р. м.) в село Прислоп, а звідти через гірський хребет Настас заввишки 780-800 м. н. р. м. в село Стащинська Розтока і далі у Стащин.

Довжина всього цього важкого шляху (особливо зимою) мала майже 12 км. Тож діти, Адам і Олександр з дідусем Дмитром і бабусею Євстахією Духновичами та нянькою-годувальницею, бабою Гарайдихою, залишилися до весни 1805 р. в Тополі, і лише на зламі квітня-травня, коли зійшов сніг, їх привели до батьків у Стащин [23, с. 36–37]. Отже, Олександр Духнович прожив у Тополі цілі два перші роки свого життя.

«Стащин – колиска» і початкова школа в Клокочові (1805–1813)

Наступний період життя О. Духновича, з весни 1805 до 1821 р., був пов'язаний зі Стачином та Ужгородом, де він з 1813 р. навчався в школі та гімназії. Стаччин розташований в долині ріки Цірох між містечком Сніною та великим селом Стариною. З усіх сіл свого дитинства, в яких жив О. Духнович, він назвав «Стащин – колиска».

Перша письмова згадка про Стаччин відноситься до 1317 р., а перший русинський священник там згадується з 1601 року. Село так само належало спочатку графам Другетам, а на зламі XVIII–XIX ст. – родині Сірмаї з Поздішовців. У 1796 р. право патронату над парохією в Стаччині мав граф Владислав Сірмаї, а у 1814–1815 рр. – Андрій Дешшовфі [12, с. 546–548]. Із списку священників Гостовицького деканату, довідуємось, що в 1806 р. о. Василь Духнович мав 30 років від роду, був 7 років священником і урядував у парохії Стачино з філіями в с. Яловім та в с. Стащинська Розтока [23, с. 38]. За переписом МГКЄ 1806 р. парохом у с. Стаччин уже був о. В. Духнович. В його парохії Стаччин разом із філіями Стаччинська Розтока та Ялове проживало 1005 жителів, з яких у Стаччині – 608 осіб. Всі вони за віросповіданням були греко-католиками [2, old. 145].

«Свою науку розпочал Духнович на букварі в 7-ом годі жини», – пишуть про нього його перші біографи Анатолій Кралицький та Йосиф Ливчак у 1865 році [55, с. 55–56]. Отож, то був 1810-й рік. Олександра Духновича навчили читати й пи-

сати, крім батьків, його дядько по материній лінії, священник парохії в Старині о. Дмитро Гербер та його дід по материній лінії, парох в с. Клокочові о. Іван Гербер. Саме тут у Клокочові Олександр відвідував початкову школу, про яку в нього залишилися вкрай негативні враження, або як він сам писав: «*absolutis ruthenicis elementaribus notitis*» [27, с. 6–7].

Ужгородська школа (1813–1816) та гімназія (1816–1822), смерть батька і тайна роду Духновичів (1816), Кошицька гімназія (1822–1823) та Ужгородська богословська семінарія (1824–1827)

«...изучивши послі по старосуской системі еще и псалтиру и часословець, был послан на 9-м году в Ужгород, где постоянно аж до 1822 г. оставал» [55, с. 55–56]. З 1813 по 1816 р. О. Духнович навчався в ужгородській школі, де скінчив нормальні класи. Його вчителями тоді були Іван Беньовський та Антоній Бем [27, с. 7].

В Ужгородській гімназії, куди прийшов на навчання О. Духнович у 1816 р., панувала атмосфера «*истрибленія чувств славянских и русских*». Переступивши її поріг «*дитина руская*» одразу чула «*Tót nem ember*» (Слов'янин / Словак не чоловік), «*czudar Orosz, czudar Tót*» (Дивний руський, дивний Слов'янин / Словак) або – «*Extra Hungariam non est vita, aut si est vita – non est ita*» (За межами Угорщини життя не має, а якщо є, то це не життя). «Кто послі такого виховання школьного буде еще Русином, – запитують перші біографи О. Духновича і відповідають, – у того, в самому ділі, заключати треба на особенній свойства души и сердца» [55, с. 55–56]. В гімназії професорами О. Духновича були Екер, Михайло Полянкай, Ігнатій Кисель, Героргій Дурані та Михайло Повольний [27, с. 7]. Керівниками Королівської католицької державної гімназії Ужгороді тоді були одні угорці: головним директором був Ференц Шугані (1812 – 1824), а дирекорами – Імре Фекете (1786 – 1820) та Онтол Попп-Суровіч (1820 – 1825). Ненависну до русинів атмосферу в

Ужгородській гімназії примножила звістка про раптову смерть батька Олександра о. Василя Духновича, який помер на тиф 25 жовтня 1816 р. в Стащині, де і був похоронений [23, с. 38].

На наступний день після похорон о. Василя, 26 жовтня 1816 р. 79-ти річний дід Дмитро Духнович покликав до себе на розмову 13-літнього онука Олександра, щоб розповісти сімейний переказ про тайну походження їхнього роду. «Сын мой, отець твой помер, а я, 70-літній старець, не знаю – Бог відаєт – увижу ли тебе, когда повернеш из училища; так я должен тобі сказати про исход нашей фамилии, ибо батюшка и дядя мой мні сказали, да и повеліт под анафемой передати своїм наслідникам все, что касается нашего рода; ныні слыши и храни мої слова: предок наш походил из Москвы, и он не назывался Духновичем, но был из великой фамилии нынішних князей Черкайских. Царствующему імператору Петру Великому настал против нему – в отсутствію – бунт и матяж, которому предводила его сестра Софія. Стрільцы были первыі бунтовщики, а тых капитаном был предок наш Черкайский. Но нещастно кончилась мятеж. Царь Петр побідил всіх бунтовников и похищенных наказывал смертію; предок, чтоб спасти жизнь, бігством укрылся и з многими, между которыми особенно был Гербер и Брыла и прочіі, через Польшу удался и достиг до Угорцины, поселяясь на Бескиді в селі зовимом Тополі, принявши имя Духновича. Он, чтоб житиися, искал собі средств и принял при бывшей там деревяной церковці чин дячка, ибо о учителях тогда еще и слова не было слышати. Не по многом времени разошлася слава имени Тополянського дяка: он стязался с священниками, которыі тогда мало учены были, так что всі удивлялись его учености и знанію; наконец же всі священники з протопопом совітовали ему, чтоб, женившись, дал ся посвятити в попа. Так и сталося; он женился з дочерью одного священника, поїшол до Мукачева к Владиці и без всякой перепоны посвящен в ерея и сей час назначен на попа Тополянського, гді под именем Духновича поповал ревностно, родил чад, которыі наслідовали ему в попов-

стві, даже до послідного Василя Духновича, переселившогося в Стасчин. Что я тобі, сын мой, говорил, то само передай и ты своїм потомкам, ибо то мні – мой, а ему его батюшка повеліт; да так преданіе оно останется в нашем роді во віки. Сын мой! **Не забывай на Бога, молися ему и люби род свой руский; а хотя небогатый, то щастлив будеши, ибо будет тебе Бог благословити, а люди – любить...**» [61; Цит. за: 55, с. 55–56.].

У 1935 р. український дослідник Іван Панькевич заперечив російське походження О. Духновича на тій підставі, що його прадідом назвав о. Андрія Духновича, який у канонічних візитаціях мукачівського єпископа Михайла Мануїла Ольшавського за 1751 р. наведений як священник парафії в с. Верхньому Мірошові, а в с. Тополі тоді не було священника. І. Панькевич, без жодного письмово доказу твердив, що Андрій Духнович прибув до Верхнього Мірошова з околиць Луцька на Волині [73, с.17–182]. Свої висновки І. Панькевич побудував на щойній публікації матеріалів канонічної візитації єпархіальним істориком Василем Гаджегою [28, с. 172]. В Тополі у 1749–1750 рр. парохом був о. Наймік (*parochus Naimik*), а у Верхньому Мірошові першим був Андрій Духнович (*primus Andreas Duchnovics, ordinatus in Polonia a Leone Kissa*), висвячений Левом Кішкою у Польщі, а другим Косма Гірська, висвячений мукачівським єпископом Георгієм Геннадієм Бізанцієм (*alter Cosma Hirdska ordinatus ab Ep[isco]po Bizanczio*) [8, old. 55–56, 174]. Але там не було жодного натяку на походження о. Андрія Духновича з околиць Луцька.

Жодної іншої інформації про Андрія Духновича до сьогодні теж не виявлено. Краєзнавець із Тополі Мирослав Бураль схильний думати, що о. Василь Гаджега неправильно переписав прізвище священника у Верхньому Мірошові. До такого висновку він прийшов через той факт, що в документі від 1746 р., в якому в Тополі зазначений Василь Духнович, є запис і про священника у Верхньому Мірошові. Тоді там діяли, як і в 1751 р., два священники: першим був Косма Герчка (*Cosma Hercska*), а другим – Андрій Борнсіович (*Andreas Borsniovics*), якого В. Гаджега й

міг помилково виписати з відомостей канонічної візитації Ольшавського як Андрія Духновича. У пізніших записах парафії у Верхньому Мірошові наводяться вже лише відомості про священників Гірдсків / Гірчків [23, с. 34–35].

Однак, з матеріалів канонічної візитації 1750–1752 рр., які повністю були опубліковані в Нїредьгазі 2015 р. угорськими дослідниками із Вищої школи св. Атанасія, впливає, що в Тополі парохом був Наймік, а у Верхньому Мірошові – першим був Андрій Духнович, а другим Косма Гірдска. На мою думку, о. Андрій Духнович походив із тієї самої родини Духновичів, предки якої втекли з Москви до Угорщини через польську Волинь, про яку, однак, дід О. Духновича Дмитро, забув розповісти внукові на другий день після смерті його батька о. Василя Духновича. З слів Дмитра Духновича впливає лише один висновок: Олександр мав російське походження по лінії обох своїх батьків.

Про цю сімейну тайну ми знаємо лише із пізніших спогадів самого О. Духновича, у зв'язку з чим виникає закономірне питання щодо її достовірності. Стрілецькі бунти в Москві мали місце в 1682-му, 1689-му і 1698-му роках. Стрільці були відбірними служилими людьми піхоти «по прибору». Останнім бунтом стрільців було повстання чотирьох московських полків загальною кількістю бл. 2,2 тис. осіб. Скориставшись відсутністю царя Петра I у Москві (він перебував інкогніто на Заході у т. зв. Великому посольстві), стрільці, крім соціальних та кадрових вимог, ще вимагали повернути на престол ув'язнену Петром його сестру, царівну Софію. У версії діда О. Духновича Дмитра, капітаном тих бунтівників «*был предок наш Черкайский*», а з ним Гербер і Брила. В дійсності князі Черкаські були за походженням із кавказької Черкесії (Кабардино-Балкарії): їхній родовід тягнувся з XV-го ст. від патріарха черкеських князівських родів Інала Світлого. Пізніше їхні нащадки «змішалися» із кабардинськими князями із дому Ідара (Ідарів). З часів Івана IV Грозного черкесько-кабардино-балкарські князі перебували на службі в Москві, де поступно стали князями Черкась-

кими. В часи правління в Московському царстві та Російській імперії Петра I (1689–1725) з відомих представників цього роду згадується лише князь Олексій Михайлович Черкаський (1680–1742), який у 1719–1724 рр. обіймав посаду сибірського губернатора, відтак очолював один із трьох кабінет-міністрів при цариці Анні Іоанівній, а в 1740–1742 рр. був канцлером Російської імперії [Інформацію взято із відкритих джерел – В. Ф.].

Ніхто з князів Черкаських, як бачимо, не згадується серед учасників стрілецького бунту, а тим більше малоімовірно, щоб за участь у двірцевому перевороті Петро I нагородив того, хто виступив проти нього посадою губернатора багатой Сибірі. Тому роблю припущення, що не дід Дмитро, а сам О. Духнович міг видумати легенду про російське походження своїх предків, однак для чого, з якою метою, і коли це сталося, питання, які залишаються для мене відкритими. В якості робочої гіпотези легенда про російське походження роду Духновичів могла з'явитися в Олександра Духновича після його зустрічі в травні 1849 р. з російськими козаками на вулицях Пряшева. Про це мова піде трохи нижче.

Поки О. Духнович разом із сестрами, матір'ю та родиною звалили жити без батька і годувальника, в Пряшеві 23 вересня 1818 р. папа заснував нову греко-католицьку русинську єпархію, першим єпископом якої став колишній священник Мукачівської єпархії, пряшівський вікарій, уроджинець с. Пасіка біля Сваляви Григорій Таркович (1754–1841). Села, в яких О. Духнович народився і виріс, належали до Гостовицького деканату Кошицького (Пряшівського) вікаріату Мукачівської єпархії, але після адміністративного поділу Церкви-матері, вони, разом із архідеканатом Земплин потрапили до новоствореної Пряшівської єпархії [4, с. 82–105. Пор.: 91, с. 193–196]. Так родина Духновичів, неполишаючи рідної Старинської долини, опинилася в новій єпархії.

З дозволу власника Стащина графа Владислава Сірмаї, сім'я Духновичів могла залишитися на якийсь час на фарі. Пев-

но, це було до 1821 р., тому що наступними священниками в селі була рідня Духновичів. У 1816–1818 рр. священником у Стащині був уже священник-емерит (пенсіонер) Дмитро Гербері з Старини, а після нього – його брат Іван Гербері, який був дідусем Олександра Духновича по материній лінії. 21 січня 1821 р. у Стащині на 73-му році життя помирає о. Іван Гербері. На стащинській фарі залишаються дві вдовиці: Юліана Гербері, з дівочим прізвищем Добрянська, один син якої в той час вивчав четвертий рік богослов'я, та її дочка Марія Духнович, з дівочим прізвищем Гербері з сімома (?) дітьми. З цих дітей, її найстарший син Олександр, відвідував другий гуманітарний клас гімназії в Ужгороді, другий син помер, а п'ять дочок були вдома і виховувалися біля матері [23, с. 38].

Наприкінці 1821 р. «залишки» великої донедавна сім'ї Духновичів остаточно покидають Стащин. Марія Духнович переходить з дітьми до найстаршої доньки Зузанни на фару у с. Вишню Рибницю, яка вийшла заміж за священника Георгія Невицького, а її мати Юліана Гербері – до другої дочки Катерини Павлович на фару до с. Пусте Чемерне [23, с. 38–39]. Останньою прямою родичкою О. Духновича була його тітка Наця-Алексія Духнович, яка померла 1830 р., і яку знали й називали при житті дома та в оточенні «Дмитрівна».

Після закінчення Ужгородської класичної гімназії у 1822 р. О. Духнович продовжив навчання філософії у 1822–1823 рр. в Кошицькій гімназії. Після смерті батька про професію землеміра, ким він первісно хотів стати, Духнович-молодший мусів забути назавжди. Тут у Кошиці він був посвячений у стихар. По закінченні цього курсу О. Духнович вступив у 1823 р. на навчання до Ужгородської богословської семінарії, яку закінчив у 1827 р. [55, с. 55–56]. У зв'язку з тим, що О. Духнович з 1821 р. був кліриком Пряшівської єпархії єпископ Григорій Таркович призначив йому стипендію в розмірі 150 флоринів на дворічні філософські студії в Кошицях, а з 1824 р. – на чотирирічне богословське навчання в Ужгороді [27, с. 7].

Дослідниками вважається, що визначальним у формуванні поглядів та світогляду людини є твори, які вона написала першими, незалежно від того, були вони надруковані і дійшли до читача, чи залишилися в рукописі невідомими загалу. Головне, що вони з'явилися як *tabula rasa*. Першим, відомим на сьогодні дослідникам твором О. Духновича, є рукописна праця «*Notteum lectorum concinnatum ab Alexandro Duchnovics*» написана 1825 року. Це твір, обсягом 220 с. малого формату, що перекладається як «Вулик читачів, оспіваний Олександром Духновичем». Це збірник конспектів і оригінальних творів молодого Олександра, написаних латинською мовою під час його навчання в Ужгороді у богословській семінарії. Тоді семінаристу Духновичу було 16 років. Після тривалого збереження рукопису в Мукачівському монастирі, зараз він знаходиться у Відділі рукописів і стародруків Наукової бібліотеки УжНУ [72, с. 65].

Писар канцелярії Пряшівської єпархії в Пряшеві (1827–1833) та вихователь сина піджулана комітату Унг і старости Ужгорода Стефана Петрова (1830–1832)

Після закінчення навчання в Богословській семінарії в Ужгороді 1827-го р. 24-річного О. Духновича покликав на службу до єпархіальної канцелярії в Пряшеві греко-католицький єпископ Григорій Таркович. Він мав працювати писарем (актуаром) при консисторіальному нотарі та секретареві єпископа Василеві Поповичу. День і ніч працював О. Духнович без жодного жалування, зносячи нестерпний характер єпископа Г. Тарковича [55, с. 55–56]. Ось як він описав той період свого життя у автобіографії: *«Однак прикрою до мене була доля в єпархіальному уряді, бо, признаюсь, хоч я намагався дуже старанно працювати біля тодішнього секретаря Василя Поповича, хоч ні вдень, ні вночі я не відпочивав, хоч мій начальник мене часто нагороджував похвалами, все ж таки, не підтриманий ані одним динарієм, я змушений був переносити велике випробування сумних злиднів, коли вже навіть одяг обідрався; я ін-*

коли (щиро кажу правду), сидячи дома босий, дуже старанно писав, але ніякої допомоги, ніякого співчуття до мене не було, бо, навпаки, єпископ, людина дивної вдачі (*curioze indolis homo*), внаслідок справжньої скупості відмовив мені в харчуванні та помешканні...» [33, с. 513].

Живучи в злиднях, О. Духнович не один раз благав єпископа Григорія Тарковича направити його священником бодай у найбіднішу парафію. Проте всі прохання молодого актуара були марними. З цього приводу о. Степан Пап, пояснює таке становище О. Духновича його богословськими студіями в Ужгороді. Позаяк він рано осиротів (у 13 років), всі витрати на його навчання несла Пряшівська єпархія. Тож, молодий актуар мав «відпрацювати» витрачені на нього кошти [74, с. 172–174].

«Врешті я залишив це місце мук і від нікого не відклонившись, серед гірких сліз, позичивши собі гроші (один флорин) від Атаназія Яроміса, адміністратора парохії, обдертий і напівбосий, як утікач, прийшов я до Ужгорода», – згадує О. Духнович [33, с. 513]. Можливо б більше про свої відчуття О. Духнович повідомив нам, якби знайшовся його рукопис «Private cogitationes, praesertim nocturnae Alexandri Duchovics», про яку 1892 р. подав коротку замітку в «Листкові» о. Анатолій Кралицький [20, с. 60].

Пряшівську єпархію О. Духнович самовільно покинув 5 вересня 1830 року. Однак мукачівський єпископ Олексій Повчі (1753–1831) не міг прийняти О. Духновича на службу в єпархію, бо він не був священником його архієрейської юрисдикції, але зумів на якийсь час прихистити в Ужгороді. Певно за його рекомендацією О. Духнович, як приватний учитель, у 1830–1832 рр. був вихователем дітей (насправді одного семирічного сина Акакія) віце-жупана комітату Унг і старости ужгородської столиці Стефана Петрова. Перебуваючи під протекцією і в домі цього вельможі, Олександр Духнович познайомився з панами комітатів Унг, Берег, Земплин і Саболч [55, с. 55–56; 74, с. 173].

Під час учителювання та виховання сина старости міста Ужгорода та віце-жупана комітату Унг Стефана Петрова

1832 р. О. Духнович пише рукописний твір обсягом 290 р. під назвою «Privatae Cogitationes praesertim nocturnae Alexandri Duchnovics, Dioecesis Eperjessiensis Presbyteri». Це особисті роздуми, особливо нічні, священника Пряшівської єпархії. Тоді він переживав складні відносини з пряшівським єпископом Г. Тарковичем. Це збірка, в яку ввійшли вірші, замітки, роздуми, виписки русинською, латинською, угорською, німецькою та французькою мовами [72, с. 65].

На вимогу свого єпископа Григорія Тарковича О. Духнович повернувся до Пряшева, де 1832–1833 рр. продовжив служіння в єпархіальній канцелярії [55, с. 55–56]. Трохи згодом, у своїй фундаментальній праці з історії Пряшівської єпархії (про яку мова йтиме пізніше) О. Духнович високо оцінив діяльність владики Г. Тарковича і жодним словом не згадав про їхній конфлікт [5, р. 100–102. Пор.: 74, с. 173].

Адміністратор парохії с. Комлош (1833), парох с. Біловежа (1834–1838) та перша подорож до Львова (1838)

У 1833 р. єпископ Григорій Таркович призначає о. О. Духновича адміністратором в с. Комлош (з 1920 р. – Комлоша, з 1948 р. Хмельова в Словаччині) на місце покійного пароха Стефана Скородинського, після якого на фарі залишилася його вдова з п'ятьма дітьми [55, с. 55–56]. Духнович добре розумів своє становище: адміністратор – не парох. Перша письмова згадка про село Комлош відноситься до 1414 р., коли угорський король Сигізмунд підтвердив пана Цудара власником маєтку Маковиця, до якого належало і це село. В кінці XVIII ст. в Комлоші у 87-ми будинках жило 492 жителів. У 1828 р. в селі налічувалося 102 будинки із 764-ма жителями [12, с. 191]. Перша згадка про парафію та русинського священника в селі відноситься до 1618 р. в урбарі Маковицького маєтку. Першим відомим священником на парафії був Лука Шкарлицький від 17 листопада 1726 р., що відносився до Замагурського деканату з центром в Курові. 1750-го р. в селі Комлош жило приблизно

200 вірних готових до сповіді. На початку XIX ст. патрональне право над селом мав граф Ян Аспремонт. В кінці 1827-го р. в селі було завершено будівництво нового храму [12, с. 192]. Але отець Олександр Духнович у селі довго не затримався.

З 1834 до 1838 р. він був парохом у селі Біловежі комітату Шаріш [55, с. 55–56], де до цього часу не було священника останні три роки, бо ніхто не хотів прийняти слабу фару [27, с. 8–10]. Село Біловежа виникло в другій половині XIV ст., а в кінці наступного століття в селі був закладений дерев'яний храм. До XVI ст. село належало до Маковицької домонії. Станом на 1600 р. в селі залишилося 10 будинків, храм та фара. В кінці XVIII ст. село мало 75 будинків з 452-ма жителями. В XIX ст. їх число зросло до 79-ти будинків з 585-ма жителями [12, с. 39]. Найдавніша писемна згадка про дерев'яну церкву в селі відноситься до 1492 року. Урбар Маковицького маєтку від 1618 р. згадує про фару в Біловежі. Найстарша згадка про греко-католицького священника відноситься до 17 листопада 1726 р. з опису священників Замагурського деканату в Курові: ним був Йоанн Йосиф Годермарський, ЧСВВ. Станом на 1750 р. в Біловежі налічувалося майже 150 вірних готових до сповіді. 1778-го р. в селі був збудований новий кам'яний храм [12, с. 40].

Як себе почував і чим займався О. Духнович на «*острові Гелени*», як він прозвав Біловежу, відомо з його панегіриків та од, присвячених пряшівському каноніку Василю Поповичу. 1 січня 1837 р. він присвячує йому панегірик, в якому прославляє пряшівського каноніка [37, с. 38–39]. Побаження О. Духновича стало пророчим: 2 жовтня 1837 р. австрійській імператор призначив Василя Поповича мукачівським єпископом [...]. З цієї нагоди весною 1838 р. О. Духнович присвячує В. Поповичу другу свою оду під назвою «Епифаламіон Его Высокопревосходительству Василию Поповичу, егда в Епископа Мункачскаго освящаеся» [31, с. 185–189].

Найкраща дослідниця життя і творчості О. Духновича Олена Рудловчак, вважає, що на формування релігійних та

національних поглядів майбутнього народного будителя карпатських русинів у його молоді роки, найбільший вплив після пряшівського єпископа Григорія Тарковича, мав Василь Попович, який з 1 квітня 1822 р. працював при єпископові в Пряшеві секретарем та консисторіальним нотарем за 300 форинів у рік, відтак 2 вересня 1824 р. став консисторіальним консультором (Diocesan Consultor), а 3 грудня 1835 р. єпископ Г. Таркович підніс В. Поповича до гідності каноніка Капітули Пряшівської єпархії та призначив парохом Катедрального собору Йоанна Хрестителя в Пряшеві [5, р. 87–88]. В «Історії Пряшівської єпархії» О. Духнович порівняв часи секретарювання Василя Поповича в канцелярії Пряшівської єпархії з 1822 до 1835 р. з періодом правління угорських королів Матяша Гуньяді Корвіна (1458–1490) та Владислава II «Добрже» (1491–1516) [5, р. 101. Пор.: 62, с.241].

В біловезький період свого життя о. О. Духнович почав займатися руською літературою, збирати пісні, студіювати мовознавство із псалтиря, трифолія та інших церковних книг [55, с. 55–56; 27, с. 8–10]. Звідси він писав листи Василю Поповичу допомогти йому вирватись із Біловежі, де «*годъ есть всегда унылый*» [86, с. 139].

Важливою подією в житті О. Духновича стала поїздка до Львова на хіротонію висвячення Василя Поповича в єпископи, яку 18 березня 1838 р. виконав львівський архієпископ і галицький митрополит Михайло Левицький у асистенції перемишльського греко-католицького єпископа І. Снігурського, львівського римо-католицького єпископа Ф. Пістека та львівського вірменського єпископа С. Стефановича. До Львова В. Поповича супроводжували пряшівський канонік Йосиф Гаганець, ужгородський канонік Теодор Чопей, декан із Великих Ком'ят Йоанн Гаджега (села, де народився В.Попович – В.Ф.), парох с. Біловежа О. Духнович та семінарист Ужгородської богословської семінарії Василь Гаджега [5, р. 88]. Під час святкового обіду, організованого після урочистостей, усі присутні

виголошували промови польською мовою. І лише В. Попович говорив по-руськи [85, с. 8]. Дана поїздка сильно вплинула на формування релігійної та національної ідентичності О. Духновича, який завжди вважатиме угорських, галицьких і буковинських русинів одним карпаторуським народом.

Нотар консисторії Мукачівської єпархії в Ужгороді (23 квітня 1838 – 1 січня 1844)

1 квітня 1938 р. новий мукачівський єпископ Василь Попович запросив о. Олександра Духновича на службу до Ужгорода [27, с. 10]. 19 квітня 1938 р. Василь Попович урочисто приступив до виконання своїх функцій єпископа в Ужгороді. Разом із ним вдруге до міста прибув О. Духнович. 23 квітня 1838 р. новий єпископ призначив О. Духновича на посаду нотаря консисторії, яку обійматиме до 1 січня 1844 р. Правда у своїй автобіографії О. Духнович жалкуватиме, що погодився на переїзд з Пряшівщини в Ужгород: «...я не радив би нікому переходити з однієї єпархії в іншу і до того ж займати трохи більш відповідальну посаду, бо, якщо до цих пір ти не мав ворогів, то на чужому місці, напевно, наживеш їх багато» [33, с. 516–517]. Августин Волошин, один з кращих біографів та дослідників творчості О. Духновича, зауважив, що його побут в Ужгороді «мав для нього дуже добрі наслідки»: він знайшов утіху в багатій єпископській бібліотеці та архіві, які ретельно простудіював. А ще тут у нього народилася ідея заснувати першу руську друкарню для Угорської Русі [27, с. 10].

Довідка: використані джерела до цієї статті розміщені в кінці другої частини авторського матеріалу на с. 122.

Мирослава ЛЕНДЬЕЛ,
доктор політичних наук,
професор кафедри політології і державного управління,
директор Науково-дослідного інституту Центральної Європи,
проректор Ужгородського національного університету

ІЗ ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ТОВАРИСТВА ІМ. О.В. ДУХНОВИЧА В 20-ті РОКИ XX СТОЛІТТЯ

Стаття, яка пропонується нижче, є моєю першою науковою публікацією, оприлюдненою ще в студентські роки після опрацювання щойно відкритих спецфондів «Карпатики» Наукової бібліотеки Ужгородського університету та Державного архіву Закарпатської області (м. Берегове). Дуже ціную цю статтю, оскільки саме вона, а також мої викладачі з історичного факультету стимулювали досліджувати тему діяльності Товариства імені Олександра Духновича аж до написання цілісної дипломної роботи. На жаль, її не вдалося опублікувати через низку об'єктивних та суб'єктивних причин, тому радю, що через тридцять років можу донести вже до ширшої аудиторії результати своєї студентської наукової роботи.

Тепер погодилася на цю пропозицію організаторів заходу, тому що повномасштабне вторгнення росії в Україну, якому передували та яке супроводжують гібридні інформаційні кампанії змушує шукати історичні паралелі та аналогії. Русофільство, яке зростало і, ба більше, паразитувало на почуттях органічного слов'янофільства, в умовах Австро-Угорщини чи чехословацької міжвоєнної моделі етнополітики, використовувало широкий спектр впливу на громадську думку, є саме таким ретроспективним відзеркаленням. Зокрема, вдумливого знавця творчості Олександра Духновича завжди зацікавить черговий ракурс, в якому трактувалися та використовувалися його ідеї та творчість. То ж подаю без змін ма-

теріал цієї статті, яка була опублікована мною (*під прізвищем Пецкар*) ще в 1992 році [14].

Протиріччя між українофілами і русофілами були одним із чинників, що визначали політичну, ідеологічну, культурну атмосферу нашого краю в період його перебування у складі Чехословаччини (1919–1939 рр.). Основним провідником русофільства було «Общество имени А.В. Духновича», засноване в березні 1923 року 163-ма представниками місцевої та російської емігрантської інтелігенції, греко-католицького духовенства [6, с. 7].

Ідеологічною опорою «духновичців» була теорія «єдиного русского народа од Попрада до Владивостока». Основне статутне завдання – розвивати народну культуру «карпатороссов», місцевий діалект до рівня російської літературної мови – стало його логічним продовженням [6, с. 6]. Воно було офіційно сформульоване лідерами товариства: головою – Є. Сабовим, заступником – Й. Камінським, секретарем – С. Фенциком [6, с. 10].

Виникнення в Подкарпатській Русі культурно-освітнього товариства цього напрямку мало об'єктивні і суб'єктивні причини. Серед них – традиції москвофільства і панрусизму, започатковані поколінням будителів ХІХ ст. Члени «Общества» наголошували на своєму прагненні продовжити діяльність О. Духновича, І. Раковського, О. Павловича, їх спроби використовувати російську мову для написання літературних творів, в освіті, управлінні [6, с. 6].

Дійсно, «Сокращенная грамматика русского языка» Є. Сабова була граматикою російської мови [13, с. 36]. Перша «руська» драма краю «Добродетель превышает богатство» Духновича, його «Книжица читальная для начинающих» (1847 р.), «Народная педагогія» (1857 р.), твори О. Павловича, І. Сільвая, О. Ставровського-Попрадова теж були написані на ній. Російська мова, а точніше, так назване «язичіє», було однією із засад, на основі яких верхівка греко-католицького духовенства об'єдналася в «Общество св. Василия Великого» (1866–1902 рр.), метою якого був випуск просвітянських книг [4, с. 12].

Потяг до сильної слов'янської держави Росії, який почав простежуватись у настроях місцевої інтелігенції після подій 1848 – 1849 рр., був способом протистояння політиці латинізації Габсбургів, а пізніше насадження мадяризації Австро-Угорською монархією (з 1867 р.). Українська мова навіть на переломі ХІХ і ХХ століть у силу певних історичних чинників (відсутності української державності, міцних зв'язків краю з Наддніпряниною) не стала орієнтиром для патріотичних верств. Спроби використовувати в літературній творчості й освіті виключно народні діалекти було причиною майже повної мадяризації, низького рівня освіченості. Якщо в 1871 р. нараховувалося 353 народних школи з руською мовою викладання, то вже в 1914–1915 рр. лише 18 конфесійних і жодної горожанської [8, с. 213]. Рівень писемності в угроруських комітатах становив 11,9–38,5 відсотків [20, с. 19].

Таке становище потребувало негайного створення організацій, які поширювали б серед народу «руську» писемність. Русофільська орієнтація культурно-освітнього товариства імені О.В. Духновича пояснювалась також політичною атмосферою, що склалася в краї після його приєднання до Чехословаччини. Боротьба патріотичних сил за досягнення повної автономії Подкарпатської Русі ускладнювалась розколом їх на партії русофільського (Підкарпатський Землеробський Союз, Автономна Землеробська і Карпаторуська Трудова партії) та українофільського (Хліборобська партія) напрямків [12].

Протистояння набуло найбільшої гостроти у питанні про мову місцевого населення, його національну приналежність. Як результат, були створені культурно-освітні товариства обох орієнтацій: українська «Просвіта» (травень 1920 р.) і на противагу їй – «Общество имени А.В. Духновича». Так що такий суб'єктивний чинник посилення впливу російської еміграції, діяльність типографії «Школьная помощь» К. Брешко-Брешковської не можна вважати основною причиною його створення [1].

У статуті товариства було визначено, що основним напрямом його діяльності є видання книг історичної, науково-популярної, просвітницької тематики [21, с. 1]. Починаючи з 1925 р., особливо багато друкувалось літератури для народу. Оскільки російська графіка Є. Сабова не була прийнята для викладання в народних школах [6, с. 15], то основним джерелом впливу на широкі верстви населення стали брошури серії «Народная библиотека». Вони торкалися питань географії, історії, етнографії, економіки, природничих наук і безкоштовно надсилалися в сільські «Русские народные читальни». За період з 1923 по 1930 рр. було здійснено 27 випусків цього популярного видання [7, с. 30].

Іншою важливою сферою діяльності видавничої секції товариства була публікація теоретичних та літературних творів. Праці як місцевих авторів (Є.Сабова, Й.Камінського, М.Бескида та ін.) [2; 9; 15], так і вчених Російського Народного Університету в Празі [3; 19], відзначалися спільністю поглядів на деякі проблеми. В них була розроблена теорія про приналежність «карпато-россов» до єдиного російського народу, про необхідність розвинути місцеве «наречіє» до рівня російської літературної мови. Українство трактувалося як штучно створена антиросійська політична течія, яка фінансується чужоземними державами.

Під егідою «Общества» знаходилися також літературно-громадські журнали «Карпатський край» (1924–1925 рр.), «Карпатский свет» (з 1928 р.). Окрім публікації праць вищевказаного характеру, останній з них приділяв багато уваги інформації про взаємозв'язки «духновичців» із закордонними російськими та русинськими організаціями, русофільськими товариствами. Про певне визнання «Общества имени А.В. Духновича» свідчить участь Є. Фенцика в роботі з'їзду російських вчених за кордоном, російських письменників та журналістів [17–18], а також факт, що на адресу «Карпатского света» надходили 73 періодичні видання. Ф. Ф. Арістов, засновник єдиного в Росії «Карпато-Русского музея» вважав, що «если бы

«Карпатский свет» смог освещать также и культурную работу братьев-славян», то явился бы единственным всеславянским органом на русском языке» [10].

У культурно-освітній роботі товариству були притаманні спроби насадити російські звичаї та традиції. Так, сільським читальням рекомендувалося організувати балалаечні оркестри, придбати російські народні костюми, а в травні 1926 р. члени «Общества» освятили і прийняли як національний трибарвний прапор [5]. Але ідеологічні перекося не могли закреслити ту значну роль, яку відіграло товариство в культурному житті Подкарпатської Русі. Станом на 1 січня 1930 р. під його керівництвом працювали 202 сільські читальні, 193 бібліотеки, 123 театральні гуртки, 29 оркестрів, 55 хорів [14, с. 30]. «Общество» координувало роботу музичних товариств «Филгармония», «Боян», «Русского драматического кружка», які об'єднували представників місцевої та емігрантської інтелігенції. Воно було організатором «Русского Народного Архива», скаутського об'єднання, союзу руських жінок. Успіхи «духновичців» могли бути вагомими, якби значні зусилля не витрачалися на протистояння з «Просвітою» у мовному питанні. Боротьба, насамперед, точилася за вплив на шкільний відділ Цивільного управління Подкарпатської Русі, на хід учительських конгресів, в компетенції яких було запровадження графіки для викладання у навчальних закладах. У 1929 р. русофіли добилися рішення про викладання в початковій школі на «наречіи», а в горожанській та гімназії – на російській літературній мові [11].

Цей успіх, так само як і кількісне переважання осередків товариства над відповідними установами «Просвіти», давали підставу С. Фенцику проголосити в 1929 р., що «если не столь давно шла речь о борьбе между русскими и украинским направлением, то в настоящее время никто не сможет сказать, что она не достигла явного и для всех очевидного большинства» [7, с. 17]. Це становище було результатом лояльності «Общества» до чехословацького уряду, який підтримує «мовну війну», проводив

політику «розділяй і владарюй». Її конкретним проявом було введення на території краю чеської мови як офіційної (лютий 1926 р.) [16, с. 16]. «Духновичці», бажаючи заручитися підтримкою з Праги, не заперечували цього кроку. Діяльність товариства імені О.В. Духновича є свідченням того, що процес формування національної самосвідомості нашого народу проходив у складних умовах. Населення краю, перебуваючи у складі чужоземних держав, зазнавало впливу різних політичних та ідеологічних течій. Однією з них було русофільство, яке набуло найбільшого поширення серед місцевої інтелігенції в 20–30-ті роки ХХ століття.

Використані джерела

1. Балега Ю. Культурно-освітні товариства. *Новини Закарпаття*. 1991. 20 лютого.
2. Бескид Н. Из славянского прошлого. Ужгород, 1929.
3. Волконский А. I. В чем главная опасность. 2. Малоросс или украинец. Ужгород, 1929.
4. Гаджега Ю. История «Общества св. Василия Великого» и речь ко дню 60-летия от его утверждения. Ужгород, 1925.
5. Державний архів Закарпатської області. Ф. 50, оп. 1, од.зб. 2, арк. 21.
6. Деятельность Общества имени А. Духновича 1922–26. Ужгород, 1926.
7. Деятельность Общества имени А. Духновича 1929–30. Ужгород, 1930.
8. Ігнат А.М. Стан освіти на Закарпатті в 20–30-х роках ХХ ст. *Великий Жовтень і розквіт возз'єданого Закарпаття*. Ужгород, 1970.
9. Каминский И. Национальное самосознание нашего народа. Н. В. Память А. Духновича. Ужгород, 1925.
10. Карпатский свет. 1928. С. 475.
11. Карпатский свет. 1929. С. 632.
12. Лемак В. Перша партійна коаліція на Закарпатті. *Новини Закарпаття*. 1991. 6 березня.
13. Мишанич О. Від Підкарпатських русинів до закарпатський українців. Ужгород, 1991.

14. Пецкар М.О. Из історії діяльності культурно-освітнього Товариства ім. О.В. Духновича в 20-ті роки ХХ століття. *Актуальні питання історії Закарпаття: Збірник студентських наукових робіт: на допомогу студентам і учням шкіл*. Ужгород: Ужгородський університет, Інститут вдосконалення вчителів, 1992. С. 25–31.
15. Сабов Е. Очерк литературной деятельности и образования карпатороссов. Ужгород, 1925. 24 с.
16. Співак Б.І. Революційний рух на Закарпатті в 1924–1929 роках. Ужгород, 1964. 144 с.
17. Фенцик С. Моя поездка в Болгарию на V съезд Русских ученых. Ужгород, 1930. С. 18.
18. Фенцик С. Югославия. *Карпатский свет*. 1928. С. 276–281.
19. Флоренский А. Заметки И.С. Орлая о Киевской Руси. Ужгород, 1928.
20. Kadlec K. Podkarpatska Rus. Praha, 1920.
21. Stanovy Ruskeho kulturno-osvetoveho spolku jmena A. Duhnovice v Užhorode. Užhorod, 1929.

Маріан ТОКАР,

доктор наук з державного управління, кандидат історичних наук,
директор Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики,
професор кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету, заступник голови
Громадської організації «Русинський культурологічний клуб»

«ОБЩЕСТВО ДУХНОВИЧА» ЯК ЦЕНТР КОНСОЛІДАЦІЇ РУСОФІЛЬСЬКИХ ПОЛІТИКО- ПАРТІЙНИХ ДІЯЧІВ ЗАКАРПАТТЯ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ ХХ СТОЛІТТЯ

Отримавши можливість демократичного розвитку суспільства після входження до складу Чехословаччини (1919 р.), місцеве населення Закарпаття почало створювати різнома-

нітні політичні партії та громадські організації, які б виступали гарантими їхніх політичних, громадських, господарських, культурних та інших прав і свобод. Якщо політичні організації знаходилися під впливом урядових та антиурядових настроїв, що впливало на можливість маніпулювання громадською думкою під час виборчих процесів, то формат неполітичного спектру громадських організацій повною мірою був забезпечений вільним доступом до самозбереження громадських, культурно-національних та професійних інтересів, що гарантувалося конституційними засадами Чехословацької Республіки від 1920 року. Відтак, характер мережі громадських організацій практично не мав правових обмежень.

Додаткового дихання отримала й русофільська течія, основні ідеї якої розвинулися упродовж другої половини XIX – першої половини XX століть і вказали на певні суперечності в суспільній думці того часу. Адже впродовж міжвоєнного періоду русофільська ідеологія не була однорідною. Тут існували різні специфічні напрямки, які в цілому, на перший погляд, визнавали спільну ідею – крайовий автономізм і автохтонність місцевого «руського» населення. Проте одна частина з них – русинофіли – вважала, що до такої категорії належать корінні карпаторусини, які століттями проживали в Карпатах і не здійснювали яку-небудь велику міграцію, не асимілювалися з іншими народами й ніякого відношення до росіян не мали. Друга категорія місцевого населення, яке прихильно ставилося до русофільського руху, вважала себе частиною російської нації. Їхня мотиваційна ідея базувалася на тому, що географічна відірваність краю від Росії є тимчасовою, і завдяки їхнім зусиллям цю ситуацію необхідно виправити. Така ідея мала чималу кількість прихильників, особливо у другій половині 1930-х років. Не останню роль у цьому русі відігравали білоемігранти, інші політичні біженці (противники більшовизму), кадети, есери та інші, а також москвофіли з Галичини, Буковини та інших регіонів колишньої царської Росії. Ця ідея набула

широкого політико-ідеологізованого маніпулятивного змісту у колі тогочасної русофільської еліти й завдяки окремим її представникам (наприклад, С. Фенцик) подавляла русинофільство й не давала змоги йому об'єктивно розвиватися в національно-ідентифікаційному й позаполітичному контексті. На жаль, шкоди завданої цим процесом вистачає і на сьогодні.

Загалом, еволюція русофільських політичних організацій поглиблювала розбіжності між центром та автономними справами. Питання суспільно-економічної бідності, промислової відсталості, яке все більше віддаляло час консолідації, спричинило поглиблення й політичної кризи. Тому пріоритетним завданням русофільських партій стає політична боротьба за автономію на межі прихованої опозиційності. У такій ситуації кризові явища у суспільстві все відчутніше сприяли бажанням русофільських політичних організацій опиратися на зовнішньополітичні чинники. З іншого боку, на цьому етапі відбувалося своєрідне партійно-політичне розшарування і боротьба всередині напряму. Відсутність єдиного, і найважливіше, дієвого координаційного центру русофільських політичних сил сприяла подальшому хаотичному росту кількості партій, якісний рівень яких не відповідав змісту поняття «політичної партії».

Проте, для місцевого населення громадсько-культурний спектр консолідації був більш природним. Відтак, тут і знайшло свої логічне відображення мережування громадських неурядових організацій. Однією із найвідоміших громадських організацій того часу стало й «Общество им. Александра Духновича» («Общество Духновича»). Важливим є й те, що створення «Общества» мало не тільки культурно-просвітню, а й політичну мотивацію. Його діяльність повинна була слугувати опорою для політичних сил русофілів, які монополізували ідею карпаторусинства й спрямували на прислужництво антиукраїнської політики, що підігривалося проросійськими (еміграційними) й проугорськими політичними колами. Од-

нак, впродовж свого існування пріоритетним завданням організації все ж була національно-культурна єдність та ідентифікація руських (не російських – *М.Т.*) жителів Закарпаття. Лідери ж руху культивували проросіянство виключно у власних меркантильних інтересах. Це стосувалося й промадярських настроїв. Адже, формально «Общество Духновича» діяло до 1944 року, хоча, об'єктивно кажучи, окупаційна угорська влада в регіоні їх ігнорувала. Факти свідчать і про те, що русофільський рух загалом було використано в угорських національних інтересах, а лідери русофільських політичних партій стали заручниками геополітичних ігор Будапешта.

Відправною ж точкою у справі створення «Общества Духновича» були рішення, прийняті на партійній нараді Руської Земледільської Автономної Партії (РЗАП) 5 серпня 1922 року в Мукачеві [2]. Саме на цьому з'їзді вперше офіційно було оголошено про створення культурно-просвітницької організації, яка б слугувала допоміжним інструментом політичної течії, але й виконувала важливі культурно-освітні функції. Так учасники зібрання вирішили у майбутньому створити у краї культурно-просвітницьке товариство, назване іменем Олександра Духновича. На тій нараді були присутні 40 осіб [2]. Перш за все, було обговорено політичне становище краю і висловлено підтримку діям Руської Народної Партії, лідери якої звітували про роботу протягом 1922 року. Та все ж основним питанням стало затвердження структури новоствореної РЗАП. Її своєрідність полягала у тому, що справами партії мала керувати комісія у складі рівноправних голів Василя Рижака (Подкарпатський Земледільський Союз), Івана Мочкоша (Земледільська Автономна Партія), Андрія Гагатка (Карпаторуська Трудова Партія) і управителя Йосифа Камінського (ПЗС), а не єдиного керівника, що у свою чергу унеможлилювало спроби монополізації партійної влади в руках однієї особи, або прихильників однієї партії. До складу виконавчого комітету було включено по 20 чоловік від трьох згаданих партій [4, с. 82–83].

Таким чином, кожна політична організація, що стала організатором РЗАП, була представлена рівноправною кількістю членів і тільки цей виконком із 60 чоловік міг реально, на демократичній основі вирішувати подальшу політику партії, зокрема проведення широкої агітації серед населення за руські організації. Із інших прийнятих на нараді резолюцій слід виділити рішення скликати у вересні 1922 року великий з'їзд, на якому завершити кінцеву організацію об'єднаних партій і виробити меморандум про загальне становище народу (відповідальні Й. Камінський, І. Мочкош, А. Гагатко). Ось саме тоді ж і вирішили у майбутньому створити в регіоні культурно-просвітницьке товариство: «Считаютъ потребнымъ заснованіе литературного Общества по имени и следамъ Духновича» [2]. Отже ініціаторами створення потужної в майбутньому русофільської громадської культурно-освітньої організації стали саме лідери названих вище політичних партій.

Співробітництво на культурно-просвітницькій ниві з «Обществом Духновича», мало добре продуману передумову [5, с. 298]. Саме через його читальні проводили культмасову роботу серед місцевих жителів, а особливо молоді. Ними проводилися спільні акції культурно-духовного, освітнього й спортивного характеру, які згодом під час проведення різнопланових заходів все частіше перетворювалися в політичні.

Безпосередньо до створення «Общества Духновича» оргкомітет приступив 22 березня 1923 року на наступному форумі – Руському Народному Конгресі в Мукачеві, коли 163 прихильники цього напрямку заснували «Русское культурно-просветительское общество имени Александра Духновича». Є. Сабов, який очолив товариство, та його однопумці, серед яких яскраво виділялися С. Фенцик, Й. Камінський, С. Сабов, М. Бескид, О. Бескид, Ю. Гаджега, були обрані до Головної ради організації [3, с. 91].

Організація оголосила себе продовжувачем справи «Общества св. Василя Великого». Упродовж своєї діяльності «Общество

им. А. Духновича» очолювали кращі представники русофільського громадсько-політичного і культурного напрямку Є. Сабов (1923 – 1934), Й. Камінський (1934 – 1935), С. Фенцик (1934), Є. Бачинський (1935 – 1937), В. Анталовський (1937 – 1938), І. Гаджега (1939 – 1941) [3, с. 92–93]. Основною метою товариства був культурний розвиток «русского народа» (не російського – *М.Т.*), його виховання в моральному та патріотичному дусі.

Структуру громадської організації складала секція: організаційна, науково-літературна, театральна, музична і хорова, бібліотечна, російських жінок, народних домів, санітарно-гігієнічна та спортивна. В межах громадської організації діяла також Руська народна бібліотека. Для виконання окремих цілей створювалися також тимчасові організаційні утворення. В центральній та філіях працювали активісти. Серед них було чимало місцевих русофілів та російських емігрантів, а опорними пунктами в селах слугували читальні, які мали значну кількість прихильників. При сприянні організації в регіоні також було відкрито низку пам'ятників культурним діячам. Найбільш відомі з них пам'ятники О. Духновичу в Севлюші (тепер Виноградово) (1925), в Ужгороді (1929), в Хусті (1931), в Пряшеві (1933), Є. Фенцику в Ужгороді (1926), О. Митраку в Мукачеві (1931), О. Пушкіну в Чинадієві (1937) [3, с. 92]. «Общество Духновича» брало активну участь у виховному, літературному, науковому процесі в Закарпатті міжвоєнного періоду, видавало значну кількість російськомовної літератури, запроваджувало в школах російськомовні підручники, проводило щорічні літературні конкурси тощо.

«Общество Духновича» проводило й активну видавничу діяльність. Наукова діяльність членів товариства була зосереджена на питаннях історії, мистецтва та мови Закарпаття. Але під хибною ідеологічною уявою лейтмотивом цих праць були спроби довести, що Закарпаття є складовою частиною загально-російського історичного та мовного процесу. Постійну увагу приділяло товариство й театральній та музичній роботі. Було

підготовлено значну кількість вистав, в основному із репертуару російських авторів, які ставилися театральними гуртками в читальнях та російським театром під керівництвом О. Хованець та В. Свободіна. Таким чином, створення «Общества Духновича» стало логічним виявом волі частини інтелігенції та громадсько-політичних діячів русофільського спрямування, які відстоювали ідеї збереження самобутності історії, культури й мови місцевих жителів Закарпаття, проте згодом потрапили в пастку про-російської (промосковської) ідеологічної пропаганди.

«Психологічна» зміна пріоритетно-культурницьких на політичні настрої пов'язана з активізацією автономно-радикальних поглядів лідерів Автономного Земледільського Союзу (партія АЗС – наступниця ПЗС). Ця зміна торкнулася внутріпартійного життя також під впливом інтелігенції, яка активно політизувалася. Селяни, які були основою партії упродовж перших років її діяльності, почали втрачати своє керівне становище. Їхнє місце все більше займали представники інтелігенції та духовенства. До лав АЗС залучалася й частина службовців, заможне селянство. Проте найбільшій реорганізації зазнало керівництво партії. Її очолила молода амбіційна група «автономістів», серед яких виділялися Андрій Бродій, Михайло Демко, Іван Куртяк. Останній і став головою АЗС. Із цього часу партія твердо зайняла позицію політичного лідера русофільського руху. У цьому відношенні їй активно допомагало «Общество Духновича». Ці організації проводили спільні акції як культурно-просвітницького, так і політичного характеру. Достатньо велика кількість членів АЗС одночасно брала участь у роботі товариства. Взагалі упродовж 1920 – 1930-х років «Общество Духновича» виступало своєрідним об'єднавчим центром русофілів різних громадських і політичних організацій. Крім того АЗС користувався широкою підтримкою серед верхівки греко-католицької церкви, передусім старшого покоління, вихованої ще за австро-угорських часів. Така посильна допомога не була зайвою особливо в передвборчих

кампаніях. Особливу увагу АЗС приділяв тогочасний єпископ О. Стойка [1, с. 29 – 30].

Період 1938 – 1939 років кардинально змінив ситуацію. Чехословацька Республіка розпадалася. На це впливали як зовнішні, так і внутрішні обставини. Так, на початку жовтня 1938 року був затверджений склад першого автономного уряду Підкарпатської Русі, де головними дійовими особами стали представники русофільських політичних партій краю А. Бродій, Е. Бачинський, С. Фенцик, І. П'єщак. У виграшному становищі повинно було опинитися й «Общество им. А. Духновича», перед яким змальовувалися хороші перспективи в плані структурно-організаційної розбудови та кращих можливостей реалізації своїх завдань. Проте після розпуску першого автономного уряду на чолі з А. Бродієм діяльність русофільських організацій на певний час завмерла. Почалася окупація угорцями Карпатської України, а весь край влітку 1939 року було анексовано й юридично приєднано до Угорщини.

«Общество Духновича» продовжувало існувати де-факто і в часи угорського панування. І попри те, що внаслідок поразки Карпатської України відновили свою діяльність і «автономісти», які на чолі з Степаном Фенциком вимагали проведення виборів до крайових національних зборів й надання автономії краю, ставало зрозуміло, що угорський уряд ніколи не надасть автономних прав Закарпаттю, в якій би формі вони не виражалися. У цьому й був крах усіх амбіцій русофілів того часу.

Офіційна влада повністю ігнорувала сподівання місцевих діячів на відродження «руського народу». Більше того, повністю себе скомпрометували окремі лідери русофільства, які заради політичної кар'єри загубили величезний авторитет національно-культурної інтелігенції краю того часу та той потенціал розвитку, який був реально можливим. Угорці, в свою чергу, не тільки не виконали обіцянок, а й розпочали чергову хвилю мадяризації та наступ на національно-культурні права місцевих жителів (наприклад, намагалися штучно впровадити

«угро-руський язик», викоренивши рідну мову карпаторусинів). Останній голова організації І. Гаджега помер 14 жовтня 1941 року. До 1944 року діяльність «Общества Духновича» була ледь помітною, фактично завдяки лише виходу щорічних календарів-альманахів [3, с. 92].

Загалом, активність громадської організації в міжвоєнний період була різною, передусім через події в суспільно-політичному житті краю. Це пояснюється цілою низкою причин. По-перше, багато чого залежало від фінансових можливостей. По-друге, ситуативною була можливість поширення організаційної структури, агітації членів. По-третє, кожна із них мала специфічні програмні завдання. Незважаючи на це, громадські організації в демократичному суспільстві могли вільно конкурувати між собою й відкрито розгортати свою діяльність (до 1939 р.). Але саме «Общество Духновича» серед інших громадських організацій яскраво виділялося в русофільському середовищі 1920 – 30-ті роки. Воно стало акумулятором культурно-духовного розвитку русофілів та русинофілів і залучало до більш активної участі в суспільно-політичному та культурно-громадському житті саме широкі верстви місцевого населення.

Отже, процес демократичного плюралізму в Чехословацькій Республіці, до складу якої в 1920 – 30-х роках входило тодішнє Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь, носив об'єктивно позитивний характер, а приклад практичної реалізації демократичних повноважень крізь призму участі громадян у діяльності громадських організацій, піднімав на високий рівень можливості формування громадянського суспільства в тогочасних умовах. Яскравим прикладом цьому є й життєдіяльність у міжвоєнному часі ХХ століття такої організації як «Общество им. Александра Духновича».

Використані джерела

1. Болдижар М. М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993. 159 с.

2. Карпато-Русский Вѣстник, 1922, 6 августа.
3. Токар М. Громадські організації. Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / НДІ політичної регіоналістики УжНУ. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. С. 89–93.
4. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939). Ужгород, 2006. 380 с.
5. Nedzielskij E. Spolek Alexandra V. Duchnovice. *Podkarpatská Rus: Sbornik hospodárskeho, kulturniho a politického poznani Podkarpatské Rusi*. Bratislava, 1936. S. 298.

Юрій ПРОДАН,

голова Громадської організації «Закарпатське обласне науково-культурологічне Товариство імені О. Духновича»

ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ

20–30 роки ХХ століття на Закарпатті відзначене проявом активного розвитку освітньо-культурного життя, виникненням та активною діяльністю багатьох громадських організацій. Вже на 1926 рік тодішня урядова статистика зареєструвала 158 громадських об'єднань різноманітних напрямків діяльності. Цей факт був чітко відзначений у другому томі «Нарисів історії Закарпаття»: «... з усіх країн Центральної Європи Чехословаччина виділялась як країна з досить розвинутими інститутами громадянського суспільства, з традиціями гуманізму, віротерпимості та плюралізму, що в умовах Підкарпатської Русі було одним з сприятливих факторів для розвитку і функціонування громадських організацій» [2, с. 413].

22 березня 1923 року на Руському Народному Конгресі в Мукачеві 163 учасників зібрання заснували русофільське «Русское культурно-просветительское общество имени Александра Духновича», яке очолив архідиякон Угочанський Євменій

Сабов – відомий у краї просвітитель, публіцист і письменник. Структуру організації склали секції: «науково-літературна, театральна, музикальна і хорова, бібліотечна, російських жінок, Народних домів, санітарно-гігієнічна та бібліотечна» [2, с. 422].

За активного сприяння товариства імені О. Духновича в краї було відкрито ряд пам'яток визначним національним діячам: Євгену Фенцику в Ужгороді (1926); Олександрові Духновичу в Севлюші (1925), Ужгороді (1929), Хусті (1931), Пряшеві (1933); Олександрові Митраку в Мукачеві (1931); Олександрові Пушкіну в Чинадійові (1937). «Серед видань товариства Духновича помітне місце займають «Русській Календар» (тираж – біля 10 000 екз.), «Карпаторуский голос», «Карпатский свет», «Карпатский край» та інші. Чимало книжок було видано в серії «Народна бібліотека», які призначались для потреб простого населення» [1, с. 423].

Щороку товариство імені О. Духновича проводило «Дни русской культуры», під час яких відбувались і загальні збори товариства, а в різних населених пунктах проводились святкування ювілеїв Олександра Духновича, Адольфа Добрянського, Олександра Митрака, Івана Сільвая. Про розмах роботи товариства можуть розповісти наступні цифри: станом на 1 січня 1932 року в його структурах працювали 302 читальні, 277 бібліотек, 167 театральних гуртків, 52 хори та 36 оркестрів.

У принципі вся діяльність товариства імені О. Духновича в розвитку культурного та освітнього рівня русинів була направлена в проросійському напрямку на протиположність українській «Просвіті». В обох громадських організаціях був відчутний значний вплив емігрантів, який завадив процесу формування власної русинської самоідентифікації, а наслідки цієї негативної ролі еміграції відчутні й зараз.

Після смерті Євменія Сабова (3 листопада 1934 року) товариство імені О. Духновича почало втрачати авторитет серед русинської інтелігенції, а на останньому «Дню русской культуры» в Мукачеві 12 вересня 1938 року прийняло участь лише

близько 200 осіб. Так, фактично завершилася діяльність відомого в Європі та світі товариства імені О. Духновича в перший період його історії.

1939–1991 роки хочемо охарактеризувати написом на пам'ятному знаку в моєму рідному місті Виноградів: *«Пам'ятаймо про жертви цього багатонаціонального та різноконфесійного міста. Їх пограбували, змусили покинути Севлюш, депортували, відправили на знищення, вони полягли. Винні за Другу світову війну та прислужники авторитарного прийдешнього режиму зробили жертвами близько половини населення міста. ...за минуле треба покаятися, аби мати майбутнє!»* (Аттіла Йожеф).

Демократичні кроки щодо створення незалежної держави Україна з її вектором у бік Європу стали поштовхом для відновлення русинського просвітницького руху. 12 квітня 1994 року в Мукачеві відбулася установча конференція по відродженню обласного товариства імені О. Духновича. Головою товариства був обраний заслужений учитель України Михайло Алмашій. Вже 4 травня було проведено конференцію з відзначення 230-річчя від дня народження нашого земляка, видатного російського вченого й педагога Петра Лодія.

У подальшій роботі на засіданні правління товариства імені О. Духновича 22 жовтня 1994 року були затверджені наступні секції: організаційно-масової роботи, наукова, культури, мовознавча, літературна, фольклору та обрядовості, історичної пам'яті, видавнича та спортивна. Обраних керівників секцій зобов'язано розробити відповідні плани робіт на наступний період. А на загальних зборах 11 березня 1995 року була затверджена перспективна Програма діяльності товариства імені О. Духновича. Згідно Програми в практику роботи організації ввійшло обов'язкове щорічне відзначення Днів пам'яті Будителя 30 березня та дня його народження 24 квітня.

У грудні 1994 року при товаристві імені О. Духновича розпочав свою роботу русинський академічний хор «Стара співан-

ка», який об'єднав любителів хорового співу з великим досвідом. До честі учасників хору «Стара співанка», за 20 років своєї діяльності колектив дав більше 100 концертів на сценах міст і сіл нашої області. В практику діяльності товариства запроваджено девіз: *«Йти в народ. Говорити з народом»*. Власне тому хор «Стара співанка», виконавці русинських автентичних пісень Мирослава Копинець, сестри Ганна та Магдалина Келик, Василь Січ, Марія Білак, майстер художнього слова Юрій Мельник, поет Михайло Чухран та інші завжди виступали в населених пунктах області від товариства ім. О. Духновича під час проведення Днів сіл.

26 жовтня 1996 року на засіданні правління товариства ім. О. Духновича вперше розглянуто питання «Про етапи кодифікації русинської мови». Мовознавчою секцією, в яку входили Михайло Алмашій, Анна Мегела та інші. Проводилася багаторічна і кропітка роботи, яка не припиняється й по сьогодні. Але результатом є те, що на розширеному засіданні правління товариства імені О. Духновича 19 липня 2014 року презентовані, затверджені й рекомендовані для щоденного використання «пишучим по русинськи людям» [3]. У 2020 році для широкого доступу та загального користування викладено у всесвітню мережу Інтернет оновлену версію «Граматики русинської мови» Анни Мегели [4].

Варто зауважити, що плідна робота проводилася товариством імені О. Духновича з відзначення ювілейних дат видатних краян: Юрія Венеліна-Гуци, Василя Кукольника, Адольфа Добрянського, Андрія Карабелеша, Михайла Лучкая, Євменія Сабова, Василя Поповича, Андрія Поповича, Андрея Бачинського, Едмунда Егана, Федора Потушняка, Івана Орлая, Івана Зейкана, Олександра Грабаря, Петра Сиви, Петра Лінтра, Григорія Жатковича, Павла Цібере, Олександра Павловича та інших. Як правило, ці відзначення проводились у формі лекцій, науково-практичних конференцій, круглих столів. Під час таких заходів відкривалися меморіальні дошки: Євменію Сабову у

м. Виноградів (2009); Михайлу Лучкаю у с. Великі Лучки (2009); Андрію Поповичу у с. Велика Копаня (2011); Василю Поповичу в с. Великі Ком'яти (2011). Всі ці заходи регулярно висвітлювалися у місцевій періодичній пресі. Паралельно самвидавом видавалися матеріали конференцій, які розповсюджувалися між краєзнавцями та вчителями історії рідного краю.

Листом від 2 січня 2003 року за № 12 товариство імені О. Духновича звернулося до голови Закарпатської обласної державної адміністрації Івана Різака щодо підтримки ініціативи по будівництву пам'ятника Олександрі Духновичу в м. Мукачеві [1]. Відповідне звернення було підготовлене та доведено до громадськості з указанням банківських реквізитів. Голова товариства Михайло Алмашій взяв участь у розширеній колегії по освіті (голова колегії Юрій Герцог) з клопотанням щодо підтримки педагогами області будівництва пам'ятника. За результатами колегії в районні відділи освіти було направлено лист управління освіти і науки з проханням до освітян підтримати ініціативу. Товариство імені О. Духновича спромоглося зібрати близько 250 тисяч гривень для спорудження пам'ятника. Побачивши розмах, бажання й цілеспрямованість громадськості, Мукачівська міська рада зупинила збір коштів, профінансувавши залишок коштів на будівництво пам'ятника.

За підтримки американського мецената Стівена Чепи під керівництвом Василя Сарканича з 2004 року в області було започатковано діяльність недільних русинських шкіл. Товариство імені О. Духновича активно включилося в цю роботу. Йдеться про підбір вчителів, підготовку навчальної програми, щоквартальні семінари-навчання з вчителями, відкриті уроки, обмін досвідом, випуск та роздачу самовидавничих журналів «Наша сторінка» на допомогу русинським школам, проведення краєзнавчих екскурсій учням, регулярні конкурси художнього читання русинських поетів, дитячі співочі конкурси «Русинська зорничка». Ці традиції у якійсь мірі мають продовження. Зараз на теренах області незалежно від громад-

ських організацій виступають молодіжні гурти з русинською тематикою. Це «Рокаш», «Вандор», «Чаламада», «Остра тернина», а в соціальних мережах створюються молодіжні групи різнопланового русинського спрямування. Зокрема, можна виділити «Кавілюєме й фіглюєме», «Креденц сміху» та ін.

16 листопада 2013 року на звітно-виборчій конференції товариства імені О. Духновича головою було обрано мене. Відтак товариство продовжує роботу в попередньому руслі. Нами, зокрема, була підготовлена та подана електронна петиція до Президента України №22/013464-еп про визнання на державному рівні національності «русин», але, на превеликий жаль, отримано підтримку тільки 104 осіб.

Після затвердження русинської граматики назріло питання: де і як доводити до громади русинський правопис. Тому разом із Михайлом Чухраном у березні 2016 року в Головному територіальному управлінні юстиції ми зареєстрували культурно-белетристичний журнал Закарпатського обласного науково-культурологічного товариства імені О. Духновича «Отцюзнина». На засіданні правління товариства 2 квітня 2016 року було затверджено «Положення» про це видання, редактора, коректора, координатора. Розподілені обов'язки та завдання з розповсюдження серед жителів області. Перші два номери 2016 року видавалися повністю за рахунок спонсора Володимира Драгуна й роздавалися серед активістів. У 2017 та 2018 роках, шляхом підписки, поштою, журнал отримували близько 500 осіб. На превеликий жаль, журнал проіснував тільки до 2019 року, оскільки з перебоями з доставкою працівниками пошти були постійні проблеми, які ми не в змозі були вирішити. Для загального доступу в Інтернет-мережі регулярно після виходу журналу викладався кожен номер. Наразі всі номери журналу є доступними в електронному форматі на сайті RUE «Русинський портал».

На зміну журналу «Отцюзнина», товариство імені О. Духновича започаткувало щорічне видання «Алманаху днешньої

русинської літератури» (2019–2022). У виданні подані вибрані твори авторів та їх короткі біографії. Тут яскраво видно зв'язок поколінь, адже вік авторів – від 19 до 85 років. Зараз ми продовжуємо роботу над «Алманахом днешньої русинської літератури» за 2023 рік.

На завершення відзначимо, Петро Лінтур та Петро Сова, духновичівці першого, чехословацького, періоду громадської діяльності товариства, які були у владних структурах Закарпатської України, мали мрію зробити Академію русиністики в будинку Олександра Духновича в Ужгороді. Однак цього не сталося. Ми, сьогоднішні послідовники Будителя, маємо мрію відкрити у краї русинський дослідницький центр, який міг би повноцінно працювати над збереженням та розвитком русинської національної культури, спадщини наших предків.

Використані джерела

1. Алмашій М. Історія общества им. А. Духновича в датах, фактах и иллюстрациях. Ужгород: Карпатська вежа, 2016. 279 с.
2. Ліхтей І. М., Керецман В. Ю., Керецман Н. П. Діяльність громадських організацій. *Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–1945)*/ Редакційна колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп: історія. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 413–429.
3. Презентовано нашу граматику. *Подкарпатський русин*. 2014. № 61 (серпень).
4. Шипович Ю. Маємо ищи єдну русинську граматику. *іГазета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинів*. Дата оновлення 02.02.2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/yanuar20/nova-gramatyka-anny-megely.html> (дата звернення: 09.03.2020).

Юрій ШИПОВИЧ,

голова Громадської організації «Русинський культурологічний клуб», голова Наукового товариства Полянської сільської територіальної громади Мукачівського району Закарпатської області

ПОВЧАЛЬНІ ЛИСТИ: З ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА

Як би вдалося зібрати всю кореспонденцію просвітителя Олександра Духновича, написану сотням адресантів, й опублікувати її, вийшло б декількатомне об'ємне видання. Через що у листі Якову Головацькому адресант і скаржився, що він уже втомився від написання, руки уже не слухаються його (*«у меня одна только рука пишет, а она уже не довлѣетъ, Богъ видаетъ, ночью и днемъ труждаюся при неблагодарныхъ»*) – лист від 3 листопада 1857 р.) [2, с. 32-33; див. Додаток А].

Із многотонної кореспонденції Духновича можна відокремити 9 листів, адресованих членам родини Петроваїв, а також листи учителю колишнього його вихованця Акакія Петрова – Штефану Грабарю. Копії цих послань Духнович об'єднав, включивши їх у збірник-денник **«Privatae cogitationes praesertim nocturnae, 1832»** [Додаток Б]. Сам записник наразі знаходиться у фондах Закарпатського обласного краєзнавчого музею ім. Тиводара Легоцького [5]. Ця невелика книга з записами 1832–1838 років має формат 84x108/32. Листи подані на сторінках 267–290. Шість послань написані латинською мовою, три – угорською. У 2019 році ця кореспонденція увійшла в IV том «Творів» О. Духновича [3].

У 1830 році, не ужившись із єпископом Григорієм Тарковичем, який мав важкий характер, Олександр Духнович залишає службу в Пряшеві й переїздить до Ужгорода. Там він починає працювати домашнім учителем сина піджулана Ужанського комітату Штефана Петрова. Пізніше, у своїй автобіографії

Духнович писав: «...работавъ и днемъ и ночью, но никакого получавъ жалования, обдерся...много терпѣвъ обиды, такъ что наконецъ нужно было мнѣ удалиться отъ Архидіея, ища себѣ кусокъ хлѣба для пропитанія, в сей часъ позванъ ужгородской столицы старостою Стефаномъ Петроваемъ...» [див. Додаток В]. У цій сім'ї він знайшов спокій і повагу, а свого учня Акакія Олександр Духнович полюбив як власного сина.

«Напутні листи до любого учня Акакія Петрова, писані в Пряшеві Олександром Духновичем, єпархіальним служителем-архіваріусом» – це запис, зроблений самим Будителем штутцтитолом (*окрема сторінка – Ю.Ш.*) латинською мовою.

Перший лист до Акакія Петрова написаний на трьох сторінках. Писав його Олександр Духнович латинською мовою після свого повернення з Часловців до Пряшева 11 грудня 1832 року. Цим спростовано помилку, яка трапляється у його життєписах, ніби він повернувся до Пряшева лише у 1833 році.

Олександр Духнович пише: «Милый сыну, найдорожчий друже! Наибольше, что може спричинити біль, мені спричиняє те, що я тебе залишив, бо якщо справді ти добре знаєш мою душу, вся вона дихає тобою, тебе навчати, тебе надихати, тебе виховати, бачити тебе колись корисним для суспільства, – це є єдиним моїм бажанням, і вже уявлення про це мене надихає» [3, с. 225]. Будитель акцентує увагу на тому, що найбільшою радістю для педагога є можливість бачити учня успішним: «...для мене першою втіхою буде те, якщо я побачу, що ти не тільки фізично ростеш корисним для батьківщини, але й сприятливо розвиваєш свої духовні здібності, – ось чому, милый сыну, найдорожчий друже, працюй, подвоюй свої сили, сприймай уважно те, що тобі пропонується; молодий ще, недосвідчений, якщо все будеш старанно, розумно й наполегливо засвоювати, з радістю переконаєшся, яку спритність досягнеш для оволодіння важкими ділами» [3, с. 226].

Наступний лист Олександра Духновича до Акакія Петрова датований 9 груднем 1833 року. Це друге послання Олек-

сандра Духновича до свого учня, котрий пізніше стане відомим суспільно-політичним діячем Угорщини, віце-жупаном Ужанської жупи, в 60–70-х роках – депутатом угорського парламенту за партію Деака, за Капушанський й Собранецький виборчі округи. Також цей чиновник у майбутньому буде дуже віруючим чиновником. Він до самої смерті Олександра Духновича не втрачав контакт з учителем. Також у цьому листі Духнович пише: «Якщо ж ти візьмеш релігію за основу, запам'ятай, ти станеш впевненим, не будеш таким, як інші юнаки, що є завжди кволі і тілом, і душею» [3, с. 227-228]. Порівнявши цю настанову з досягненим результатом освіти через 30 років, побачимо найкращі досягнення педагогічної праці.

Третій лист написаний латинською мовою 7 лютого 1933 року. Сам текст побудований у вигляді тез – моральних настанов, перша з яких «Люби ближнього свого як самого себе». Духнович-вчитель наставляє Акакія з шанобою ставитись до інших, бо «...Провидіння розмістило Тебе в цій, а іншого – в іншій долі». Будитель нагадує учню, що доля – мінлива [1, с. 57]. Друга настанова: «Кожного поважай». Він просить учня поважати інших і ні до кого не ставитись зверхньо, бо власна честь є дорогою кожній людині [1, с. 57]. Третя: «Завжди все говори спокійним голосом». Духнович просить свого вихованця зберігати почуття власної гідності та самовладання. Якщо той когось про щось просить, то повинен відкинути амбіції і дотримуватись тону прохача, але при цьому показати і гідність, і покірність. Адресант стверджує, що лише любов'ю можна отримати любов взаємну [1, с. 57]. Четверте послання Олександра Духновича до Акакія Петрова датоване 29 березнем 1833 року [Додаток Г], хоча у IV томі «Творів» воно відмічене як таке, що немає дати [3, с. 231-232]. Як уже було зазначено, це послання написано угорською мовою. Автор листів пише, щоб Акакій звертає увагу на чепурунів, які вбачають свою винятковість у відвазі, чепурності і пристосуванні до сьогоденного часу. Вони сміються з настанов вчителів, споживають міцні напої, б'ються між собою,

поки їх не «забере безпека». Духнович вказує, що ці людські вади викликані відсутністю мети та обов'язків. Він пише, що зовнішність – це лише «позолота», а внутрішнім світом керує честь. Олександр Васильович пише, що краще бути хромим, але гарним внутрішньо, аніж дурником-чепуруном. Хоча вигідніше все-таки бути чепурним з багатим внутрішнім світом [5, с. 58]. *«Уяви собі, коли вже вступиш у свої дорослі роки, як приємно будеш сприймати висловлене людьми: «Петровай – хороша, гуманна і розумна людина» [3, с. 233-234].*

Наступний лист О. Духновича до Акакія Петрова датований 15-м лютим 1835 р. Два роки минуло між четвертим та цим, п'ятим листом о. Олександра до учня. Однак, можна гадати, що на протязі цих двох років Духнович не перестав листуватись із своїм любим учнем. У цьому посланні Духнович зазначає, що так як живуть вони у *«паперову епоху»*, то не потрібно глушити в собі прагнення писати. Він твердить, що приємність письменницької праці Акакій оцінить у зрілому віці, буде насолоджуватись нею і тікати від пустих порад недалеких людей [3, с. 59]. Ніби підбиваючи підсумки, педагог-будитель твердить: *«Ти вже в юнацькому віці, незабаром треба буде тобі поступати в Академію, де необхідно буде конспектувати лекцію Вченого; а цією, як не з іншою, метою, вільний, як кажуть, час відпочинку використовуй для вправи руки і випрацюй свій власний почерк. Не можеш собі навіть уявити, Сину мій, який приємний відпочинок, присвячений літературним заняттям. Коли Всевишній доброзичливо дозволять тобі тішитися мужнім віком, сам переконаєшся, в чому полягає його плід, будеш уникати пустих й поверхових поглядів легковажних людей. Отже, доклади всіх зусиль, щоб ти здобув навичку не лише правильно, але й гарно писати» [3, с. 237-238].* Достовірно, що отець Олександр Духнович писав Акакію відразу після 1835 року, проте не заніс у свій щоденник цих послань. Правда, доля вела його шляхами випробувань, що послаблювало його зв'язки з родиною Петроваїв, проте він ніколи пов-

ністю не поривав їх. Акакій Петровай пам'ятав свого учителя й у старші свої роки І, будучи вже відомим суспільним діячем, продовжував з ним спілкуватися.

Варто зазначити, що в історії європейської літератури традиція повчальних листів знайшла яскравий приклад у творчості англійського письменника XVIII ст. Філіпа Честерфілда (1694–1773). У «Листах до сина» цього автора йшлося про незаконного сина вельможі. Відношення батька до сина з часом змінювалось. Разом з тим, постійно змінювалась і мета листів, які Філіп Честерфілд писав синові майже кожного дня упродовж багатьох років. Він писав їх ще тоді, коли хлопчику не було й десяти років, трьома мовами: англійською, французькою і латинською, маючи бажання, або й просто читаючи їх, син отримував нові знання. Це був своєрідний педагогічний експеримент, таке собі «дистанційне навчання». Проте, з роками тональність цих послань змінювалась. Все більше місця в них займав суто навчальний матеріал, якого іноді було за багато: розмова йде про географію, міфологію, давню історію. Ці поради й настанови, котрі батько надавав юнакові стають все більш серйозними. Здається, що у своїх листах Філіп Честерфілд свідомо створює ілюзію живої бесіди з сином, який знаходиться далеко від батька [4, с. 304].

Як бачимо, схожість такої ілюзії живої розмови з сином є і у кореспонденції між Олександром Духновичем І його учнем. Якщо взяти часові рамки, то саме цим повчальні листи Духновича дуже нагадують листи лорда Честерфілда до сина. Олександр Духнович ніби продовжує навчання, яке проводив у 1830 році, а в кінці 1932 року – уже тільки у листах, і не зупиняється ця педагогічна робота після 1835 року. Наступною схожістю цих двох епістоляріїв є і мовна гама. Якщо Філіп Честерфілд пише до сина рідною англійською, модною – французькою і класичною – латинською мовами, то мову послань Олександр Духнович підбирав за тим самим принципом: на рідній – угорській й широкоживаній – латинській [5].

Як уже згадувалось, чотири листи (з дев'яти) адресовані сім'ї Петроваїв не написані Акакію. Один з них адресований вихователю хлопчика Штефану Грабарю, один – батьку вихованця Штефану Петроваю, два – сестрі учня Мальвіні. Перші два листи написані латинською мовою, останні два – угорською [5].

Хоча Акакій був першим учнем Духновича (про інших важко сказати, проте в останні свої роки Будитель активно приймав участь у житті вихованців Алумнея), як справжній педагог використовував усі методи і прийоми для підвищення ефективності сприйняття знань учнем. Турбуючись чи правильно проходить процес навчання і виховання Акакія, Олександр Духнович уже 17 січня 1833 року пише листа діючому учителю свого колишнього учня – Штефану Грабарю. Духнович написав йому після того, як відправив два листи з повчаннями самому Акакію. Він мав намір перевірити рівень знань учня, як той освоює програму. З перших рядків листа видно, що Будитель дуже турбується про долю учня: *«У чому муй милый Акакій має успіх, мені не знамо, чим ун днесь занятый, про се мав бы м дяку знати...»* [3, с. 228].

Із листа видно, що автор довіряв Штефану Грабарю як учителю і хотів зміцнити силу знань з метою поліпшення ефективності навчання: *«...ведно з тим розуміву, што діла роста успішности цілком нич не хибить му, докы го вручено Вам. Тому докладіть всю моцу, цімборе, штобы сесь легінь воспитовав ся не безсистемно, айбо послідовно, согласно з принципами правильного воспітаня, за єдным шором, штобы обрав собі за вчителя Сенеку и бы фурт намаховав ся збагатити свої знаня...»* [3, с. 229].

Як і у листі Акакію від 9 січня, буквально через тиждень отець Александр пише Штефану Грабарю, щоб той у вихованні звернув увагу на духовний світ учня: *«Розпочинайте, друже, з закону Божого, читайте йому інколи про досконалість Божу, передусім про справедливість і доброту, бо це розвиватиме у*

нього добре і ніжне почуття, також підбадьоруйте його до такої міри, щоб він поважав релігію над усе, висвітлюючи йому те, яким небезпекам виставлені всі, що живуть без релігії. Намагайтеся передусім прищепити юнакові ці принципи, переконуйте його, що всі вчинки треба скеровувати на те, щоб у всьому перше місце займала мораль. Хай хлопець завжди робить лише те, що чесне, і хай навчиться це добре розпізнавати, щоб він в оточенні невірних поглядів не приймав нерозумне за моральне». Цей період був нелегким для самого Духновича. Тому він, ніби шукаючи підтримки звише, нагадує про Бога та мораль і своєму колишньому учню, і його теперішньому учителю» [3, с. 229]. Цей період був нелегким і для самого Олександра Духновича. Тому він, ніби шукаючи допомоги у вищих сил, нагадує про Бога та мораль і своєму бувшому учневі, і його сьогоднішньому учителю.

16 квітня 1933 року Олександр Духнович пише до Штефана Петрова, батька Акакія [5, с. 285-287]. Певно, на прохання Олександра Духновича були спроби з боку родини Петроваїв повернути його в Часловці, проте єпископ Георгій Таркович заборонив це робити. Будитель чекав кінцевого рішення, проте на той час все залишалось по-старому. Лист, написаний латинською мовою розпочинається досить пафосно: *«Ваше Благородіє, Пане Віце-жупан, Глибокошанований Пане!»* [3, с. 235]. Автор виражає свій смуток по причині відмови єпископа йому повернутись у подину Петроваїв: *«Із дуже цінного листа Вашого Благородія з сумом я довідався, що моє бажання не здійснилося, я, зрозуміло, відчуваю біль...»* [3, с. 235]. Він пояснює, що найбільшою турботою для нього є неможливість надавати дітям пана Степана відповідні знання: *«...і болить із усіх сил не настільки те, що незважаючи на згоду, навіть на переконання, не досяг бажаної мети, що для покликання і призначення слід обрати іншу, ще відповіднішу, але сильніше хвилює ніжне почуття душі те, що так милим мені дітям у моральному розумінні більше нічого або дуже мало зможу допомогти; бо ж*

виставлена незліченним небезпекам і вже приречена, як чую, до загибелі Граматика зуміла б принести користь» [3, с. 235-236]. Олександр Духнович переконає, що керується зовсім безкорисними цілями: «Важкого життя собі не бажую, але поки живу, я готовий повністю віддатись моїм дорогим дітям, до цього спонукає мене не якась насолода, не вигода в житті, не надія на нагороду, але виключно бажання сприяти моїм дорогим, тому, власною долею, і хитрощами недоброзичливих вже цілком обманутий, бажаний намір буду й надалі здійснювати з не менш чесним бажанням і в міру своїх здібностей ніколи не перестану допомагати корисною порадою» [3, с. 236].

Презентуючи повчальні листи Олександра Духновича, не можемо не назвати деякі фрагменти спілкування у листах Будителя з Мальвіною Петроваї, сестрою Акакія. Фрагменти двох листів написаних угорською мовою. Із першого з них залишилось тільки закінчення: «...будеш: – Слухай і поцілуй передусім дорогу твою Мамочку, радій своєму красивому буттю і вчись тихенько; будь щаслива, моя дорога, так щасливий буде і твій друг Духнович.» [3, с. 228]. Дата у цьому фрагменті відсутня. Певно, лист прикріплювався до якогось з листів, адресованих Акакію. З іншого фрагменту листа дізнаємось вік дівчинки: «...панночці Мальвіні Петроваї, 8-річній дівчинці, як моїй учениці, яку я вчив читати. N. B. Разом з цим листом надсилаю їй письмове завдання» [3, с. 542-544]. У кореспонденції відчувається щире ставлення о. Олександра до учениці: «Солодка Мальвінко! Чим можу я зробити Тобі приємність, якщо не одною невинною картинкою? Прийми її і вчись кожну невинність цінити, так буде тобі подругою відважність і буде тебе любити Твій прихильник Духнович.» [3, с. 234].

Таким чином, вивчивши й проаналізувавши «педагогічну» кореспонденцію Олександра Духновича, можемо стверджувати:

1) у процесі кореспонденції вимальовується образ самого Олександра Духновича, як порядної і благородної людини;

2) автор листів не визнавав традиційні у той час методи навчання і шукав альтернативу;

3) Олександр Духнович обрав метод навчання у листах, беручи приклад від римського філософа Сенеки. Цей метод широко використовувався у світі від Володимира Мономаха до Філіпа Честерфілда;

4) у процесі виховання Будитель опирався найперше на мораль, етику й релігію;

5) у процесі навчання акценти, розкладені Духновичем, присутні на всьому: фізичному, моральному, духовному, інтелектуальному зростанні учня.

Використані джерела

1. Гаврош О. За що боролися закарпатські будители? *Гаврош О. Загадковий Духнович*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 27–40.
2. Демко М. Письма А. Духновича къ Я. Головацкому. Мукачево, 1927. 46 с.
3. Духнович О. Твори в 4-х томах. Т. 4. / Іван Ребрик, упорядкування, редакція; Микола Мушинка, проект, передмова. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2019. 616 с.
4. Коцюбинська М. Х. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість. К.: Дух і літера, 2009. 582 с.
5. Dukhnovych A. *Privatae cogitationes praesertim nocturnae*, 1832. Фонди Закарпатського обласного краєзнавчого музею ім. Тиводара Легоцького. 8269; Арх. – 799.

ПОУЧАЛНІ ПИСЬМА: З ЕПІСТОЛАРНУЙ ДІДУВЩИНЫ АЛЕКСАНДЕРА ДУХНОВИЧА

Кедь бы ся удало зобрати вшитку кореспонденцію карпаторусинського просвітителя Александра Духновича, писану сотням адресатув, опубліковати, вийшло бы дакулкотомное обемное виданя. Позад сього в письмови Якову Головацькому

адресант и жалів ся, же ся змучив од писаня, рука вже не слухать ся («у меня одна только рука пишетъ, а она уже не довлѣетъ, Богъ видаетъ, ночью и днемъ труждаюся при неблагоприятныхъ» – письмо од 3 новембра 1857 р.) [2, с. 32-33; Додаток А].

Из многотонної кореспонденції Духновича мож одділити девять писем, адресованых членам родини Петроваїв, а такой од учителю бывшего воспитаника Акакія Петрова – Штефану Грабарю. Копії сьых послань Духнович скапчав у зшыток, включивши го у зборник-деник «**Privatae cogitationes praesertim nocturnae, 1832**» [Додаток Б]. Сам записник днесь находится ся у фондах Закарпатського обласного краєзнавчого музея им. Тиводара Легоцького [5]. Се невелика книжка з записами 1832–1838 рокув має формат 84x108/32. Письма подані на боках 267–290. Шість послань написані латинським языком, три – мадярським. У 2019 році ся кореспонденція зайшла в IV том «Творув» А. Духновича [3].

В 1830 році, не жившы ся з єпископом Григорієм Тарковичом, што мав тяжкый характер, Александер Духнович лишив службу в Пряшові й перебрав ся в Ужгород. Там став робити домашным учителем сына пуджупана Ужанського комітату Штефана Петрова. Май пузно, у автобіографії Духнович писав: «...работавъ и днемъ и ночью, но никакого получавъ жалования, обдерся...много терпѣвъ обиды, такъ что наконецъ нужно было мнѣ удалиться отъ Архиерея, ища себѣ кусокъ хлѣба для пропитания, в сей часъ позванъ ужгородской столицы старостою Стефаномъ Петроваемъ...» [Додаток В]. У суй сімі ун найшов сопокуй и честь, а ученика Акакія сам Александер Духнович полюбив ги сына.

«Напутні письма од любому ученику Акакію Петроваю писані в Пряшові Александром Духновичом, епархіалным служителем-архіваріусом» – се запис, зроблений самым Будителем штучтитолом (*окремый бук – Ю.Ш.*) латинським языком.

Першое письмо од Акакію Петроваю занимать три боки. Писав го Александер Духнович латинським языком після сво-

го навернення з Часловцюв у Пряшов 11 децембра 1832 рока. Сьым спростовано хыбу, яка трафлять ся в його жыттеписах, гибы ун вернув ся у Пряшов лем у 1833 році.

Александер Духнович пише: «*Милый сыну, майдорожчыи цимборе! Майбулше, што може причинити буль, мені причинять то, што я тебе лишив, бо кедь по правді, ты добрі знаеш мою душу, вся она дыхатъ тобов, тебе научати, тебе надыхати, тебе воспитовати, видіти тебе колись хосенным про сосполность, – се є единым мойим жаданьом, и вже самое уявленя про се мене одухотворює*» [3, с. 225]. Будитель акцентує позур на тому, што майбулшов радостьов про педагога є видіти ученика успішным: «...про мене першов утіхов буде то, кедь я увижу, што ты не лем фізично ростеш хосенным про отцюзнину, айбо й розвиваш свої духовні возможности, тому, милый сыну, майдорогий цимборе, роби, подвоюй свої силы, принимай позурно то, што тобі дає ся; молодой щи, неоверсный, кедь вшытко будеш старанно, розумно й твердо освойовати, з радостьов убідіш ся, якого уровня ся дубеш при оволодіню важныма ділами.» [3, с. 226]

Шоровое письмо Александер Духновича од Акакію Петроваю датованое 9 януара 1833 рокови. Се другое посланя отця Александера од ученику, котрый майпуздо стане выznamным сосполно-політичным діятелем Мадярщины, віце-жупаном Ужанської жупы, в 60–70-х роках – депутатом мадярського парламенту за партію Деака, за Капушанський й Собранецький виборчі округы. Такой сесь чиновник у будучному буде силно віруючим челядником. Ун до самої смерти Александера Духновича не тратив контакт з учителем. Такой у сьому письмі Духнович пише: «*Кедь ты озьмеш релігію за основу, затями, ты станеш твердым, не будеш такым, ги други легіні, котрі суть фурт неволяшні тілом и душов*» [3, с. 227-228]. Порунявши сесю настанову з результатом научань через 30 рокув, маєме файный резултат педагогічної работы.

Третьое письмо написано латинським языком 7 фебруара 1833 рока. Самый текст построєный у виді тез – моралных по-

учань, перше з яких «Люби ближнього свого ги самого себе». Духнович-вчитель наставляє Акакія з честованями ставити ся до других, бо «...Провидіння розмістило Тебе в сям, а друго-го – в иншум фатумі». Будитель нагадує ученику, што фатум – мінливый [1, с. 57]. Друга настанова: «Каждого честуй». Ун просить ученика честовати других и ни од кому ся не ставити зверхньо, бо своя честь є дорогов каждому челядникови [1, с. 57]. Третья: «Фурт вшитко все говори сопокуйным голосом». Александер Духнович просить свого воспитовника сокотити чувство чести и самообладаня. Кедь тот когось про штось просить, то мав бы одверчи амбіції й додержовати ся тона просящого, айбо при тому держати ся и чести, и самообладаня. Адресант твердить, што лем любовльов мож дустати любов взаимну [1, с. 57].

Четвертое посланя Александера Духновича од Акакію Петроваю датованое 29 марта 1833 рока [Додаток Г], хоть у IV томі «Творув» оно одмітино ги такое, котрое не має даты [3, с. 231-232]. Як вже сьме акцентовали, се посланя, написаное мадярським языком. Автор пише, бы Акакія обернув позур на парадников, котрі видять свою индивидуальность у гонорі, можности парадити. Они смівуть ся з настанов вчителюв, пють, бють ся меже собов, доки їх не «доки поліція їх не розогнала» [3, с. 233]. Духнович вказує, што сі людські хибы вызвані одсутностьов цілі й довга. Ун пише, што вонкашний вид челядника – се лем «позолота», а внутрішньом світом править честь. Пише, што ліпше быти хромым, айбо чистым серцьом, ги сомаром-парадником. Хоть выгідніше быти парадным з багатым внутрішньом світом [1, с. 58]. «Уяви собі, коли вже вступиш у свої взрослі роки, як приятно будеш принимати высловленое людьми: «Петровай – благый, людяный и розумный челядник» [3, с. 233-234].

Шоровое письмо Александера Духновича од Акакію Петроваю датованое 15-м фебруара 1835 р. Два роки минуло меже четвертым й пятым письмами. Айбо повностьов допустимо, же подовж сього часу они ся переписовали. Туй Дух-

нович, аргументовучи ся тим, што они живуть у «папірьову» епоху, настоює, абы Акакія булше писав. Пише, што в оверсні роки Акакія оцінить писателський труд и буде тікати од пустых бесід примітивных людей [2, с. 59]. Гибы подитожувучи, педагог-будитель твердить: «Ты вже в легінському віці, скоро треба буде тобі поступати в Академію, де буде мусай конспектувати лекцію Вченого; а у свободный час треніровати почерк. Не можеш собі даже уявити, Сыну муй, який файный оддых, присяченый літературным занятьом» [3, с. 237-238].

Бизунь, што писав отець Александер Акакію такой и по 1835 рокови, айбо у свуй денник не увюг сьих послань. Правда, фатум вюг го путями выпробывань, послабльовав зязкы з роудинов Петроваюв, айбо николи повностьов не порвала їх. Акакія Петроваї тямив свого учителя у старші роки и, будучи вже прославленным сосполным діятельом, комуніковав з ним.

Варта вповісти, ож в исторії европейської літературы традиція научалных писем найшла яскравый примір в творчости англійського писателя XVIII ст. Філіпа Честерфілда (1694–1773). В «Письмах од сыну» сього автора йшло ся про незаконного сына велможи. Одношеня отця од ньому помалы міняло ся. Ведно з тим, фурт ся міняло й цілі писем, які Філіп Честерфілд заганяв сыну майже каждый день подовж многих рокув. Ун зачав їх писати щи товды, коли хлопчику не было й десять рокув, на трьох языках: англійськум, французькум и латинськум, мавучи дяку, абы, й просто читавучи їх, сын дуставав нові знаня. Се був своєрудный педагогійный експеримент, такое собі «дистанційное научаня». Айбо з роками тоналность послань ся міняла. Все булше місця в них занимав суто научалный матеріал, якого даколи было замного: беседа йде про географію, міфологію, давню исторію. Тоты порады, наставляня, котрі отець подавав легіньови, ставуть все булш серйозними. Зачинать ся видіти, што в своїх письмах Філіп Честерфілд свідомо вчинять иллюзію живої бесіды з сыном, який находить ся далеко од отця [4, с.304].

Як видиме, схожість такої же ілюзії живої бесіди є і у кореспонденції між Александром Духновичом і учеником. Кедь взяти часові рамки, то сьом поучалні письма такої дуже нагадують письма лорда Честерфілда сьому. Александр Духнович гибы продовжує наочання, якоє робив у 1830 році, а у кунці 1832 – вже лем у письмах, и не спирає ся педагогічна робота після 1835 року. Шоровов схожістьов сьих двох епістолярійов є й языкова гама. Кедь Філіп Честерфілд пише сьому на руднум му англійськум, на модному – французькум и класичнум – латинськум языках, то бесіду послань Александер Духнович подбирив за тым же принципом: на руднуй – малярськуй и широкохосновануй – латинськуй [5].

Як исьме вже споминали, чотыри письма (з девять), адресованых сімі Петроваюв, не написані Акакію. Єдно з них адресовано воспитателю хлопчика Штефану Грабарю, єдно – отцю воспитаника Штефану Петроваю, два – сестрі ученика Мальвіні. Перщі два написані латиньов, пуслідні два – по-малярськы [5].

Хоть Акакій був першым учеником Духновича (про других тяжко говорити, хотя в пуслідні свої роки Будитель активно участвовав у жытьови воспитаникув Алумнея), ги истый педагог хосновив вшиткі методы и прийомы про повышеня ефективности прията учеником знань. Журячи ся, ци правильно йде процес наочання й воспитання Акакія, Александера Духновича вже 17 януара 1833 р. пише од діючому вчителю свого бывшего ученика Штефану Грабарю. Духнович написав му по тому, як одослав два письма з поучаньями самому Акакію. Ун мав дяку перевірити уровень знань ученика, як тот освоєє програму. З першых же шорикув письма видко, што Будителя дуже журить ся за долю ученика: «У чому муи милый Акакій має успіх, мені не знамо, чим ун днесь занятый, про се мав бы м дяку знати...» [3, с. 228].

Из письма видко, што автор довіряв Штефану Грабарю, ги учителю й хотів вракашити свою й того моцу про поліп-

шеня ефективности наочання: «...ведно з тим розуміву, што діла роста успішности цілком нич не хибить му, докы го вручено Вам. Тому докладить всю моцу, цімборе, штобы сесь легінь воспитовав ся не безсистемно, айбо послідовно, согласно з принципами правильного воспитання, за єдным шором, штобы обрав собі за вчителя Сенеку и бы фурт намаховав ся збагатити свої знаня...» [3, с. 229].

Як и у письмі Акакію од 9 януара, буквально через тиждень Штефану Грабарю отець Александер пише, абы тот у воспитаню вбернув позур на духовный світ ученика: «Зачинайте, цімборе, з закону Божого, читайте му даколи про досконалость Божу, майнаперед – про справедливость и доброту, бо се буде розвивати у нього доброе, такой подпоруйте го до такой міры, штобы ун честовав релігію над ушитко, высвітльовучи му тоты, небезпекы, што го чекають без релігії. Моцуйте ся наперед прикапчати хлопцьови сесі принципы, накажіть го, што всі поступкы треба направляти на вто, штобы у вшиткому першоє місто занимала мораль» [3, с. 229]. Сесь період був нелегкым про самого Александра Духновича. Тому ун, гибы глядаючи подпору звыше, нагадує про Бога та мораль и свому бывшому ученику, и його днешньому учителю.

16 апріля 1833 р. Александар Духнович пише од Штефану Петроваю, отцьови Акакія. [5, с. 285-287]. Безунь, на прозьбу Александера Духновича были провбы з боку родины Петроваюв вернути го в Часловци, айбо єпископ Григорій Таркович заказав се робити. Будитель чекав рокового рішення, айбо доты лишало ся вшитко по-старому. Письмо, писаное по-латинськы, зачинать ся доста пафосно: «Ваше Благородіє, Пане Віце-жупан, Глибкокчестованый Пане!» [5, с. 285]. Автор выражає свуй смуток по причині заказа єпископа йому вернутись у родину Петроваїв: «Из дуже цінного письма Вашого Благородія зо смутком взнав им, што моє жаданя не здійснило ся, й се мене болить...» [5, с. 285].

Отець Александер у кореспонденції часто веде ся ги оверсний дипломат. Се май видко у переписці з Михаилом Раєвським у кореспонденції, котру Духнович вюг у старшому віці. Айбо елементи дипломатичного стилю суть и у переписці з Штефаном Петровайом у 1833 роци: *«Також і Вашому Благородію за заботу, вірніше, за подпору, готовий им як тепер, так й потому з честию ся оддячити»* [5, с. 285]. Духнович пише, што як бы ся не склала його доля, ун буде хоть бы в письмах научати Акакія, помагати му. Він консултує отця: *«...од щирого серця прошу Ваше Благородіє, жебы ласкаво наполягало на зачатых вже мнов принципах воспитания, наговорьовучи воспитателюв своих дітей, абы не робили нич такого, што не одповідає цілі, хосновали мої принципи воспитания, ги тым, котрі ся хоснують у наших безнадійных школах; най ся сього держать такой вчителі языка»* [5, с. 285].

Презентувучи поучалні письма Александера Духновича, не можеме не назвати дакотрі фрагменты комуніковань у письмах Будителя од Мальвіні Петроваї, сестры Акакія. Фрагменты двох писем, писаных мадярськым языком. Из першого обстав ся лем кінець: *«...будеш: – Слухай и поцюлуй майнаперед дорогу твою Мамочку, радуї ся свому красивому бытію и вчись тихенько; будь серенчлива, моя дорога, товды серенчливым буде й твуй цімбор Духнович.»* [3, с. 228]. Даты у сьому фрагменті не є. Безунь, письмо прикрывляло ся од котромусь з Акакійовых. З другого отрывка визнаєме вік дівочки: *«...панночці Мальвіні Петроваї, 8-ручній дівочци, як мою ученици, котру м вчив читати. Н. В. Ведно з письмом заганяю й письмові завданя»* [3, с. 542-544]. У кореспонденції одчуває ся щирое ставленя о. Александера до учениці: *«Солодка Мальвінко! Чим можу я зробити Тобі файное, кедь не єдним невинным образчиком? Прийми і й вчи ся каждую невинность цінити, так буде тобі цімборков одвага и буде тебе любити Твуй честовалник Духнович.»* [3, с. 234].

Такым образом, изучивши й проаналізовавши «педагогічну» кореспонденцію Александера Духновича, можеме твердо вповісти:

1) у процесі кореспонденції вымальював ся образ самого Духновича, як порядного и благого челядника;

2) автор писем не признавав традиційні в тот час методы научання и глядав алтернативу;

3) Александер Духнович выбрав метод научаня у письмах, беручи примір од римського філософа Сенеки. Сесь метод шыроко хосновав ся у світі од Володимира Мономаха до Філіпа Честерфілда?

4) у процесі воспитания Будитель обперав ся майнаперед на мораль, етику, релігію;

5) у процесі научаня акценты, розкладені Духновичом, розкладавуть ся на вшыткому: фізичному, духовному, інтелектуалному ростови ученика.

Схосновані жерела

1. Гаврош О. За що боролися закарпатські будители? *Гаврош О. Загадковий Духнович. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 27–40.*
2. Демко М. Письма А. Духновича кь Я. Головацкому. Мукачево, 1927. 46 с.
3. Духнович О. Твори в 4-х томах. Т. 4. / Іван Ребрик, упорядкуваня, редакція; Микола Мушинка, проект, передмова. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2019. 616 с.
4. Коцюбинська М. Х. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість. К.: Дух і літера, 2009. 582 с.
5. Dukhnovych A. *Privatae cogitationes praesertim nocturnae*, 1832. Фонды Закарпатського обласного краєзнавчого музея им. Тиводара Легоцького. 8269; Арх. – 799.

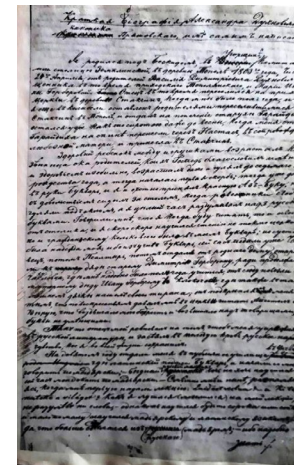
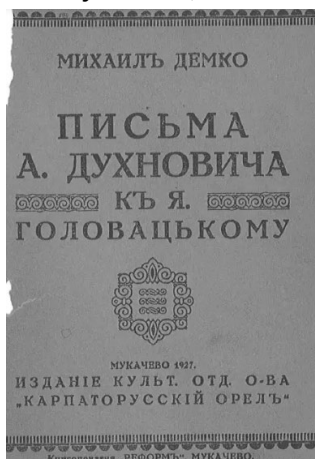
ДОДАТКИ

Додаток В

Коротка автобіографія Александра Духновича (1849 р.)

Додаток А

Демко М. Письма А. Духновича къ Я. Головацкому.
Мукачево, 1927.

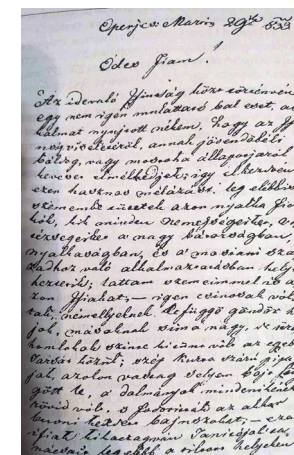
Додаток Б

«Privatae cogitationes praesertim nocturnae, 1832»

Додаток Г

Послання Александра Духновича од Акакію Петроваю
(29 марта 1833 р.)

Петро ГАБРИН,

журналіст

*Інформаційно-аналітичного агентства «Roma.UA»,
аспірант Ужгородського національного університету*

ЦИГАНИ (РОМИ) У ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА

Олександр Духнович (1803–1865 рр.) – педагог, історик, етнограф, поліглот, письменник, поет, фольклорист, релігійний діяч... Чи не найбільш контроверсійна постать історії Пряшівщини та Підкарпаття ХІХ ст., навколо творчої спадщини, етнічної самоідентифікації та політичних вподобань точаться суперечки і в наш час.

Проживаючи на території тодішніх угорських земель, а тепер двох сучасних держав – України та Словацької Республіки – О. Духнович зростав, працював і творив у тогочасному поліетнічному середовищі, володів багатьма мовами, підтримував тісні контакти з представниками різних етнічних громад Карпатського регіону. У своїх прозових творах, віршах, епістолярній спадщині О. Духнович постійно говорить та згадує про різноманітні етнічні групи, серед яких вирізняються: угорці (*мадяри, угри*), словаки та сотаки (словацька етнічна група), поляки (*ляхи, поляки*), євреї (*жиди*), росіяни (*россіани*), румуни (*волохи, волошини*), серби (*раци, сербини*), силезити, каринти, морави/моравани, чехи, славонити, надморни, далмати, чорногорці, а також німці, болгари, турки, греки, іспанці, французи, італійці (*тальяни*), китайці (*хиняни*).

Наша невелика розвідка покликана частково висвітлити питання згадування/опису/рефлексій про циган (ромів) у прозовій, поетичній, публіцистичній та епістолярній спадщині О. Духновича. Екзоетнонім «цигани» (напр., угор. – *sigány*; слов. – *sigani*; чes. – *sikáni*; рум. – *țigani*; пол. – *syganie*) нами використовується тут у контексті тогочасного народного, ре-

лігійного та наукового використання у ХІХ ст. на позначення представників ромського етносу. У цій статті термін «цигани» повністю вживається без негативних конотацій терміну.

Про циган О. Духнович писав небагато. Однак вказані нами цитати у зразках творів дозволяють розкрити певні етнокультурні особливості образу циган в уяві та творчості Будителя. Власне, саме слово «циган» О. Духнович писав різними варіантами – «цыган», «циган», «цыганъ».

Цікаво, що О. Духнович підтримував тісні контакти з Юрієм Ігнатко (Ігнатковим) (1840–1885 рр.) – педагогом, викладачем та науковцем, який у 1877 р. у м. Лученець видав першу в тодішній Угорщині граматику циганської мови під однойменною назвою «Циганська грамика» (угор. – «*Cigány nyelvtan*») [26].

Побіжний перелік населених пунктів, в яких О. Духнович проживав чи колись перебував (напр., міста – Ужгород, Мукачево, Пряшів, Кошице, Братіслава; села – Тополя, Стащин/Стакчин, Старина, Хмельова/Комлоша, Клокоцова, Біловежа) дає підстави вважати, що він неодноразово бачився й був знайомий з місцевими або ж кочовими циганами.

Цигани, які також проживали на словацьких землях Габсбурзької монархії, в кінці ХVІІІ ст. підпали під дію чотирьох т. зв. циганських декретів (указів), які імператриця Марія-Терезія (1717–1780 рр.) видала між 1758 і 1773 роками. У своєму першому указі Марія-Терезія, переслідуючи за мету асиміляцію та унормування розселення циганських громад, постановила поселяти циган, оподатковувати їх та прикріплювати на службу до місцевих правителів і землевласників [27, р. 118–119]. Попри намагання асимілювати циган монархії, впродовж першої половини ХІХ ст. цього так і не вдалося досягти. Циганське населення стрімко зростало – вже у 1857 році в Угорщині (без Трансільванії) проживало понад 146 тис. циган [25, s. 136–137].

Соціально-економічні умови проживання, особливості розселення та кількість циганських громад на території, де

жив і творив О. Духнович, звісно, не могли залишитися непоміченими для нього. Цигани у творчості О. Духновича «присутні» повсюду – у віршах, п'єсах, публіцистиці, листах, загадках, логогрифах, афоризмах.

У своєму творі «Подравленіє русинов на Новый год 1852» О. Духнович згадує циган у двох місцях. У першому – в контексті стилю ведення життя та праці:

«Да будет новый год.
В ледовом морѣ крит,
По монастырях книг,
Колько старых баб злых,
Колько у дѣвчат блых,
Циганов лѣнивых,
Дѣвушек фалшивых,
Задудранных старух...» [18, с. 286].

У другому – у гумористичній формі описує кулінарні впадобання представників різних європейських етносів, у тому числі й циган:

«...Нѣмец курятины,
Мягкой телятины,
Россиан сухарей,
Чаю, и захарей
Русин выпил вару,
А **цигани** цмару¹,
И Моравян грульи
Жидище цѣбульи,
Як в Величкѣ соли,
Только Вам всѣм дольи» [18, с. 288].

У «Пращаніє с мясницами 1852» цигани згадуються в контексті їхніх вмінь грати на музичних інструментах:

«Уж минули мясниченьки
В цѣлом селѣ тихо,

¹ Цмар – маслянка, сколотини (побічний рідкий продукт при збиванні масла).

Гуслѣ басы занѣмили
И **циганам** лихо;
А неборак пан староста
На грудях захрипнув,
Лежить бѣдак у кочерыгах,
Бо ще днесь не хлипнув;
И свашка си покашлює
Не вырвеш з ней слова,
Дримає си на причепку,
Уныла як сова;...» [19, с. 290].

У вірші «Отечество» О. Духнович згадує циган у мовному контексті:

«...Цѣлий свѣт моя отчизна,
Я дом не будую,
Там то мой рай, там дѣдизна,
Гдеся погодую.
Не думаю, не гадаю,
То мнѣ не на груди,
Будьто язык какій хотят,
Говорят там люди.
По мадярски, иль по польски
Или по хинянськи,
Да говорят здоровеньки
Хоть и **по цыганьски...**» [16, с. 313].

«Пѣснь простонародна» О. Духновича розкриває порівняльний образ цигана із кольором шкіри або волосся:

«...Казала менѣ мамка
Отдатись за Іванка
Я не хочу бо Иван
Такій чорный як **циган**.
Раила кром Ивана
Данька, Панька, Стефана,
Да Панько не богатый,
А Данько пелехатый,

Андрей бѣда беззуба,
У Юрка нос як труба,
Михайло все гнѣвливей
Стефан дуже лѣнивей...» [17, с. 377].

Особисте ставлення О. Духновича до подій Угорської революції 1848 року є досить цікавим, адже Будитель вітав прихід російських військ для придушення угорського повстання. Як зазначав закарпатський історик Д. Данилюк, на недовіру вождів угорської революції до русинів О. Духнович вказує такими словами: «Кошут сам добре познає тую сталість Русинів, і для того раздавав зброю Мадярам, Німцям, Полякам, Жидам, **Циганам**, но Русинам ніколи, понеже мадяри боялися і бояться все храброго народу руского» [4, с. 55].

У найвідомішій п'єсі О. Духновича «Добродѣтель превышаетъ богатство» (1850 р.) під час діалогів героїв зустрічаємо і згадки за циган, зокрема, в Першій дії (Явлення III «Предешніи, Богумила и Татьяна, с завязаным оком»), де описується побутовий конфлікт між сусідами, говориться:

«...Богумила. Перебачьте панѣ сусѣдко, алея пожаловатися пришла; видите вашѣ Федорцо моеѣ Татьянѣ камѣньом око выбив.

Олена. Добрѣ учинив, няй она пустыня к Федорцови не ровнится. – Смотри лем жебрачина якась, няй она ся с **циганы** грає, а не с богатым Федоровым сыномъ, – вонѣ ми с обыстя, жебрачино...» [8, с. 592].

У Другій дії (Явлення IV «Мудроглав и предешніи») цілий діалог побудований навколо циган:

«Мудроглавѣ (*несмотрит на жыда*). Вы вси пяницы уже'сте всю худобу попропивали, бо из смердячої корчмы ани не выходите, упиваетеся день – днем, в ночи коргелюете¹, а в день лежите; – стыд, ганьба, уже и одежды доброй не маєте на грѣшном тѣлѣ, боси ходите, як пси, поле вам пустое, а волю

уже и десять не е в цѣлом селѣ; – кедь чужій человек заблудить ту, думает, же **цыганское село**.

Судій: **Та мы цигане?**

Мудроглав: **Працуете по цыгански и маєте по цыгански**, бо яка праца така плаца; – дань уже два роки неплачена. Панотцева роковина задержана, моя платня пропала, уже єдного честного дома не є, будинки вам на громаду летят, церковь днес завтра упаде, дѣти вам голи, а вы цундрами¹ трясете, голодом моритесь лем проклятый жидище тые, як веперь²» [8, с. 605].

У цій же Другій дії далі по тексту читаємо:

«...Мудроглав (невнимає на Олену). Честножив Василь днем робит колеса, возы и всячину строит, и сам добрый прибор має, и люди спомагає, каждый день два золоты собы заробит, в ночи струже, робит, мало спит, бо уже в перших когутѣх ставає, и перед зорьями 'го видно на поли.

Олена. С Богумилом; – ой знаєся то.

Мудроглав. Так е с Богумилом; бо и она працует, хоть землѣ не має, цѣлый день робит, в зорах траву зберає, корову кормит и прото больше молока и масла має як вы, дѣточки ей робят и учатся, а вы **в пяньствѣ и лѣниствѣ лежите як цигане**; прото Господь благословив их...» [8, с. 606].

У Третій дії (Явлення I) Олена говорить:

«...Олена. Ой так можеш ты уже молитися, коль єсь промарнив богатство, и мене несчастною учинив. О кедь бы была я того знала, нигда бы я твоя жена не была; – я вихована як соколик, выросла в богатствѣ, в роскошах, а теперь **хожу ги циганка кусок хлѣба жебручи**, а то все про тебе марнотравнику, – ой нагнав ти мене до кузього рошка. Федоре! Я тя лишу, я с тобовь больше жити не буду» [8, с. 614].

Про відомий широкому загалу вірш О. Духновича «**Циган**» слід окремо описати. Його текст наводимо у варіанті, як

¹ Цундрами – лахміттям.

² Жидище тые, якъ веперь – єврей жирує, як кабан.

він поданий у четвертому томі видань творів О. Духновича (за 2019 р.):

«Цыган.
Голод, жажду, холод, зной,
Иногда мы сносим,
Но не чахнем над сохой,
Но не жнем, не косим, –
 Мы живем среди полей
 И лѣсов дремучих;
 Но счастливѣй, веселѣй
 Всѣх вельмож могучих.
 Рано с солнцем невстаем
Для чужой работы;
Лишь проснулись – и поем!
Нѣту нас заботы.
Загоскин» [20, с. 109].

Для порівняння наведемо той же вірш «Циган», як його було опубліковано у збірці «Поезії Александра Духновича» в редакції чеського славіста Франтішека Тішого у 1922 р.:

«Цыганъ.
Голодъ, жажду, холодъ, зной
Иногда мы сносимъ
Но не чахнемъ над сохой,
Но не жнемъ, не косимъ

Мы живемъ среди ночей
И лѣсовъ дремучихъ ;
Но счастливый, веселый
Всѣхъ вельможъ могучихъ.

Рано съ солнцемъ не встаемъ,
Для чужой работы,
Лишь проснулись – и поемъ:
Нѣту у насъ заботы» [10, с. 80–81].

Як бачимо, у варіанті вірша у редакції Ф. Тішого, очевидно помилково, рядок «Мы живемъ среди полей» написана як «Мы живемъ среди ночей».

Упорядники ужгородського видання «Избранныя сочинения Александра В. Духновича. Стихи и проза» від 1941 р. наводять в дужках після тексту вірша «Циган» посилання на джерело, де він був опублікований (очевидно, що тут помилково вказаний рік випуску щорічного календаря «Мѣсяцеслов» – замість «1868» повинно бути «1866», П.Г.): «...Лишь проснулись – и поемъ / Нѣтъ у насъ заботы. (М., 1868 г., Ужгородъ, стр. 45.)» [9, с. 33].

Подальший лінвістичний аналіз вірша «Циган» із боку мовознавців дав підстави для проведення пошуків справжнього автора, адже російська мова, яким був написаний «Циган», була незвичною для О. Духновича.

Відомий закарпатський письменник Юрій Керекеш (1921–2007) у 1942 р. засумнівався у тому, що О. Духнович був автором «Цигана»: «Кто знает по русски, тотъ при читаню стиховъ Духновича заразъ може запримѣтити, что якъ «Цыганъ», такъ и «Дочь» и еще пару стиховъ отрозняются отъ другихъ не только темою, але что найголовнѣйше – отрозняются языкомъ. Сѣ стихи написанѣ чисто по русски. Маю повное право подозрѣвати, что Цыганъ не есть стихомъ Духновича, а одночасно и переробка «Пѣснь земледѣльца весною» не есть дѣлом Духновича» [22, с. 167]. Також Ю. Керекеш наводить і джерело публікації вірша: «Стихъ «Дочь» бывъ помѣщенный первый разъ въ книжцѣ «Мѣсяцесловъ» на годъ 1866 (Ужгородъ 1865) уедно зъ стихами «Фальшивому другу» и «Цыганъ» [22, с. 168].

Мовознавець Кирило Галас (1921–1995) у 1943 р. присвятив аналізу першоджерела вірша «Циган» свою невелику статтю у «Літературній неділі». Він також звернув увагу, посилаючись на Пантелеймона Куліша, що вірші «Цыганъ» і «Дочь» були написані тогочасною російською мовою. К. Галас констатує: «...

вершъ Цыганъ изъ творчостью его не мае ниякой спольности. Духновичъ его не писавъ». Далі вказується першоджерело вірша (у повному зібранні творів Михайла Лермонтова за 1913 р.), яке і цитує К. Галас [3, с. 130]. Цю ж думку про авторство вірша «Циган» К. Галас повторив майже через пів століття у 1990 р.: ««Цыган», як показано нами ще в 1943 р..., становить собою уривок з лібретто романтичної опери «Пан Твардовський» російського письменника М.М. Загоскіна (1789–1852). У пряшівському виданні 1968 р. це було підтверджено, хоч і з великим запізненням і без урахування нашої замітки» [2, с. 16].

Очевидно, що К. Галас мав на увазі Олену Рудловчак (1919–2007), яка у «Додатках» до першого тому видання творів О. Духновича також зауважувала: «Духновичу приписуються поезії, які, судячи за їх мовою, не належать йому. Наводимо їх у додатках. Автором поезії «ЦЫГАН» – («Голод, жажду, холод, зной...»), опублікованої у виданні «Мѣсяцеслов на г. 1866» (стор. 45) і передрукованої в публікації «Поезії Александра Духновича» (стор. 80–81) та в інших виданнях творів Духновича, – є російський поет М. Загоскін. Духнович у збірці «Дѣло от бездѣлія» під текстом поезії (стор. 22–23) вказує автора...» [24, с. 709]. Тут мова йде, як і вказував К. Галас, про відомого російського письменника та драматурга Михайла Загоскіна (1789–1852).

Ми можемо прослідкувати появу тексту слів у вірші «Циган» спираючись на російські першоджерела 20–50-х років XIX ст. Якщо взяти до уваги примітку О. Рудловчак, що вперше вірш «Циган» побачив світ у збірці «Дѣло от бездѣлія» (1859 р.), то можемо припустити, що О. Духнович вже був ознайомлений з текстом пісні М. Загоскіна «Мы живем среди полей...» або «Циганської пісні», яка вже була популярною на той час в Російській імперії, а саме з 1828 р.

Уперше лібретто М. Загоскіна з піснею «Мы живем среди полей...» було поставлено на сцені Большого театру в Москві 24 травня 1828 р. в рамках прем'єри опери Олексія Верстовського (1799–1862) «Пан Твардовський». Текст самої пісні був

окремо надрукований у «Драматическом альманахе для любителей и любителейниц театра» у 1828 р., у Санкт-Петербурзі:

«Мы живем среди полей
И лесов дремучих;
Но счастливей, веселей
Всех вельмож могучих;
Наши деды и отцы
Нам примером служат,
И цыгане молодцы
Ни о чем не тужат.

Гей, цыгане! Гей, цыганки!» [23].

Відомий циганський письменник та поет Вальдемар Калінін (1949 р.н.) критично описав текст слів «Циганської пісні» М. Загоскіна: «А тим часом – важко назвати її (пісню – П.Г.) навіть хоч трохи цікавою, навпаки – вона містить взяті зі стелі уявлення про циганів, які «щасливіші за всіх вельмож могутніх», ну а «цигани-молодці», які «ні про що не тужать» – це швидше бравурна інтонація з якоїсь солдатської пісеньки. Проте загоскінська «Циганська пісня» була затребувана, вона опинилася в руслі загального інтересу до циган» [21, с. 7–8].

Цікавим є те, що авторство слів до «Циганської пісні» приписує собі Сергій Аксаков (1791–1859), російський письменник, літературний і театральний критик, який був знайомий з М. Загоскіним. Спочатку саме С. Аксаков, на прохання О. Верстовського, повинен був створити лібретто до опери «Пан Твардовський», включивши у сюжет циганські елементи. Однак через власну зайнятість, С. Аксаков попросив саме М. Загоскіна написати це лібретто.

У своїх спогадах за 1826 р. С. Аксаков писав: «...Тут было забавное обстоятельство, в котором выражалась добродушная оригинальность Загоскина. В «Пане Твардовском» также выведены были цыгане, и также второе действие открывалось цыганским табором, песнями и плясками. Загоскину очень нравилась написанная мною цыганская песня, но поместить

ее в своей опере без оговорки он ни за что не хотел; оговариваться же, что песня написана другим, ему казалось неловко и странно. Долго он находился в пресмешном раздумье; наконец, приехал ко мне и сказал: «Нет, брат, всей твоей песни ни за что не возьму, а уступи ты мне четыре стиха, но отрекись от них совершенно. Позабудь, что ты их написал, и никому, не сказывай». Я охотно согласился. Вот эти четыре стиха:

Голод, жажду, холод, зной
Иногда мы сносим;
Но не чахнем над сохой,
Но не жнем, не косим!

Всего же забавнее, что через несколько дней Загоскин опять приехал ко мне и сказал: «Нет, душа моя, не могу взять и четырех стихов; это много; дай только два последние». Разумеется, я на это также охотно согласился; эти два стиха и теперь находятся в его прекрасной цыганской песне, которую превосходно положил на музыку А. Н. Верстовский и которая впоследствии встречена была публикой с восторгом. Песня эта сделалась народною, и много лет наигрывали ее органы, шарманки, пели московские цыгане и пел московский и даже подмосковный народ. Она начинается так:

Мы живем среди полей
И лесов дремучих;
Но счастливей, веселей
Всех вельмож могучих.
Рано с солнцем не встаем
Для чужой работы;
Лишь проснулись – и поем...
Нет у нас заботы!
и проч.» [1, с. 119].

Російський поет Михайло Лермонтов (1814–1841), очевидно перебуваючи під враженням опери «Пан Твардовський», спробував написати власне лібретто на відомому поему Олександра Пушкіна (1799–1837) «Цигани», яке так і залиши-

лося не завершеним. Вперше чорновик тексту лібретто з «Циганською піснею» (написаний у 1829 р.) був опублікований в «Отечественных записках» у 1859 р. у статті С. Дудишкіна «Ученическія тетради Лермонтова»:

«Цыгане. Опера. дѣйствие 1, явление 1.

(Театръ представляетъ пріятное мѣстоположеніе, цыгане сидятъ въ шатрахъ; иные ходятъ и собравшись въ группы поютъ).

Цыганская пѣсня.

Цыганъ (поетъ).
Мы живемъ среди полей
И лѣсовъ дремучихъ,
Мы счастливѣе царей
И вельможъ могучихъ.
Гей цыгане, гей цыганки!...
(и проч.)

Цыганка (изъ «Московскаго Вѣстника» пѣсню) (*).

.....

(Пляшутъи поютъ).

(Все умолкаетъ)» [7, с. 26–27].

Отже, повністю підтверджуються думки К. Галаса, Ю. Керекеша та О. Рудловчак щодо авторства вірша «Циган». Будитель не є його автором. Скоріше за все, основа тексту «Цигана» взята О. Духновичем від М. Загоскіна (дослівно другий куплет) та С. Аксакова (перший та третій куплети, авторство яких також присвоїв собі М. Загоскін), а «Циган» вперше був опублікований у збірці ««Дѣло от бездѣлія» у 1859 р. Сама збірка зберігається в архіві Пряшівської державної наукової бібліотеки (за даними О. Рудловчак). З яким із варіантів російського першоджерела (або передруку) вірша «Циган» був ознайомлений О. Духнович слід ще з'ясувати.

Про циган О. Духнович пише і у своїх «Логогрифах» та «Загадках». Наприклад, в одному з логогрифів про дуб/зуб говориться про «циганську славу»:

«Добро ми начало
У черево слуги,
И той сложок мало
Буками заключи,
Так я ти выросту
Деревом великим
Хотяй мя попросту
Называеш диким; -
Землю дай во главу,
Сей час будеш мати
Всю циганску славу

Можеш и кусати. (Дуб. Зуб)» [14, с. 449–450].

Загадка про ланцюг розпочинається зі слова «Циганé»:

«Цигане мя толкли, били
Тай немилостиво,
Огнем пекли, покрутили,
То кругло, то криво;
А тепер я их накажу,
Злодѣя, вора повяжу (Ланцух¹)» [12, с. 457]

У розділі прислів'їв, сентенцій та афоризмів О. Духновича знаходимо і такий цікавий афоризм: «Мой **Цыгана** кокусовым мылом, да он всегда черным будет» [15, с. 553].

У праці «Краткій землепись для молодыхъ Русиновъ» (1851 р.) О. Духнович згадує про циган, описуючи географію та населення європейських країн. Так, в описі країни «Австрія» поміж іншими народами згадані й цигани: «Цѣла Австрія занимае 12 тысящъ миль и числитъ 30 мілліонов разнаго племена жителей. Главная племена или Народы Австріи суть пять... Суте ще и иніи Народы, яко Греки, Жиды, Армяне, Албане и **Цигане**, котріи между помянутыми пять Народами сут помѣшаны» [13, с. 280]. В описі країни «Испанія» вказується: «Испанія из трех сторон морями окруженна, твердь ея на 8500 милях ширится;

великими горами Пиринейскими отдѣляется от Французской землѣ, 12 мілліонов людей числит, Романьскаго племена, но между ними суть 45 тысящ **Циганов**, и 60 тысящ Муринов» [13, с. 289]. В описі країни «Франція (Галлія)» зазначається: «В Франціи числятся 33 мілліоны людей и сіи не вси Французы, суть и иніи народы, между ними десять тысящ **Циган**» [13, с. 290].

О. Духнович у своїх щоденниках та листах до своїх колег, знайомих і друзів про циган пише дуже рідко. Можемо вказати, наприклад, що він згадує циган у зв'язку з деякими подіями тодішнього громадського життя Пряшева. Так, у щоденниковому записі від 18 (30) березня 1862 р. О. Духнович пише: «Утром о 8. часах с нову пожар **на Цыганьской улицѣ**; – подложен был огонь, и сгорѣла одна шопа. Как судный день, люди сполошены, повсюду стражи, караулы ходят, а злодѣй весело зажжигает стодолы» [5, с. 179].

Через деякий час, а саме 6 травня 1862 р. О. Духнович знову описує пожежу у Пряшеві: «С нову пожар в Пряшовѣ; – женился кучер (:кочиш:) **на цыганьской улицѣ**, свадебная веселость отбывалась в корчмѣ, гдѣ всѣ люди забавлялись токмо бабы колачи пекли; и так хватился огонь, который огромным вѣтром разнесен, сожжег 20 домов, да и одна дитина сгорѣла» [6, с. 181].

Отже, образ циган у творчості О. Духновича та їх місце у тогочасній мультикультурній моделі Угорської Русі ХІХ ст. може стати об'єктом подальших ґрунтовних досліджень у філологічному, історичному, етнографічному та етнополітичному аспектах. Будитель писав про циган по різному: подекуди у негативних чи зневажливих тонах, подекуди тільки фіксувавши усталені народні стереотипи про цей унікальний етнос. З іншого боку, циган у О. Духновича – це сусід, співрозмовник, музикант, партнер по господарських справах і суб'єкт гумористичних історій.

Якщо брати до уваги, що О. Духнович є відомим своїм доволі негативним ставленням до інших народів-сусідів, наприклад, до євреїв, угорців, поляків, то образ циган у його творчості корелюється з тогочасними суспільними уявленнями та стерео-

¹ Ланцух – Ланцюг.

типами про них як етнокультурної спільноти зі специфічними рисами ментальності, своєрідним стилем і способом життя.

Використані джерела

1. Аксаков С.Т. Литературные и театральные воспоминания. *Собрание сочинений в 5 томах*. Том 3. М.: Правда, 1966. 395 с.
2. Галас К.Й. Навколо спадщини О.В. Духновича. *Олександр Духнович (1803–1865)*. Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю з дня смерті О. Духновича. Ужгород, 1990. С. 16–17.
3. Галасъ К. «Цыганъ» Духновича. *Литературна недѣля Подкарпатского общества наукъ*. Рочник III. Унгваръ: Друкарня Подкарпатского общества наукъ, 1943. С. 130.
4. Данилюк Д. О.В. Духнович як історик. *Олександр Духнович – видатний педагог, мислитель і громадсько-політичний діяч Закарпаття*: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Олександра Духновича. 24–26 квітня 2003 року. Ужгород, Україна. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. С. 47–58.
5. Дня 18/30 марта 1862. *Духнович О. Твори. Т. 4*. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2019. С. 179.
6. Дня 22-го Мая 1862 по новому. *Духнович О. Твори. Т. 4*. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2019. С. 181.
7. Дудышкин С. С. Ученическія тетради Лермонтова. *Отечественные записки*. 1859. Т. 125. № 7. Отд. I. С. 1–62.
8. Духнович А. Добродѣтель превышаетъ богатство. *Избранныя сочиненія Александра В. Духновича. Стихи и проза*. Унгваръ–Ужгородъ, 1941. С. 39–41.
9. Духнович А. Цыганъ. *Избранныя сочиненія Алесандра В. Духновича. Стихи и проза*. Унгваръ–Ужгородъ, 1941. С. 33.
10. Духнович А. Цыганъ. *Поезія Александра Духновича. Перше видання. З передруків зібрав, житєпись написав и поясненія додав др. Франтішек Тихій*. Ужгород: Книгопечатня акційного Тов. «Унію». С. 80–81.
11. Духновичъ О. Добродѣтель превышаетъ богатство. *Духнович О. Твори. Т. 1*. Пряшів: Відділ української літератури в Пряшеві, 1968. С. 585–625.
12. Духнович О. Загадка «Цигане мя толкли, били». *Духнович О. Твори. Т. 1*. Пряшів: Відділ української літератури в Пряшеві, 1968. С. 457.
13. Духнович О. Краткій землепись для молодыхъ Русиновъ. *Духнович О. Твори. Т. 2*. Пряшів: Відділ української літератури в Пряшеві, 1967. С. 278–304.
14. Духнович О. Логогриф «Добро ми начало». *Духнович О. Твори. Т. 1*. Пряшів: Відділ української літератури в Пряшеві, 1968. С. 449–450.
15. Духнович О. «Мой Цыгана». Будущность. Афоризми, медитації, сентенції, прислів'я. *Духнович О. Твори. Т. 1*. Пряшів: Відділ української літератури в Пряшеві, 1968. С. 553.
16. Духнович О. Отечество. *Духнович О. Твори. Т. 1*. Пряшів: Відділ української літератури в Пряшеві, 1968. С. 313.
17. Духнович О. Пѣснь простонародна. *Духнович О. Твори. Т. 1*. Пряшів: Відділ української літератури в Пряшеві, 1968. С. 376–377.
18. Духнович О. Поздравление русинов на Новый год 1852. *Духнович О. Твори. Т. 1*. Пряшів: Відділ української літератури в Пряшеві, 1968. С. 285–289.
19. Духнович О. Пращаніе с мясницами 1852. *Духнович О. Твори. Т. 1*. Пряшів: Відділ української літератури в Пряшеві, 1968. С. 290–291.
20. Духнович О. Цыган. *Духнович О. Твори. Т. 4*. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2019. С. 109.
21. Калинин В. Цыгане в зеркале восточнославянских литератур. URL: https://static1.squarespace.com/static/5350ef3ae4b0a74166d83255/t/5704e87ab6aa60e895c894d7/1459939451967/Kalinin_Cyganе+v+zerkale.pdf. 49 с.
22. Керекешъ Ю. «Дочь» А. Духновича. *Литературна недѣля Подкарпатского общества наукъ. Рочник II*. Унгваръ: Друкарня Подкарпатского общества наукъ, 1942. С. 167–168.
23. Михаил Юрьевич Лермонтов. Драммы. «Цыганы». Примечания. URL: <http://lermontov.velchel.ru/index.php?cnt=11&sub=2&part=1>

24. Рудловчак О. Цыган. Додатки – Поезії. *Духнович О. Твори. Т. 1.* Пряшів: Відділ української літератури в Пряшеві, 1968. С. 709.
25. Horváthová E. Cigáni na Slovensku: historicko-etnografický náčrt. Bratislava: SAV, 1964. 396 s.
26. Ihnátko Gy. Czigány nyelvtan. Losonc (Lučenec): Róth Simon gyorssajtója, 1877. 104 o.
27. van Baar, H.J.M. The European Roma: minority representation, memory, and the limits of transnational governmentality. Universiteit van Amsterdam, 2011. 400 p. URL: https://pure.uva.nl/ws/files/1164512/98870_09.pdf

Михайло БЕЛЕНЬ,

голова Громадської організації «Ужгородське культурно-освітнє общество імені Александра Духновича», заслужений художник України, український академічний скульптор, художник-педагог, доктор мистецтвознавства

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ У МОЇЙ ТВОРЧОСТІ

Так склалося, що у моїй творчій біографії чільне місце займає спогад «Про Батька-Русина – Олександра Духновича», пов'язаний із періодом чехословацької доби до другої світової війни (1941–1945). Мої земляки, горяни-верховинці, або як їх називали, бойки, знали напам'ять і співали «Гімн карпатських русинів» на вечірках та святах.

Я був дошкільного віку, а в нашій родині мама, іноді, під гарний настрій, будучи десятиліттями співачкою у церковному хорі, заворожувала мене своїм голосом до тремтіння душі. Її спів настільки збагачував нас, дітлахів, що ставало радісно на душі, від того, що у нас така мама. Не менш впливовим у нашій родині був і батько, бо часто підмінював старенького літургійщика-дяка, який погано бачив і чув, проте упродовж багатьох років вивчив усі молитви напам'ять... Вечірні дзвони

сповіщали, що час іти на вечірню, отож, своєю пам'яттю дяк вражав односельців.

Пригадую, як цей старенький Никола привозив для прочан із Міжгір'я (Волового) за продану заготівельникам худобину-телятину гарні духовні книжечки «катезити», які купував на виручені грошенята.

Даруйте, за цей певний відступ, знову повертаюся до мудреця-народника Олександра Духновича. Мій батько навчався у Хустській гімназії, одного разу, не вагаючись, приховав книгу Олександра Духновича «Хліб душі» у сусідньому селі Новоселиці від переслідувань слуг НКВС.

Я навмисно згадав навчання батька у гімназії, бо він добре розумів вагомий вплив літератури у післявоєнний час на свідомість краян. До речі, він був першим головою сільради, і привіз багато зібраних книг, таким чином заснував першу громадську сільську бібліотеку.

Сьогодні, коли будь-якими засобами і методами світ бореться із черствістю, невіглаством, щоб рухатись до вершин світів, які є мудрістю духовного єства через почуття, Духнович віросповідно розумів Премудрість Всемогутності Бога-Вседержителя Небес. Досліджуючи творчість просвітителя-будителя простого люду, згадую певні епізоди із розповідей про життя стареньких односельців про давні часи минувшини, і що маємо сьогодні – моральні оцінки на кшталт: їжа брудна, вода брудна, атмосфера брудна – куди людство йде? Невже від печерного віку й понині здичавіла мораль не змінилась через тисячоліття.

Підсумовуючи свій шкільний, інститутський, академічний період – це прожиті віки, прожиті до мене пращурами, які наповнюються віхами довічних старожитностей у світову філософію буття на землі.

Сповідую у душі еволюційних перетворень усього живого, пережитого упродовж тисячоліть: трагічного, славного, недописаного горем, але правічних істин – колодязів – Добра, Мудрості, Правди на Землі.

Так, величезна громадсько-культурна праця Олександра Духновича як Будителя-просвітянина, релігійника, філософа й еколога людських душ не пропала. Він сприяв збереженню позитивних моральних цінностей серед населення Закарпаття. Його благодійна духовна місія навіки залишиться у серцях вдячних нащадків Карпатської землі.

Будь-який політичний, економічний та культурний устрій тієї чи іншої держави завжди буде мати мудрість народної спільноти. Археологія доказова артефактами, історія – фактами. Біографії диктаторів настільки схожі своєю здичавілою мораллю, що фатальність їхнього життя завжди стає неминучою. Жертвами компенсуються провали царів, фараонів, королів, князів, графів, а правління окремих з них мають схожість насильницьких характерів – це вбивства, тотальне фізичне знищення непокірних. І так із тисячоліття у тисячоліття – війни, абсурдність яких покрита ганьбою.

Якщо тлумачити, опосередковано, чи змінилася мораль людини (біоістоти з печерного віку) й по нині? Думаю, що тільки частково – цивілізаційно (науковий прогрес) та виникнення п'яти світових релігій. Перший придумав як добувати вогонь і вбивати мамонтів, останній придумав ядерну і водородну бомбу, поставивши демократію богобоязності мирного існування на усіх континентах світу на коліна перед всевітною нескінченною мудрістю небосхилу. Істину Неба людський розум ніколи ревізувати не зможе через мізерність існування людського буття.

Найдавніший кістяк первісної людини (приблизно один мільйон років) перед Всесвітом настільки явно мізерний, що взагалі не підлягає порівнянню. Людина своєю діяльністю завдала непоправної шкоди вічним законам природи. Природа не попереджує, а жорстко наказує. Людина, по суті своєї діяльності стала найбільшим Злом життя на Землі, і чи можна планетарне зло зупинити, де взяти ресурс супротиву?

А тепер згадаємо афоризми О. Духновича. Під час збору матеріалів про життя і творчість Будителя-Просвітителя, я приді-

ляв найбільше уваги його життєвій мудрості і мудрості афористичних висловів, тому зосередив есе після усього написаного автором і зібраного мною у книзі: «Александр Духнович, 1803–1865. Ужгород. Видавництво «Мистецька лінія», с. 345. 2003 р.

- Чудное то створеніе челоувѣк... Тяжело привыкает к чему нибудь, а когда привык. Уже и самое лучшее унывает его.

- Чины рождают пыху; а пыха презрѣніе, и какая мать, такое и отроча;

То есть: Все суета!

- Кто дал тебѣ воспитаніе, он болье дал тебѣ того кто тебѣ жизнь дал.

- Заздрость повсюду порок находит: - всѣ чужіи дѣла суть лихое твореніе; ибо заздростливый ничего не дѣлая, токмо погрызает чужіе; и когда уже снѣл мясо, то кости грызет, да и часто сам себе зуб выломит.

Славных людей токмо по смерти споминаем, коих в жизни пренаслѣдовать обыкновенно.

- Хитрая то Богиня Фортуна! Она к честному челоувѣку рѣдко прилетывает, она симпатизует больше с хитрыми, и нечестивыми.

- Кто рано встает тому Бог помагает. Сон только в нѣдрѣ луны имѣет свое отечество,

- Ночью лишень хищные звѣры искают пищу, так ночью токмо волоцюги блудят.

- Никогда так не страшна неволя, как во время надежды получить свободу.

- Что есть имя?

- Павшій лист между осенними листьями; - волна между волнами океана, - флаг тонущаго корабля который на минуту вьется над бездною. Мелькнул, - а нѣт его!

- На жизнь, и на хлѣб каждому, челоувѣку равное есть право.

- Но не каждый равным способом сіе употребляет может.

- Фортуна многим много дает, но избыльно никому, ибо кому больше даст, тот еще больше желает.

Жизнь – наша подобна кораблю, кой теперь приятным, а не за долго бурливым вытром несется по неиззмъримому Океану.

- Естьли не хочешь, чтоб другіе называли тебя глупцом, то сам себя перестань считать мудрецом.

- Высокая наука (премудрость) тогда лишень полезная бывает, когда она к благополучію жизни нам служит; - вопреки естественный разум полезнъе есть человъку.

Неукій человък подобный Тополь, коя высоко вырастает, но плод не приносит. Дурак и в чинах будет – всегда дураком.

Написати книгу про Духновича зобов'язав мене колишній ректор УжДУ, академік Володимир Сливка. 2003 рік був оголошений міжнародною організацією ЮНЕСКО – роком Олександра Духновича.

Значну увагу я звертав на те, звідки бралися у нього духовні і душевні сили для роботи; добре знав латинику, мав гідних вчителів тогочася – Духнович в історії залишився велетом і захисником мудрості простого люду.

На сьогоднішній день зібрав авторські підписи Будителя на п'ятидесяти книгах, які колись збирав і штудював Олександр Духнович. Звичайно, про визначного будителя-просвітянина багато написано відомими істориками й літераторами, проведено ряд науково-практичних конференцій.

Працюючи над пам'ятником Олександру Духновичу, який встановив в м. Ужгород, я мав перед собою політиканів провінційного мислення (було проведено три конкурси), у яких на першому місці була мотивація свого невігластва а не щирість підтримки, навпаки кон'юктурщина кар'єристів, здебільшого вішання ярликів на конкурентів аби взагалі пам'ятника не було в Ужгороді, якого чекав люд краян майже сто років. Єдине, що в мене було – це велика підтримка від журналістів обласних часописів.

Із усього, що збирав про Будителя – вперше проілюстрував у графіці життєвий шлях просвітителя.

Наступний конкурс на виготовлення пам'ятника визначному просвітянину виборов для Мукачева. Серед творчої спіл-

ки та керівників місцевої влади мав всебічну підтримку. Був забезпечений усіма матеріалами для створення робочої моделі пам'ятника, виготовлення його у бронзі та встановлення на визначеному місці. Мені ніхто не заважав працювати творчо як скульптору, повірили у мої професійні можливості митця.

Звісно, добре знаючи, що підступно, немов згустки нещирості, фарисейських хитрощів все зробити так, щоб пам'ятника в Ужгороді не було не вдалося, тож мрії заздрісників потерпіли фіаско. Навіть мукачівці розповідали мені про ті події, що передували виготовленню пам'ятника в Ужгороді. Чому сталінщина, судоплатівщина, ще жевріє серед «пришляків», які ненавидять нашу історію?

Третій пам'ятник мені довірили створити і встановити у м. Виноградів, де я отримав підтримку чудового демократичного середовща мешканців міста у тому, щоб пам'ятник був встановлений на місці демонтованого НКВедистами (1925 рік) у часи радянщини.

Окрім графічних творів, медалей, макетів, меморіальних таблиць, я і надалі працюю над скульптурою Духновича для смт. Середне на Ужгородщині (вже готова модель пам'ятника).

Так, наш край багатонаціональний і особливий у природному, історичному та етнічному плані й певне взаємозбагачення культур упродовж багатьох століть робить наш регіон надзвичайно привабливим етнокультурами наших краян.

Мій вірш, присвячений Олександру Духновичу «Пергамент Русина» закінчується словами:

З глибин століть й до наших днів
У манускриптах, дзвонах – серці плачу –
Будитель душ наш світ узрів
Через любов в безсмерті часу.
З віків Пергамент – мов зоря...
...наш Лаборець і славний Корятович,
З трембіт і струн – посріблена Земля...
З Бескид у Вічність йде Духнович.

Розділ І.

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ – ЖИТТЯ, ПОДВИЖНИЦТВО І ТВОРЧИСТЬ

Євген ЖУПАН,

голова Обласної спілки громадських організацій «Народна Рада Русинів Закарпаття», заслужений лікар України

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ – ВЕЛИЧ У ВІКАХ

Минає 220 років від дня народження видатного діяча – Будителя русинів Олександра Духновича. Добра пам'ять про нього до сьогодні зберігається серед русинів нашого краю. Велика подвижницька діяльність спрямована на пробудження русинів, на збереження самоідентичності, духовності, розвитку мови, освіти, культури, традицій, гордості за свій народ, викликає велику повагу до цієї талановитої особистості. Будучи священником, живучи надзвичайно скромно і бідно, він бачив, як злиденно живуть прості русини, наскільки вони недостатньо освічені, як багато спроб робилось різними владами по їх асиміляції, і глибоко за це переживав. О. Духнович присвятив своє життя служінню народові. Його діяльність була надзвичайно багатогранною. Для русинських дітей він написав русинську граматику та книги для навчання та розвитку духовності, показав, що своєю рідною народною мовою можна писати поезію та прозу, п'єси, навчатись різним наукам. Він прививав русинам відчуття гордості за свій народ, завжди заявляв, що не потрібно соромитися свого роду, який би малий та бідний він не був.

Його вірші «Я русин был, есмь и буду» і «Подкарпатськіє русини, оставте глибокий сон» стали Гімнами русинів, котрі

до цього часу виконуються русинами всього світу. О. Духнович – педагог, науковець, поет, прозаїк, драматург, духовний та громадський діяч. За свою просвітницьку діяльність припинювався тогочасним режимом, котрий вбачав загрозу у відродженні та пробудженні русинів і всіляко намагався применшити діяльність народного Будителя. За своє вільнодумство та служіння простим людям Духнович фактично був зісланий на духовну службу у глухі гірські русинські села (Комлоші, а потім Біловежа – на тепер території сусідніх держав), щоб у нього не було можливості пропагувати русинські ідеї на своє національне відродження. Знаходячись на службі у цих бідних селах, О. Духнович ще більше пізнав проблеми народу, його страждання та поневіряння. У той час Духнович бачив, якими добрими, робітними та богобойними були русини, як ділились хлібом і всім, що мали з іншими людьми, як прагнули грамоти і знань – його серце щемило від тої несправедливості, від якої потерпає його рідний народ. Це ще більше надавало сили працювати заради відродження справедливості, заради відродження русинів. Він прагнув до слов'янської єдності, казав, що там, за горами (на теперішній Україні), живуть не чужі, а свої, що ми маємо загальні коріння і повинні добиватись своїх законних прав. Як і багато тодішніх просвітителів, О. Духнович був під деяким впливом тодішньої Росії, на котру поклали надію на визволення поневолених слов'янських народів. Підтримував він зв'язки з діячами – народниками теперішньої західної України, котра на той час була у складі Австро-Угорщини, а також на нього мали вплив свободолюбці з Росії.

Велику роль Духнович надавав освіті. Він писав, що освіта потрібна в житті народу, це треба знати, бо народ без освіти не може називатися народом, такий народ «мертвий», у ньому життя немає і він легко пропаде, як бджоли без матки. Говорив: «Подбайте про освіту дітей ваших, бо в них – майбутнє народу, будучність життя! Подбайте про шкільний фонд і хай він не збідніє, тоді не збідніє й освіта». О. Духнович говорив:

«Люби свій народ не тому, що він славний, а тому, що він твій». Ім'я Будителя стало відомим ще за його життя у багатьох європейських країнах, бо в його особі країни мали «правдивого співця русинів, патріарха їхньої літератури», який був «шанованим і улюбленим усією нацією, більше, як ніхто інший».

О. Духнович любив свій народ, вказував йому дорогу до національної самосвідомості. Будучи священником у найбідніших селах, Духнович захоплювався фольклором, почав його записувати.

О. Духнович звертався до своїх земляків: «Подкарпатські русини, оставте глибокій сон, народный голос зовет вас, не забудьте о своем». Він багато працював і усвідомлював свій обов'язок перед рідним народом: «Прото тобі, роде мой, клянуся живим Богом. За печальный пот и труд твой повинуюся долгом і отдам ти, колько могу». Знаючи історію рідного краю, О. Духнович пише праці про історію рідного народу. В його особі ми маємо поєднання таланту поета, прозаїка, драматурга, журналіста, історика, фольклориста, політика, філософа, правознавця, культурно-освітнього діяча, педагога-науковця. Свої поезії він друкував у виданнях Ужгорода, Львова, Будапешта, Відня. Для підняття культурно-освітнього рівня серед населення видає літературно-художні альманахи, календарі засновує краєзнавчий музей видає книги. Австрійська влада завадила йому заснувати друкарню в Ужгороді. Велику надію у продовженні своєї справи Духнович покладав на молодь, закликав її до продовження подвижницької роботи в ім'я свого народу. Звертався до молоді: «Не берите чуже перья, бо то ваших лиш потеря. Жийте благо для отчизны...».

О. Духнович впровадив живу, «народну мову» в подкарпатсько-руське письменство – це було впроваджено і в драмах та книгах, котрі були видані ним, у т.ч. першому підручнику з педагогіки для русинів. Велика його роль в педагогіці, в диференційованому підході у навчанні, котрі актуальні і сьогодні. Перший буквар русинською мовою також видав Духнович – «Книжиця читальная

для начинающих» – надрукована в 1847 році. О. Духнович надавав важливого значення напрямам і принципам в системі виховання гармонійної особистості, особливо наголошував на таких напрямках: розумове, моральне, патріотичне, фізичне, трудове, естетичне та статеве виховання. Як казав В. Довгович: «Все мине! Тільки добре зроблене діло залишиться! Не постаріє воно у віках. І завжди нагадає час, коли було зроблене». Актуальність подвижницьких трудів Будителя залишається і на сьогодні.

У політичній атмосфері, в якій жив О. Духнович, він рішуче виступав на захист інтересів свого народу. Він розгортає культурно-освітню, педагогічну діяльність, сприяв розвитку народної освіти, вважаючи, що саме це – шлях до покращення долі народу. Тому як борець за народне шкільництво складає і видає буквар, підручники, народні календарі, літературні альманахи, пише п'єси тощо. Позбавлений підтримки з боку держави, все це видавав за власні кошти і роздавав школам. На його думку, таке становище було у значній мірі результатом пасивності місцевої інтелігенції, яка недостатньо працювала над підвищенням навіть свого культурно-освітнього рівня.

Вихід із духовного застою просвітителів вбачав в активізації творчої діяльності інтелігенції, яка покликана працювати над формуванням національної самосвідомості народу, що і сьогодні залишається актуальним.

Сам просвітитель своєю невтомною діяльністю був прикладом служіння своєму народу. Всенародне визнання йому приніс посібник для вчителів «Народная педагогія. 1857», в якому по-новому викладено дидактику навчального процесу, найдемократичніші і найпрогресивніші принципи тодішньої педагогічної думки, що зробило автора видатним педагогом європейського світу.

Олександр Духнович зробив вагомий внесок також у розвиток суспільно-філософської думки на Закарпатті. У своїх працях далі розвинув погляди на природу і суспільство відомих на той час науковців. Він стверджував, що людина сама є

творцем своєї долі. Тому вірив, що покращення долі народу залежить від активної творчої діяльності кожного.

О. Духнович характеризується і як історик. У своїх працях з історії Закарпаття мовою фактів доводить безправне економічне і політичне становище закарпатського селянина. Дослідник не побоявся вказати на справжніх винуватців такого становища. Будитель закликав вивчати історію рідного краю, бо вона виховує в молоді любов до батьківської землі, почуття національної гідності. Тому й заповідав нащадкам «Любіть рід свій, не тому, що він славний, а тому, що він ваш».

Потрібно виділити ще одну характерну рису у діяльності Будителя – він не тільки звертався до минулого, а й ретельно аналізував проблеми сучасного йому суспільства, усвідомлюючи необхідність соціально-економічних і культурних перетворень, які вже мали місце в країнах Західної і Центральної Європи. Він з боєм відзначав пасивність в громадсько-політичному житті одної частини інтелігенції і наявність суперечностей в середині другої її частини. Засуджуючи революційні форми боротьби, як руйнівні, він закликав до об'єднання різних політичних течій і угруповань для еволюційного розв'язання назрілих проблем. З повагою ставився до інших народів, він на прикладі співпраці зі словацькими творцями показав, якими мають бути відносини між сусідніми народами.

Даємо шану і глибоку повагу істинному патріоту нашого краю, Будителю русинів О. Духновичу. Уже в незалежній Україні в ряді міст Закарпаття постали пам'ятники О. Духновичу, як данина русинської спільноти краю історичній постаті, великому Будителю русинів.

ДУХНОВИЧУ, ВІРНИЙ СЫНЕ

Служив людям ты достойно,	За богатствами земными
Всім вестися богобойно,	Нигда-шуга не стремился,
Не стыдився рода своего,	Айбо славы од народа
Бідного, хотя й малого	Ты, як сын Земли добився

І не легку мав ты долю,
За свободу і за волю
Просвіщати мильный край -
Слово рудне – се, як Рай

Не ганьбися рода свого,
Хоть і малого народа,
Што русин ты, як і мати
Словом буде колысати»

Діточкам писав стишки
Выдавав, як мож книжки,
Быв прекрасный педагог,
Помогав йому тут Бог

Гімн русинам написав,
Обы каждый русин знав,
Што не вмре сий народ славный,
Хоть не є вун щи державный

Все казав: «Люби свуй край,
Нигда го не забывай,
Всім кажи – я был, я емь и буду,
Чесный род мой не забуду

Духновичу, вірний сыне,
Пам'ять наша не ізгине,
Будеме тя пам'ятати,
Доки живот будем мати...

(Стих написав Є. Жупан, 27.03.2023 р.)

Володимир ФЕНИЧ,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри модерної історії
України та зарубіжних країн, координатор Науково-
дослідного центру історично-релігійних студій «Логос»
Ужгородського національного університету*

СЛУЖИТЕЛЬ БОГА І НАРОДУ: ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА ВІД КАНОНІКА КАПІТУЛИ ПРЯШІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ДО НАРОДНОГО БУДИТЕЛЯ «ПІДГОРЯНСЬКИХ РУСИНІВ» (1844–1865)

Канонік капітули Пряшівської єпархії в Пряшеві (1843–1865)

11 квітня 1843 р. новий пряшівський єпископ Йосиф Гаґанець (1843–1875) призначив О. Духновича каноніком (canonicus

scholasticus) Капітули Пряшівської греко-католицької єпархії. В уряд каноніка він був уведений (інстальований) 23 липня 1843 року. 1 січня 1844 р. канонік О. Духнович почав свою службу в Пряшеві. Звісно не знав він тоді, що тут залишиться до смерті. В наступні роки О. Духнович кілька разів призначався на інші посади каноніка: 7 травня 1846 р. – *canonicus custos*, 1851 р. – *canonicus cantor*, а 1857 р. – *canonicus lector* [27, с. 10].

Згідно з традицією Католицької римської церкви, перейнятою Мукачівською єпархією на латинізаційних синодах в Егері (1726) та у Великому Севюші (1727) єпископові допомагали управляти церковною провінцією Капітули, або Збори крилошан, тобто щось наподоби до Ради пресвітерів у протестантів. Члени Капітули називалися «каноніками». На момент призначення О. Духновича каноніком, каноніків в Ужгороді при мукачівському єпископові було сім, а при пряшівському єпископові в Пряшеві – шість. Їхнє вбрання, на латинський манер, було упізнаваним: барвистий, червоно-чорного кольору, з металевими нагрудними прикрасами, хітон. Вони любили присвоювати собі титул «Magnifici» замість властивого їм титулу «Reverendissimi». Жалування каноніка, залежно від градації титулів, коливалось від 880 до 2000 гульденів на рік. До цих пір, як зауважують добрі знавці тогочасного становища русинів в Угорщині о. Анатолій Кралицький та о. Іван Сільвай (1875), «із наших каноніків відзначилися прилеглистю до народної справи» тільки покійні історик Церкви Андрій Балудянський в Ужгороді та письменник О. Духнович в Пряшеві [16, с. 44–54. Пор.: 17, с. 343–351]. В статусі каноніка Пряшівської єпархії О. Духнович залишався до смерті. Високе становище в єпархіяльній єрархії та всеціла підтримка з боку правлячого архієрея, єпископа пряшівського Йосифа Гаганця забезпечили О. Духновичу, при багатьох його талантах та невичерпній енергії, роль будителя свого вбогого народу.

13 січня 1846 р. О. Духнович пише угорською мовою оду з нагоди іменин свого ужгородського покровителя мукачів-

ського єпископа Василя Поповича: «Méltságos Popovics Vazul Munkácsi megyés püspök úr neve napjára 13. január 1846» (На іменини його превосходительства Василя Поповича, пана Мукачівського комітатського єпископа) [32, с. 410–413].

Попередня робота в єпархіяльному архіві та бібліотеці в Ужгороді не пройшли даремно. Найближчими роками О. Духнович написав та опублікував кілька праць історичного, біографічного та канонічно-правового характеру. Зокрема, мова йде про «*Chronologia Historia almae Dioecesis Eperjessiensis, ab origine videlicet, usque obitum primi Episcopi Gregorii Tarkovics, deducta per Alexandrum Duchnovics, Magistrum Canonicum, anno 1846, Pars I*» (Хронологічна історія славної єпархії Пряшівської від її початку до першого єпископа Григорія Тарковича). Уперше цей твір було опубліковано після смерті автора у 1877 р. в Санкт-Петербурзі під назвою: [54, 102 с.]. Це унікальна робота з історії заснування Пряшівської єпархії та її історію при першому єпископові Григорію Тарковичу.

Наступний рукописний твір – «*Biographia Basilii Popovics, Episcopi Munkacsiensis, seu Status Dioecesis Munkacsiensis ab Anno 1809 usque 1843, adumbratus per Alexanderum Duchnovics, cath. Eccl. Eperjessini Canonicum, antea notarium Cons. Munk. 134 p.*». За даними Ф. Ф. Арістова рукопис охоплював біографію Василя Поповича від 1809 до 1838 р., тобто до початку його єпископства в Ужгороді [20, с. 60. Пор.: 81, с. 27]. На жаль, ця праця до сьогодні ще так і неперекладена на жодну сучасну національну мову і не видана друком.

У 1847 р. у Пряшеві були опубліковані два томи праці О. Духновича: *Corpus juris, jus canonicum. Pars 1.* Alexander Duchnovits. Eperjessini: Typis Eduardi Redlitz, 1847. 205 p. + Index [6]; *Corpus juris: Leges regni Hungariae. Pars II.* Alexander Duchnovits. Eperjessini: Typis Eduardi Redlitz, 1847. 170 p. + Index [7]. Вони перекладаються як «Звіт права, канонічне право». Тема «О. Духнович – каноніст» взагалі невідома в сучасній еkleziології та богословській думці ужгородської унійної традиції.

Представник єпархії в угорському парламенті: початок публічної діяльності (1847–1848)

Починаючи з 1847–1848 рр. О. Духнович стає публічною особою, формується народним будителем карпаторусинського народу, одним словом, стає відомим. У 1847 р. світ побачила його «Книжиця читалная для начинающих». Будинь, 1847. 120 с., – перша книга, написана місцевою русинською мовою, яка була ще двічі перевидана за життя автора (1850 і 1852 р.). О. Духнович розумів, що формувати національну ідентичність свого народу треба починати з дітей, школи, букваря рідною мовою: «Мамко, мамко, куп ми книжку, тинту, папір і табличку, Бо я пойду до школи, Учутися по волі».

У 1847 і 1848 р. канонік О. Духнович був рекомендований Пряшівською єпархією послом (представником) на засідання крайового сейму – Державних зборів Угорщини, що проходили в Пресбурзі (Пожоні / Братиславі). Духнович категорично не сприйняв ідеї «Отців краю» на чолі з радикальним реформатором Лайошем Кошутом про побудову великої угорської держави, єдину угорську державну мову та відрив Угорщини як незалежної держави з власним урядом від Австрії [27, с. 10–12]. О. Духнович твердо стояв на позиціях австрофільства та лояльності до правлячої династії Габсбургів.

Правда серед співробітників Капітули в Пряшеві були каноніки і з протилежними поглядами. Так, канонік Віктор Добрянський у червні 1848 р. писав у пештській газеті, що русинів не слід рівняти до московитів і що не треба думати, ніби русини прагнуть повернутися до православ'я, як про це думають угорці. Русинам «угорська свобода дорожча за російське самодержавство і що лагідний клімат Угорщини принадніший, ніж сибірські зими» [Цит. за: 11, с. 123]. В очах більшості греко-католицького кліру, що мало проугорські погляди, австрофільство часто ототожнювалося з русофільством промосковської орієнтації [92, с. 131–138]. Ці підозри скоро підтвердяться.

У 1848 р. О. Духнович пише два твори: «Забавки Александра Духновича, каноніка Пряшовскаго». Цей рукопис є збірником поетичних, прозових і етнографічних творів малого формату, який має три частини: першу – поетичну (с. 1–94); «Часть II. О народах Крайнянских, или Карпатороссах угорских, под Бесъкидом в Земплинской, Унгской и ШарЪской Столицы живущих» (с. 1–77) [35, 37–57]; «Часть III. Различныя повѣсти. Ради веселаго продолженія времеи» (с. 1–56). Другий твір – це рукопис вибраних промов з різних нагод, зокрема посвячення, зібрані (написані) О. Духновичем під назвою: «*Selecti Sermone varū occasionibus, oraesertim installationalibus habitis collectis per Alexandrum Duchnovics*, 219 р.».

Крайнянські карпатороси це: «Часть земли угорскія, под самою границею суцая называється Крайня, то есть Земля на Краю Царства... И сія не так долгая, як широкая часть распространяется от Спишской Столицы, под горы, аж ко границам Буковинским, Молдавским, и Волоским, чрез Спуску, Шариску, Земплинску, Унгарску, Берегску, и Марамороску Столицу, як сирич ведут горы Карпатскія». В кожному комітаті (столиці) Крайню інколи називають по-різному: в Шарішському – Маковиця, в Земплинському та Унгському – Крайня, в Берегському та Мараморошському – Верховина [71, с. 81].

Угорська революція, арешт та радість від зустрічі з російським козаком (1848–1849)

Революцію в Угорщині 1848–1849 рр., відому ще як «Весна народів», канонік і депутат Олександр Духнович зустрів із одним чітко вираженим політичним поглядом: об'єднання одного народу карпатських русинів Угорської та Галицької Русі на засадах австрославізму та вірності правлячій династії Габсбургам. Тут керівництво Пряшівської єпархії розійшлося у політичних поглядах з керівництвом Мукачівської єпархії, яка під проводом свого єпископа Василя Поповича зайняла проугорську позицію. Пряшівський єпископ Йосиф Гаганець, кано-

нік О. Духнович та інженер і державний службовець Адольф Добрянський підтримали монархічну реакцію (як сказав би Алексіс де Токвіль – старий режим), а мукачівський владика Василь Попович та ужгородські семінаристи підтримали угорську народну революцію, яка втілювала ідеали Великої Французької революції. Це був очевидний розкол між карпаторусинськими лідерами в Угорщині [92, с. 131–138].

У квітні 1849 р. О. Духнович опублікував у друкованому органі Головної Руської Ради у Львові газеті «Зоря Галицка» оглядову статтю під назвою «Состоянье Русиновъ въ Угорщинѣ». Крім іншого, у ній він писав: «*русини угорські давніше з галицькими злучені были, в самой Угорщинѣ яко народ самобытній узнанѣ*». Однак «*въ короткімъ часі життя своє зціла утратять*», якщо імператор «*жаданий союзокъ всѣхъ русиновъ австрійскихъ подъ одною губернію ласкавіше повеліты не ізвольли*» [40, с. 181–184].

27 квітня 1849 р. угорські революційні війська під командуванням поляка Є. Беніцького ввійшли в Пряшів і заарештували О. Духновича. Під конвоєм, його та деяких інших арештантів, пішки відвели до Кошиць. Але вже 5 травня 1849 р. комісар барон Лужинський відпустив О. Духновича додому до Пряшева за відсутністю складу злочину в його поглядах і діяльності [27, с. 12–15]. В сучасних реаліях подібний випадок собі навіть важко уявити.

Як і багато своїх співвітчизників (наприклад, словаків) та співплемінників, Олександр Духнович щиро радів з того, що російська армія прийшла придушити угорську революцію: «*Одна жизни моей радость восхитила меня, и то было 1849 года, когда я первый увидел славную русскую армию, пришедших на покорение бунтующих мадярь. Я не в силах описать, ни даже вдохнуть чувство радости, увидѣвъ перваго на улицѣ Пряшовской Казака; я восхищенъ плясалъ, и плакалъ, ронились тучею слезы, и рек: нынѣ отпушаеши раба твоего Владыко... То была вѣрно скажу первая, да можетъ быть и послѣдняя радость моей души, и*

она всегда въ памяти. Я познакомился сей час с генералом Сельваном, майором Петровым, Рубаном, Колачовым, Иванцовым, Мужайком и со всѣми офицерами, я по силам угощал родных братьев, и братался с ними на века» [61, с. 85]. Козак, звісно, міг бути не росіянином, а українцем за походженням.

Після кривавого придушення угорської революції 250 тис. російською армією під командуванням генерал-фельдмаршала Івана Фьодоровича Паскевича в травні–вересні 1849 р., яка прийшла на допомогу австрійцям на прохання імператора Франца-Йосифа Габсбурга [84, 160 с.], політична жертва уряду Лайоша Кошута канонік О. Духнович став відомим народним лідером підкарпатських русинів. Малий, бездержавний та назагал неосвічений народ, лідери якого переважно одна лише церковна інтелігенція (за винятком інженера А. Добрянського та лікаря Михайла Висяника), мали здебільшого угрофільські (в Ужгороді і околицях) або австрофільські (в Пряшеві і околицях) погляди. Однак, за півроку, як свідчать місцеві джерела та щоденники і спогади російських офіцерів – безпосередніх учасників кривавого Угорського походу 1849-го р., карпатські русини під проводом пряшівських лідерів А. Добрянського та О. Духновича наївно піддалися ілюзіям про захисницю всіх слов'ян Російську імперію (єдине на той час слов'янське державу), сформувавши драматичну для своєї національності в майбутньому перспективу – москвофільське русофільство. В цьому їхні нащадки переконаються після 1944-го року. Загалом ж проблематика карпаторусинського москвофільства потребує ретельного дослідження та оцінки «без гніву і упредження», як закликав вивчати історію видатний Тертуліан.

Делегація угорських русинів до міністрів і імператора Франца Йосифа та меморандум «Памятник Русинов Угорских» (1–21 жовтня 1849)

Виходячи з Конституції 4 березня 1849 р., яка проголосила рівноправність всіх народів Австрійської імперії, 1 жовт-

ня 1849 р. комісар імператорсько-королівської армії Адольф Добрянський, майючи неабиякі заслуги перед Габсбургами в придушенні Угорської революції (брав участь у битвах при Вац та Дебрецені; в селі Артанді, що поблизу Великого Вараду, був присутнім при прийомі графом Рідігером угорської військової депутації, яка просила від імені всієї армії приєднати Угорщину до Росії, а під Вілагошем 13 серпня 1849 р. був єдиним представником Австрії, якому передали угорських полонених [20, с. 148]), подався до Відня, щоб порушити русинське питання перед міністрами та імператором. Маючи відповідні повноваження Пряшівського крайового уряду від 27 вересня 1849 р., А. Добрянський очолив делегацію «Высланства русинов угорских», яке «заступало всіх Русинов обітающих на 800 000 Душ в Угорщині». До делегації входили: о. Йосиф Шолтис – парох м. Пряшева, консисторіальний радник і віце-декан; о. Віктор Добрянський – секретар пряшівського єпископа, консисторіальний радник і нотар; о. Олександр Яницький – парох Мальцовська з Бардіївського округу комітату Шаріш. У Відні до них приєдналися: д-р Михайло Висаник – імператорсько-королівський перший лікар та заслужений намісник медичного факультету у Відні і д-р Вінкент Алексович – співробітник медичного факультету у Відні, заслужений імператорсько-королівський лікар німецьких та директор дитячого шпиталю св. Йосифа [83, с. 67].

Делегація угорських русинів поселилася в передмісті Відня Леопольдштаті в готелі Чорний Орел, 40. Спочатку вони зустрілися з членами галицької делегації (головою Головної Руської Ради у Львові, львівським крилошанином Михайлом Куземським, міністерським радником Григорієм Шашкевичем, парохом руської церкви св. Варвари у Відні д-ром Спиридоном Литвиновичем, викладачем руської мови і словесності у Львівському університеті д-ром Яковом Головацьким і міністерським офіціалом Юлієм Вислобоцьким) та словацьким повіреним в Міністерстві внутрішніх справ Австрії Яном Главачем [83, с. 67–68].

Після цього А. Добрянський і члени делегації 13 жовтня 1849 р. склали остаточний текст-меморандум до влади під назвою «Памятник Русинов Угорских», який всі підписали. В першому в історії політичному меморандумі угорських русинів сказано, що в північно-східних неврожайних гірських комітатах Угорщини проживає близько 800 тис. русинів, а саме «в Спискои, Шарискои, Земненскои, Ужгородскои, Берецкои, Угоцскои, Сатмарскои и Мармароскои Столици Густыми Громадами непрерыванно: в Столицах Гемерскои, Торнянскои, Абауиварскои, Саболскои, и Боршодскои Славяками и Мадярами осусиднены, и по части обключены». Так «Становлят Русини мало не десятую част жительства Угорского, различаются языком и Церковным обрядом заровно як и Румуни од Мадяров...». Далі в меморандумі зазначається, що при угорському королі Карлі Роберті русини мали власного воєводу руського князя Федора Кориятовича (насправді литовсько-руського походження подільський князь Теодор Коріатович був лише мукачівським паном при королі Сигізмунді Люксембурзькому після 1396-го і до вересня 1415 р. – В.Ф.) і до 1457 р. управлялися власними родовитими урядниками так званими Крайниками і не платили десятину. Відтак у документі було коротко згадано про утиски русинів під час антигабсбурзьких повстань Запольяї, Бетлена, Бочкаї, Вешшеленія, Тьокьолі, про ув'язнення мукачівського єпископа Василя Тарасовича та про Ференца Ракоція, проти якого виступили русини під проводом священника Годермарського на боці правлячого імператорського дому. Оголошена австрійським імператором конституція 4 березня 1849 р. задекларувала рівноправність всіх народностей і дала русинам шанс мати свого окружного або столичного комісара. Віками вірний австрійському дому русинський народ бажав би із «Братей наших в Галичині, тых вірных Русинов, до которых перед всіма сердце наше ся звертає, с которыми в политическом, и администраціином взгляди в собствених Рускии Краи Корунным соединитися», про що 29 січня 1849 р. було пові-

домлено імператорський престол у Відні. 20 квітня 1849 р. цю пропозицію підтримала і Головна Руська Рада у Львові, яка передала свою петицію через губернатора в Галичині графа Агенора Голуховського імператорові. Але, якщо згідно з конституцією від 4 березня 1849 р. кордони давніх королівських країв (Королівства Угорщини та Королівства Галичини і Володимирії – В.Ф.) залишилися незмінними, а отже об'єднання угорських і галицьких русинів стало тимчасово неможливим, тому **«нужности наши и желаня задержуются в слідующих точках»**: 1) *«оголошенье Конституціи 4-го Марза в всіх сторонах, где наш Народ жителствуе»*; 2) *«Просимо наступно о узнанье Рускои Народности в Короном Краю Угорском»*; 3) про захист нашого народу від сусідніх народів у той спосіб, щоб там, де 15 тис. русинів густо проживають *«творили окромишныи повіт Рускіи вез взгляду на преділы давніх Столиц»*; 4) *«О введеенье Рускаго языка в Школы и Уряды, в той способ: да бы в Училищах Народных в сторонах Руских, язык Рускіи бул учительным языком и предметом обучения; абы в сторонах где Русини густо разом обитают, в удобных місцах Гимназія, а в Ужгороді Академія Руска на кошти Державы були заведени, а абы заразом Всеучилище Лвовское к совершенному образованию ся нашої Молодежы приступным зробити»*; 5) *«до урядованя в Руских Округах преимущественно родовитых Русинов брати, а вообще никого не установляти, кто не есть совершенно свидомый языка»*; 6) видавати урядовий Вістник у Відні для угорських і галицьких русинів за державні кошти; 7) *«о знесеенье всякого Привелея, заказающого тиск Кирилскими Буквами»*; 8) *«о спровнаье наших Урядников, Священников, Учителеи, и Дяков под взгядом заплаты и чина с платою, и Степенем прочих жителеи Краю»*; 9) *«о одповідное увзглядненье Народности Рускои, при обсаживаню посад Официрских в арміи Цісарскои, яко и Урядов в средоточном управленію в Відни»*; 10) *«о поставленье Руских Капеланов полных, при полках которых Люде переважно до Восточного обряду признаются»*; 11) *«о увзгляд-*

ненье Народности в Руских частех оключенных чужими Народами, на подстави совершенной взаимности, подля которои и всім прочіим одломкам чужих Народов жителствующих в округах Руских тое увзглядненіе их питомности Народных прислужити мае» [83, с. 68–72].

14–17 жовтня 1849 р. угро-русинська делегація мала ряд зустрічей з найвищими урядовими особами Австрійської імперії: імперським комісаром Угорщини бароном Карлом Герінгером, міністром внутрішніх справ графом Александром фон Бахом, міністром юстиції графом Антоном фон Шмерлінгом, міністром фінансів Філіппом Краусом, міністром закордонних справ князем Феліксом фон Шварценбергом, міністром віросповідання та просвітництва графом Леоном Туном, міністром прибутків бароном Кулмером, міністром землеробства та корисних копалин п. Тінфелдом [83, с. 72–79]. 16 жовтня 1849 р. Адольф Добрянський був призначений референтом імператорсько-королівського комісара Угорщини барона Карла Герінгера та урядовим радником при окружному ужгородському наджупанові графові Ігнацію Вілеці [83, с. 86]. 18 жовтня 1849 р. шестеро русинів мали зустрічі з міністром графом Дюлаї, маршалом гафом Радецьким, хорватським баном бароном Єлачічем, сербським патріархом Раячічем та міністром торгівлі, промисловості і громадського будівництва п. Бруком [83, с. 79–80].

19 жовтня 1849 р. о 10 год. ранку в Шембруні шестеро представників угорських русинів А. Добрянський, М. Висаник, Й. Шолтис, О. Яницький, В. Добрянський і В. Алексович мали авдієнцію з імператором Францом Йосифом Габсбургом. Присутніми на авдієнції також були: маршал князь Фердинанд Есте, міністр князь Шварценберг, маршал граф Нужан, генерал Короніні та імператорський ад'ютант граф Вербна. До імператора на німецькій мові звернувся з текстом Віктор Добрянський. Він коротко заявив про відданість угорських русинів правлячій династії, наголосив на тому, що вимоги залишаються тими самими, зокрема бажання жити разом з братами

русинами Галичини, після чого вручив імператорові «Памятник Русинов Угорских». Тоді імператор підійшов до кожного з членів делегації (в такому порядку) Й. Шолтиса, О. Яницького, А. Добрянського, д-р М. Висяника і д-р В. Алексовича, яких запитував, які посади вони обіймають. Так успішно закінчився прийом першої в історії угорських русинів делегації на найвищому державному рівні. В неділю, 21 жовтня 1849 р., в руській церкві св. Варвари львівський крилошанин Михайло Куземський у співслужінні зі священниками Пряшівської єпархії Віктором Добрянським і Олександром Яницьким провели святу літургію, після чого угрорусинська делегація відбула з Відня [83, с. 80–84. Пор.: 67, с. 128–134; 77, old. 43–54; 18, s. 43–47; 11, s. 153–157; 65, с. 33–34].

Детальну інформацію про організацію делегації угорських русинів, її подорож із Пряшева до Відня і назад, зміст меморандума «Памятник Русинов Угорских», деталі зустрічі з усіма міністрами та самим імператором відомі з рукопису о. Олександра Яницького «Высланства Русинов Угорских в Відни пред Высоким Министерством и Всесвітлым Его Величества Троном Діланя Місяця Октобрія 1849 р.», написаного в Мальцові (округ Шаріш) в листопаді 1849 року. Значну частину рукопису на початку ХХ ст. опублікував з помилками і неточностями львівський історик Іларіон Свенціцький, а в 1972 р. повністю опублікував у Свиднику–Пряшеві словацький історик Микола Русинко [83, с. 66–86].

Ужгородський руський округ (1849–1850)

Офіційний Відень пішов на певні тимчасові поступки: в другій половині жовтня 1849 р. під час реорганізації Угорщини (без Хорватії–Словенії та Трансільванії) на п'ять військових округів (дистриктів), котрі у свою чергу були поділені на цивільні округи, північно-східна частина країни, де компактно жили русини, увійшла до складу Кошицького військового округу. У свою чергу він поділявся на три цивільні округи, одним

з яких був Ужгородський руський дистрикт з центром в Ужгороді. До його складу входили землі чотирьох із восьми королівських комітатів Угорщини, переважну більшість населення в яких складала русини: Унг (столиця Унгвар / Ужгород), Берег (Берегсаз / Берегово), Угоча (Нодьсевлюш / Виноградів) та Мараморош (Сігет). Загальна площа округу становила 17 945 кв. км. Формально ним керував австрійський імперський намісник барон Ігнац фон Віллетц, його першим референтом та начальником канцелярії був Адольф Добрянський, а секретарем – Олександр Негребецький. Всі 10 повітів, на які поділявся новий дистрикт, очолювалися ревними русинами, які мали відповідну вищу освіту: Іван Ляхович (піджупан комітату Унг), Йосиф Лелович, Іван Вайда, Людвік Черський, Юрій / Михайло Невицький (комітатський суддя), Іван Пастелій, Рудольф / Корнилий Добрянський (піджупан комітату Мараморош), Василь Ільницький, Іван Горзов, Іван Попович, Іван Главач (наджупан комітату Шаріш), Іван Мартяк (комітатський суддя), Стефан Петрик (комітатський суддя), Йосиф Безегій (комітатський суддя), Антон Завадський (комітатський суддя), Георгій Ладомірський (комітатський суддя), Стефан Ковалицький (комітатський фіскус), Йосиф Ройкович (комітатський засідатель). Свої звернення Адольф Добрянський друкував на руській та угорській мовах, руська мова почала викладатися в середніх школах, а всі вивіски писалися на трьох мовах: німецькій, угорській та руській [27, с. 12–15; 77, old. 45–47; 18, s. 47–50; 11, s. 157–159; 65, с. 212].

Крім того, двоє підкарпатських русинів були призначені імператорськими комісарами: Олександр Негребецький, син пароха с. Нижня Рибниця, став комісаром Ужанського комітату, а пізніше наджупаном комітату Унг, та Петро Долинай – став комісаром Мараморошського комітату [27, с. 12–15].

Віденський експеримент з руським округом тривав не довго: 28 березня 1850 р. його було ліквідовано. За ці кілька місяців русини комітатів Земплин, Шаріш та Спіш постійно

просилися включити їх до його складу, але марно [11, s. 167–168; 65, с. 34.]. Політичну лояльність Габсбургам мали довести ужгордці, а не пряшівчане. І їм це вдалося, правда, під проводом пряшівчанина А. Добрянського.

«Скромний будильник» чи народний будитель (1850–1865)

Після пробудження русинської народності під Карпатами в 1849-му р. (по-суті політичного дебюту) «душею руху» були урядовець, таємний радник (Hofrath) інженер А. Добрянський, який відстоював політичні інтереси народності, та канонік О. Духнович. «Духнович не був геній, поет високих дарувань або літератор Європейської слави, – пишуть о. А. Кралицький та о. І. Сільвай; – він був тільки скромний «будильник», так званий *totumfac* [лат. – той, що все робить]. Потрібний був календар – Духнович склав та видав календар [різні М'єсяцослови – В.Ф.]. Виявилась потреба в шкільних підручниках – Духнович написав і видав на власні статки: *буквар* [41. Книжиця читалная для начинающихъ. Будинъ, 1847. 120 с.], *граматику* [39. Сокращенная грамматика письменнаго рускаго языка. Будинъ: Типографія Мартина Баго, 1853. 51 с. Первісно ця граматика була написана О. Духновичем угро-руською мовою, але В. М. Войтковський та о. І. Раковський, яким автор відправив свій твір у Буду для друку, змінили автентичну мову граматики на загальноросійський лад і в такому вигляді випустили її у світ – В.Ф.], *землепис* [45. Краткій землепись для молодыхъ Русиновъ. Перемышль, 1851. 16 + 100 с.], *народну педагогію* [48. Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ. Часть І. Педагогія общая. Львовъ, 1857. v + 91 с.] та ін., не згадуючи вже про те, що він приймав саму живу участь в тодішніх Галицько-Руських періодичних виданнях як співробітник і кореспондент [«Зоря Галицка» Львів, «Вѣстникъ для Русиновъ Австрійской державы» Відень, «Отечественный Сборникъ» Відень, «Церковная Газета», Буда, «Семейная Библиотека» Львів,

«Слово» Львів, «Галичанинъ» Львів, «Вѣстникъ юго-западной и западной Россіи» Київ – В.Ф.] дуже старанний. Його турботою заснувалося «Литературное заведение Пряшевское» [діяло до 1853 р. в його сільському будинку; профінансувало 12 видань – В.Ф.], що видало в 1851, 1852 і 1853 роках три маленькі альманахи під назвою «Поздравленіе Русиновъ на годъ» на такий-то рік [78; 79; 80]; але не його вина, що це товариство після 3-х літнього життя розпалося. Духнович був невтомним у діяльності до самої смерті. Йому треба приписати і думку заснування нинішнього нашого товариства св. Василя В. За його наполяганням преосв. Йосиф Гаганець, єпископ Пряшівський, звернувся до покійного єпископа Мукачівського Василя Поповича, щоб спільними силами заснувати таке товариство [мова йде про Общество Св. Василя Великаго – В.Ф.]. Товариство заснувалось в 1866 році, але на жаль! Духновичу не судилося було дочекатися його народження: він помер за рік до цього, тобто в 1865 р.» [16, 44–54. Пор.: 17, с. 343–351; 19. 350].

У 1850 р. О. Духнович опублікував першу п'єсу простою народною русинською бесідою «Добродѣтель превышаетъ богатство: Игра въ трехъ дѣйствіяхъ по простонародному изреченію въ пользу Народа Карпато-Русскаго отъ Александра Духновича. Перемышль: Типомъ собора русскихъ Крылошанъ, 1850. 122 с.» [29]. Він написав її такою мовою свідомо, бо як писав О. Духнович у статті «О словесномъ Русиновъ совокупленіи» («Вестникъ...», 1850): «ми русини, тепер зачинаєм письменное наше бітїє, вначалі сами з собою боремся і радуємся о совершенной уже нашей літературі; но прійдет время, коли і самі презрительно потупим теперішне писменко наше». Після цього О. Духнович заявив, що його літературно-мовним напрямом є старатися «о мові карпато- або бескидо-руської, народами в Галичині і Угорщині употребляемой, а мова она в своєї невинности і первой простоті під горами сохранена, словенсько-руського языка чистоту задержала, она ближайша есть ко старой словенської матери» [Цит. за: 27, с. 15–16].

Сам Духнович констатував, «що наш язик, як к русинов-підгорян, – як зазначає о. А. Волошин, – найліпше сохранив архаїзми старого руського язика і для того у нас сильніша була прихильність ко церковнословянським формам, як за Карпатами» [Цит. за: 27, с. 24–25]. У «Зорі Галицькій» 1850 р. Олександр Духнович писав: «Хто ся свого живого народного язика вирікає, той заперечає свою розлучну народність, і тому можно накинути який іний язик, оби лиш був образований, зрозумілий і живий» [Цит. за: 27, с. 25–26]. У «Вестнику...» за 1850 р. О. Духнович писав: «Ми, хотяй ціла наша епархія «лем» употребляєт, однакож подержимся большой части і послі сему «лиш», «лише» будемо писати, но місто галицького «що», «бути» останемся з нашим «что», «быти»...» [Цит. за: 27, с. 27–28]. У тому ж «Вестнику...» за 1851 р. він писав, що в мовних суперечках обидві сторони одного племені признали, що «змадярщиних, змазурених, зословачених русинів не наверне до народності мова мертва (церковна), але лиш жива, народна» [Цит. за: 27, с. 28–29].

Насправді О. Духнович уживав два мовні стилі: «низький», або підкарпатську руську говірку для просвіти простого народу, якою писав свої вірші, сатеричні п'єси і підручники для початкової школи, і «високий», або слов'яно-руську мову Григорія Тарковича, Івана Фогарашія (Бережанина) та Михайла Лучкая, якою писав хвалебні оди, наукові статті, історичні праці та богословські тексти. Свій двомовний синкретизм він виправдовував: «Кто же нѢмец или француз или англичанинъ такъ пишетъ, якъ простолюдине говорятъ? Никто!... Нам двигати языкъ изъ порока сельской грубости, не утопати в грязи фразеологии мужиковъ... Мы примѣчаемъ, что вся нужда в томъ, что не различаютъ высшаго школьнаго ученія отъ простонародныхъ книгъ» [43, с. 498–499].

«Яка іронія долі в тому, – дотепно зауважує з цього приводу Павло-Роберт Магочій, – що національний будитель Підкарпатської Русі, автор національного гімну, численних народних віршів і першої граматики руської мови так невдоволено

супився, чуючи мову свого рідного народу» [65, с. 35–36]. На мою думку, ще більша іронія долі полягає в тому, що співплемінники та нащадки О. Духновича саме його, а не іншого видатного діяча (наприклад, мукачівського єпископа А. Бачинського чи першого губернатора Підкарпатської Русі Г. Жатковича) обрали своїм народним будителем. В цьому, на мою думку, полягає і парадокс і іронія, і драма і трагедія карпатських русинів.

Про релігійні погляди Олександра Духновича краще всього можна судити з його друкованого твору «Литургическій катехизисъ. Будинъ, 1851. 207 с.» [46] (друге видання вийшло у Львові 1854 р.). Щойно книга побачила світ, як деякі галицькі каноніки, колишній ректор духовної семінарії у Відні Спиридон Литвинович та о. Григорій Шашкевич, знайшовши в ній відступ від догматів Католицької церкви щодо освячення св. дарів, донесли на О. Духновича апостольському нунцієві у Відні. В ході переписки О. Духнович зайняв категоричну позицію: «нехай латинізуючі віденські каноніки вірують як хочать, я ж, Духнович, так вірую і ісповідую, і ні за що не відступлю від передав св. Отців і вчень св. східної церкви, так бо вірують і ісповідують вся Угорська Русь і всі румуни навіть уніати». Нунцій відступив, але вже в другому львівському виданні катехизиса цю статтю прибрав і сам О. Духнович [20, с. 51].

Влітку 1851 р. пряшівський канонік О. Духнович разом із протоігуменом ЧСВВ Яковом Бованковичем (вдруге 1848–1854) прибули до Ужгорода на зустріч з мукачівським єпископом Василем Поповичем, який на той час ще під домашнім арештом за підтримку Угорської революції [76, с. 382–384]. Духнович і Бованкович замислили викупити ужгородську друкарню від Карла Еллінгера та перевести її до Мукачівського монастиря. На засіданні Консистоії в Ужгороді у червні 1851 р., від якої О. Духнович очікував отримати підтримку, єпископ В. Попович несподівано йому заявив: «Без вірчого листа [від пряшівського єпископа Й. Гаганця – В.Ф.] ми не приймаємо від вас жодних пропозицій!» [Цит. за: 75, с. 74]. Обурений неочікуваною по-

ведінкою свого вчорашнього небожителя В. Поповича, якого О. Духнович до цих пір вважав своїм другом, одразу залишив Ужгород «з тим умислом, що ніколи в житті не бачу місто, в якому від дитинства був вихований, і від'їхав не без сум'яття» [49, с. 530]. Дипломатична відмова єпископа одразу ж підтвердилася: коли Духнович зупинився в будинку Цегольнянської парафії, шеф ужгородської поліції Янке у листі до В. Поповича просив негайно видати бунтівника «баламутника, агітатора російського, і російського Пропагандиста» «каноніка Діновича», на що владика відповів, що такого не знає і в нього він ніколи не був. Однак Духнович наполягав на своєму: «Так повелися зі мною в Ужгороді і мої наміри на користь народу Мадярами, більше ж руськими Мадяронами (рenegатами) так були воздани. Господь нехай відомстить їм, бо не бачать, що творять!» [49, с. 530. Пор.: 76, с. 384–385]. Першу друкарню з кириличним шрифтом буде заснувано в Ужгороді Карлом Ієгером лише 1863 року.

1851 р. у Відні в альманасі «Поздравление Русиновъ на Новый годъ» О. Духнович опублікував вірш «Вручаніє». Він починався такими словами: «Я Русинъ былъ, есмь и буду, Я родился Русиномъ, Честный мой родъ не забуду, Останусь его сыномъ» [78, с. 69]. У 1922 р. текст вірша *Вручаніє*, став національним кредо (гімном) підкарпатських русинів – «Подкарпатскіи Русины, оставте глубокий сонъ» [68, с. 2–10]. Його авторство традиційно приписували Олександрю Духновичу [66, с. 205].

Невтомний О. Духнович продовжував творити. У 1851 р. він публікує у Відні статтю під назвою «Краткая история угорскихъ Русиновъ» [44, с. 586–587, 591–592]. У 1853 р. він написав її розширену версію під назвою «Истинная история Карпато-Россовъ или угорскихъ Русиновъ изданна народолюбцем, Александром Духновичем». Вперше її опублікував у 1914 р. Фьодор Арістов [53, с. 528–559]. Це був найповніший погляд народного будителя на історію карпатських русинів, тому варто процитувати декілька його думок.

Під іменем «Карпато-Россов» О. Духнович розуміє «тѣ Россіяне означаются, которые нынѣ начиная от Молдавіи, Буковины и Галичцкихъ границ, на полуденномъ Карпата бокѣ, и далѣе по рѣкѣ Замоши, Тисѣ, и Попрадѣ, внутрьъ границъ угорскихъ распространены, находится...»; «...узнаю Угро, или Карпато-Россов по части происходитъ из Россіи, ибо то ихъ языкѣ, имя, законъ и обыкновенія довольно показываютъ...»; «Славяне паки, и Угро, или Карпато-Россы сами себя именуют: Русинами, Русаками, и Руснаками из чего нѣкоторые иноплеменники любятъ ихъ презрительно, и посмѣшно Русняками прозываютъ...»; «Именуются еще они Верховинцами, зане по верхамъ гор, и на подгоріи, и зане по краямъ гор, и Подгорцами; далѣе Бережанцами, зане по берегамъ рѣки сего имени обитают. Послѣ: Бляшаниками, Лѣопаками, Смоляниками, Гуцулами, Бойками, Свѣчкарями, и Грабляниками...» [Цит. за: 53, с. 528–559].

1852 р. О. Духнович надсилає до Народного дому у Львів свій рукопис під назвою «Загадки и логогрифы. Дѣйствование Александра Духновича, крылошана. Пряшевъ, 1852. 153 с.» [72, с. 66]. Цього ж року він пише свою драму «Головний тарабанщикъ, драма отъ Александра Духновича. Пряшевъ, 1852. 206 с.» [20, с. 60]. Для потреб карпаторусинських дітей у 1853 р. О. Духнович видає в Буді молитовник [47, 210 с.].

У 1855 р. О. Духнович написав твір «Естественно духовныя разсужденія Александра Духновича Крылошана въ Пряшовѣ. 1855. 205 с.», яку так само надіслав до Народного дому у Львів [72, с. 66]. А ще О. Духнович написав підручник «Общая история. Начала, и истребленія болшихъ Царствъ, и Народовъ для молодыхъ русиновъ», що зостався в рукописі [71, 29]. Йому також належить укладання Статуту Капітули Пряшівської єпархії: «Statuta Capituli Eperiensis Concinnavit A-er D-cs Canon. Eperiensis. 226 + 29 р.», котрий так само залишився в рукописі [20, с. 60].

У вересні 1856 р. пряшівський єпископ Йосиф Гаганець у супроводі каноніка О. Духновича вирушили до Мукачівського монастиря, щоб ознайомити монахів із Правилами і Статутом

ЧСВВ, які розробив Духнович. 18-27 вересня 1856 р. собор монахів їх прийняв. Наступного року примас Католицької церкви Угорщини, естергомський архієпископ кардинал Янош Сцітовський затвердив Правила і Статут ЧСВВ О. Духновича та опублікував латинською мовою в Естергомі [75, с. 75, 82]. По дорозі до Мукачева єпископ Й. Гаганець та канонік О. Духнович двічі зупинялися в Ужгороді, де їх радо приймав мукачівський єпископ Василь Попович [38, с. 232]. Забув О. Духнович свої образи на В. Поповича та обіцянку більше ніколи не повертатися до Ужгорода.

Кінцем травня – початком червня 1858 р. єпископ Й. Гаганець та канонік О. Духнович знову прибули до Мукачівського монастиря, щоб офіційно проголосити новозатверджені Правила і Статут ЧСВВ та завершити розпочату 1856 р. канонічну візитацію монастирів. 29 травня 1858 р. по дорозі до Мукачева вони знову зробили візит до мукачівського єпископа В. Поповича в Ужгород, який, хоч і був хворим, але люб'язно прийняв гостей [50, с. 315].

Успішно впоравшись із місією в Мукачеві, примас Католицької церкви Австрії кардинал Фрідріх Шварценберг довірив прашівському єпископові Йосифу Гаганцю провести відповідну канонічну візитацію монастирів ЧСВВ в Галичині. Єпископ здійснив її 11–14 серпня 1858 р. у супроводі каноніка О. Духновича та свого секретаря Володимира Ладомирського. Користуючись нагодою О. Духнович мав зустріч з галицькою інтелігенцією в Народному домі у Львові [50, с. 315–319]. «Правила» О. Духновича ще того ж року були опубліковані у Львові: Правила Чина Св. Василя Великого въ Угорщинѣ. Львовъ, 1858. 160 + IV с.

13 червня 1859 р. канонік О. Духнович подарував монастирю василіян у Красному Броді більшу частину своєї великої бібліотеки, зазначивши у дарчій грамоті протоігумену Олександру Галичковичу, ЧСВВ, щоб її назвали «Бібліотекою ім. Духновича» [75, с. 78–79]. Того ж 1859 р. О. Духнович написав збірку афоризмів, роздумів, прислів'їв, сентенцій, поезій під назвою

«Дѣло от бездѣлія Александра Духновича. 1859. 348 + 4 с.», яка до 1967 р. залишалася в рукописі [72, с. 67].

Анатолій Кралицький у своїх спогадах про 1850-ті рр. залишив таку характеристику О. Духновича: «*Це був насправді чоловік невтомний, працелюбний і безкорисний*». Він мав усього 600–700 гульденів крилошанського жалування в рік, але «*благо, що не було в нього вбогих родичів, а сам небагато вимагав*». Він тримав в аренді під Кальварією в Пряшеві малий город, де садив фіалки і скіпив троянди. «*Взимку вечорами він збирав довкола себе молодих прашівських священиків і мирян*», яких заохочував до вивчення руської мови і літератури, «*мов був у тісному колі апостолом пробудженої руської народності*» [57, с. 133–135].

У 1860 р. з почуттям загальної єдності угорських і галицьких русинів О. Духнович присвятив поему «Голос радости...» священнику Григорію Яхимовичу з нагоди призначення його галицьким греко-католицьким митрополитом: «*Бо свои то за горами, – не чужи: Русь едина, мысль одна у всѣхъ въ души; Также само веселимся, если тамъ. Часъ веселій, Галичане, граетъ вамъ; Вотъ, якъ нынѣ, увѣренъ шлемъ до вас: Что Карпаты не ролучатъ вѣчно насъ*» [36, с. XV–XVI]. Цим він знову підтвердив своє первісне бачення етнічної єдності угорських і галицьких русинів Карпатської Русі, так само, як її розуміли з того боку Яків Головацький та його співвітчизники русофіли.

У вересні 1862 р. Адольф Добрянський та О. Духнович заснували в Пряшеві друге руське товариство під іменем «Общество св. Іоанна Крестителя». Його метою було «*воспитаніе русскаго юношества на счет будущаго народнаго движенія и воскресенія*». Товариство нараховувало 400 членів [65, с. 37].

Велике значення для вивчення життя і діяльності О. Духновича є його Записки: «Записка Александра Духновича 1858. 378 с.», що містить матеріали автобіографічного характеру, художні твори, спогади, нотатки про різні події з червня 1858-го р. до кінця 1861-го р.; «Записка Александра Духновича отъ года 1861. 165 с.», що містить нотатки і художні твори за 1861–

1864 рр.; «Записка Александра Духновича. 1863. 169 с.», яка охоплює матеріали за 1863–1864 рр. [72, с. 66–67]. У 1995-му та 1998-му р. словацький історик Степан Гостиняк опублікував всі ці Записки в Пряшеві [49, с. 526–642; 50, с. 309–422].

У 1863 р. О. Духнович у край негативно висловився щодо лінгвістичної орієнтації галицьких народовців: *«Простите, братья, не оскорбляю никого, но сказать долженъ я правду, что в тѣхъ вашихъ украинскихъ повѣстяхъ нѣтъ добраго вкуса. Нынѣшная ваша беллетристика уравнена только до корчмы Грицеви и Иванови, чтобъ посмѣялся, наредготался, але не образовался [...] не понимаю, якимъ способомъ такъ наразъ измѣнитися могла чистая руская мова на украинскую, та чей Галичина не на Украинѣ, въ Галичинѣ, насколько мнѣ извѣстно, не такой діалектъ [...] Задачею было бѣ Украину пробудити, чтобъ она взяла подлинную правопись, и рускую научилася грамматику [...] Не понимаю, говорю, якая то притягальная сила несетъ Галичъ до Украины»* [25. Цит. за: 87, с. 92].

Того ж 1863 р. до Пряшева прибув із Мукачівського монастиря о. Анатолій Кралицький, який разом з іншими монахами направлявся до угорських словаків у пониззя Вагу неподалік від Нітри. Від каноніка О. Духновича він отримав церковні ризи «правильного грецького крою» та напутні слова: *«Дивиться ж, ви ідете між Словаків, а там тепер святкується тисячолітня пам'ять слов'янських апостолів св. Кирила і Мефодія, ви будете, без сумніву, служити літургію в тамтешніх рим. костелах, так служіть же цю літургію, цими апостолами з грецької мови на слов'янську мову перекладену, в таких же східних фелонах (а не в казулах), в яких вони служили; служіть співану, а не читану – хай бачать Словаки величність нашого сх. обряду»* [58, с. 2–3]. На той час О. Духнович уже хворів.

Епілог

Передсмертну тайну сповіді О. Духновичу уділив його єпископ Й. Гаганець, після чого народний будитель помер 18

(30) березня 1865 року. Анатолій Кралицький був першим із авторів, який написав обширний життєпис О. Духновича з фотографією [60, с. 47–50]. Здійснюючи наступного року детальний топографічно-географічний опис підкарпатських комітатів північно-східної Угорщини, о. А. Кралицький, при описі Пряшева, зауважив: *«В цьому місті жив і помер наш батько, канонік Олександр Васильєв. Духнович, воскреситель Угорської Русі...»* [59, с. 299–318]. Перелічивши все, що видав О. Духнович починаючи з 1847 р., Анатолій Кралицький пізніше записав: *«Маленька єпархія Пряшівська попередила свою матір Мукачівську, де все ще спало»* [51, с. 209–212], або: *«Почин походив, як все тодішне, від О. Духновича»* [52, с. 211–212]. І це була іста правда.

Зі смертю народного будителя відходила в минуле епоха, яку багато дослідників справедливо називали «першим національним русинським відродженням». У 1923 р. авторитетний на Підкарпатті о. Августин Волошин дав таку оцінку О. Духновичу та його значенню в історії колишньої Угорської Русі: *«Духнович був щирим, вірним сином своєї церкви і то хотів, щоби і його «народ любимий» остався всегда побожним, бо від християнської цивілізації очідав лучшу будучність для русинів»*. *«Духнович був щирим, ревним, патріотом руським»*. Своїми працями *«преставлявся він як перший ревнійший будитель русинів»*. *«Не можеме його постановити в один ряд з Пушкіном, Шевченком або Петєфієм, не писав він так много, як напр., Франко або Томпа, не є таким совершенним стилістом як напр., Гоголь або мадярський Арань, однако для нас більше значення має Духнович, як сії великани для свого народу»* [27, с. 29–30].

На цих словах великого підкарпатського русина українофільської орієнтації логічно буде завершити огляд формування релігійної та національної ідентичності його не менш великого попередника – вірного та послідовного служителя Бога і народу Олександра Духновича.

Використані джерела

1. A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa / A bevezető tanulmányokat: Bendász István, Koi István, Sztripszky Hiador. Nyiregzháza, 1994. 147 old. + diagram.
2. A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása / Szerkesztette: Udvari István. Nyiregzháza, 1990. 189 old.
3. Bendász István. Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1997. 191 old.
4. Coranič Jarosláv. Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. České Budějovice: Sdružení sv. Jana Nepomuckého při Biskupství českobudějovickém, 2014. 526 s.
5. Duchnovič Alexander. The history of the eparchy of Prjašev / Translated and supplemented with notes by Athanasius B. Pekar, OSBM. Rome: PP. Basiliani, 1971. 102 p.
6. Duchnovits Alexander. Corpus juris, jus canonicum. Pars 1. Eperjessini: Typis Eduardi Redlitz, 1847. 205 p. + Index.
7. Duchnovits Alexander. Corpus juris: Leges regni Hungariae. Pars II. Eperjessini: Typis Eduardi Redlitz, 1847. 170 p. + Index.
8. Forráások a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Olvaszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai, Közreadják: Véghseő Tamás, Terdik Szilveszter, Simon Katalin, Majchrics Tiborné, Földvári Katalin, Lágler Éva. Nyíregyháza, 2015. 799 old.
9. Haraksim L'udovít. «Zlatý vek» biskupa A. Bačinského a obrodenské oddobie A. Duchnoviča – dve epochy dejín Rusinov // Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodenia po súčasnosť / Red. Doml'a Ján. Bratislava, 2000, s. 10–36.
10. Haraksim L'udovít. K problematike obrodenia Ukrajincov východného Slovenska a Zakarpatska // Олександр Духнович. Матеріали наукової конференції. Пряшів. 1965, s. 17–29.
11. Haraksim L'udovít. K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1961. 201 s.
12. Historický schematismus farností Prešovskej metropolie. Prešovská archieparchia / Eds. Borza Peter – Grados Juraj. Prešov: Petra, 2016. 767 s.
13. Hroch Miroslav. Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen. Prague: Universita Karlova, 1968. 171 s.
14. Hroch Miroslav. Obrození malých evropských národů. Praha: Universita Karlova, 1971. 115 s.
15. Molnár Ferenc. A Munkácsi Egyházmegye 1848–1849-ben. Tanulmányok és kronológia. Nyíregyháza, 2014. 217 old.
16. N. N. [Кралицький Анатолій, Сильвай Іван]. О современномъ положеніи Русскихъ въ Угріи // Славянскій сборникъ. Томъ первый. Санктъ-Петербургъ: Изданіе Петербургскаго отдѣла Славянскаго комитета, 1875, с. 44–54.
17. N. N. [Сильвай Іван]. О современномъ положеніи русскихъ в Угрии // И. А. Сильвай (Уриил Метеор). Избранные произведения. Братислава: Словацкое издательство художественной литературы, 1957, с. 343–351.
18. Žeguc Ivan. Die nationalpolitischen bestrebungen der Karpato-Ruthenen, 1848–1914. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965. 145 s.
19. Анатолій Кралицький: життя – література – народ // Анатолій Кралицький. Твори / Вшорителі: Валерій Падяк, Міхал Павліч. Пряшів: Видавельство Пряшівського університету, 2019. 439 с.
20. Аристовъ Ф. Ф. Александръ Васильевичъ Духновичъ // Аристовъ Ф. Ф. Карпато-русскіе писатели. Изслѣдованіе по неизданнымъ источникамъ: Въ трехъ томахъ, Томъ первый. Москва, 1916, с. 49–61 (304 с.).
21. Бескид Н. А. Духновичъ (1803–1928) // Карпатскій свѣтъ, 1928, № 4, с. 51–56; 1929, № 10, с. 707–717; 1930, № 5–6, с. 1006–1016.
22. Бескид Н. А. Жизнь и творчество А. В. Духновича // Карпатскій свѣтъ, 1930, № 3–4, с. 915–923; № 5–6, с. 1006–1016; № 7–8, с. 1074–1080; № 9–10, с. 1097–1102.
23. Бураль Мирослав. До генеології Олександра Духновича // Науковий збірник музею українсько-руської культури у Свиднику,

- Випуск 23: Олександр Духнович і наша сучасність (Матеріали міжнародної наукової конференції, Пряшів, 20-21 червня 2003 р.) / Гол. ред.: Мирослав Сополіга; Упорядн.: Микола Мушинка та Мирослав Сополіга. Братислава, 2005, с. 33–40.
24. В память Александра Духновича. 1803 – 1923 / Книжки «Русина». Чис. 8. Ред. Др. Франциск Тихий. Ужгород, 1923. 48 с.
 25. Вѣстникъ для Русиновъ австрійскои державы. Вѣна, 1863, Чис. 11.
 26. Володимир Фенич: бібліографія праць та науково-педагогічна і громадська діяльність [Текст] / Уклад. Л. Падяк; передм. П.-Р. Магочія. Ужгород: Видавництво Валерія Падяка, 2020. XXIV с. + 142 с.: іл.
 27. Волошин Августин. Памяти Александра Духновича. Ужгородъ: Книгопечатня «Викторія», 1923, 31 с.
 28. Гаджега Василій. Додатки к історіѣ Русиновъ и руськихъ церквей в був. жупѣ Земплинской // Науковий зборникъ Тов. «Просвѣта» в Ужгородѣ за 1935 рік. Рочникъ XI. Ужгородъ: Друкарня оо. Василянъ, 1935, с. 17–182.
 29. Добродѣтель превышаетъ богатство: Игра въ трехъ дѣйствіяхъ по простонародному изреченію въ пользу Народа Карпато-Русскаго отъ Александра Духновича. Перемышль: Типомъ собора русскихъ Крылошанъ, 1850. 122 с.
 30. Духнович О. В. Вибрані твори / Упоряд., вст. ст., підгот. текстів та прим. Д. М. Федаки. Ужгород: Карпати, 2003.
 31. Духнович О. Епифаламѣон Его Высокопревосходительству Василю Поповичу, егда в Епископа Мункачскаго освящается // Духнович О. В. Твори: В 4-х томах, Том 1 / Гол. ред. М. Ричалка; упоряд. О. Рудловчак, В. Микитасъ. Братислава–Пряшів, 1968, с. 185–189.
 32. Духнович О. На іменини його превосходительства Василя Поповича, пана Мукачівського комітатського епископа) // Олександр Духнович. Твори: В 4-х томах, Том 1 / Редколег.; Гол. ред. М. Ричалка; Упоряд. О. Рудловчак, В. Микитасъ; Авт. комент. і словн. О. Рудловчак, В. Микитасъ. Братислава: Словац. пед. вид.-во – Віділ укр. літ. В Пряшеві, 1968, с. 410–413.
 33. Духнович Олександр. Автобіографія / Пер. з латин. Юрія Сака // Духнович О. В. Вибрані твори / Упоряд., вст. ст., підгот. текстів та прим. Д. М. Федаки. Ужгород: Карпати, 2003.
 34. Духнович Олександр. Истинная история карпато-россов или угорских русинов изданна народолюбцем, Александром Духновичем // Олександр Духнович: З наукової спадщини будителя: З нагоди 200-ліття від дня народження О. Духновича / Уклад., передм., іст. нарис Д. Данилюка; Факс. вид.: 1967, 1989. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2003, с. 42–78.
 35. Духнович Олександр. О народах крайнянских, или карпато-россах угорских, под Бесъкидом в Земплинской, Унгской, и Шарѣской столиці живущих / Публ. Олени Рудловчак // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, Випуск 9, Книга друга / За ред. Івана Русинка. Матеріали з комплексного дослідження Старинської долини на Снинщині в 1975–1978 рр. Свидник: Музей української культури; Братиславське словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури в Пряшеві, 1979, с. 37–57.
 36. Духновичъ А. Голосъ радости въ честь новопоставленному Митрополиту Львовско-Галичскому, Его Высоко-Преосвященству Григорию Барону Яхимовичу отъ Угорскихъ Русиновъ... // Зоря Галицкая яко альбумъ на годъ 1860. Львовъ: Типомъ Института Ставропигійского, 1860, с. XV–XVI.
 37. Духновичъ А. Василю Поповичу, на день 1-го Января. 1837 // Листокъ: Духовно-литературный журналъ / Овт. ред. Евгений Фенцикъ. Унгваръ, 1885, 1. (13) ноября, Нрѣ. 3, с. 38–39.
 38. Духновичъ А. Корреспонденція // Церковная газета. Будинъ, 1856, 11. (23.) Октября, № 29, с. 232.
 39. Духновичъ А. Сокращенная грамматика письменнаго рускаго языка. Будинъ: Типографія Мартина Баго, 1853. 51 с.
 40. Духновичъ А. Состоянье Русиновъ въ Угорщинѣ // Зоря Галицкая. Львовъ, 1849, № 31, с. 181–184.
 41. Духновичъ Александр. Книжица читалная для начинающихъ. Будинъ, 1847. 120 с.

42. Духновичъ Александръ. Вручание // Поздравленіе Русинѡвъ на годъ 1851 отъ Литературнаго заведеніе Пряшевскаго. ВѢна, 1850, с. 69.
43. Духновичъ Александръ. Корреспонденція изъ Пряшева // Зоря Галицкая. Львовъ, 1852, № 50, с. 498–499.
44. Духновичъ Александръ. Краткая исторія угорскихъ Русинѡвъ // ВѢстникъ для Русинѡвъ Австрійской державы, 1851, Чис. 147, с. 586–587, 591–592.
45. Духновичъ Александръ. Краткій землепись для молодыхъ Русинѡвъ. Перемышль, 1851. 16 + 100 с.
46. Духновичъ Александръ. Литургическій катехизисъ. Будинъ, 1851. 207 с.
47. Духновичъ Александръ. Молитвенникъ для русскихъ дѣтей. Будинъ, 1853. 210 с.
48. Духновичъ Александръ. Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ. Часть I. Педагогія общая. Львовъ, 1857. V + 91 с.
49. Збірка-щоденник Олександра Духновича від 1861 року – важлива пам'ятка мемуарної закарпатоукраїнської літератури другої половини XIX століття / Упоряд. Степан Гостиняк // Науковий збірник Музею українсько-руської культури у Свиднику, Випуск 20. Пряшів, 1995, с. 526–642.
50. Збірки-щоденники Олександра Духновича 1858 та 1863 років – важливі пам'ятки мемуарної закарпатоукраїнської літератури другої половини XIX століття / Упоряд. Степан Гостиняк // Науковий збірник Музею українсько-руської культури у Свиднику, Випуск 21. Пряшів, 1998, с. 309–422.
51. И. В. Воспоминаніе // Листокъ: Духовно-литературный журналъ / Овт. ред. Евгений Фенцикъ. Унгарь, 1888, Нръ. 14 (Изъ Села, 10.VII.), с. 209–212.
52. И. В. Воспоминаніе // Листокъ: Духовно-литературный журналъ / Овт. ред. Евгений Фенцикъ. Унгарь, 1889, Нръ. 18 (Изъ Села, 30.VIII.), с. 211–212.
53. Истинная исторія Карпато-Россовъ или угорскихъ Русинѡвъ изданна народолубцем, Александром Духновичем. 1853 / Публ. Ф. Аристова // Русскій архивъ. Москва, № 4, с. 528–559.

54. История Пряшевской епархіи. Сочиненіе А. В. Духновича / Переводъ съ неизданной латинской рукописи протоіереея К. Кустодіева до перваго епископа Григорія Тарковича. С. Петербургъ, 1877. 102 с.
55. К. и Л. Александеръ Духновичъ, крылошанинъ Пряшевскій // Золотая Грамота: Иллюстрированное письмо для поученія и забавы: Прилога до «Страхопуда» / Изд. и отв. ред. Іосифъ Ливчакъ. Вѣдень: Типомъ Л. Соммера, 1865, Ч. 7, с. 55–56. «К. и Л.» – це Анатолій Кралицький і Йосиф Ливчак.
56. Кічера Віктор, Фенич Володимир, Штерр Діана. Габсбурзька церква. Мукачівська греко-католицька епархія в австрійську добу (1771–1918) / Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2018. 168 с.: іл.
57. Кралицькій А. Из воспоминаний 50-х годов Угроссуса // Тиса: Літературно-мистецький, громадсько-політичний журнал. Ужгород, 1995, № 1-2, с. 133–135.
58. Кралицькій А. Изъ впечатлѣний, вынесенныхъ случаемъ двухнедѣльнаго побытія между Угорскими Словаками 1863-го года // Свѣтъ: Литературная газета, издаваемая Обществомъ св. Василія Великаго. Унгарь, 1869, Чис. 1, с. 2–3.
59. Кралицькій Анатолій. Сѣверо-восточная Угорщина (топографическо-географическое описаніе) // Науковий сборникъ, издаваемый Литературнимъ обществомъ Галицко-русской Матицы, Годъ изданія второй. Львовъ: Въ книгопечатнѣ Стравропигійского Института, 1866, Вып. II, с. 151–155; Вып. III–IV, с. 299–318.
60. Кралицькій А. Александр Васильевич Духнович, крылошанин Пряшевскій // Мѣсяцослов на год 1866 для Русскихъ Угорскія краины / Издали А. Кралицькій и В. Кимак. Ужгород, 1865, с. 47–50.
61. Краткая Біографія Александра Духновича, Крылошана Пряшевского, им самим написанная / Вступ. замітка: С. Добоша // Дукля. Пряшів, 1963, Чис. 3, с. 82–85.
62. Ліхтей Ігор. Душпастирська діяльність мукачівського єпископа Василя Поповича та її оцінка Олександром Духновичем // Науковий збірник Музею українсько-руської культури у Свиднику

- ку, Випуск 23: Олександр Духнович і наша сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (Пряшів, 20-21 червня 2003 р.) / Гол. ред. Мирослав Сополига; Упоряд. Микола Мушинка та Мирослав Сополига. Братислава: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2005, с. 239–250.
63. Магочій Павло. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // Український історичний журнал, 1991, № 3, с. 97–107.
64. Магочій Павло Роберт. Підкарпатська Русь: формування національної самосвідомості (1848–1948) / Друге видання, доповнене та перероблене; передм. В. Фенича; вип. ред. та покажчики Л. Ільченко; ред. В. Падяк. Ужгород: Видавництво Валерія Падяка, 2021. XLVIII, 768 с., 6 мап, 6 таблиць.
65. Магочій Павло Роберт. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / Авторизов. пер. з англ. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994, 296 с.
66. Магочій Павло-Роберт, Поп Іван. Духнович Олександр // Енциклопедія історії та культури карпатських русинів / Укладачі: Павло Роберт Магочій, Іван Поп; заг. ред. Павла Роберта Магочія; пер. з англ. Надії Кушко; ред. укр. вид. Валерій Падяк; карти Павла Роберта Магочія; вип. ред. Лариса Ільченко. – Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 204–207.
67. Мельникова И. Н. Закарпатская Украина в революции 1848 года // Учёные записки института славяноведения. Москва – Ленинград, 1949, Том 1, с. 128–134.
68. Народный гимнъ подкарпат. Русиновъ = Narodnyj hymn rodkarpatских rusinov: Слова А. Духновича; Гармонизироваль Д-ръ Фенцикъ // Карпаторусский вѣстникъ. Ужгородъ, 1922, 2 юлія, с. 2–10.
69. Науковий збірник музею українсько-руської культури у Свиднику, Випуск 23: Олександр Духнович і наша сучасність (Матеріали міжнародної наукової конференції, Пряшів, 20-21 червня 2003 р.) / Гол. ред.: Мирослав Сополига; Упорядн.: Микола Мушинка та Мирослав Сополига. Братислава, 2005. 274 с.
70. Невідомий Олександр Духнович / Ю. Бача. Шлях Олександра Духновича; Д. Данилюк. «Затаїти правду не сміючи...». Ужгород: Срібна Земля, 1993. 60 с.
71. О. Духнович: з наукової спадщини будителя: 3 нагоди 200-ліття від дня народження О. Духновича / Уклад., передм. та іст. нарис Д. Данилюка. – Факс. вид.: 1967, 1989. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2003. 104 с.: іл.
72. Олександр Духнович (1803–1865). Бібліографічний покажчик / Укладачі: О. Д. Закривидорога, Г. К. Ковальчук, В. В. Коллар, О. Г. Люта, Л. О. Мельник, М. Ю. Рушак, Т. В. Туренко. Ужгород: Патент, 1995. – 282 с.
73. Панькевич Іван. Походження роду Александра Духновича // Науковий зборникъ товариства «Просвѣта» въ Ужгородѣ за 1935 р. Ужгородъ, 1935, с. 17–182.
74. Пап Степан. Історія Закарпаття: В 3-х томах, Том 3. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2003. 648 с.
75. Пекар Атанасій. Духнович і василяни // Науковий збірник Музею українсько-руської культури у Свиднику. Випуск 23: Олександр Духнович і наша сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (Пряшів, 20-21 червня 2003 р.) / Гол. ред. Мирослав Сополига; Упоряд. Микола Мушинка та Мирослав Сополига. Братислава: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2005, с. 73–84.
76. Пекар Атанасій. Мукачівський єпископ В. Попович // *Analecta Ordinis s. Basilii Magni Anno CCC Unionis Berestensis et CCCL Unionis Uzhorodensis. Romae: Sumptibus PP Basilianorum*, 1996, p. 375–395.
77. Перени Йожеф. Из истории закарпатских украинцев (1849–1914) // *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 14. Budapest: Akadémiai kiadó, 1957. 157 old.
78. Поздравление Русиновъ на годъ 1851 отъ Литературнаго заведения Пряшевскаго. Вѣна, 1851. 156 с. + 1 иллюстрація.
79. Поздравление Русиновъ на годъ 1852 отъ Литературнаго заведения Пряшевскаго. Будиный, 1851. 146 с.

80. Поздравленіє Русинѡвъ на Новыи годъ 1850. Перемышль, 1850. 54 с.
81. Рудловчак Олена. Олександр Духнович та наша сучасність. З протоптаного шляху у дальшу творчу путь // Науковий збірник музею українсько-руської культури у Свиднику, Випуск 23: Олександр Духнович і наша сучасність (Матеріали міжнародної наукової конференції, Пряшів, 20-21 червня 2003 р.) / Гол. ред.: Мирослав Сополіга; Упорядн.: Микола Мушинка та Мирослав Сополіга. Братислава, 2005, с. 23–28.
82. Рудловчак Олена. Олександр Духнович: життя і діяльність // Олександр Духнович. Твори: В 4-х томах, Том 1. Братислава – Пряшів, 1968, с. 15–168.
83. Русинко Микола. «Висланства Русинів Угорських у Відні 1849 р.» // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, Випуск 6, Книга перша / За заг. ред. Івана Чабиняка. Свидник: Музей української культури – Братиславське словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури в Пряшеві, 1972, с. 63–95.
84. Русины Австрийской империи в дневниках и воспоминаниях русских офицеров – участником Венгерского похода 1849 года / Сост., вст. ст. и коммент. к. и. н. М. Ю. Дронова. Москва: Изд. дом «Граница», 2020. 160 с.
85. Сабовъ Евменій. Рѣчь по поводу торжества открытія памятника-бюста Александра В. Духновича въ В. Севлюшѣ 8/VI. Ужгородъ, 1925, с. 8.
86. Созанський І. Поетична творчість Олександра Духновича // Записки Наукового Товариства имени Шевченка. Львів, 1908, Рік XVII, Том LXXXVI, Кн. VI, с. 123–140.
87. Студинський Кирило. Олександр Духнович і Галичина // Науковий збірник Товариства Просвѣта въ Ужгородѣ, Вып. III. Ужгородъ, 1924, с. 28–94.
88. Удварі Іштван. Єпископ Андрій Бачинський (1732–(1772–1809)). Видатний представник русинського просвітництва. Про життя і діяльність єпископа Андрія Бачинського // Slavica. Debrecen, 2000, Vol. XXX, old. 193–221.

89. Фенич В. І. Греко-католицька церква в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1771–1867 рр.): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01. Ужгород: ТОВ «Колір-прінт», 1997. 25 с.
90. Фенич В. І. З історії листування О. Духновича з Я. Головацьким // О. В. Духнович і Слов'янський світ: Тези наукової конференції / Редколег.: В. С. Поп (голова). Ужгород: Патент, 1993, с. 157–158.
91. Фенич Володимир. Греко-католики ужгородської унійної традиції: міфи, стереотипи, реалії. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2019. 248 с.
92. Фенич Володимир. Національно-політичні орієнтації духовенства Мукачівської єпархії в період революції 1848–1849 рр. // Ужгородській унії – 350 років. Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, квітень 1996 р.) / Редколег.: І. Гранчак (відп. ред.). Ужгород: Патент, 1997, с. 131–138.

ДОДАТКИ

Карпатські русини Угорського королівства Австрійської імперії в добу Олександра Духновича (складено на основі першоджерел)

1. Мапа архієрейської юрисдикції єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Андрія Бачинського (1773 – 1809)

2. Площа 13 комітатів Мукачівської греко-католицької єпархії станом на 1806 рік

Мараморош – 9 716 кв.км.

Земплин – 6 282 кв.км.

Сатмар – 6 104 кв.км.

Саболч з вільним містом Гойдудорог – 4 637 кв.км.

Берег – 3 786 кв.км.

Спіш – 3 654 кв.км.

Шаріш – 3 652 кв.км.

Боршод – 3 587 кв.км.

Унг – 3 230 кв.км.

Абауй і Торна – 3 223 кв.км.

Угоча – 1 213 кв.км.

Разом – 49 074 кв.км.

3. Вікаріати, архідеканати та деканати* Мукачівської греко-католицької єпархії за архієрейського служіння єпископа Андрея Бачинського (1773–1809)

Вікаріати (три)

Марамороський – засн. 1723 р. з центром у Мараморош-Сігеті

Сатмарський – засн. 1776 р. з центром у Нодькалло (рум. Кареа Маре)

Кошицький – засн. 1787 р. з центром у Кошице, 1792 р. перенесений до Пряшева

Архідеканати (одинадцять)

Марамороський – Мараморош-Сігет, Хуст

Земплинський – Міхаловці, Красний Брід

Сатмарський – Нодь Кароль (Кареа-Маре), Сатмар / Сату-Маре

Саболчський – Гойдудорог, Ніредьгаза

Березький – Мукачево

Спішський – Спіш

Шарішський – Пряшів

Боршодський – Мішкольц

Ужанський – Ужгород

Абауйторнянський – Кошице

Угочанський – Нодьсивлиш / Виноградово

***Деканатів** – шістдесят

4. Парафії вірних Мукачівської греко-католицької єпархії в кінці XVIII – на початку XIX ст. (до першого адміністративного поділу єпархії 1816 р.)

Мараморош – 132 парафії

Земплин – 131 парафія

Сатмар – 127 парафій

Берег – 76 парафій

Шаріш – 74 парафії

Унг – 68 парафій

Саболч – 39 парафій

Угоча – 32 парафії

Спіш-Ґемер – 23 парафії

Абауй-Торна – 22 парафії

Боршод – 11 парафій

5. Етновна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії 13-ти комітатів за державним переписом 1806 року

русини (345 786 осіб, або 63,8% із 541 963 вірних)

Шаріш – Пряшів – 98,65%

Берег – Мукачево – 96,75%

Унг – Ужгород – 95,14%

Земплин – Міхаловці – 88,45%

Угоча – Нодьсивлиш / Виноградово – 81,10%

Мараморош – Мараморош-Сігет – 62,15%

Абауй-Торна – Кошице – 60,58%

Боршод – Мішкольц – 55,85%

У всіх інших комітатах (Спіш, Саболч і Сатмар) русини становили менше 50% серед місцевих греко-католиків.

румуні (113 255 осіб, або 20,89% із 541 963 вірних)

Сатмар – Нодь Кароль (Кареа-Маре) – 74,61%

Мараморош – Мараморош-Сігет – 35,74%
 Саболч – Ніредьгаза – 15,53%
 Угоча – Нодьсивлиш / Виноградово – 13,42%
угорці (33 785 осіб, або 6,23% вірних)
 Саболч – Ніредьгаза – Гойдудорог – 40,05%
 Боршод – Мішкольц – 31,10%
 Абауй-Торна – Кошіце – 24,33%
 Сатмар – Нодь Кароль (Кареа-Маре) – 8,59%
 Земплин – Міхаловці – 5,78%
 Угоча (Нодьсивлиш / Виноградово) і Унг (Ужгород) – бл. 3%
словаки (5 146 осіб, або 0,95% вірних)
 Переважна більшість з них зосереджена в Пряшівському вікаріаті
білінгви (42 888 осіб, або 7,91% вірних)
 Русино-угорці – 23 021 осіб, або 53,68% (4,25% всіх вірних єпархії)
 Русино-словаки – 8 945 осіб, або 1,65% вірних
 Угро-румуні – 6 113 осіб, або 1,12% вірних
 Русино-румуні – 4 616 осіб, або 0,85% вірних
 Угро-словаки – 195 осіб
полілінгви (1 100 осіб)
 Русино-угро-румуні – всі у Сатмарі / Сату-Маре

6. Чисельність вірних Мукачівської греко-католицької єпархії в кінці XVIII – першій половині XIX століття

1792 р. – 434 265	1816 р. – 575 507
1806 р. – 541 963	1821 р. – 619 643
1814 р. – 560 472	1842 р. – 671 121

7. Адміністративно-територіальний поділ Пряшівської греко-католицької єпархії за даними шематизму 1823 року

<i>Архідеканати</i> (=комітати)	<i>Деканати</i>	<i>Парафії</i>	<i>Філії</i>	<i>Вірні</i>
Абауй-Торна	3	23	312	21 648
Боршод	1	11	179	11 791
Шаріш (катедральний)	6	74	306	58 727

Спішський	2	20	242	26 682
Земплинський	5	66	158	42 413
Разом	17	194	1 197	161 261

8. Чисельність населення, греко-католиків та русинів у 12-ти комітатах Угорщини за підрахунками Елека Фейнеша станом на 1839 рік

<i>Комітати</i>	<i>всіх жителів</i>	<i>греко-католиків</i>	<i>русинів</i>
Земплин	277 494	96 539	90 250
Шариш	197 285	66 691	66 691
Мараморош	166 503	139 611	84 396
Абауй	169 195	19 100	15 121
Спіш	152 723	25 435	25 435
Угоча	48 170	31 795	18 560
Берег	119 151	69 724	65 069
Унг	110 003	62 856	58 901
Саболч	208 281	34 04	3 101
Сатмар	235 821	98 855	4 364
Ґемер	170 962	4 315	4 315
Боршод	183 184	11 385	5 200
Разом	2 038 772	660 348	441 223

9. Кількість сільських поселень та хат в шести русинських комітатах Угорщини за переписом 1838 і 1841–1846 років

<i>Комітат</i>	<i>1838 рік</i> <i>поселень</i>	<i>1841–1846 роки</i> <i>поселень</i>	<i>хат</i>
Мараморош	157	162	28 400
Берег	261	260	19 800
Угоча	63	65	7 800
Унг	203	202	19 200
Земплин	428	424	50 400
Шаріш	376	358	23 800
Разом	1 488	1 471	149 400

10. Угорські греко-католики в чотирьох єпархія Угорщини станом на 1840 р. за підрахунками Елека Фейнеша

Мукачівська русинська єпархія	– 90 468 вірних
Фогарашській румунська єпархія	– 10 119 вірних
Пряшівській русинська єпархія	– 10 000 вірних
Велико-Варадська румунська єпархія	– 4 512 вірних
Разом	– 115 009 вірних

11. Чисельність містечок (Märkte) в шести русинських комітатах Угорщини у 1720, 1822 і 1846 роках

Шаріш	– 7, 12 і 13
Земплин	– 23, 28 і 28
Унг	– 4, 5 і 7
Берег	– 5, 9 і 10
Угоча	– 2, 6 і 4
Мараморош	– 5, 5 і 6 (колишні коронні міста)
Разом	– 46, 66 і 68

12. Адміністративно-територіальний поділ Пряшівської греко-католицької єпархії за даними шематизму 1839 року

<i>Архідеканати (=комітати)</i>	<i>Деканати</i>	<i>Парафії</i>	<i>Філії</i>	<i>Вірні</i>
Абауй-Торна	3	23	315	22 501
Боршод	1	11	177	11 385
Шаріш (катедральний)	6	74	311	66 691
Спіш-Гемер	2	20	246	30 329
Земплинський	5	66	159	43 313
Разом 5	17	194	1 208	174 793

13. Населення шести найбільших містечок (Märkte) східних комітатів Угорської Русі станом на 1846 рік

Унгвар	– 7 900 осіб
Сигот	– 6 300 осіб
Мункач	– 5 950 осіб

Хуст	– 3 190 осіб
Севлюш	– 3 140 осіб
Вішк	– 2 880 осіб
Разом	– 29 360 осіб

14. Порівняльна таблиця чисельності населення в шести русинських комітатах за 1720 та 1847 роки

<i>Комітат</i>	<i>1720 р.</i>	<i>1847 р.</i>
Мараморош	86 118	176 615
Угоча	26 935	50 264
Берег	64 229	125 962
Унг	58 137	115 997
Земплин	209 861	297 039
Шаріш	131 097	19 7 878
Разом	576 377	963 755

15. Національний склад населення шести русинських комітатів Угорщини станом на 1847 рік

<i>Комітат</i>	<i>Русинів</i>	<i>Словаків</i>	<i>Німців</i>	<i>Румунів</i>	<i>Угорців</i>	<i>Греків</i>	<i>Жидів</i>
Мараморош	89 454	–	7 268	56 811	13 463	–	9 619
Угоча	19 115	–	327	8 106	20 623	–	2 093
Берег	67 029	704	2 756	–	50 091	–	5 382
Унг	59 668	13 153	–	–	35 639	42	7 495
Земплин	92 934	72 931	1 900	–	110 988	151	18 132
Шаріш	66 199	117 324	3 151	–	1 000	30	10 182
Разом	394 399	204 112	15 402	64 917	231 804	223	52 903

16. Великі русинські села чисельністю населення понад 2 тис. осіб станом на 1846 рік

Ясіня	– 3 870
Борша / Боржава	– 3 480
Якубяни	– 2 850

Іза – 2 650
Рахів – 2 500
Колочава – 2 340
Репинне – 2 230
Великий Бичків – 2000

17. Чисельність русинів в Угорщині станом на 1847 рік

<i>Комітати</i>	<i>Русини</i>
Земплин	92 934
Мараморош	89 454
Берег	67 029
Шаріш	66 199
Унг	59 668
Угоча	19 115
Спіш	26 196
Абауй	15 128
Бач-Бодрог	10 179
Боршод	5 668
Ґемер	4 702
Сатмар	4 493
Саболч	3 194
Торна	1 635
Разом	465 594

18. Етнічний склад населення восьми комітатів (Земплин, Унг, Берег, Угоча, Мараморош, Саболч, Сатмар і Гойду), де поширювалася архієрейська влада мукачівського єпископа станом на 1847 рік

Всього жителів	– 1 300 851 чол. (100%)
угорців	– 628 258 чол. (48,30%)
русинів	– 335 889 чол. (25,82%)
румунів	– 138 300 чол. (10,63%)
словаків	– 104 490 чол. (8,03%)
жидів	– 63 723 чол. (4,90%)

німців – 29 803 чол. (2,29%)
греків – 394 чол. (0,03%)

19. Чисельність русинів у восьми комітатах (Земплин, Унг, Берег, Угоча, Мараморош, Саболч, Сатмар і Гойду), де поширювалася архієрейська влада мукачівського єпископа станом на 1847 рік

Всіх русинів – 335 889 чол. (100%)
Земплин – 92 934 (31,29% всіх жителів комітату)
Мараморош – 89 454 (50,65% всіх жителів комітату)
Берег – 67 029 (53,21% всіх жителів комітату)
Унг – 59 668 (51,44% всіх жителів комітату)
Угоча – 19 115 (38,03% всіх жителів комітату)
Сатмар – 4 493 (1,81% всіх жителів комітату)
Саболч – 3 194 (1,45% всіх жителів комітату)

20. Релігійний склад населення у восьми комітатах (Земплин, Унг, Берег, Угоча, Мараморош, Саболч, Сатмар і Гойду), де поширювалася архієрейська влада мукачівського єпископа станом на 1847 рік

Всього жителів – 1 300 851 чол. (100%)
греко-католиків – 564 180 чол. (43,37%)
реформатів – 406 691 чол. (31,26%)
римо-католиків – 243 158 чол. (18,69%)
юдеїв – 63 723 чол. (4,90%)
євангелістів – 22 824 чол. (1,75%)
ортодоксів (православних) – 282 чол. (0,02%)

21. Чисельність греко-католиків у восьми комітатах (Земплин, Унг, Берег, Угоча, Мараморош, Саболч, Сатмар і Гойду), де поширювалася архієрейська влада мукачівського єпископа станом на 1847 рік

Мараморош – 147 997 чол. (83,80% всіх жителів комітату)
Сатмар – 101 819 чол. (41,10% всіх жителів комітату)
Земплин – 99 400 чол. (33,46% всіх жителів комітату)
Берег – 71 869 чол. (57,06% всіх жителів комітату)

Унг – 64 640 чол. (55,73% всіх жителів комітату)
Саболч – 36 082 чол. (16,35% всіх жителів комітату)
Угоча – 32 746 чол. (65,15% всіх жителів комітату)
Гойду – 9 623 чол. (14,47% всіх жителів комітату)
Всього жителів – 1 300 851 чол. (100%)
Всіх греко-католиків – 564 180 чол. (43,37%)

22. Площа Ужгородського русинського округу з центром в Ужгороді, створеного австрійським урядом у 1849–1850 роках

Унг – 3 230 кв. км.
Берег – 3 786 кв. км.
Угоча – 1 213 кв. км.
Мараморош – 9 716 кв. км.
Разом – 17 945 кв. км.

23. Адміністративно-територіальний поділ Пряшівської греко-католицької єпархії за даними шематизму 1853 року

<i>Архідеканати (=комітати)</i>	<i>Деканати</i>	<i>Парафії</i>	<i>Філії</i>	<i>Вірні</i>
Абауй-Торна	3	24	315	20 419
Боршод	1	11	177	11 533
Шаріш (катедральний)	6	73	312	52 738
Спіш-Гемер	2	20	246	27 803
Земплинський	5	59	162	35 221
Разом 5	17	187	1 213	147 712

24. Адміністративно-територіальний поділ Пряшівської греко-католицької єпархії за даними шематизму 1863 року

<i>Архідеканати (=комітати)</i>	<i>Деканати</i>	<i>Парафії</i>	<i>Філії</i>	<i>Вірні</i>
Абауй-Торна	3	24	115	21 807
Боршод	1	11	177	11 963
Шаріш (катедральний)	6	73	312	50 791
Спіш-Гемер	3	20	243	28 209
Земплинський	5	59	162	32 009
Разом 5	18	187	1 012	143 339

25. Мукачівська греко-католицька єпархія станом на 1850-ті роки за даними Якова Головацького (1877 р.)

Адміністративний поділ:
7 архидияконатів (комітатів)
44 благочинії (дистрикти/округи)
Берег – 8
Мараморош – 10
Саболч – 5
Сатмар – 2
Угоча – 3
Унг і Земплин – 8
Всіх парафій – 399
Всіх церков – 456
Всіх парафіальних (світських) священників – 376
Всіх монастирів – 5 (тільки чоловічі)
Всіх монахів і послушників – 39
Всіх вірних єпархії – 462 625 осіб обох статей
З них: русинів – 317 625 осіб
румунів – 105 тис. осіб
угорців – 40 тис. осіб

26. Площа восьми комітатів компактного проживання карпатських русинів у північно-східній Угорщині (т. зв. Угорській Русі) в XIX столітті

Спіш	– 3 654 кв. км.
Шаріш	– 3 652 кв. км.
Абауй-Торна	– 3 223 кв. км.
Земплин	– 6 282 кв. км.
Унг	– 3 230 кв. км.
Берег	– 3 786 кв. км.
Угоча	– 1 213 кв. км.
Мараморош	– 9 716 кв. км.
Разом	– 34 756 кв. км.

Тетяна ЛУТАК,
*аспірантка кафедри модерної історії України
та зарубіжних країн Ужгородського національного університету*

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ ТА ДУХОВНО-БОГОСЛОВСЬКА ОСВІТА КЛЕРИКІВ МУКАЧІВСЬКОЇ ГРЕКО- КАТОЛИЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ

Як відомо, західноукраїнські землі (Східна Галичина, Буковина і Закарпаття) наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. перебували у складі Австрійської імперії. Українцями управляли іноземці: в Галичині – польська шляхта, у Буковині – румунські бояри, в Закарпатті – угорські пани. І хоча реформи Марії-Терезії та Йосифа II дещо пом'якшили національний гніт, ліквідували найжорстокіші прояви кріпосництва, однак це було тимчасовим явищем. Наступники (Леопольд II і Франц II) відмовлялися від цих нововведень своїх попередників. Знову вводилися багатоденна панщина, нові податки і повинності, фізичне покарання селян та ін. Ще більш реакційною була політика у культурно-освітній сфері: початкові школи з 1805 р. були поставлені під контроль римсько-католицької церкви, руський інститут при Львівському університеті у 1809 р. було закрито, а у 1812 р. була скасована обов'язковість освіти. Над австрійськими територіями України панував морок неписьменності і невігластва [14, с. 5].

Однак деяка лібералізація імператорських реформ дозволила виховати суспільну верхівку, кращі представники якої вели нелегку боротьбу за національне відродження в краї. Серед них чільне місце займали греко-католицькі священники, які стали носіями української національної ідеї в Західній Україні. Сім'ї священників були одним із головних джерел виховання національної еліти.

Олександр Духнович (1803–1865) постає перед сучасниками в декількох іпостасях: громадсько-культурний діяч пер-

шої половини XIX століття, педагог, просвітитель, письменник, публіцист, історик, етнограф, фольклорист, філософ, видавець, греко-католицький священник, каноник капітули в Пряшеві. Такий самопрояв демонструє його високоосвіченість, потужний особистісний потенціал та різноплановість соціально-педагогічних інтенцій. Увійшов в історію як народний будитель карпаторусинського народу. [1].

Як зазначає далі М. Р. Баяновська, «Світогляд Олександра Духновича ґрунтувався на засадах, насамперед, християнства, воно й не дивно, бо сам був вихідцем з сім'ї та родини священників, на засадах ідеалізму, просвітницького раціоналізму, що проявлявся в освіті у формі людино- і суспільно-перетворюючої сили та народолобства (демократизму). В освіті та вихованні він закликав до того, щоб людина справді стала людиною, народ – народом, політик – освіченим мудрецем, що розбудовує державу» [1].

Дослідники сходяться на думці, що саме Олександр Духнович є ключовою постаттю закарпатської історії XIX століття. Він став тим двигуном, який започаткував національне відродження в Угорській Русі, серед народу мав такий високий авторитет, що його прозивали «батьком». [3, с. 195]. «Вся творчість Будителя, – зазначає Д. Данилюк пройнята глибоким патріотизмом, старанням якнайбільше зробити для народу і Вітчизни» [9, с. 30]. Метою даної роботи є прослідкувати вплив богословських студій О. Духновича в Ужгородській семінарії на його формування та на його погляди.

Народився Олександр (Александр) Васильович 24 квітня 1803 року в с. Тополя (нині Гуменського округу Пряшівського самоврядного краю Словаччини) у сім'ї незаможного священника Василя Духновича. Мати будителя Марія теж походила з попівської родини Герберіїв. Не дивно, що батьки виховували сина, за його ж спогадами, «в руському національному дусі». Згодом навчанням хлопця займався його дядько Дмитро Герберій, священник у Стакчині, а далі – дід Іван Герберій, парох

у Клокочові. Родинна наука полягала не тільки у засвоєнні «Букваря» (тоді церковнослов'янською мовою), а відтак «Часословця» і «Псалтиря», але й вихованні в «руському національному дусі», як запише він пізніше сам у автобіографії [13, с. 3].

На початок XIX ст. припадає початковий етап будительського руху – національно-культурного відродження Закарпаття. Він розпочинається одночасно із культурно-освітніми заходами австрійського уряду, задекларованими на Віденському конгресі (1815). Австрійський уряд, наляканий пробудженням під впливом наполеонівських війн слов'янських народів, почав згортати ліберальну політику стосовно нетитульних націй, зокрема й русинів Закарпаття та приступив до мадяризації краю. Угорська мова набула статусу державної в адміністративних, військових установах та школах. Утім паралельно з процесами примусової мадяризації з 20-х рр. XIX ст. в краї активно поширюються впливи слов'янського відродження у Чехії, Словаччині, Наддніпрянській Україні, Польщі, внаслідок чого в свідомості руської інтелігенції елементи династичної лояльності поєднуються з новими ідеями європейського романтизму, що стимулює інтерес до проблем руської мови, фольклору та історії [3, с. 15].

На підтвердження вищесказаного, у 1813 р. батько відвіз сина Олександра до Ужгорода, де той закінчив народну школу, в якій навчання велося тільки угорською і латинською мовами. Лише катехізис від часів єпископа А. Бачинського викладався рідною мовою [13, с. 18-19]. Тут майбутній просвітник зазнав неабияких принижень. Пізніше О. Духнович суворо засудив «езуїтські» методи виховання яничарів в тогочасних угорських школах, де «горе било бідному руському, его почесное імя било – «disno orosz» («русин-свиня»), і «czudag orosz» («цундравий русин») [13 с. 8].

Після двох класів початкової школи О. Духнович поступив в Ужгородську гімназію, яка давала відносно широку класичну освіту. Викладалась в ній латинська мова разом з літературою

та історією давнього світу, риторика, поезія, початки грецької мови, але природознавчі предмети були обмежені [19, с. 19].

Коли 1816 р. помер від тифу його батько, дід розповів внуку Олександру таємницю їхнього роду. Нібито родоначальник був князем Черкаським і служив Петрові I, але ставши «капітаном» стрілецького бунту проти царя, мусив тікати аж у Тополі, де назвався Духновичем і став дяком [20, с. 16-17]. У XX ст. дослідник І. Панькевич відшукав ряд документів, які спростовують цю легенду, і зробив висновок: «Предок Духновича прийшов у с. Вишній Мирошів із Волині приблизно в першій чверті XVIII ст.» [16, с. 184].

З батьківської хати виніс О. Духнович багато цінних духовних скарбів. Батьки змалку прищеплювали сину любов до книг, до знань, чесність, працьовитість, витримку, почуття правди і справедливості, щирю побожність.

По смерті батька в сім'ї лишилося шестеро дітей і Олександр, що був другим сином, хоч і мріяв «присвятити себе студіям землемірства», мусив послухатися матері й вивчати богослов'я. О. Духнович поїхав у Кошице на дворічний «філософський курс», тобто на навчання в останніх вищих класах гімназії (1821–1823 рр.). Пряшівський єпископ Г. Таркович надав йому стипендію 150 флоринів із умовою працювати потім у його консисторії [10, с. 24]. Кошиці – найбільше місто з тих, в яких довелося пожити Духновичу. Чеський дослідник В. Гостічка твердить, що трагедія О. Духновича полягала в тому, що він так і не зміг вирватися з відсталого провінційного середовища, в якому провів своє життя. [3, с. 31]

Два роки в Кошицях, які славилися традиціями вільнодумства, наклали свій відбиток на Духновича. Як він зазначав, тут був прив'язаний до «світу» і мав переконання, протилежні тим, котрі прищеплювала церква. Майбутній священник цікавився історією, природознавством, сільським господарством. А на обкладинці свого конспекту намалював портрет угорського якобінця І. Мартиновича, страченого у 1795 році.

На другому курсі Олександр став учасником літературного гуртка.

Оглядаючи свій півстолітній життєвий шлях, О. Духнович згодом писав: «...прото любил, очень любил людей...» [12, с. 31]. Цю любов і пошану до людини взагалі, а до трудової людини зокрема, зародки майбутнього свого гуманізму виніс О. Духнович з-під батьківської стріхи, як і перші паростки національної свідомості. Він з любов'ю згадував пізніше свою няньку, яка вчила його рідної мови і пісень. Таким чином вже в дитинстві познайомився О. Духнович з етнічною культурою і побутом, зрісся з звичаями та духовним надбанням свого народу. Він був стимулом його національної стійкості і чесності, яка в умовах Закарпаття середини минулого століття була проявом високих моральних чеснот.

У шкільних свідоцтвах О. Духновича даного періоду, що зберігаються в рукописних фондах ДАЗО [7], зазначені такі предмети: закон Божий, фізика, природознавство, метафізика, філософія, математика, загальна історія, угорська мова і література, та предмет на вибір – грецька мова.

У 1823–1827 роках він навчався у богословській семінарії в Ужгороді. Навчання в Ужгородській королівсько-єпископській греко-католицькій семінарії тривало чотири роки і організовувалось за зразком католицьких семінарій з обов'язковою середньою освітою семінаристів, знанням латини, німецької мови та філософії [17, с. 224]. Навчальний процес регулювався статутом, розробленим на підставі «Ratio Studiorum». Підготовка духовенства здійснювалася за типовими навчальними планами. Відповідно до них, підготовка духовенства здійснювалася як і в практичній, так і теоретичній частинах. Душпастирську практику семінаристи проводили в кафедральному Хрестовоздвиженському соборі м. Ужгород та інших храмах Мукачівської греко-католицьких єпархії.

З теоретичних курсів семінаристи вивчали історію Старого і Нового завітів з герменевтикою, єврейську й грецьку мови,

теологію з патрологією, догматику, моральне і пасторальне богослов'я, церковне право. Крім того, тут вивчали нові курси з історії церкви, історії рідного краю, східнохристиянських обрядів, риторики, тощо.

Також клірики вивчали пастирське та моральне богослов'я. Першим відомим проспектом пастирського богослов'я був запис лекцій одного з кращих професорів Ужгородської семінарії Михайла Черського, з 1826 року «Положення из наставленій богословія пастирскаго». Виглядає, що разом з катихетикою було пов'язане також і навчання педагогіки, як окремого курсу про християнське виховання дітей, про що свідчить інший рукописний посібник того ж автора «Положення из науки виспренняго воспитанія» [18, с. 170]. Саме на той час припадає і навчання в Ужгородській семінарії Олександра Духновича. Тож, можливо, що підґрунтя для його «Народної педагогії» (1857 р.) було закладене саме з лекцій М. Черського.

Додаткове навчання в Ужгородській семінарії організували також для священників, які після здобуття богословської освіти в Римі, Відні, Егері, Великому Варадині, Трнаві не володіли руською мовою і не могли здійснювати обряди, як того вимагали циркуляри єпископа А. Бачинського [15, с. 245-248]. Окремо при семінарії існував «Дім для пресвітерів» («Domuspresbyterialis»).

Навчальний заклад надавав духовенству освіту вищого рівня. Актуальними були різні форми богословської освіти, кожна з яких підпорядковувалась основній меті – підготувати високоосвічену молодь, готову до виконання душпастирських обов'язків та суспільної діяльності.

В Ужгородській семінарії готували духовенство для Мукачівської, Великоварадинської та Пряшівської єпархій. Зауважимо, що у семінаріях навчалися не тільки місцеві юнаки, а й вихідці зі Східної Словаччини, прикарпатських районів Галичини, Північної Угорщини, Північної Трансильванії та ін. Отже, можна стверджувати, що Ужгородська греко-католицька семі-

нарія гідно продовжила традиції «Барбареуму» і стала осередком виховання національно свідомої еліти духовенства.

В Ужгородській семінарії, в якій викладали переважно латиною, вели лише пастирські науки та педагогіку «по-руськи». Крім любовних поезій угорською, Духнович почав писати вірші по-латинськи. Саме тут Духнович уперше зацікавлюється слов'янством [3, с. 17].

Про порівняння молодого О. Духновича до знань під час його навчання в богословській семінарії в Ужгороді (1823–1827) свідчить і рукописний збірник конспектів «*Notitum lectorum concinnatum ab Alexandro Duchnovics*» (1825) [11]. У цій книжечці, крім іншого, звертають на себе увагу конспектовані історичні матеріали, поки що писані виключно латинською мовою, як доказ зростаючого зацікавлення О. Духновича історією слов'ян, і матеріали літературного характеру, літературні вправи, зразки літературної творчості інших авторів і його самого, які свідчать про глибокий інтерес автора до літератури і художньої творчості. Мабуть саме в духовній семінарії у О. Духновича виникло перше серйозне зацікавлення проблемами педагогіки.

Два предмети – пастирську науку і педагогіку він вивчав слов'яно-руською мовою. В особовій справі О. Духновича – семінариста, яка велася латинською мовою, зазначено: «*callet linguas Ruthenicam et Hungaricam*» («володіє мовами – руською і угорською») [8].

Варто також зазначити, що в Ужгородській семінарії педагогія викладалась богословам від початку XIX ст. [4, с. 34] і, мабуть, педагогічна освіта, яку вони отримували, дорівнювала диплому вчителя. О. Духнович, як відомо, став згодом приватним вихователем, а за шкільними постановами і приватні вчителі та вихователі повинні були пройти курс педагогії і мати атестат [19, с. 17]. У той же час О. Духнович почав виконувати обов'язки катехета, про що свідчить запис з його шкільних документів – у початковій школі в Ужгороді та в гімназії на-

вчав руських учнів катехизму і рідної мови. Цікаво, що одним із його учнів був Іван Раковський – згодом відомий закарпатський діяч, редактор «Церковної газети».

У ці ж роки Духнович познайомився та зійшовся з Михайлом Лучкаєм, ужгородським парафіяльним священником і безпосереднім керівником катехитів у початковій школі. Лучкай уже тоді захоплювався фольклором і цілком можливо, що від нього цю пристрасть до вивчення усної народної творчості перейняв і Духнович. Прикметно, що останній ніде у записах не згадував про Лучкає [8].

Дослідники слушно зауважують, що постать О. Духновича – неоднозначна, складна. Впродовж багатьох десятиліть це призводило до різних суперечок навколо цієї неординарної особистості. Як людина аналітичного складу розуму, В. Гренджа-Донський виступав за правдиве, наукове розуміння О. Духновича та його ролі в національно-духовному становленні народу. Він, за словами історика М. Вегеша, «не погоджувався зі своїми політичними противниками, які намагалися зробити з О. Духновича «руського поета» [2, с. 517]. У статті «Велика буря з нічого» В. Гренджа-Донський пише про Бачинського, Духновича, Кралицького як про українських культурних діячів [5, с. 1].

Підводячи підсумки можемо сказати, що попри суперечність своєї постаті, Олександр Духнович належать до тих історичних діячів, які безкорисливо служили рідному народу і робили все, щоб актуалізувати його історію, рідну мову, рідну школу, бо лише освічений народ може бути господарем своєї долі. Великий вплив на формування О. Духновича мали освіта та виховання. Свій відбиток на формування О. Духновича як педагога залишило і навчання в Ужгородській семінарії, де він вивчав пастирські науки та педагогіку рідною мовою. Багатоманітна творча спадщина Олександра Духновича є актуальною і сьогодні, оскільки утверджує високі ідеали людськості, добра, милосердя, національної єдності і подальшого поступу Народу.

Використані джерела

1. Баяновська М. Р. Філософсько-світоглядні основи концепції народної освіти О. Духновича. URL: <http://www.zakinpro.org.ua/2010-01-18-13-45-48/144-2010-03-19-10-21-27>.
2. Вегеш М. Олександр Духнович в публіцистиці В. Гренджі-Донського. *Історія і політика в 4 т.* Ужгород: Вид-во УжНУ, 2005. Т. II. С. 516–517.
3. Гаврош О.Д. Загадковий Духнович. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2021. 328 с. (Серія «Ім'я на обкладинці»).
4. Гаджега Ю. История Ужгородской духовной семинарии. Ужгород, 1928.
5. Гренджа-Донський В. Велика буря з нічого. *Українське слово.* Ужгород, 1937. Ч. 41. 11 листопада. С. 1.
6. Гренджа-Донський В. Дальший розвиток української літератури в ЧСР. *Твори В. Гренджа-Донського.* Вашингтон: Видання Карпат. Союзу, 1988. Т. X. 518 с.
7. ДАЗО. Ф. 151. Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород (Свидетельства об успеваемости и поведении учащихся (12 VIII 1823- 12 IX 1824)). Оп. 8. Од. зб. 137. 5 л.
8. ДАЗО. Ф. 151. Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород (Ведомости и информации ректоров духовных семинарий об успеваемости и поведении учащихся (31 августа 1825-30 декабря 1826)). Оп. 8. Од. зб. 426. 101 л.
9. Данилюк Д. О. Духнович: З наукової спадщини будителя. З нагоди 200-ліття від дня народження О. Духновича; уклад; передмова, іст. нарис Д. Данилюка. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2003. 104 с.
10. Духнович А. *Autobiographia* (Автобіографія). Книгопечатня «Свобода» в Ужгородь, 1928. 20 с.
11. Духнович А. *Norream lectorum Concinnatum* Av Alexandro Duchnovics. (Вулик читачів, оспіваний Олександром Духновичем). Відділ рукописів та стародруків УжНУ. Ужгород, 1825. 220 с. + 7 с.
12. Духновичъ А. Естественнo духовная разсужденія Александра Духновича Крылошана въ Пряшовѣ. Львівська наукова бібліотека НАНУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Фонд НД 174. 1855. 205 с.

13. Манько М. О. До другого варіанту «Краткой Біографії» О. В. Духновича. Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1996. 52 с.
14. Олександр Духнович [Текст]: наук.праці / упоряд. та наук. ред. Д. Герцюк, П. Сікорський. (Серія: Видатні українські педагоги, вип. 3). Львів: «СПОЛОМ», 2013. 109 с.
15. Орос О. Грушівський монастир і початки кириличного слов'янського книгодрукування. Ужгород : Закарпаття, 2001. 270 с.
16. Панькевич І. Походження роду Александра Духновича. *Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгородѣ.* Рочн. XI. / Под. ред. Гаджеги В., Волошина А. та ін. Ужгородъ: Друкарня оо. Василіан, 1935. С. 183-184.
17. Пап С. Історія Закарпаття : у 3 т. Т. III. 1716–1939. Івано-Франківськ : «Нова Зоря», 2003. 648 с.
18. Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Том II: Внутрішня історія. Рим-Львів, 1997. 492 с.
19. Состояние учебной части в Австрийской империи. *Журнал Министрства народного просвещения.* Январь. Санкт-Перербург, 1843. С. 19-21.
20. Hostička V. Narodni obrozeni haličskchých Ukrainců a O. Duchnovyč. *Олександр Духнович.* Матеріали наук. конф. Пряшів, 1965. С. 83-92.

Віктор КІЧЕРА,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн
Ужгородського національного університету*

АВТОБІОГРАФІЯ ТА БІОГРАФІЇ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА: СПРОБА ПОРІВНЯННЯ

Автобіографія – особливий вид історичного джерела, яке відноситься до особистих. Подібними до них є мемуари, спогади, частково епістолярна спадщина. Проте до даного виду джерел треба відноситися із значною долею історичної крити-

ки. Найперше треба звернути на причини написання у даному випадку біографії, а також не так на факти які містяться в ній, а на пояснення фактів самим автором его-документу чи мотивів, які сприяли їх вчиненню чи виникненню. Що стосується біографій, то їх авторами є різні люди і їх написання залежало також від їх поглядів, сфери занять, наукових інтересів тощо. Адже постать Олександра Духновича дійсно масштабна – греко-католицький священник, історик, педагог, громадський діяч, поет, письменник тощо...

Автобіографію можна розділити умовно на три частини: 1) народження і навчання; 2) ужгородський та пряшівський період; 3) угорська революція 1848–1849 років. Такий поділ досить умовний адже Олександр Духнович майже усе життя курсував між Ужгородом, Кошицями та Пряшевом. У першій частині йдеться про період від народження, навчання та становлення видатного діяча – навчання в Ужгородській гімназії, філософії в у Кошицях та на священника в Ужгородській богословській семінарії за наполяганням матері (хоч як вказував сам Олександр Духнович він мав нахил до геометрії).

Після завершення теології в Ужгороді отримання професії священника він був призначений писарем (протоколістом) Пряшівської єпархії, де його керівником був майбутній мукачівський єпископ Василь Попович, котрий на той час займав посаду секретаря пряшівського єпископа Григорія Тарковича. На цей період в автобіографії Олександр Духнович, який перебував у надзвичайній скруті, вказуючи, що єпископ не платив йому достатню плату і навіть не хотів дати невелику парафію, щоб отримувати хоч якийсь прибуток. Саме через скруту він перебирається до Ужгорода 1830 року, причому на позичені гроші, як зазначає сам автор автобіографії, вказуючи, що він покидає «...місце мук...» [1, с. 513] Пряшів. Єпископ мукачівський, на той час Василь Попович добре знав Олександра Духновича і хотів взяти до складу духовенства, проте проти таких дій запротестував Григорій Таркович і тому йому було відмов-

лено у зарахування до духовенства Мукачівської єпархії. Але він отримав місце приватного вчителя у віце-жупана Ужгородського комітату Степана Петрова і вже зміг забезпечувати собі прожиток. Із 1833 року Олександр Духнович повертається знов на Пряшівщину згідно розпорядження єпископа Григорія Тарковича. Але тут же автор біографії вказує на круту вдачу єпископа, котрий не забезпечував його навіть харчами і як пише сам Духнович хотів його «...знищити.» [1, с. 514]. Загалом автобіографія переповнена фактів і невеликих історій-оповідань про важку долю і власну матеріальну бідність. Повернувшись на Пряшівщину, Олександр Духнович отримав парафію померлого отця Степана Скородинського, на якій проживав дуже бідно з покійного вдовою і її п'ятьма дітьми. Не дуже було легко й на новій парафії у Біловежі, яку ніхто не хотів брати, бо була дуже бідна і без доходів, але Олександр Духнович був призначений туди парохом, але завдяки місцевим дворянам отримав підтримку і мав на харчування, як він сам згадує. Не можна не згадати сон, котрий згадував Духнович, який йому приснився ще 1829, котрий повністю оповідав майбутнє перебування на парафії Біловежа. Причому, Олександр Духнович натякав у автобіографії на своє заслання порівнюючи себе в Біловежі із засланим Наполеоном вказуючи – «...це, отже, мій острів Гелени!» [1, с. 516]. Слід зазначити, що скромності будителю не бракувало.

Другий, ужгородський період, автора автобіографії відбувся за згоди обох єпископів із 1838 по 1843 роки. На запрошення Василя Поповича Олександр Духнович був запрошений на посаду нотаря Мукачівської єпархії. У автобіографії він висвітлений мало. Єдиною порадою Олександра Духновича було не переходити з однієї єпархії в іншу, а особливо при цьому займати якусь високу посаду, адже в такому випадку завжди можна нажити собі ворогів. Повернення в Пряшів у 1844 пов'язано із підвищенням до рівня каноніка. В Пряшеві він був кілька разів підвищений на різні посади каноніків. У 1847–1848 рр.

направлений від прашівської капітули як депутат на Братиславський крайовий сейм.

Проте найбільше інформації міститься про угорську революцію 1848-49 років – неповні 5 з 10 сторінок автобіографії [1, с. 518-522]. Вказує на її початок як на нещастя, котре виникло між слов'янами хорватами та угорцями. Згадує, що в місті Пряшеві також були заворушення, але громадяни міста. «...за винятком декількох мадяронів (адже тут жодні мадяри не існували) стали на бік династії та короля...». Уже на початку у Духновича зустрічається термін мадярони, який розрізняв їх від власне мадярів, вважаючи їх слов'янами і німцями які помадяризувалися. Тут він описує штурм міста у 1849 році в квітні та навіть принизливу історію перспективи своєї страти, яка мала відбутися 27 квітня 1849 року. Проте все обійшлося тижневим ув'язненням після чого Олександра Духновича відпустили додому. Серед глузувань згадує двох воєнних поляків, котрі залишили майже 50 річного отця-каноніка без чобіт і навіть дали ляпаса через повільність. Загалом він критикує повстання угорців під проводом Кошута і позитивно ставиться до його придушення. Завершує Олександр Духнович розповідь встановленням режиму Баха і значним утихомиренням революції, вказуючи, «...що все угорсько-мадярське геройство полягає в основному в галасуванні» [1, 521]. Саме через власний досвід загалом ставлення до угорців та революції негативне і переповнене наступними висловами – «...скажені мадяри...», «...пихаті повстанці...», «...бундючні революціонери...», «...злісні волоцюги...», «...заколотники...», «...незадоволені пролетарі...» [1, с. 519-521] тощо. Тобто переважали емоції і відчуття, котрі щедро вписувалися на папір авторської біографії. Та з іншого боку можемо простежити певні соціальні конфлікти і нерівність в тогочасній державі, а сам Олександр Духнович ототожнює себе радше з правлячими колами у власному его-документі.

Таким чином в автобіографії оцінка революції дуже негативна у першу чергу через власні страждання і переслідуван-

ня, котрі були на межі життя і смерті. Можливо саме тому в его-документі, ледь не її половину, приділено самій угорській революції, котру Олександр Духнович не сприймав. Завершується автобіографія спробами відновити владу угорців, котра їм не вдалася, через власну зверхність і переслідування інших, що на думку Олександра Духновича було справедливо і законірно. В той же час він щиро переживав за русинів, до яких відносив і себе.

Не важко помітити і навіть треба підкреслити, що вся автобіографія пронизана емоціями, матеріальними труднощами, конфліктами, власними переживаннями та несприйняттям угорців, чого практично не знайдеш у жодній біографії написаній іншою людиною, де, в свою чергу, переважають сухі факти, дати, події і втрачається колорит і духовна сторона життя самої людини її переживання, емоції та навіть несприйняття, що було ключовим у виборі для запису в автобіографію героєм даної статті.

Серед біографій треба виділити: 1) енциклопедичні нариси; 2) біографії з професійним спрямуванням укладачів чи самого Олександра Духновича; 3) окремі, самостійні біографії-нариси. До першої групи можемо віднести енциклопедичні нариси здійснені особисто чи за редакції дослідника чи видання – Степана Віднянського [2], Володимира Кубійовича [6, 607], Павла-Роберта Магочія [5, 204-207], Івана Попа [8, 179-181], Василя Микитася [9, с. 128-129] та багатьох інших... Більшість цих біографій є короткими – до однієї або максимум дві-три сторінки і завданням їх надати основну інформацію біографічну, вказати головні праці, проте навіть вони між собою відрізняються за своєю наповненістю та змістом і то суттєво. Проте в своїй більшості від розлогих біографій а тим паче автобіографії Духновича, вони відрізняються лаконічністю, змістовністю інформації та певною «сухістю стилю».

Другу групу становлять біографічні нариси спрямовані на вивчення окремої сторони біографії Олександра Духновича –

поетичної, літературної, педагогічної, історичної, громадської діяльності відомого діяча. Серед них, і то далеко не всіх можна виокремити наступних авторів: Василь Гомонай [4, с. 3-4], Августин Волошин [3], Дмитро Данилюк [11], Василь Туряниця [15], Франтішек Тихій [1, с. 3-19], Володимир Фединишинець [17, с. 160]. Для прикладу Франтішек Тихій подає біографію в контексті його поезій і з акцентом на їх написання. Василь Гомонай та Василь Туряниця акцентують увагу на особливостях його педагогічної діяльності у власних біографіях. Дмитро Данилюк акцентує увагу на історичних творах автора подаючи його життєпис. Міхаель Мозер подає мовознавчі аспекти діяльності постаті Олександра Духновича [10, с. 222-235]. Для прикладу Володимир Фединишинець взагалі подає біографію у вигляді філософсько-літературного твору.

Третя група біографій, це досить комплексні біографії та дослідники, котрі описують усю спадщину Олександра Духновича, намагалися її професійно вивчати з різних сторін. Серед них не можна не виділити Олену Рудловчак [7] Дмитра Федаку [16, с. 5-16] та багатьох інших... Особливістю даних біографій – це їх наукова комплексність і розгляд не так з позиції особи, окремої постаті, а шляхом вивчення творів автора, тобто вивчаючи десь навіть погляди, характер, і емоції самого автора, його переживання в конкретну епоху. Саме тому такі наукові біографії є більш повними і змістовніше характеризують постать відомого мислителя, будителя, письменника, літератора, поета, історика та загалом неординарну історичну постать.

Важливими складовими біографій чи матеріалів де містяться біографічні дані є збірники документів присвячені Олександру Духновичу. У них також міститься значна частина біографічних даних, котрі можуть доповнювати існуючі життєписи [12; 13, с. 104]

Отже, варто підкреслити існування значної чисельності біографій, які відрізняються між собою як за формою так і за змістом. Автобіографія Олександра Духновича окрім подій

містить пояснення своїх переживань, відносин із вищим керівництвом, конфлікти, емоції тощо. Енциклопедичні біографії як правило короткі і містять лаконічну інформацію. Окремо треба наголосити на існування своєрідних «професійних» біографій, котрі виконані в контексті педагогічної, історичної, літературної, поетичної, професійної діяльності.

Використані джерела

1. [Автобіографія] Олександр Духнович. Переклад із латинської Ю. Сака. *Духнович О. Вибрані твори*. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2003. С. 512-522.
2. Віднянський С.В. Духнович Олександр Васильович. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Dukhnovych_O
3. Волошин, А. Пам'яті Олександра Духновича; ред. П. Скунець; худож. Д. Миллий. – Ужгород : Гражда, 2001. 34 с.
4. Гомоннай В., Росул В. Духнович Олександр Васильович (1803–1865). *Гомоннай В. Культурно-освітні діячі Закарпаття: навч. посіб.* Ужгород: Госпрозрахунк. ред.-вид. від. Закарпат. компресінформу, 1996. С. 3-4.
5. Духнович Олександр (Духновичъ Александръ; Duchnovits Alexander) *Енциклопедія історії та культури карпатськВікторих русинів*, [Текст], уклад.: Павло Роберт Магочій, Іван Поп ; заг. ред. Павла Роберта Магочія ; пер. з англ. Мови Надії Кушко ; ред. укр. видання Валерій Падяк ; карти Павла Роберта Магочія ; вип. ред. Лариса Ільченко, Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2010, 856 с. + XXXII с., с. 204-207.
6. Духнович Олександр. *Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович*. Репринт. відтворення. Львів, 1993. Т. 2. С. 607.
7. Духнович О. Твори; упоряд. і підгот. текстів О. М. Рудловчак ; вступ. ст. Ю. А. Бачі. Ужгород : Карпати, 1993. 250 с.

8. Духнович Александр. *Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси* (російською мовою), Ужгород: ПП «Повч Р. М.», 2006, 412 с., с. 179-181.
9. Микитась В. Л. Духнович Олександр Васильович. *Українська літературна енциклопедія: У 5 т. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1990. Т. 2. С. 128-129.*
10. Мозер М. Чи намагався Олександр Духнович створити русинську літературну мову? *Україна модерна. 13 (2) / 2008. Війна переможців і переможених. С. 222-235.*
11. О. Духнович: З наукової спадщини будителя: з нагоди 200-ліття від дня народж. О. Духновича / уклад. Д. Д. Данилюк. Факсим. вид. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2003. 104 с. : іл. (Обличчям до спадщини).
12. Олександр Духнович – визначний педагог, мислитель і громадсько-політичний діяч Закарпаття: матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 200-річчю від дня народж. О. Духновича (Ужгород, 24–26 квіт. 2003 р.) / М-во освіти і науки України, Закарпат. облдержадмін., Ужгород. нац. ун-т, Акад. наук вищої шк. України, Укр. акад. політ. наук, Міжнар. слов'ян. акад. наук ; відп. ред. М. І. Пітюлич. Ужгород : Вид-во УжНУ, 2003. 336 с. : іл.
13. Олександр Духнович і освіта Закарпаття: матеріали III обл. наук.-практ. конф., присвяч. пед. і культ.-освіт. діяльності О. Духновича / Упр. освіти і науки Закарпат. облдержадмін., Закарпат. ін-т післядиплом. пед. освіти; за ред.: В. В. Химинець, Л. П. Ходанич, М. І. Алмашій. Ужгород: Інформ.-вид. центр ЗППО, 2005. 104 с.
14. Поезії Александра Духновича / Выдавництво Тов. «Просвѣта» в Ужгородѣ. Перше видання. З перводруков собрав, житєпис написав и поясненя додав др. Франтішек Тихій. Ужгородѣ:»Унію», 1922. С. 3-19.
15. Туряниця В. В. Духнович духу додає: навч. посіб. Перечин: «ТУР-прес», 2006. 104 с.
16. Федака Д. Сходинки у безсмертя: життєвий і творчий шлях Олександра Духновича». *Духнович О. Вибрані твори. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2003. С. 5-16.*

17. Фединашинець В. С. Отець Духнович: іст.-філос. роман-есеї. Ужгород, 1994. 160 с.

Евеліна МОРИЛЯК,

учениця 11 класу Плосківського ліцею Полянської сільської ради Мукачівського району Закарпатської області, член Громадської організації «Русинський культурологічний клуб»

ДЕЩО З МЕМУАРИСТИКИ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА

Мемуарістика (від франц. *mémoires* – спогади) – різновид документальної літератури або літературний жанр, що містить публіцистичний чи хронікальний виклад учасника суспільно-політичного, громадського, літературного, мистецького, військового, повсякденного життя. Частина дослідників відносять до мемуарів також автобіографії, записи щоденників, листи.

Закарпатські просвітителі ХІХ ст. майже всі не обійшли цей жанр. Відома «Автобіографія» Івана Сільвая, щоденник Олександра Митрака, названий пізніше Євменієм Сабовим «Єреміадою кінця ХІХ ст.» та ін. тв. Звичайно, зачинатель будителства та перший закарпатський просвітитель Олександр Духнович зробив у цьому напрямку найбільше. Це і кілька автобіографій, написаних латинською мовою та язичієм; шість щоденників, які о. Олександр вів майже сорок років; і епістолярій, котрий нараховує десятки тисяч листів. Це великі за обсягами матеріали, і об'єми цієї доповіді для їх викладу не підходять. Тому розглянемо одну з автобіографій та дамо коротку характеристику двом щоденникам: «Альбому» (*Album*) та «Записам подорожей 1858 року»

Власна біографія, написана рукою самого Олександра Духновича, знаходиться у музеї Олени Рудловчак при науковій бібліотеці УжНУ. Записи зроблені на чотирьох аркушах і пода-

ють відносно детальний життєпис Будителя від 1803 по 1849 рік (Додатки Б, В, Г, Ґ). Олександр Духнович народився 24 квітня 1803 року в селі Тополя, поблизу Снини, тодішнього Земплінського комітату. Батьками його були греко-католицький священник Василь Дмитрович Духнович і Марія Іванівна, в дівоцтві Гербер (див. Додаток Б).

Коли хлопчику сповнилося півроку, батьки переїхали в село Стакчин. Олександр скоро навчився читати кирилицею і жив спочатку у дядька Дмитра Гербера, пізніше – Івана Гербера. В десять років був відправлений у школу в місто Унгвар (зараз Ужгород – Е.М.) «...где латинский подали букварь и начали со мной говорить по-мадярски» (див. Додаток Б). Згадуючи школу, Олександр Духнович пише про ту немилосердну мадяризацію, яку проводили з русинськими школярами вчителі. Так, згадуючи священника та вчителя релігії Суравича, він пише: «...родившийся одъ русскаго дьяка, и стался латинськимъ священникомъ и гимназiальнымъ катахитою, поношалъ всегда Русинамъ, не терпѣвъ русскаго, и въ каждой проповеди противо грековъ, противо греческой церкви выражался...» (див. Додаток В).

Коли у 1816 році помер батько, дітей на виховання забрав дід Дмитро. Крім Олександра в сім'ї був ще один син і чотири доньки. За сімейним переказом, який Олександру Духновичу в дванадцятирічному віці розповів його дід, їх рід мав російське походження. Дід повідав Олександру, що їх предок походив із Москви і мав прізвище Черкаський. Це був один із ватажків Стрілецького бунту, після придушення якого йому вдалося втекти з кількома товаришами, серед яких були Гербер і Брилла. Через Польщу відправився в Угорщину, де оселився у селі Тополя під Буковськими горами, назвавшись Духновичем. Там він став співаком місцевої дерев'яної церкви, а згодом був помічений місцевими священниками, які переконали його одружитися і стати ієреєм. Взявши у дружини дочку одного зі священників, попрямував до Мукачівського монастиря, де був

посвячений у ієреї й отримав парафію в селі Тополя, яка переходила до його нащадків (див. Додаток В).

Закінчивши навчання в Ужгороді в 1823 році, Олександр Духнович ще два роки навчався у гімназії в Кошицях. Звідти був переведений в Ужгородську семінарію, де вивчав богослов'я до 1827 року. Після закінчення семінарії був висвячений на священника і за пропозицією єпископа Григорія Тарковича направлений до Пряшівської консисторії, де вступив на службу в єпархіальну канцелярію, під начальство секретаря та єпархіального нотаріуса Василя Поповича, який згодом став Мукачівським єпископом.

У 1830 році, не ужившись з єпископом Григорієм Тарковичем, котрий мав важкий характер, Олександр Духнович залишив службу в Пряшеві й переїхав до Ужгорода, де влаштувався домашнім учителем сина піджупана Ужгородської столиці Стефана Петрова. Ось як описав цей період свого життя сам Будитель: «...работавъ и днемъ и ночью, но никакого получавъ жалования, обдерся...много терпѣвъ обиды, такъ что наконецъ нужно было мнѣ удалиться отъ Архiereя, ища себѣ кусокъ хлѣба для пропитания, в сей часъ позванъ ужгородской столицы старостою Стефаномъ Петроваемъ...» (див. Додаток Ґ).

Але в 1833 році Олександр Духнович повернувся до Пряшева (за деякими дослідженнями – у грудні 1832 року він вже знаходився у Пряшеві – Е.М.) й був призначений парохом у село Хмелева (тоді Комлоша або Комлошпатак – Е.М.). Наступного року був переведений в село Біловежу біля Бардейова. В 1838 році Олександра Духновича призначили нотаріусом Ужгородської консисторії Мукачівської єпархії, де він отримав доступ до багатих бібліотек. У 1843 році він був призначений каноніком в Пряшівський собор, де і служив до своєї смерті. У 1848 році став благочинним у Пряшеві.

1849 роком автобіографія Олександра Духновича закінчується. Одним із останніх абзаців є опис зустрічі ним солдатів російської армії генерала Івана Паскевича, яка прибула на допомо-

гу австрійській армії: «Я не въ силахъ описатьъ чувство радости, увидѣвъ первого на улицѣ Пряшевской казака; я восхищенъ плясалъ и плакалъ, ранились тучею слезы...» (див. Додаток Г).

Таким чином, автобіографія Олександр Духновича може класифікуватись як мемуари Будителя. Спогадами, які несуть читачу інформацію про історію нашого краю на прикладі власного життєпису. Отже, цей допис можна вважати історією нашого народу протягом 1803–1849 рр.

Щоденник під назвою «ALBUM, або записи 1853 року» (див. Додаток Д) був знайдений комісією, котра розглядала спадщину Олександра Духновича відразу після його смерті. Це був акуратний записник з нотатками, зробленими латинською, німецькою, словацькою, чеською, угорською мовами та язичієм, малюнками (див. Додаток А). У записах є декілька віршів, афоризмів відомих словацьких, чеських та русинських поетів, науковців і громадських діячів (М. Лучкая, І. Раковського, О. Павловича, І.К. Богуша-Носака та ін.). Чеські та словацькі поезії вже у наш час перекладені на українську мову:

Bratře neslyš hlasu zázvistníka	Заздрісний не слухай голос, брате,
K haně predků našich derzího,	Звик ганити наших предків він.
I my máme z kmene vlastního	В нашім племені знайдеться син,
Mužů, kterým sluší čest a dika.	Що його і чорту не здолати!

Kdo má nade Tetra panovníka	Де вождя над Татри відшукати,
Aneb S á m a vůdce vyššího,	Або ж Сама, що осяг вершин?
My sme dali Uhrům Zriniho,	Зріні пан угорських був рівнин,
Němcům Husa,	Гус... Копернік... Як їх не згадати?
Wlachům Kopernika.	

A sto jiných krew jsau	В сотнях інших кров
z kerwi naši	кружляє наша!
Ač pak my sme sotwy zdědili	Крихти нам від їх імен дали,
Jejich jméno, saused částku blažši.	А сусідам – частка щонайкраща.

Tak svět čini často jako děti	Поступає часто світ, мов діти:
Do studnice z níž se napili	До криниці, з котрої пили,
Házejíce kameni a smeti.	Каменюки кидають та сміття.
K. – B. Nosák	K. – Б.(огуш) Носак [5, с. 377-378]

На наш погляд, найцікавішими записами «Албума» є два спогади про «весну народів» чи Угорський бунт, як його класифікував сам Олександр Духнович. Перший, написаний латинню, розповідає про протистояння угорських та австрійських військ у квітні 1849 року: «7-го квітня 1849 року, або у саму Великодню Суботу, латинники, угорські повстанці, під веденням Беницького, завоювали місто Пряшів, місто захищали слов'яни Гурбаніанські під веденням Блоудека. Беницький мав дві гармати, якими постійно обстрілював місто із гори, що знаходиться за Левоцькою дорогою, слов'яни, ведені Блоудеком, змішані з русинами та декількома активними солдатами із загону Парма й десятьма чеськими вершниками, захищали великий міст і утримували напад повстанців з 8-ї ранку аж до 4-ї після обіду; нарешті, за відсутності гармат, після 4-ї пообіді, Блоудек наказав підпалити великий міст і відступив із своїми до Раславиць. Повстанці увійшли у місто і там святкували Пасху. Повстанці направили гармату проти руської катедральної церкви, тому що на її вежі не було триколірного прапора, одна куля впала на церковну площу, я її зберігаю на пам'ять» [5, с. 398-399].

Другий запис зроблений язичієм і констатує факт арешту о. Олександра угорськими революціонерами: «27 Априлія. Пам'ятний день, ибо 1849 года, сего дня отъ востанников Мадярских, про русское слово, и любовь къ Народу русскому, аки злодѣй пойманъ, и между двумя орудіями, в проводѣ 400 воиновъ веденъ былъ до Кошиц, и тамо в Темницу заключенъ» [5, с. 396; див. Додаток Е]. Цей запис пояснює описану в автобіографії радість Будителя, пов'язану з приходом російських військ (див. Додаток Г).

Таким чином Албум є також мемуарами, написаними кількома мовами, з уривками листування, малюнками. При оформленні збірника був використаний альбомний формат.

Запис під назвою «Посѣщеніе Монахов» нагадує популярні у XVIII-XIX ст. твори-подорожі, які були написані у вигляді дорожніх вражень. До них можна віднести й відоме «Путешествіе из Петербурга в Москву» Олександра Радіщева, й «Путевыя впечатления на Верховинѣ» Олександра Митрака.

Автор розповідає про свою власну подорож разом з єпископом Йосифом Гаганцем з Пряшева до Лабірського округу. У записі описаний проміжок часу від 17 травня до 3 червня. Автор розказує про відвідини трьох монастирів: Краснобродського, Малоберезнянського та Мукачівського й більше десяти парафій, які зустрілись на їх шляху. Що специфічно, Олександр Духнович себе називає у третій особі.

У перший же день поїздки стався нещасний випадок, і паломники мало не загинули: «Дня 17-го Травня с Пряшова в сопровожденіи Крилошана, и АрхДіакона Александра Духновича вышедши, счастливо пришол даже до Воронова, с Воронова же вышов, под селом реченням Dluhe, на чистом, и простом пути несчастіе достигло путешествующих, ибо сполошимся лошадам, стеклами убранная Карета перевернулася в глубоку прикопу, Архіерей поражен в голову, и правый бок, крылошан же в нос, и правое колѣно. Кровь сей час заляла обоих, да и страх, что невозможно было выратоватьсѣ с затворенной Кареты; – вышедшу же окном крылошану, и вытягшему Архіерея також де окном, и мочившему Его водою, прибѣгшими кузниками Карета поправилася на только, что далее ѣхати можно было» [5, с. 98–99]. 23 травня карета знову перевернулася, на цей раз по вині п'яного кучера [3, с. 41].

Автор записів весь час підкреслює те, як ставляться до єпископа Гаганця священники та прихожани парафій, котрі вони відвідували: «В округъ Лаборском всѣ Священники похвалу достойную заслужили, принявши своего Архіерея с такою

любовью, радостно, и почитаніем, как токмо возможно было, угощали богато, сопровождали любезно, показавши повсюду свою искреннюю готовость» [5, с. 100–101]. О. Олександр описує також зустріч пряшевської делегації з єпископом МГКЕ Василем Поповичем, якого Духнович знав ще з молодості: «Дня 29-го прибыли мы счастливо до Унгограда, гдѣ нашли Епископа тамошняго Г. Васілія Поповича больна, кой однакож любезно принимал нас, и угощал великолѣпно...» [5, с. 100–101].

Але найбільшою радістю для автора записів було почути руську мову та спів у Мукачеві. На той час, як відзначимо пізніше, тут уже розмовляли лише угорською: «Замѣчаш я достойное дѣло, что на Процессіи той, безъ обыкновенно, при двох статіях читано было Евангеліе по русски, також де и пето рускія пѣсни. То по сказанному нам тепер первый раз отбылося, и даст Господь Бог, что оно и продолжатися будетъ обыкновенно» [5, с. 101].

У іншому записі «Путешествіе по Галичинѣ» Духнович розказує, як він супроводжував Йосипа Гаганця у кінці літа 1858 року на Львівщину. Автор у перших рядках згадує ім'я свого наступника в Біловезі, письменника-будителя Олександра Павловича: «Дня 5-го Августа 858, выѣхали мы с Епископом моим, и Нотаріем Виктором Ладомирским из Пряшова, да и на полудень прибыли до Купели Бардіовской, гдѣ постили Господжу Президентку Штрейтову, и президентку Мирбахову, Совѣтничку Главачку, и Господина Раславицега, и сей час по коротком обѣдѣ прибыли в сопровожденіи Господина Александра Павловича Приходскаго священника Бѣловежскаго на Парафію Комлошскую, гдѣ Епископ постив Церковь, и зданія приходскія, по малом времени продолжали путь до Бехерова» [5, с. 102].

Описуючи мандрівку, Олександр Васильович розповідає про дружні прийоми пряшівського єпископа не лише по галицьких греко-католицьких парафій, але й римокатолицьких. Він описує бенкети в честь Гаганця, де була

присутня духовна та світська верхівка римо-католицької церкви, що є безперечним свідченням відсутності ворожнечі між цими релігійними конфесіями Австрійської монархії: «Дня 10-го дал богатый обѣд, при котрому гощенны были. Епископ Латинскаго обряда Віержевскій, и Крылошаны обѣх Капитул, да и Началники Военных, и Политических Царьских Урядов» [5, с.103].

Розповідаючи про приїзд у Львів, Олександр Духнович пише про служби, які Йосип Гаганець провів у різних церквах міста, висвітлює своє враження від зустрічі з галицькими русинами у Народному домі: «Дня 15/27 Августа 858 был в народном Домѣ, искренно привитан от своих. Слезы котилися, и душа билася, видя народное движеніе задуженых Русинов, и начало востанія славного нѣкогда, но уже совѣм потупленнаго народа. О востани славо, воскресни как феникс от пепла, поправный врагами, народе!» [5, с. 108]. Більш чіткого й правильного визначення русинського ренесансу ні до Будителя, ані після нього не сформував ніхто.

Тут є записи у дусі нотаток лютого 1859–квітня 1864 року, наприклад: «1858 года зашла крѣпкая зима еще 29-го Октября по латинському мѣсяцослову, а первуй снѣг напал на канунѣ дня С. Димитрія; что жителям всѣм превеликую дало печаль, ибо несчастный 1858 год про засуху так мало потравы родил, что кому прежняго года 100. Возов сѣна сродилось, сего лѣта и три возы бѣдно назбирати мог» [5, с. 109].

Таким чином, «Записи 1858 року» – це детальні описи подорожей Будителя на Підкарпаття та Галичину, які характеризують стан у різних парафіях Пряшівської, Мукачівської та Львівської єпархій, відносини між римо- та греко-католицькими церквами на Закарпатті та Галичині. Будитель констатує факт ренесансу русинської культури.

Отже, частково дослідивши деякі з записів Олександра Духновича, можна класифікувати щоденники Будителя як засоби психічної самотерапії, так як автор щоденників таким чи-

ном виливав душу, сповідався через записи перед Богом. При тому до «мемуарних» ми віднесли лише деякі з них та Албум. Мемуарна спадщина Олександра Духновича допомагає нам також зрозуміти складну соціально-політичну ситуацію та культурно-національну орієнтацію русинського люду перед та за Карпатами у 50–60-х роках XIX ст. Збірки-щоденники цього періоду показують, як ледь пробудженому національному життю нашого люду загрожували все нові й нові хвилі угорської шовіністичної експансії. Олександр Духнович із усіх сил старався протистояти денаціоналізаційній загрозі, що нависла над його одноплемінниками, але, на жаль, далеко не завжди виходило так, як цього бажав і в ім'я чого трудився цей славний діяч із-під Карпат.

Використані джерела

1. Аристовъ Ф. Ф. Карпато-русские писатели. Исслѣдование по неизданнымъ источникамъ. Въ трехъ томахъ. Томъ первый. Второе дополненное издание. Издание Галицко-Русскаго общества въ Петроградѣ. М., 1916. 305 с.
2. Гаврош О. Загадковий Духнович. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. 95 с.
3. Демко М. Письма А. Духновича къ Я. Головацкому. Мукачево, 1927. 64 с.
4. Духнович Олександр. Твори в 4-х томах. Том 4 / Редакція Івана Ребрика. Передмова Миколи Мушинки. Ужгород: Гражда, 2019. 616 с.: іл.

ДОДАТКИ

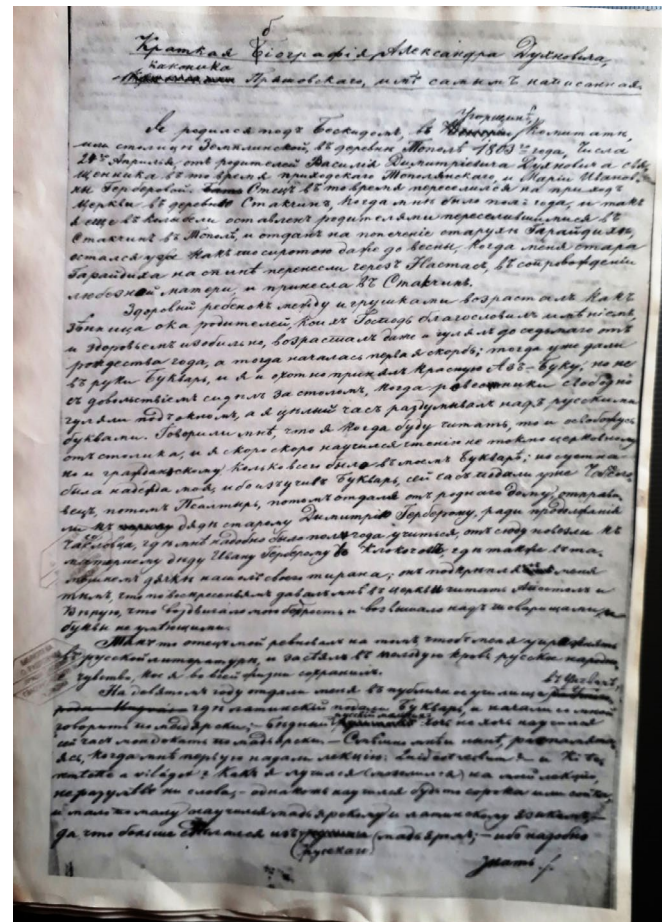
Додаток А

Духнович Олександр. Твори в 4-х томах. Том 4. Малюнки з
«Альбума»

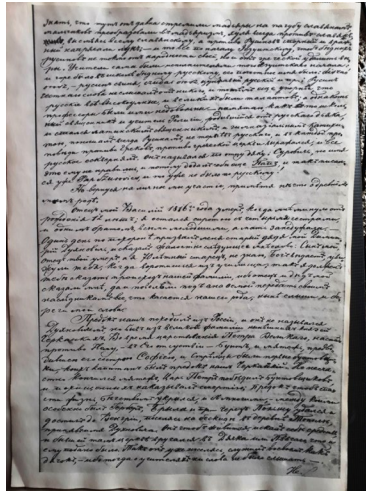

Додаток Б

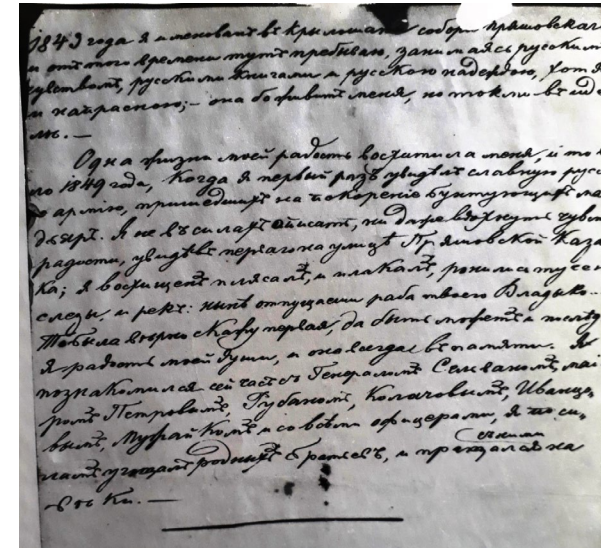
Коротка автобіографія Олександра Духнович
(музей Олени Рудловчак при науковій бібліотеці УжНУ)

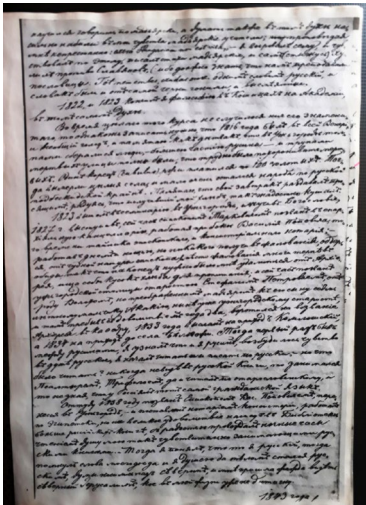
Додаток В

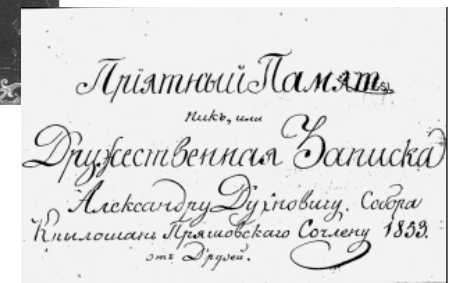
Додаток Г

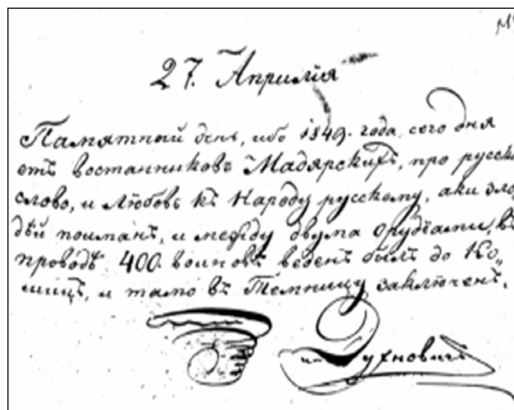
Додаток Г

Додаток Д

Додаток Е

Людвіг ФІЛІП,

*Почесний голова Громадської організації «Ужгородське культурно-освітнє общество імені Александра Духновича»,
історик, музейник, краєзнавець, релігієзнавець,
громадсько-політичний та культурний діяч*

**ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ В УЖГОРОДІ:
ШЛЯХ У ВІЧНІСТЬ**

24-го квітня 2023 року минає 220 років від дня народження Олександра Духновича – греко-католицького священника, каноніка, поета, публіциста, письменника, громадського діяча, Будителя підкарпатських русинів. Певний період його життя пов'язаний з Ужгородом, хоч його уродженцем він не був.

Деякі дослідники вважають, що Духнович у третьому поколінні був вихідцем із Волині, що предок його на початку XVIII століття переселився у Верхній Миросів, на Словаччину, хоча це малоймовірно, бо на Волині тоді в основному сповіду-

вали православну віру, а родина Духновича була греко-католицького віросповідання; та й переходити в той час у такий віддалений край було не так легко.

Народився Олександр Васильович Духнович 24 квітня 1803 року в селі Тополі Гуменянського округу Земплінського комітату (Словаччина) в сім'ї греко-католицького священника Василя Духновича та Марії Гербері, яка теж походила з греко-католицької священницької родини. Невдовзі отця Василя Духновича перевели на парохію в село Стащин, де минули дитячі роки Олександра. Ази науки малий Олександр опанував при батькові. Згодом його віддали до брата матері Дмитра Гербері в село Старин, неподалік. Згодом він опинився у діда Івана Гербері, який був священником у селі Клокочові, біля озера Шірава. Вчився у місцевій однокласній церковнопарафіяльній школі, опановуючи «Буквар», «Часослов» і «Псалтир» церковно-слов'янською і виховуючись у «руському дусі», як сам пізніше відмітив у «Автобіографії». Протягом двох років (1813–1815) навчався в Ужгороді. У 1816 році продовжив навчання в Ужгородській гімназії (1816–1821).

Уже в 1816 році Духновича спіткало горе – помер батько. Виховання шістьох дітей лягло на плечі матері. Вона бажала, аби старший син Олександр став священником, продовживши родинну традицію. Сам Олександр мріяв стати землеміром, та Боже Провидіння і материнське побажання спонукали його стати богословом. Спочатку він опанував філософську науку в Кошице (1821–1823), а відтак став семінаристом Ужгородської богословської семінарії, яку закінчив у 1827 році. Приймавши celibat (безшлюб'я), одержав священниче свячення (напевно, від Пряшівського єпископа Григорія Тарковича) і став єпархіальним архіваріусом. Духнович сумлінно виконував свої обов'язки, але від єпископа Тарковича не тільки не отримав подяки за свою працю, а й необхідних засобів для існування – ні житла, ні платні, ні харчування. Він вимушений був подумати про своє подальше життя.

У жовтні 1830 року Олександр наважився покинути Пряшівську єпархію і, як сам відзначав, «напівбосий, як біженець» прийшов до Ужгорода. Єпископ Мукачівської єпархії владика Алексій Повчі радо його прийняв, бо добре знав ще як семінариста Ужгородської богословської семінарії. На душпастирську роботу Духнович не зміг влаштуватися через протест єпископа Тарковича, а став, по протекції єпископа Алексія Повчі, вихователем семирічного сина віце-жупана Ужанського комітату Стефана Петрова. Духнович проявив свої педагогічні здібності, виховуючи Акакія як рідного сина. Мешкав у родинному маєтку Петрова в с. Часлівцях недалеко від Ужгорода. Проте єпископ Таркович наказав Духновичу повернутись у Пряшів, пригрозивши позбавити його священницького сану. У 1832 році він повернувся до Пряшева і почав працювати в єпархіальній канцелярії. А потім були парафії у Комловщі, Біловежі – досить занедбані та бідні. Виконуючи обов'язки священника, займався городництвом, вивчав біологію. Після чотирирічного душпастирства, у 1838 році, Мукачівський єпископ Василій Попович запросив Духновича в Ужгород, призначивши консисторіальним нотаріусом. Тут він мав можливість працювати в єпархіальній бібліотеці та архіві. В Ужгороді пробув до 1844 року, а потім повернувся до Пряшева, де був зведений у сан каноніка.

Там Духнович розпочав свою творчу діяльність: культурно-освітню, літературну, педагогічну та видавничу. Підготував і видав «Книжицю школьну для начинающих» (Будапешт, 1847, 1850, 1852 pp.); «Краткий землепис для молодых Русинов» (Перемишль, 1851 р.); «Сокращенную грамматику письменного русского языка» (Будапешт, 1853); «Народную педагогію в пользу училищ и учителей сельских» (Львів, 1857); «Литургический катехизис» (Будапешт, 1852 р.); молитовник «Хліб души...» (Будапешт, 1851 р., витримав 11 перевидань); «Молитвенник для русских дітей» (Будапешт, 1854 р.). Ще в 1850 році в Пряшеві вийшов своєрідний календар «Поздравление Русинов на год 1850», у якому було надруковано його

«Вручание», що стало своєрідним гімном підкарпатських русинів, як і гімн «Подкарпатские Русины, оставте глубокий сон!...». Того ж року ним було засновано «Литературное заведение Пряшевское». Духнович був засновником Пряшівського Товариства Св. Іоанна Хрестителя» (1862 р.). Саме за прикладом Олександра Духновича в 1866 році в Ужгороді було створено «Товариство Св. Василя Великого», а з 1923-го по 1945 рік в Ужгороді діяло «Товариство ім. О. Духновича», назване на честь великого будителя підкарпатських русинів.

Будучи депутатом Угорських народних зборів від Пряшівської Капітули, Духнович, однак, не був політиком і не сприйняв Угорську революцію 1848–1849 років, бо як духовний отець був противником усякого насилля. Тим паче, що був зневажуваний революціонерами.

Олександр Духнович залишив по собі велику поетичну спадщину, драматичний твір «Добродитель превышает богатство». П'єса часто ставилася в дорадянський час на міських і сільських сценах осередками Товариства ім. О. Духновича. Була вона представлена і глядачам Ужгорода у 2003 році у виконанні артистів Закарпатського обласного музично-драматичного театру, з нагоди 200-річчя від дня народження Олександра Духновича – вистава «Покаяніє» (режисер В. Шершун). Окремо слід згадати його історичні праці, зокрема Історію Пряшівської єпархії, яку переклав на російську мову і видав у 1877 році в Петербурзі К. Кустодієв. Друга його історична праця – «Истинная история Карпато-Россов или Угорских Русинов», частину якої опублікував у журналі «Русский архив» учений Ф. Аристов у 1914 році. Свої праці Духнович надсилав у Львівську «Зорю Галицьку», бо підтримував зв'язки з галицьким русофілом Б. Дідицьким та іншими. У 1849 році на сторінках «Зорі Галицької» з'явилася його стаття «Состояние Русинов в Угорщини», яка була також опублікована у Віснику для русинів Австрійської держави у Відні (1851 р.). Особливо тісні стосунки Духнович мав з Яковом Головацьким, переписувався з ним. У

1927 році М.Демком була видана книга «Письма А. Духновича к Я. Головацкому» [3].

Востаннє Олександр Духнович міг побувати в Ужгороді, супроводжуючи Пряшівського єпископа Йосифа Гаганця (1843–1875) у поїзді до Мукачівського монастиря Василіян, де міг зустрітися з Мукачівським єпископом Васиєм Поповичем. Принагідно зауважимо, що О. Духнович свого часу планував відкрити кириличну друкарню саме в Мукачівському Свято-Миколаївському монастирі. Згідно з заповітом частину його бібліотеки передали саме в цей монастир.

Олександр Духнович помер 29 березня 1865 року в Пряшеві. Поховали його в крипті Пряшівського кафедрального собору імені Іоанна Хрестителя. Вдячні нащадки пам'ятають і шанують його. Духновичу встановлено пам'ятники у Виноградіві (Севлюш, 1925 р.), Хусті (1932 р.), Пряшеві (1933 р.), у його рідному селі Тополі, в Полянні і Колочаві, більшість яких виконана нашою землячкою, скульптором Оленою Мондич-Шиналі у 20–30-х роках ХХ століття [3].

У 1932 році в Ужгороді на благодійні внески було збудовано Народний Дім імені Олександра Духновича, який новою демократичною владою Ужгорода в Незалежній Україні було повернуто Ужгородському міському Товариству ім. О. Духновича (1995 р.). Уже 24 квітня 1990 року в Ужгороді громадськість вшанувала пам'ять Великого Будителя Олександра Духновича в Будинку культури облпрофради. У 1994 році Ужгородською міською радою (голова Е. Ландовський) була встановлена меморіальна дошка на вулиці О. Духновича, яку освятив єпископ Мукачівської греко-католицької єпархії владика Іван Семедій. Вагомою подією в культурному житті ужгородців було відкриття пам'ятника О. Духновичу перед будівлею Закарпатського музично-драматичного театру (1997 р., при міському голові С. Ратушнякові) [2].

2003 рік з нагоди 200-річчя від дня народження Будителя ЮНЕСКО оголосило роком Духновича. З цієї нагоди на На-

родному Домі ім. О. Духновича в Ужгороді була встановлена меморіальна дошка з його барельєфом, яку відкрив міський голова В. Погорелов, а посвятив єпископ Мукачівської греко-католицької єпархії владика Мілан Шашік. Автором меморіальної дошки був скульптор М. Белень. 24–26 квітня 2003 року в Ужгородському університеті відбулася Міжнародна наукова конференція «Олександр Духнович – визначний педагог, мислитель і громадсько-політичний діяч Закарпаття», в якій узяли участь місцеві й закордонні вчені, дослідники життя і творчості О. Духновича. Доповіді видані окремою книгою. У тому ж ювілейному році, за сприяння Закарпатської обласної адміністрації, світ побачило окреме видання – «Вибрані твори» (Ужгород, 2003 р.) [2].

Духновичу присвячені твори ужгородських письменників В. Фединишинця «Отець Духнович» (1994 р.), «Духнович кореневий» (2003 р.); В. Туряниці «Духнович духу додає» (2006 р.); І. Петровція «Олександр Духнович. Я – русин» (2010 р.) та ін. Духновича зобразили на своїх полотнах народний художник України Ф. Манайло (1979, 1982), Т. Данилич і Н. Дідик, В. Скакандій у 2003 році. У 1990-х роках прекрасний портрет О. Духновича зробила І. Куцик, народна вишивальниця. Портрет О. Духновича написав і самодіяльний художник В. Орос, член правління Ужгородського товариства ім. О. Духновича (90-ті роки ХХ ст.). Словацьке товариство Ужгорода (голова І. Латко) до 200-річного ювілею великого Будителя випустило книгу «Хори на слова Олександра Духновича» (Ужгород, 2003 р.) з нотами (З. Лиско, О. Кизима, Я. Ярославенко, Ф. Колесса). Бібліографія О. Духновича укладена головою Крайового культурологічного товариства ім. О. Духновича М. Алмашієм у книзі «Русинська бібліографія» (Ужгород, 2011 р.) [1].

15-го травня 2003 року в Закарпатському краєзнавчому музеї була проведена наукова конференція з нагоди 200-ліття від дня народження О. Духновича. Окрім музейних науковців (П. Федака, Л. Філіп), у ній взяли участь помічний єпископ Му-

качівської греко-католицької єпархії владика Георгій Джуджар, отці Тарас Ловска – ректор Ужгородської богословської академії ім. Блаженного Священномученика Теодора Ромжі, Юрій Сабов – секретар Управління єпархії, семінаристи. З доповідями про життя і творчість духовного отця, каноніка виступили єпископ Джуджар, о. Сабов, науковці та письменники П. Федака, Л. Філіп, Ю. Туряниця, В. Фединашинець, а також семінарист IV курсу академії М. Микуланинець. Єпископом Джуджаром, священниками, за участі семінаристів академії була відправлена Панахида в пам'ять отця О. Духновича. Виступав духовний хор імені Теодора Ромжі Ужгородського кафедрального собору під керівництвом отця Михайла Ороса. Присутні мали можливість ознайомитися з унікальними пам'ятками, пов'язаними з О. Духновичем, які є в колекції Закарпатського краєзнавчого музею. Вечори пам'яті з нагоди ювілею Духновича у травні 2003 року були проведені в Народному домі ім. О. Духновича, у Народному домі Товариства «Просвіта» в Ужгороді [3].

Унікальні пам'ятки – гіпсовий і бронзовий бюсти О. Духновича, виготовлені Оленою Мондич-Шиналі. У колекції музею є один примірник укладеного Духновичем молитовника «Хліб душі», виданого у Пряшеві в 1892 році. У журналі «Зоря Галицька» за 1860 рік опубліковані твори О. Духновича «Голос радости...», присвячений митрополитові Львівсько-Галицькому, і вірш «Піснь земледільця весною». В бібліотеці музею зберігаються прижиттєві видання О. Духновича: «Поздравление Русиновъ на годъ 1851 от Литературного заведения Пряшовскаго», видане у Відні (1850 р.); «Поздравление Русиновъ на годъ 1852», видане в Будині (1851 р.), з відміткою власності Московської духовної академії. У Шематизмі Мукачівської греко-католицької семінарії за 1824 рік міститься запис про Духновича – семінарста 2 курсу семінарії. Портрет О. Духновича роботи художника К. Вейермана знаходимо в «Листку» – духовно-літературному журналі 1880 року, який видавався отцем Євгенієм Фенциком в Ужгороді. Портрет О. Духновича

написав і наш академічний художник Йосип Бокшай, він був виданий у вигляді поштової листівки.

У 20–30-х роках ХХ століття в Ужгороді вийшла низка брошур, присвячених Олександрю Духновичу: «Поздравление Русинов памяти Духновича. 1803–1823», видане в Ужгороді друкарнею газети «Русин» у 1923 році, з графічними малюнками Йосипа Бокшая; п'єса «Добродитель превышает богатство» Олександра Духновича (1921 р.); «Пам'яті Олександра Духновича» о. др. А. Волошина (1923 р.); «Олександрю Духновичу» М. Підгірянки – «Будителеви Подкарп. Руси» з нагоди 125-літнього ювілею народження поета» (1928 р.); «Пам'яті батька Духновича» А. Маркуша (1928 р.); «Хронологический перечень напечатанных сочинений А. В. Духновича» проф. Ф. Аристово (1928 р.); «Духнович Александр. Автобиография» (1928 р.); «Александр Васильевич Духнович» О. Попова (1929 р.); «А. В. Духнович и его поэзия» др. Н. Бескида (1930 р.) [1].

За останні до цього ювілею роки найбільшу зацікавленість до спадщини Олександра Духновича проявляють громадські організації «Русинський культурологічний клуб» та «Закарпатське обласне науково-культурологічне Товариство імені О. Духновича». Із останніх видань, де згадується означена вище тема, назву очікуваний вихід 4-го тома творів Олександра Духновича (2019 р.) [2] й авторське видання «Ungvar-Uzhorod-Ужгород. Рідне місто моє», що побачило світ в Ужгороді у Видавництві «РІК-У» в 2021 році [4].

Використані джерела

1. Олександр Духнович (1803–1865): бібліогр. покажч. / уклад.: О. Д. Закривидорога, Г. К. Ковальчук, В. В. Коллар, О. Г. Люта, Л. О. Мельник, М. Ю. Рушак, Т. В. Туренко; вступ. ст.: В. С. Поп «Син народу» (с. 5–13); М-во освіти України, Закарпат. обл. рада нар. Депутатів, Ужгор. держ. ун-т, Наук. б-ка Ужгор. держ. ун-ту, Закарпат. обл. універс. наук. б-ка. Ужгород: ВВК «Патент», 1995. 282 с.

2. Олександр Духнович. Твори в 4-х томах. Том 4 / Редакція Івана Ребрика. Передмова Миколи Мушинки. Ужгород: Гражда, 2019. 616 с.
3. Філіп Л. Духнович і Ужгород. *Закарпаття онлайн*. 2013. 26 квітня. URL: <https://zakarpattya.net.ua/Zmi/109672-Dukhnovych-i-Uzhhorod>
4. Філіп Л. Ungvar-Uzhorod-Ужгород. Рідне місто моє. Ужгород: РІК-У, 2021. 404 с.

Іван БІЛАНЧУК,

краєзнавець, м. Виноградів, Закарпатська область

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ І СЕВЛЮШ

Незважаючи на те, що Олександр Духнович ще при своєму житті набув славу громадського і культурного діяча, Будителя карпатських русинів, не можемо твердити, що його добре знали на Угочанщині і в Севлюші зокрема.

Австрійській, а особливо угорській владі не було доцільно поширювати його вчення і поезію, що пробуджували б дух свободи, сприяли би їх ідентифікації, розумінню своєї самобутності і значимості всупереч тому образу русина, який віками ліпили наші віковічні гнобителі.

Справи пішли дещо краще після Першої світової війни, яка вирвала чоловіків із кола землеробських турбот, зіштовхнула їх із представниками інших народів монархії Габсбургів, у тому числі й слов'янських, які мали більш високий рівень самосвідомості та вже позбулися комплексу національної неповноцінності, непрестижності бути самим собою. Частина наших земляків, які потрапили в російський полон, пройшли тернистий шлях революції та громадянської війни у рядах білих, червоних, чехословацьких легіонів. Це розсіяло угорський державний патріотизм і вірнопідданість у багатьох із них, під-

вищило їхню соціальну самосвідомість, тому й не дивно, що вони всмоктували і пропагували ідеї, що їх висунув Олександр Духнович.

Про це свідчить, зокрема, о. Євменій Сабов, у своїй промові на відкритті пам'ятника Будителю у місті Севлюші 6 червня 1925 року. «...5 грудня 1918 року була організована «Руська народна Рада» в Севлюші, де делегати Угочанщини після тривалого мовчання дружно проспівали: «Я русин був». З тих пір співають і «Підкарпатські русини оставте глибокий сон...» [6, с. 3].

Потрібно зазначити і підкреслити сприяла цьому і зміна державності. Наш край увійшов до складу Чехословаччини однієї з найдемократичніших на той час країн світу, в якій велику роль відводилася громадським організаціям. Найкраще ці організації показали себе у області науки, культури, збереження народних традицій і звичаїв, природоохоронної роботи, соціально-гуманітарних проблем, волонтерства, спортивно-масової роботи.

Культурно-просвітницьке товариство, яке було створене 23 березня 1923 року названо іменем Олександра Духновича (1803–1865) не випадково. Він увійшов в історію, як просвітитель рідного народу, став символом високого духовно-морального, громадсько-культурного злету слов'янства. Керівником цього об'єднання став Євменій Сабов – священник, викладач, культурний діяч, автор кількох підручників, що досягли широкої популярності. Є. Сабов відіграв активну роль у діяльності Товариства імені О. Духновича, був його почесним головою (1923–1934). Завдяки своєму досвіду роботи в освітній галузі, релігії та культурно-громадському житті він об'єднав вчителів, священників і всю інтелігенцію навколо О. Духновича.

Ось, що він говорив у своїй промові на відкритті пам'ятника в Севлюші: «*О. Духнович наважився і видав першу руську азбуку у 1847 році. До появи цієї «Книжиці» Духновича знали лише вчені люди, з появою «Книжиці» – відкрився він перед лицем усього народу. Не даремно пролунав гімн: «Я русин був, є і буду».*

Ця пісня учинила чудо. Ця пісня уже летіла із Пряшева в сусідні села, тут підхопили її і рознесли у всі кінці. І закріпилася вона в пам'яті народу. Угочанські русини співали її до війни – не в школах, там було заборонено, тільки вдома, тихенько» [6, с. 8–9].

Під керівництвом о. Євменія Сабова Товариство імені О. Духновича проводило цілеспрямовану роботу по вдосконаленню народної освіти, розвитку науки (проведення наукових конференцій, конкурсів на науково-дослідницькі роботи, культури (проведення Днів культури, організація хорових і оркестрових колективів), спорту (проведення спартакіад), організації протипожежних заходів (пожежні команди при хатах-читальнях), гуманітарних акцій (безплатне харчування бідних дітей), самоврядування (проведення плебісциту по мовному питанню і підручники для народних шкіл, гімназій, семінарії), активна участь членів товариства у виборах у Земську Управу (Сойм) Підкарпатської Русі.

Домінуючою була робота по відкриттю читалень і бібліотек у містах і віддалених селах, які стали культурними центрами життя краю, де велика робота проводилася через масову організацію драматичних кружків, хорів, духових оркестрів. Відтак, величезну роль у поширенні знань, особливо серед дорослих відіграло Товариство імені О. Духновича.

Потрібно підкреслити, що в чехословацький період у нашому краї активно діяла «Просвіта» з українофільським нахилом. Це лише спонукало обидва товариства до вдосконалення своєї діяльності, за ширше охоплення жителів краю саме своїм впливом. Це дуже відчувалося і на Угочанщині. Приведемо приклад, як це діяло в с. Онок. Тут відділення «Просвіти» зареєстрували ще у 1923 році. Очолював його кмітливий житель Оноку – Потокі Юрій. Він і його послідовники докладали зусиль, щоб ліквідувати неписьменність серед дорослих у селі.

Слід наголосити, що в цей час у селі працювали проросійськи налаштовані вчителі, серед яких найбільше виділялися Василь Вакаров та управитель школи Юрій Кубіні. Їх не можна

звинуватити у цьому, бо віками у всіх русинів краю була одна надія, що з національного гніту їх звільнить хіба що Росія, адже Україна в той час була залежною, у складі Росії. А в той період, коли відбувалися ці події, багато вчителів у краї були росіянами, і вони доводили, що населення тут «русское», бо самі себе називали русинами, мову руською, а край раніше називали Угорська Русь, а тепер – Підкарпатська Русь. Звідси легко виводився висновок, що мовляв Київська Русь була колискою Росії. До речі, й тепер немало наших земляків потрапляють під вплив цієї нехитромудрої комбінації через відсутність знань з історії, не говорячи вже про тогочасних учителів, які освіту отримували в Угорщині.

Зростання популярності «Просвіти» була не до душі представникам русофільської течії. Відтак вони організували звернення до Товариства імені О. Духновича з метою відкриття відділення від імені селянина Михайла Кіша. Йому оперативно дають відповідь, яка починається зі звернення: *Любезний брат, с радостью узнали о Вашем намерении заложить в селе Онок Русскую Народную читальню им. А. Духновича. Чтобы это сделать.....*. Далі наведені детальні інструкції, як це зробити покроково.

В архівних матеріалах зберігається лист оноцького вчителя Василя Вакарова, який закінчується патріотичним закликом «Поднимайте русское дело!». Тут же зберігається протокол засновницьких зборів від 15 лютого 1930 року, які вів Юрій Кубіні. Головою читальні обрали Петра Кіша, членами правління – Данила Заріцького, Михайла Ляха, Івана Керечана, Юрія Хімінця, Олександра Свища, Данила Заріцькі (Іванов). Члени правління із своїх рядів обрали голову правління Івана Потокі, секретарем Юрія Кубіні, касиром Данила Мотрунича, бібліотекарем – Михайла Тупицю. Звичайно читальня ім. О. Духновича мала більш міцну підтримку в особі вчителів, але «Просвіта» мала більший стаж і досвід роботи, конкуренція підняла рівень роботи обох читалень.

Аналогічна картина спостерігалася у більшості русинських сіл Угочанщини. Одним із важливих засобів впливу на жителів краю було встановлення пам'ятників відомим постатям. Серед них особливо переважали скульптури О. Духновича, які були встановлені у Севлюші, Хусті, Колочаві, Полянні та Пряшеві.

Відродно, що перший монумент було відкрито саме у Севлюші. Можливо, це данина пошани голові товариства о. Євменію Сабову, але є й ймовірність, що саме він був ініціатором увіковічнення пам'яті будителя. В журналі «Душпастир» управитель Севлюшської державної народної школи М. Кудрон поділився з ходом підготовки до відкриття пам'ятника: *«Давно у нас не було можливості гідно вшанувати наших вікопомних великанів. Навіть здається, що ми їх і не дуже знали, тому що в перші роки нашого вільного життя влаштовували урочистості пам'яті великих людей при «забутті про своє». Великим уродженцям нашої малої Русі не присвячувалося нічого. Ідея вшанування пам'яті своїх людей народилася в Севлюші, де дня 30 березня 1922 року відбулося перше такого роду в Підкарпатській Русі – відзначати пам'ять нашого незабутнього «батька» О. Духновича. Самоосвітній гурток руських вчителів написав на своєму прапорі культ О. Духновича і з тих пір присвячували один скромний вечір його пам'яті. Газети писали про це похвали гідному кроку нашим культурним працівникам з великою радістю і запалом, тому що тому вдячному починанню наслідувало все Підкарпаття»* [3, с. 246].

Тодішній шкільний інспектор І. Мигалка зайнявся організацією кола людей, завданням яких було – зібрати кошти для встановлення статуї Найбільшому Русину XIX ст. Він звернувся за підтримкою до начальника Шкільного відділу Пешека. Велику роботу провів референт цього відділу – К. Коханий. За рахунок Шкільного Відділу був виготовлений бюст в Академії у Празі. Хоч імені автора пам'ятника не називають, деякі дослідники стверджують, що це витвір рук Олени Мондич, яка в

1922–1925 роках навчалася в Академії образотворчого мистецтва у Празі [4, с. 442]. Цю версію підтверджує і той факт, що вона була автором і наступних скульптур О. Духновича у Хусті та Колочаві. Таким чином, було вирішено встановити бюст на п'єдесталі, перед державною народною школою в Севлюші і зробити це 8 червня 1925 року.

На урочистості при великому зібранні учителів, священників, інтелігенції з усього краю, жителів міста Севлюша було відкрито пам'ятник О. Духновичу. На цьому торжестві були присутні: губернатор Підкарпатської Русі доктор А. Бескид, голова Севлюшського осередку Товариства імені О. Духновича доктор Петрик, депутати чехословацького парламенту – доктор Й. Камінський та І. Куртяк, колишній губернатор Руської Крайни – доктор Антон Штефан, староста сокольського друства професор Млада з делегацією соколят з Мукачева, професор Стасева, професор Олексій Петров із Праги, доктор Дмитро Вергун, представник шкільного референту Шулик, голова севлюшського комітету вчителів М. Кудрон і багато інших [5].

На жаль, не зміг особисто прибути на урочистості його Преосвященство єпископ Петро Гебей. Він раніше пообіцяв греко-католицьким вірникам Малого Березного, що буде у них на свято Зішестя Святого Духа, мусів дотримати даного слова, але привітав севлюшан телеграмою наступного змісту. Про це свідчить документ: *«Сабовъ архидияконъ Севлюшъ. На торжестве безсмертного будителя нашего, Духновича не могу лично появиться, но духомъ я между Вами. Духъ нашего Духновича да одушевляеть и соединяеть всъехъ нас!»* [7].

Урочисту доповідь при відкритті пам'ятника виголосив голова крайового товариства О. Духновича архидиякон Євменій Сабов, яку закінчив словами: *«Дай Господи! чтобъ изъ сыновъ учащейся ныне молодежи земледельческаго народа вышел знаменитый вождь руського народа, который будет достоинъ подобной благодарности потомковъ!»* [6, с. 15].

Наші земляки дуже полюбили цей пам'ятник. Але на жаль не довго змогли севлюшани милуватися цим шедевром. В кінці діяльності Чехословацького уряду в Підкарпатській Русі сталися деякі зміни, що не сприяли створенню належних умов для функціонування Товариства імені О. Духновича. Було проголошено суверенітет Карпатської України. Хоч заборони діяльності духновичівців і не було, але політика уряду А. Волошина створила такі умови, що діяти в них було не зовсім зручним духновичанам.

Але в той же час в Угочанщині спостерігався феномен посилення народної любові до будителя. Тисячі людей знали напам'ять вірші О. Духновича, особливо в русиномовних селах. Тут можна окремо виділити Онок, В. Ком'яти, В. Копаню, Пушкіново, Гетиню, Руську Долину, Веряцю, Широке, Тросник, Дротинці, Черну, Новоселицю, Хижу. Дивним є і те, що декламували ці вірші й ті, що не знали читати, не те що писати. Серед таких у Оноці виділявся Василь Потокі, який маючи прекрасну слухову пам'ять декламував без запинки майже всього О. Духновича.

Ця захопленість не припинялася і під час перебування нашого краю в гортіївській Угорщині, в якій Товариство імені О. Духновича лише животіло. Цей період все-таки не був тоталітарно забороненим і переслідуваним. Народне культурне життя дихало, хоч і не в повну міру і продовжувало жити традиціями, які були закладені в 20–30 роках ХХ ст.

Події на фронтах Другої світової війни провіщали швидкий кінець війни. Наші люди жили в мовчазливому очікуванні своєї подальшої долі й роздумували про те, в якій державі будуть жити після війни. Але реальність виявилася гіршою ніж собі уявляли активісти духновичівського товариства. Після зайняття краю Червоною Армією Товариство імені О. Духновича було оголошено антинародним та антидержавним, буржуазно-націоналістичним. Майже 50 років активісти товариства не сміли голосно говорити, слухати, обмінюватися думками, писати наукові роботи, читати історичні книжки. Так, особа

О. Духновича і його літературна творчість надовго випала з нашого життя. А ті хто народився після 1944 року, його уже зовсім не знали, а якщо десь і чули то лише, як про діяча буржуазно-націоналістичного світу.

Звичайно, що в таких умовах не могло бути й мови про збереження пам'ятника О. Духновичу. На жаль, у 1947 році його демонтували і знищили, а його місце зайняв А. Макаренко.

Лише через багато років, особливо в умовах незалежної України, до нас почав повертатися О. Духнович. З'явилися статті до річниці з дня народження, друкувалися окремі твори та окремі видання. Нам, які народилися в післявоєнний період, доводилося знайомитися з О. Духновичем заново.

Допомогою цьому знайомству є повторне відкриття пам'ятника О. Духновичу у Виноградіві. Подали цю ідею два активісти Руху – Михайло Федорович Майданій та Микола Ілліч Качало. Це було на кінці 1980-х років, у часи перебудови. Їхня ідея полягала в тому, щоб знайти оригінал бюста і знову встановити його на старе місце. Вони розворушили все місто, залучили до пошуків і дітей, і молодь, і всіх дорослих. До них приєднався і голова міської організації «Просвіти» Віктор Юрійович Урста. Пошуки тривали довго, Віктор Юрійович звернувся до всіх городян через міську газету, радіо і телебачення, але зрушень ніяких не було. Дивлячись на марноту зусиль, у нього виникла думка зробити новий пам'ятник. Спонукало це бажання здійснити намічене, коли довідався, що в чехословацький період саме у нашому місті був відкритий перший монумент в честь Будителя карпатських русинів. Ця ідея отримала велику підтримку в жителів міста.

Навколо В.Ю. Урсти об'єдналися всі небайдужі, його підтримали: Рух, вчителі та учні шкіл, в т.ч. і в усьому районі, середніх навчальних закладів, священники різних конфесій, рядові жителі міста. До честі Віктора Юрійовича, він загорівшись цією ідеєю, консультувався із досвідченими людьми. Дві поради зіграли роль у реалізації наміченого. Перша – рекоменда-

ція звернутися до скульптора Михайла Беленя, який створив величний пам'ятник О. Духновичу, котрий встановили у 1997 році в Ужгороді. Віктор Юрійович особисто познайомився з паном Михайлом, виявилось що у М. Беленя вже є готове погруддя будителя, залишилося лише зібрати кошти для придбання його. Другою стала ініціатива о. Брайляка про встановлення пам'ятника на майданчику перед школою № 1. Невідомо чи навмисно, чи підсвідомо о. Христіан рекомендував це місце, де після встановлення погруддя два велети – Шевченко і Духнович стоять у одному ряді й безперечно належать усьому українському народу. Далі події розвивалися динамічно – йшов активний збір грошей. Потрібно підкреслити, що в ті часи гривня була стабільною і дорогою, але інфляція 1990-х років та втрата заощаджень вимила кошти у населення. Водночас люди жертвували, викликає справжнє розчуження, коли учні збирали по 15–20 копійок.

Віктор Юрійович намагався зібрати необхідну суму і кожну частину отриманих грошей відсилав автору, але зібрати необхідної суми не вдалося. Виручила Виноградівська міська рада (голова М.М. Попович).

Одночасно зі збором грошей велися роботи по спорудженню п'єдесталу та благоустрою. Ці роботи виконували спеціалісти приватної будівельної фірми, яку очолював Адальберт Чорба. Про силу тогочасної гривні свідчить і знайдена розписка про виплату 670 гривень за виконані роботи.

Урочисте відкриття погруддя відбулося в День міста, 28 серпня 2005 року. Ця обставина сприяла широкому залученню гостей до цього дійства. На урочистостях були присутні гості з усієї області й, навіть, із-за кордону. Так, офіційна делегація з міста Динув (Польща) зі своєю очільницею міста, тогочасні мери Рахова, Тячева, Міжгір'я, Перечина, Берегова були на відкритті. Запрошеними стали ветерани «Просвіти», які були її членами ще в чехословацький період – Василь Степанович Гренджа (брат легендарного літератора) та Юрій Іванович

Неймет із Великої Копані. На відкритті був присутній автор пам'ятника, заслужений художник України Михайло Белень. Із змістовною промовою виступив голова «Просвіти» В.Ю. Урста. Учительський хор виконав твори О. Духновича покладені на музику, юні декламатори прочитали вірші будителя. Згодом шефство над пам'ятником взяло на себе Закарпатське обласне науково-культурологічне Товариство імені О. Духновича, яке покращило та вдосконалило благоустрій навколо п'єдесталу.

Потрібно зауважити, що не лише цим обмежилось відзначення славної пам'яті О. Духновича. У 2000 році жителі вулиці Лесі Українки та Локоти у Виноградіві звернулися до керівництва міста, щоб перейменувати назву їх вулиць на Духновича, мотивували це тим, що у чехословацький період вони носили саме таку назву. Але ще в той час керівництво міста не було готове до цього і їм просто не відповіли. Через певний період у Виноградіві на північній його частині з'явилася вулиця О. Духновича.

Не дозволяє забути літературне надбання Будителя і жителька міста – самодіяльний композитор і відома співачка та поетеса Ганна Юріївна Кедик, яка пише музику до віршів О. Духновича, які користуються великим авторитетом. Музику вона вже створила до 16-ти віршів. Готує випустити книжку своїх творів, присвячених О. Духновичу.

Відомо багато людей, які збирають прекрасні зразки народної творчості, але найбільшої поваги заслуговує оночанка Марія Василівна Білак (Потокі), яка не тільки колекціонує їх, а й опублікувала їх для широкого загалу. Це в першу чергу народні пісні та балади з села Онок – «Оноче, Оноче пісня в тобі цоркоче». По-друге, вона систематизувала відомі в селі прислів'я та приказки й випустила їх окремою статтею [2]. Пізніше, у 2022 році, вона поповнила їх і випустила окремою книжечкою «Вшіткі люди, вшитко знавуть» [1].

Таким чином, можемо зробити висновок, що в незалежній Україні постать Олександра Духновича стала символом дру-

гого, після чехословацького періоду, русинсько-українського відродження.

Використані джерела

1. Білак М. Вшиткі люди – вшитко знавуть / Закарпатське обласне научно-культурологічне общество ім. Александра Духновича. Мукачево: Видавництво «Карпатська вежа», 2022. 84 с.
2. Білак М. Народні приказки та афоризми Оноку. *Етніка Карпат: наук. щорічник*: ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд.: В.В. Коцан, П.Ю. Леню. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. Вип. 4. С. 241–265.
3. Кудронъ М. Всем русским сестрамъ и братьям. *Душпастырь*. 1925. Ч. 5. С. 246–247.
4. Поп І. Мандич Олена (Мондич Олена). *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів* / уклад.: Павло Роберт Магочій, Іван Поп ; заг. ред. Павла Роберта Магочія; пер. з англ. мови Надії Кушко ; ред. ред. укр. видання Валерій Падяк; карти Павла Роберта Магочія ; вип. ред. Лариса Ільченко. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2010. С. 442–443.
5. Продан Ю. 85 років тому в Севлюші урочисто відкрили пам'ятник Олександрю Духновичу. *Новини Виноградівщини*. 2010. 5 червня.
6. Сабов Е. Рѣчь по поводу торжества открытія памятника-бюста Александра В. Духновича въ В. Севлюше 8/VI 1925. *Издание культурно-просвѣтительнаго общества имени Александра Духновича въ Ужгородѣ*, 14. Ужгородъ: Типографія «Школьной помощи», 1925. 15 с.
7. Торжество устроенное по поводу обнаженія памятника великого будителя Подк. Русиновъ Александра В. Духновича. *Душпастырь*. 1925. Ч. 6. С. 300.

Віктор РЕДНІК,
студент III курсу факультету історії та міжнародних відносин
Ужгородського національного університету,
член Громадської організації «Русинський культурологічний клуб»

Богдан ШИПОВИЧ,
студент I курсу факультету історії та міжнародних відносин
Ужгородського національного університету,
член Громадської організації «Русинський культурологічний клуб»

ПОСТАТЬ АДОЛЬФА ДОБРЯНСЬКОГО ОЧИМА ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА

Щоб зрозуміти будь-яку історичну особистість, зрозуміти мотивацію її вчинків, буде мало ознайомитись з доступними критичними матеріалами про неї. Тут часто є потреба додатково ознайомитись із перепискою історичного персонажа, тобто його кореспонденцією, та його щоденниковими записами. Чи тими записами, у яких він згадується. Так як щоденник в більшості випадків написаний не для широкого читача, його записи, як правило, є правдивими. І більше, ці записи характеризують не лише об'єкт опису, але й постать самого автора. Тому читаючи у щоденику Олександра Духновича про Адольфа Добрянського, ми дізнаємось більше не лише про Добрянського, але і про самого о. Олександра.

Як і більшість відомих щоденників, записи Духновича – мемуари із суб'єктивно-психологічним мотивуванням. Також це – засіб психічної самотерапії, так як автор щоденника таким чином виливав душу, сповідався через записи перед Богом, просив у нього допомоги для свого народу. Тому проблема відродження русинів, проблема зради найбільше проглядається у записах А. Духновича. Період кінця 50-х– першої половини 60-х рр. XIX ст. – це час, коли, відійшовши від стресу після розгрому у 1849 році, угорці, знову набирали силу і прагнули реваншу. Коли права, відвойовані групою Добрян-

ського, русини прямо на очах втрачають, і це боляче разить о. Олександра.

У першому записі щоденника від 15 серпня 1859 року [див. Додаток А] Духнович розповідає про освячення церкви в Мукачеві. На урочистому бенкеті, де всі священники розмовляли лише угорською мовою, крилошанин Василь Гаджега спробував промовити тост русинською бесідою. Його почали перекикувати, що не чують, аби говорив по-мадярськи. Як підмітив Олександр Духнович, цих русинських «душпастирів» образило те, що до них звернулись як до простої челяді – по-руськи. Також Будитель підкреслив, що у Мукачеві більшість населення говорить все ж руською мовою і більшість населення є русинами, але священники та їх сім'ї відреклись від етнічного «Я». Відчувається, що факт відмови русинської еліти від своєї мови викликав у о. Олександра біль та розпач [2, с.27–29].

Ренегати-зрадники були для Олександра Духновича найгіршою групою людей, невартих свого народу. Так, у одному з записів 1861 року [див. Додаток А] він згадує австрійського міністра графа Голуховського, дід якого Голух був «чесним русином». Цей Голуховський утискав русинську бесіду на Галичині, закривав русинські газети. У наступному випадку лабірські священники намовили людей проголосувати на виборах за угорця Рудольфа Буяновича. Той після виборів почав підтримувати єврейських лихварів: «Жиды суть торгующий народ и великомудрый, но Русины суть глупий, ленивы, неробочы, словом, не достойны и имя народа» [1, с. 164–165]. Будитель підсумовує: «Так то уводять наши священники бедній народ до пропасти, про свою користь» [3, с.36]. Відмова від власного імені «русин» найбільш турбувала Будителя. Він пише, що в час, коли всі народи відстоюють свою ідентичність, лише русини пристосовуються до того середовища, в якому живуть. Між мадярами вони мадяри, між словаками – словаки [2, с. 36–37].

У записі під назвою «Судьба угорських Русинів. 1861» він підмічає, що пригноблений представник пригнобленого наро-

ду стає космополітом, тобто ніким. Він наводить приклад як ужгородські русини твердили, що «тот сам вопрос, та сама корона, тая самая народность, знамя и народный цвет», – тобто мадяр і русин є одним і тим самим [2, с. 37]. Він із жалем пише, що тепер мало не був заарештований як «баламут» і уник арешту, тільки дякуючи єпископу Василю Поповичу.

У протистоянні між австрійцями та італійськими революціонерами Олександр Духнович молиться лише за австрійських солдат, які були етнічними русинами. Так у записі від 16 квітня 1859 року він пише: «Славний полк Насау, складений здебільшого з галицьких русинів, за даремним наказом від'їхав від Кошиць і Пряшева на італійську битву. Господи, збережи тих родимців. Хай повернуться до нас неушкодженими» [2, с. 45].

Як уже ми писали на початку доповіді, були знайдені цікаві записи, які торкалися постаті Адольфа Добрянського. Читаючи записи о. Олександра, ми усвідомили, що викликані вони депресією, та неможливістю щось змінити у ситуації, яка склалася в Австрійській імперії на початку другої половини XIX ст. До прикладу, лише один запис, датований 4 липням 1860 року: «Мадяризм насувається. Мадярський одяг і бесіда повсюдно домінує. Слов'яни пригноблені, і нема людини, яка би захистила вбоге, упосліджене слов'янство!» [2, с. 29]. У записі від 27 липня Олександра Духновича обурює факт, що хоча і дозволили русинам звертатися зі скаргами на рідній мові, але при тому букви мали бути латинськими, тобто, забрали найрідніше – кирилицю [2, с. 29].

Записи, датовані березнем–липнем 1861 року, де Будитель радісно повідомляє, що переможцем депутатських перегонів у виборах в Угорський сейм було визнано Адольфа Добрянського – «народолюбца и русина» [див. Додаток Б]. Але проти цього повстала «шаришська аристократія». Ще вибори не закінчилися, а промадярські елементи вже кричали: «Муска, муска!» (угорською «Москаль, Москаль» – *В.Р., Б.Ш.*). Будитель підмітив, що всі говорять про рівність до того моменту, поки не до-

ходить до справи: тоді русин стає нерівний, він стає «муска» [2, с. 30; див. Додаток В].

Олександр Духнович із болем пише, що багато русинських вельмож і священників, зрадивши свій народ, допомагають угорцям, ведучи брудну та брехливу пропаганду проти Адольфа Добрянського. Так, у записі від 2 квітня 1861 року є розповідь, як зборівський священник Фома Капі навіть відмовився сповідати своїх прихожан за те, що голосували за Адольфа Добрянського [2, с. 30; див. Додаток Г].

У цьому ж записі Олександр Духнович розповідає, що технологія обливання брудом була доволі поширена і в той час. Так суддя Олександр Подгаєвський (хоч був і русинського походження – *В.Р., Б.Ш.*) всюди розповідав, що Адольф Добрянський обіцяв селянам, ніби на його прохання, мають прийти російські війська (москалі) та звільнять русинів [2, с. 32].

У записі від 24 квітня 1861 року Будитель записав, що за Адольфа Добрянського проголосували майже всі русини та словаки Зборівщини. Між тисячею народу не знайшлося ані однієї п'яної людини, окрім попа Альберта Брадача («пяници и злбнїшого человїка»). Але, не дивлячись на це, з Пряшева виїхала ціла делегація, що складалася майже виключно з угорців (один русин – крилошанин Йосип Шолтес), яка почала шукати причини для визнання виборів недійсними [2, с. 32; див. Додаток Г].

Кінцевим результатом стало те, що результати виборів мадярською владою були анульовані. За це проголосували всі члени комісії, крім трьох. І хоча причини називалися різні, Будитель підмічає, що на рішення комісії вплинули двоє вельмож: граф Зичій та Емерік Печі, які займали високі пости в державі. Він натякає на те, що Адольф Добрянський мав на цих вельмож компромати – докази їх державної зради. Тому, під їх тиском, були підтасовані аргументи, за якими результати виборів скасували. «Справжньою виною його зречення було те, що він – русин, що він слов'янин». Олександр Духно-

вич із болем підмічає: «Скаже хто, що у тому самому Сеймі є ще три руські послі. І це правда, що є троє, але зауважу вам, що ці тільки тому русинами називаються, що в руських церквах хрещені, а нині є істинними ренегатами, душею і серцем мадяри і великі вороги руські. Суди їх Боже!» [2, с. 33–34; 1, с. 156–157].

Хоча Адольф Добрянський знову взяв участь у перевиборах і знову переміг, результати повторно були анульовані. Поважаючи його та таких русинських діячів як Рубій, Ковалицький, Левицький, Олександр Духнович порівнює з ними адвоката Йосипа (прізвище відсутнє), котрий застрелився в корчмі «Цвайкронен» 29 квітня 1863 року. Цей хитрий та підступний ділець умудрився стати депутатом Союму, тобто «вовком в овечій шкурі». Будитель пише: «...він тим ревним русинам на чоботи ремєня не вартий» [2, с. 55–56].

Олександр Духнович констатує, що всі «угорські» слов'яни відстоюють свою самобутність, захищають права, мову, звичаї, а «благі» русини піддаються асиміляції. Ніби заглядаючи у майбутнє, Олександр Духнович підсумовує: «Слава вам, Словани! А Русини молчать и сильно мадяризуются!!!» (див. Додаток Д).

Сторінки щоденника переповнені також постійними депресивними припливами. У записі від 6 березня 1860 року Будитель розповідає про спробу суїциду брата Адольфа Добрянського – Віктора: «Завжди благочестивий, набожний, щиросердний, смиренний, вельми працьовитий і вчений, побаламутився в розумі, сторонився людей, вбив в голову нав'язливу ідею, що його всі люди зневажають, глумляться над ним і попихають, ходив задуманий, неспокійний, ніде не знаходив собі місця, нарешті 6 березня, написав заповіт і листи брату Адольфу і сестрі своїй Транквілі Яницько, був у неділю на Утрені, прийшов додому, поспідав і о дев'ятій годині, із-заряженої рушниці вистрілив собі в чоло» [2, с. 47]. На щастя, замах не вдався, і автор щоденника цьому дуже радів. Але 31 травня Олександр Духнович робить запис про смерть Віктора Добрянського від

кулі, яка під час спроби суїциду потрапила під череп головного мозку і призвела до зараження та нагноєння. Він пише, що свою цінну бібліотеку Віктор Добрянський передав Народному руському дому у Львові [2, с. 50]

Із щоденників можна зробити висновок, що для Олександра Духновича (як і автора «Божественної комедії» Данте) найбільшим злом була зрадники. Це ті, хто відрікся від своїх коренів, свого народу. Відмова від власного імені «русин» найбільш турбувала Будителя. Записи щоденників Олександра Духновича показали також безмежну віру русинів у своїх небагаточисельних лідерів. У першу чергу – в Адольфа Добрянського. За нього голосували, не дивлячись на погрози та залякування угорців і мадяронів. Ставлення самого Олександра Духновича до Адольфа Добрянського проймає великою повагою як до геніальності політика та його титанічної праці за права свого народу.

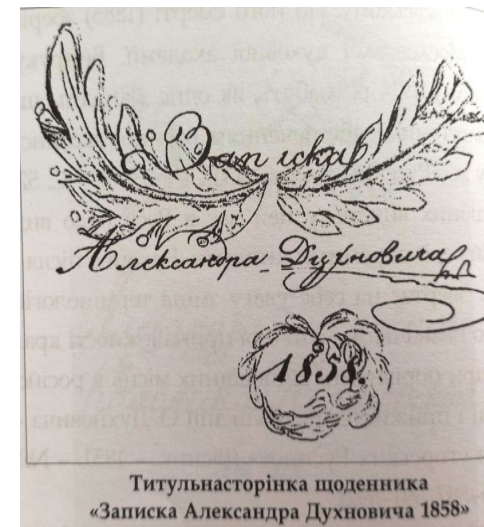
Використані джерела

1. Духнович Олександр. Твори в 4-х томах. Том 4 / Редакція Івана Ребрика. Передмова Миколи Мушинки. Ужгород: Гражда, 2019. 616 с.: іл.
2. Гаврош О. Загадковий Духнович. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. 95 с.
3. Поповъ А. В. А. И. Добрянскій, его жизнь и дѣятельность. Мукачево, 1928. 29 с.
4. Сборникъ статей посвященныхъ памяти А. И. Добрянскаго по поводу открытія его памятника въ Ужгородѣ, 17.IX. 1929». Ужгородъ: Типографія «Школьной помощи». 1929. 19 с.

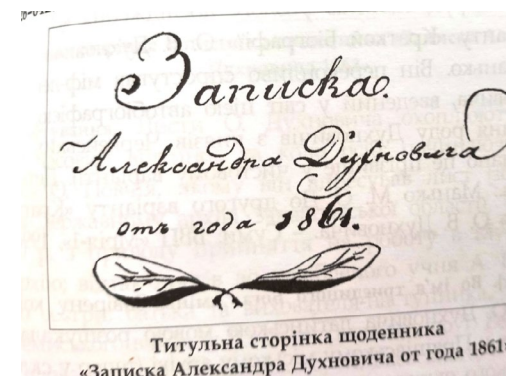
ДОДАТКИ

Додаток А

Титульні сторінки щоденників Олександра Духновича за 1858 та 1861 рр.»

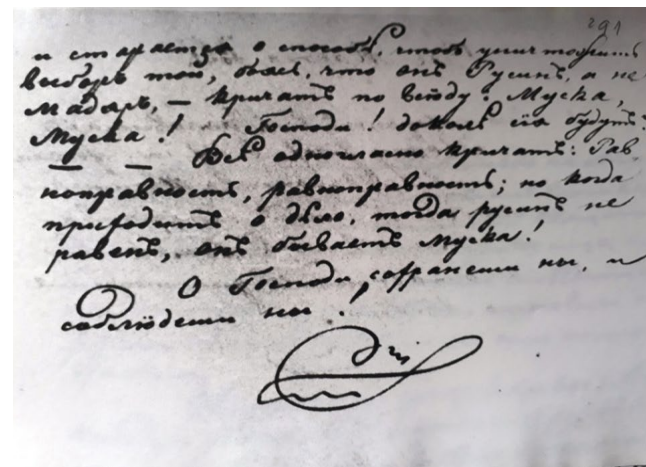
Титульна сторінка щоденника
«Записка Александра Духновича 1858»

Титульна сторінка щоденника
«Записка Александра Духновича от года 1861»

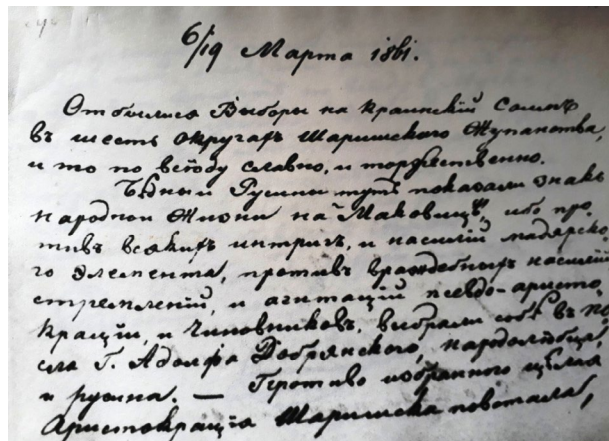
Додаток Б

Адольф Добрянський та його однодумці
(ілюстрація з журналу «Сова»)

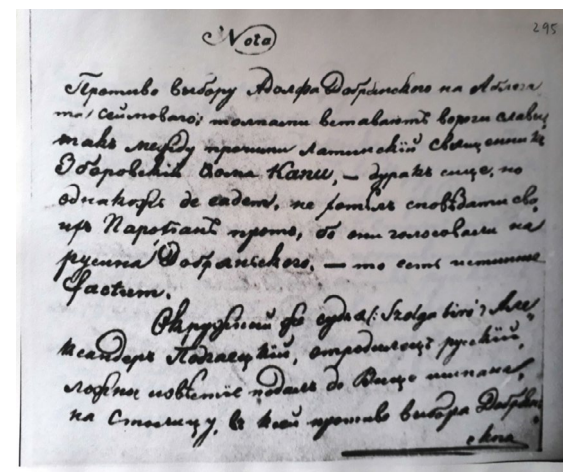

Додаток В

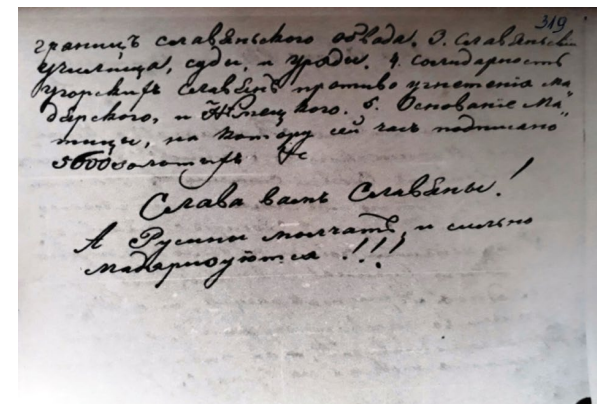
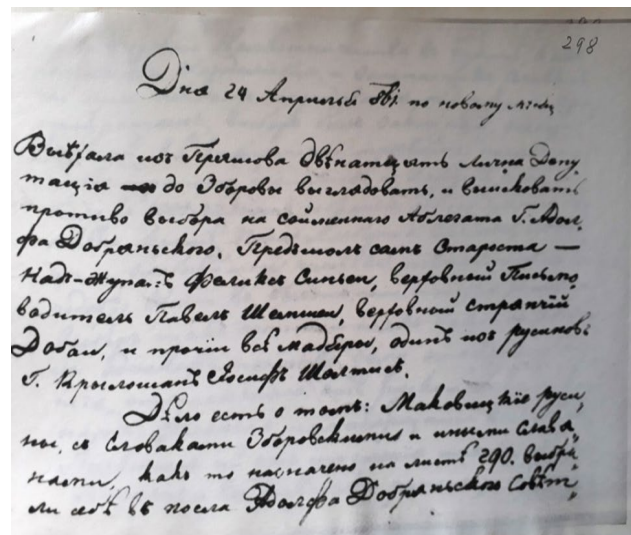
Записи щоденника Олександра Духновича
(музей Олени Рудловчак при Науковій бібліотеці УжНУ)

Додаток Г

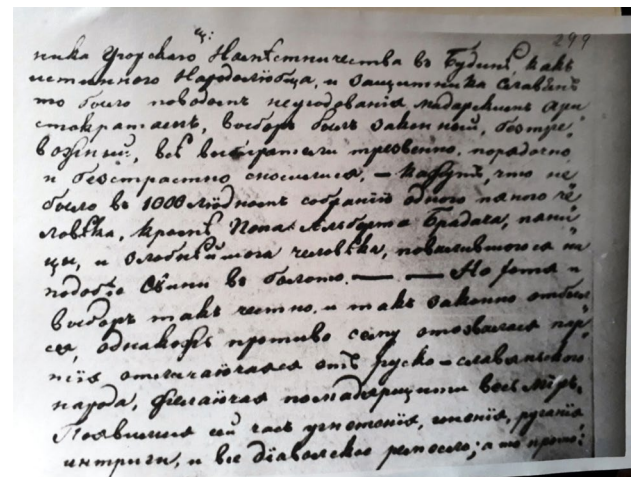

Додаток Г

Додаток Д

**Представники русинської громадськості Закарпаття на
могілі Адольфа Добрянського в Чертіжнім (Пряшівський
край, окрес Межелабірці, Словаччина). 19.12.2017**

Тетяна СЕРГІЄНКО,
*кандидат історичних наук, голова Громадської організації
«Закарпатське товариство чеської культури»*

**ПРОСВІТНИЦТВО ІСТОРІЇ ЄВРОПИ:
ДО 220-РІЧЧЯ О. ДУХНОВИЧА
(24 квітня 1803 р. – 29 березня 1865 р.)**

На зламі XVIII – XIX століть відбулись соціально-економічні та політичні зміни у Європі. Під впливом ідей французького просвітництва розпочався закономірний процес національного відродження, який охопив і слов'янські народи Австрійської імперії. З «весною народів» 1848 року процес національно-культурного відродження поширився і на територію сучасного Закарпаття.

Яскравим представником просвітництва XIX століття став Духнович Олександр Васильович (24 квітня 1803 р., Тополя, Словаччина – 30 березня 1865 р., Пряшів, Словаччина). Світогляд просвітника формувався під впливом неприйняття будь-якого насильства, натомість він вітав демократичні ідеї відродження і єдності слов'янських народів. А також ідеї античної педагогіки [1].

Постаті О.В. Духновича присвячували і присвячують свої наукові та творчі доробки вчені, дослідники, митці з моменту його активної діяльності.

220-років від Дня його народження відзначаємо і ми – громадськість Закарпаття. Багато уваги було приділено дослідженню його життя і діяльності в період Незалежної України, зокрема в Ужгородському національному університеті [7]. Змістовними та насиченими науковими доробками були і є зв'язки вчених УжНУ з колегами зі Словацької академії наук, Чеської академії наук та вищих навчальних закладів Словаччини і Чехії. Цінними здобутками були спільні наукові студії, конференції, публікації присвячені великому Будителю.

Відомо, що однією з найвідоміших дослідниць життя і діяльності Духновича є Олена Рудловчак [5], з якою мені особисто пощастило комунікувати, дякуючи моїм науковим дослідженням над темою «Українсько-словацькі відносини: формування системи міждержавного співробітництва (90-роки ХХ – початок ХХІ століть)». Тож проф. Г. Павленко, О. Закривидорога, В. Падяк та ін. часто передавали вітання для пані О. Рудловчак, а також меседжи щодо спільних планів із нагоди тоді 200-річчя від Дня народження О. Духновича. До привітань були долучені і Любіца Бабота, яка проявляла особливу турботу в цих контактах із дослідницею. Будучи людиною високоінтелектуальною, пані Рудловчак особисто мені написала декілька теплих слів, а Олена Дем'янівна мені передала цю коротеньку записку. Основне те, що науковці присвячували темі відзначення постаті Духновича дуже важливу увагу і регулярно вели діалог. Отже, така наполеглива робота принесла значні здобутки в питанні тягlosti процесу дослідження життя і діяльності просвітника.

Закарпаття славиться пошаною і увагою до Духновича. Пам'ятник Олександрові Духновичу в центрі міста Ужгорода нагадує всім про велику і поважну постать. Пам'ятники корифею зведені в декількох містах, на його честь були названі Товариство імені Олександра Духновича, Театр Олександра Духновича, Премія Олександра Духновича (дві різні – міста Мукачево та Міжнародної русинської академії) та ін.

У 1830–1832 рр. Олександр Духнович проживав у селі Часлівці у родинному маєтку Степана Петрова, який був віце-жупаном Ужгородської жупи і працював вихователем його сина. Тут у великій і дуже багатій бібліотеці Духнович поринає у праці Я.А. Коменського [9], Й.Г. Песталоцці, А. Дістервега, читає твори Платона, Плутарха, Квінтіліана, ін.

У 1838 році О. Духновича призначили нотаріусом Ужгородської консисторії Мукачівської єпархії, де він отримав доступ до багатих бібліотек, в яких містилося багато літератури. Захоплення читанням послужило для нього стимулом до пись-

менницької діяльності. Духнович зайнявся вивченням історії рідного краю, богослов'я, драматургією, історією права, педагогікою, став складати вірші.

Йоаникій Базилович і його перша праця з історії Закарпаття надихали Духновича. Концепції Базиловича пізніше підтримували, розвивали та популяризували М. Лучкай, І. Орлай, О. Духнович, І. Дулишкович, Є. Сабов, інші. Серед критиків, які при цьому визнавали важливу роль Базиловича як будителя – А. Балудянський, Г. Геровський, Є. Недзельський. Здобутки просвітників XVIII–XIX століть були відомі у наукових колах України та за кордоном. Забуті у радянський час із відомих причин, вони започаткували вивчення історії й духовного життя Закарпаття місцевими істориками-краєзнавцями.

Брати Добрянські відносились до тих чиї погляди співпадали з поглядами Духновича. Під час проживання в Чехії Адольф Добрянський познайомився з Вацлавом Ганкою, Франтішеком Палацьким, Карелом Гавлічеком та іншими панславістами. Ці представники чеського національного відродження справили значний вплив на погляди молодого Добрянського. Він стає прихильником ідеї реорганізації адміністративно-територіального устрою на основі рівноправності всіх національностей і віросповідань.

Дружба та листування О. Духновича і Я. Головацького [2]. Наразі листи є в Науковій бібліотеці ім. В. Стефаніка у Львові в особистих архівних фондах відділу рукописів. Яків Федорович Головацький (1814–1888) – поет і вчений, член «Руської трійці», професор української мови та літератури (1848–1867), ректор (1864) Львівського університету. Широка кореспонденція Головацького, яка складається з листів до нього від українських, російських та закордонних вчених, і літературних діячів. У архіві зберігаються листи від Ф. Брокгауза, О. Духновича, Я. Коллара, М. Костомарова, П. Куліша, П. Шафарика і багатьох інших.

Кожна епоха народжувала своїх просвітників і будителів: у Франції Вольтер, Жан-Жак Руссо, Дені Дідро, Шарль Луї де

Монтеск'є, в Україні Григорій Савич Сковорода, Тарас Григорович Шевченко [8], Петро Лодій, Семен Юхимович Десницький, Олександр Васильович Духнович. *Іван Франко називав Олександра Духновича «людиною, без сумніву, доброї волі і не малих здібностей, хоч і заплутаною у мовні та політичні доктрини».* Зате його гаряча переконаність, що обабіч Карпат живуть одні й ті самі люди, той самий народ – підтвердилася.

Ідеї просвітників надихали багатьох освічених людей. Просвітники мали широкий світогляд, в якому виділялася серед багатьох ідея цінності людини, патріотизм, утвердження самосвідомості й самооцінки особи, питання творення націй. Цим просвітники відрізняються від просвітителів, якими є всі носії освіти і прогресу.

Відомо, що Духнович був високоосвіченою людиною, він володів багатьма мовами, чеською і словацькою зокрема. Той факт, що дослідниця з Пряшева Олена Рудловчак виконувала свою наукову роботу, дисертацію, присвячену Духновичу в Карловому університеті міста Прага, працювала в архівах Праги з першими керівниками: професором Юліусом Доланським та доцентом Іваном Панькевичем, говорить нам про те, що, по-перше, з цього періоду творчість О. Духновича стали домінантою її наукових зацікавлень [6] і, по-друге, дослідниці з її науковими керівниками та однодумцями вдалось реалізувати непростий проєкт із дослідження життя і діяльності Олександра Васильовича Духновича.

Слід відзначити, що молоді вчені України, Чехії та Словаччини продовжують добрі традиції дослідження життя, діяльності й творчості Олександра Васильовича Духновича. Переглядаючи спільні сторінки історії Закарпаття, Чехії та Словаччини слід підмітити добре та позитивне ставлення в період між двома світовими війнами до проблеми народів, націй та їхніх освіти і культури. Чехословацька академія наук і мистецтва (заснована 1891 р.) після приєднання Закарпаття до складу Чехословаччини приділяла посилену увагу цьому

регіону. З її ініціативи було влаштовано експедиції в цей край та видано декілька поважних публікацій. Чеська академія наук підтримувала культурно-громадське товариство «Просвіта», засноване в 1920 р., й «Общество ім. О. Духновича», засноване в 1923 р. Брала участь у влаштуванні етнографічної виставки «Мистецтво і життя Підкарпатської Русі» в Празі восени 1924 р.

Відзначаючи здобутки просвітника відмітимо, що О. Духнович був у джерел заснування музеїв – народного музею у Львові та культурних осередків [3]. Будівництво в 1932 році Народного Дому ім. О. Духновича в Ужгороді підтримувалось на державному рівні, а на сучасному етапі історична будова належить до архітектурної спадщини чеського періоду в Ужгороді. Основними напрямками діяльності Товариства ім. О. Духновича було створення читалень по всій території краю, літературно-наукова та видавнича діяльність. Було засновано 315 читалень та 16 Народних домів. Товариство зібрало понад 3 тисячі зареєстрованих учасників, і ще 17 тисяч осіб відвідували читальні [10]. Згідно заповіту О. Духновича частину його бібліотеки передали Мукачівському Свято-Миколаївському монастирю.

Олександр Духнович був засновником Товариств: «Литературное заведение Пряшевское» – перше літературне товариство русинів-українців та Пряшівського «Товариства Св. Іоанна Хрестителя» (1862 р.); перу просвітника належить «Історія Пряшівської єпархії» (1846 р.) [4] ін. Саме за його прикладом в 1866 р. в Ужгороді було створено «Товариство Св. Василя Великого», а з 1923 – 1945 р.р. в Ужгороді діяло «Товариство ім. О. Духновича» назване на честь великого Будителя карпатських русинів.

Творення, відродження, трансформації – це ті ключові основи, завдяки яким ідеї просвітництва відродились і в нових сучасних умовах продовжують надихати та об'єднувати закарпатську інтелігенцію.

Цього року славні 100 років святкує й відновлене в період Незалежності України товариство «Закарпатське обласне науково-культурологічне Общество імени Александра Духновича», керівниками якого був Михайло Алмаші, а зараз є Юрій Продан. У книзі «Русинська бібліографія» (Ужгород, 2011 р.) педагогом М. Алмашієм укладена бібліографія О. Духновича.

Закарпатське товариство чеської культури тісно співпрацює з колегами із Товариства «Закарпатське обласне науково-культурологічне Общество імени Александра Духновича». Частими є заходи в Центрі культур національних меншин Закарпаття, зустрічі з представниками із Чехії. В 2018 році між двома Товариствами було підписано Договір про співпрацю.

То ж продовжуємо виконувати заповіт Олександра Духновича, який закликав всіх до миру, любові і злагоди.

Використані джерела

1. Віднянський С. В. Духнович Олександр Васильович [Архівовано 25 червня 2016 у Wayback Machine]. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2004. Т. 2 : Г – Д. С. 503. 518 с. : іл.
2. Демко М.: Письма А. Духновича къ Я. Головацькому. Мукачево, 1927.
3. Духнович Александер. Автобіографія = Autobiographia: биография (Автобиография); Тов-во «Просвіта» в Ужгородъ. Лит.-наук. оддъл. Факс. вид. Ужгородъ : Книгопечатня «Свобода», 1928. 19 с.
4. Духнович О. История Пряшевской епархии. 1848.
5. Духнович О. Твори в 4-х томах. Т. 1. / Вступ. стаття «О. Духнович. Життя і діяльність О. Рудловчак» с. 15–168; упоряд. О. Рудловчак, В. Микитась; коментарі та словник О. Рудловчак, В. Микитась. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві (далі: СПВ – ВУЛ), 1968. 791 с.
6. Мушинка Микола. Роль Чеської академії наук при вивченні мови русинів-українців Словаччини. *Наукові записки. Історичні*

науки. Випуск 9: матеріали Другої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження» (22 – 23 травня 2006 р.) Острог, 2007. С. 71-79.

7. Павленко Г. Базилевич Іоаникій (1742–1821). *Павленко Г. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: малий енцикл. слов. Ужгород, 1999. С. 12.*
8. Просвітництво і творчість Шевченка. *Шевченківська енциклопедія: Т. 5: Пе–С: у 6 т. / Гол. ред. М. Г. Жулинський. Київ: Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2015. С. 366-368.*
9. Ян Амос Коменський і розвиток педагогічної думки України в XVII ст. *Галина Антонюк. Педагогіка і психологія професійної освіти. Львів, 2012. № 6. С. 189-200.*
10. Zapletal Fr. Rusíni a naši buditele. Praha, 1921. S. 5.

Розділ II.

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ – СПАДЩИНА ТА СПАДКОЄМНИЦТВО

Галина РОЗЛУЦЬКА,

*доктор педагогічних наук, професор кафедри
загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Ужгородського національного університету*

МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА

Нові суспільно-політичні умови вимагають від українців активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності, визнання духовно-моральних цінностей українського народу, національної самобутності. Загроза втрати власної державності під час війни з Росією загострює необхідність переосмислення історичного досвіду у формуванні національної самосвідомості з позицій методології національно-патріотичного виховання нового покоління українців. Позитивним здобутком є затверджена Міністерством науки і освіти України «Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року» [7].

З огляду на пошук ефективних шляхів реалізації національної ідеї в сучасних реаліях цікавими є здобутки освітньо-культурних діячів, які в умовах асиміляції українців у різних державах стали провідниками національної самоідентифікації українського народу на закарпатських землях. Доцільним, на нашу думку, в цьому плані є вивчення досвіду Олександра Духновича (1803–1865).

Впродовж століть увагу дослідників привертає постать Будителя підкарпатських русинів (українців) Олександра Духновича, як одна із найбільш відомих персоналій гуманітарного дискурсу. Зауважимо, що у проаналізованих нами історичних (М. Вегеш, Д. Данилюк, В. Фенич та ін.), релігієзнавчих (І. Баран, С. Бендас та ін.), педагогічних (В. Гомоннай, І. Дацків, В. Туряниця та ін.) наукових розвідках не завжди беруться до уваги детермінанти суспільної екзистенції майбутніх поколінь українців.

Метою нашого дослідження є здійснити аналіз та інтерпретацію наукової спадщини О. Духновича з позиції національної самоідентифікації українців.

Розквіт наукової діяльності О. Духновича припадає на роки, коли активізувалась боротьба закарпатського греко-католицького духовенства за соціальні і національні права. В умовах тривалого перебування Закарпаття у складі інших держав більшість громадських діячів, представників духовенства (А. Бачинський, А. Волошин, В. Гаджега, І. Кизак, М. Кондратович, М. Лучкай, О. Митрак, Є. Сабов, О. Павлович та ін.) приділяли значну увагу освіті молодого покоління закарпатців. Педагогічні погляди О. Духновича серед цієї когорти греко-католицького кліру вирізняються тяглістю до народної традиції виховання, яка увиразнювалась в дослідженнях національних особливостей, менталітету, географії, історії рідного народу. Можемо констатувати, що під терміном «народність» відомий педагог розумів національну самобутність, яка проявляється через релігію, історію, мову, культуру, традиції, звичаї.

Погляди О. Духновича на культурно-національну тотожність закарпатських українців не відповідали політиці правлячих кіл, відтак його наукові дослідження, за винятком статей у періодиці, не публікувалися. Не зважаючи на це, свої історичні розвідки О. Духнович оприлюднив у ряді праць, зокрема: «Краткий землепис для молодих русинів» (Перемишль, 1851), «Общая история для молодых Русинів» (Перемишль, 1851),

«Истинная история Карпато-Россов или Угорскихъ Русиновъ изданная Народолюбцем Александром Духновичем, 1853».

Основні положення із дослідження історії русинів під назвою «Краткая история угорських русинів» були видрукувані в 1851 році у періодичному виданні «Вісник для русинів Австрійської держави» у формі дописів читача до редакції журналу. Зміст допису засвідчує ґрунтовність дослідження етнічної спільності русинів по обидва боки Карпат, що суперечило офіційній угорській та австрійській історіографії. Згодом праці було опубліковано Ф. Арістовим у журналі «Русский Архів». Рукописний варіант можна знайти в архівах Трійце-Сергієвої Лаври в Росії. Праця довела обізнаність О. Духновича з тогочасними історичними дослідженнями російських та угорських науковців, зокрема з закарпатською історіографією. Метою роботи було заповнити прогалини в тогочасних історичних дослідженнях періоду, що передував приходу угорців на закарпатські землі, зокрема у працях І. Орлая. У роботі О. Духнович посилається на праці М. Карамзіна, С. Катони, Я. Туровці, Й. Енгеля, А. Сірмая, І. Базиловича, І. Орлая [4].

Важливим у розрізі національної самоідентифікації закарпатців є твердження О. Духновича про те, що русини є корінним (автохтонним) населенням і належать до східнослов'янських племен, яке відоме під різними етнічними назвами: «руські», «русини», «рутени». Підтвердження цій гіпотезі дослідник знаходить і в угорських істориків, зокрема у А. Сірмая. Автор правильно окреслює заселення території від Молдавії, Буковини і Галичини до південних схилів Карпат і далі по берегах Тиси і Попраду. Простежуючи прихід угорських племен, закарпатський будитель підкреслив культурний вплив на них з боку слов'ян.

Важливо наголосити, що О. Духнович уперше увів у науковий обіг грамоту «Terra Beregh» 1299 року, яка підтверджує, що автохтонне населення краю було незалежним від угорських феодалів, а почало підпорядковуватися їм лише в кінці XIII ст. До

того часу на закарпатських землях, передусім у південно-східній частині керували ставленики галицьких князів.

Значимим аспектом наукових розробок О. Духновича було дослідження релігійної історії краю. У своїх розвідках він окреслює дату прийняття християнства східного обряду на території історичного Закарпаття – 867 рік, що знайшло подальше підтвердження у працях інших істориків церкви, зокрема: мучачівського каноніка А. Балудянського і московського професора Є. Голубинського. Хоча ряд істориків критично ставляться до цієї дати (О. Петров, С. Плохій, І. Поп, Ш. Бонкало та ін.).

На наш погляд варто підкреслити думку О. Духновича, що початки католицизму і денаціоналізації краю пов'язані з одруженням угорського короля Стефана з дочкою короля Генріха Баварського – Гізеллою. З Гізеллою прибули німецькі священники латинського обряду, які й витіснили східний обряд.

Оригінальною є авторська інтерпретація виступів проти латинізації православних християн. О. Духнович критикує угорських істориків, які характеризували супротив місцевого населення як прояви язичництва. Як стверджує професор Д. Данилюк, автор зробив однозначний висновок, що наступ католицизму призвів би до повної ліквідації православної церкви, а це спричинило знищення народної культури, мови, загрожуючи існуванню самої народності [2, с. 144-156]. І саме Ужгородська унія стала порятунком для руського населення краю, розвитку його мови і культури, а греко-католицька церква – оплотом віри східного обряду та церковнослов'янської мови як вияву етнонаціональної приналежності.

Під впливом революції 1848–1849 рр. ідеологія просвітництва та романтизму стимульована реформаторською політикою віденського уряду знайшла підтримку серед церковної інтелігенції та виразилася у суспільному русі, що увійшов у історію під назвою «будительство». Ідеологічні трансформації «Весни народів» для закарпатського греко-католицького духовенства стали переломними з огляду необхідності вибо-

ру національних орієнтирів. Окреслились кілька ідеологічних напрямків: перший – залишатися у привілейованому становищі і зайняти позицію лояльну до державної політики; другий вирізнявся угорським радикалізмом та утисками греко-католицької конфесії (як ідентифікатора нації). Скасувавши привілеї католицької церкви і проголосивши рівноправність усіх конфесій на території Угорського королівства уряд Л. Кошута, неприязно ставився до греко-католиків. Угорці вважали греко-католицьку церкву неповноцінною релігійною структурою, оскільки вона безпосередньо залежала від католицької церкви. Третій орієнтир у поглядах закарпатської духовної еліти звернутий до культурного федералізму слов'янських народів, що обґрунтовувалась літературно-мовними маркерами «сродности». Особливість концепції полягала в тому, що об'єднання слов'янських народів розглядалося, а як «процес культурного єднання слов'ян», створення «вільної слов'янської держави».

Ідеї релігійно-національного відродження Закарпаття відобразились у світоглядній позиції О. Духновича. Позитивні зрушення у культурно-освітньому піднесенні відіграв Єпархіальний синод, скликаний єпископом Пряшівської єпархії Й. Гаганцем у червні 1848 р. Він став початком релігійно-національного відродження не тільки Пряшівщини, але й усього Закарпаття. Секретар Пряшівського єпископа Й. Гаганця канонік О. Духнович, який у силу службових обов'язків опікувався питаннями освіти, з ентузіазмом взявся за створення науково-методичного забезпечення єпархіальної освіти, розробку шкільних підручників на рідній мові. Як перший український буквар відома в педагогічній науці праця О. Духновича видрукувана під назвою «Книжица читалная для начинающих» (Будапешт, 1847, 1851, 1852) [3, с. 3].

У змісті першого шкільного підручника видатний будитель реалізував необхідність національного самоусвідомлення дитини через короткі тести, сповнені любов'ю до рідного краю, народного слова, місцевих звичаїв і традицій. «Книжица

читалная для начинающих», крім алфавіту та словоскладання містить оповідання й вірші з життя простого народу, правила поведінки дітей у школі та церкві. Вважаємо за доцільне уточнити, що на думку О. Духновича, літературною мовою закарпатців повинна бути російська (високий стиль), а для простого люду – мова народна (проста), тобто зрозуміла простому народові. Тому він свідомо диференціював мову своїх творів: праці призначені для широкого кола читачів писав народною мовою, а підручники для вчителів, наукові розвідки, літературні праці – літературною (російською) мовою, тобто в мовній практиці наслідував М. Ломоносова.

Для потреб середніх навчальних закладів у 1853 р. О. Духнович видав «Сокращенную грамматику письменнаго рускаго языка», написану першопочатково місцевим діалектом, але В. Войтковський та І. Раковський, якому автор надіслав працю в Будапешт для друку, відкоректували її, змінивши оригінальну мову граматики на російську і вже тоді подали матеріал до друку [6, с. 3].

Намагання О. Духновича зробити освіту доступною для простого народу спонукали його до створення власної педагогічної концепції. Її суть – в активній взаємодії вихователя і вихованців. Система його педагогічних поглядів репрезентує творчий напрям розвитку педагогічної думки: від виховного до розвивального навчання. Просвітник наголошував на тому, що закарпатським дітям потрібно забезпечити освіту для реального життя, для потреб практичної діяльності. Визначальною рисою є не тільки її творчий характер, але й активна спрямованість на виховання громадянина, людини дієвого мислення, постійної готовності до служіння власному народові. Свої педагогічні ідеї він виклав у підручнику «Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских» (Львів, 1857) [5], який став першим підручником з педагогіки в Україні.

Зацікавлення викликають джерела створення підручника. На думку А. Бондара, основою для праці стало вивчення

стану освіти сусідніх народів, система освіти та управління нею, зокрема престижною в Європі німецької [1, с. 81]. Можемо стверджувати, що педагогічні напрацювання О. Духновича виводили тогочасні теоретичні засади підготовки вчителів на європейський рівень.

Усе вищенаведене дає підстави до висновків, що О. Духнович у складних суспільно-історичних умовах невтомно працював над пошуками національного єства закарпатців. Аналіз його наукової спадщини дає можливість виділити основні маркери світоглядних орієнтирів закарпатського Будителя – рідна земля (батьківщина), культура, греко-католицька віра, народна мова. Відображення цих складових національної самоідентифікації у науковій спадщині О. Духновича формувало національне самоусвідомлення русинів (українців) Закарпаття кількох поколінь засобами освіти, інформаційно-просвітницьких джерел.

Визначним досягненням О. Духновича стала організація освіти на засадах пошани до народних звичаїв і традицій, любові до рідного краю, патріотизму, формування національної самосвідомості та патріотичного просвітництва; використання рідної мови, героїзації історичного минулого закарпатського народу, розкриття його національної ментальності. Незважаючи на супротив можновладців, відсутність стандартів літературної мови наукові, навчально-методичні праці, О. Духновича витримували декілька видань і сприяли кристалізації нового покоління національно свідомих закарпатських українців.

Використані джерела

1. Боднар Н. Патріотична фальсифікація з історії вітчизняного книговидання, або знову до питання про грушівського книгодрукування XVI–XVII ст. *Мазурок О. «... Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...»*. Ужгород: Мистецька лінія, 2009. С. 269–281.

2. Данилюк Д. Д. Історіографія Закарпаття в новітній час (1917–1945). Львів: Вища школа, 1987. 272 с.
3. Духнович О. Книжиця читалная для начинающихъ. Будинъ: Изъ Ц.К. Оугорской Книгопечатий, 1850. 120 с.
4. Духнович О. Краткая история для угорскихъ русинов. *Вісник для русинов Австрійской держави*. 1851. Ч. 147. С. 586-587; 591-592.
5. Духнович А. В. Народная педагогія в пользу училищъ и учителей сельскихъ написал. Львов: Типом Института Ставропигійского, 1857. Ч. I. 135 с.
6. Духнович О. Сокращенная граматика письменнаго рускаго языка. Буда: В типографіи Мартина Баго, 1853. 51 с.
7. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf>

Любов МАЛЯР,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Ужгородського національного університету

ДУХНОВИЧЕВЕ СЛОВО ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОГО ОСВІДОМЛЕННЯ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ

Прогресивною тенденцією розвитку освіти в умовах сьогодення залишається пошук шляхів гуманізації педагогічного процесу, а також обґрунтування концепції освіти, яка б водночас виступала і засобом, і гарантом відродження духовності українського народу, його національної культури та забезпечення незалежності нашої держави, соборності українських земель. Невичерпним джерелом ідей гуманізму, народності, демократизму є творча спадщина освітян минулого, до славної когорти яких належить і Олександр Духнович. Вивчення творчого доробку педагога доводить співзвучність його ідей

із концептуальними засадами сучасної національної системи освіти, національно-громадянського виховання підростаючого покоління, що відповідає потребам сучасного державотворення в Україні. Адже в умовах політики денаціоналізації українського населення Закарпаття, народно-визвольної боротьби проти соціального і національного поневолення Олександр Духнович розробив гуманістично спрямовану педагогічну концепцію, в основі якої – національні та загальнолюдські духовні цінності.

Гуманістично-громадянська спрямованість педагогічної діяльності просвітителя-будителя яскраво виявилася і у справі піднесення культурно-освітнього рівня закарпато-українського населення в умовах денаціоналізаторських впливів з боку панівних держав. Він активно боровся за створення шкіл із рідною мовою навчання, видавав навчальні підручники та посібники, організував перші національні товариства, встановив тісні зв'язки із галицькими русинами, написав немало патріотичних творів, засобами яких впливав на формування національних світоглядних позицій русинів-українців Закарпаття. Адже Олександр Духнович вважав, що красне письменство є важливим засобом пробудження національної самосвідомості народу, виховання високої моральної культури: «Без літератури суцїй народ мертвий єсть, сама література народу духа подати годна єсть», – писав він у №14 «Вісника» за 1850 рік [5, с. 241]; (тут і далі при цитуванні зросійщених текстів застосовуємо сучасну українську графіку – Л.М.). Цю ж думку він повторив і 1863 року: «Істинно бо для ніжного образования, для исправления чувств, для пробуждения мислей, словом для воспитания душевных и телесных сил, также и отвращения праздности пособствует мудра, чиста и моральна белетристика» [5, с. 339].

Інформація про український літературний процес проникає на Закарпаття ще у першій половині XIX століття. 1837 року вийшов у світ літературний альманах галицьких будите-

лів М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького «Русалка Дністрова», який став початком зародження нової української літератури і орієнтував населення Галичини, Буковини та Закарпаття на тісніші зв'язки з східноукраїнською літературою.

Познайомившись із «Русалкою Дністровою», Духнович схвально відгукнувся про просвітницьку діяльність галичан:

На Бескиді темная ноч
Вічно пребивала,
Хотяй уже за Бескидом
Зоренька світала.

Однак із жалем констатував, що музи-русалки закарпатські «по скалах ридали, од жалости оціпіли, голоса не дали», що

Русалки его по Угу,
Латюрьці і Тисі
Занімили по берегах [5, с.149].

Дослідниця О. Рудловчак слушно зазначає, що голос галицьких Русалок луною відзивався у свідомості будителя, викликав у нього бажання об'єднати свої літературні зусилля з братами в Галичині і разом з ними співати, розбудивши місцевих муз:

Удивихся, проснохся,
Русалочки, вітаю вас!
Серцем я вам споюся,
Пісні ваша повторяю ...[4, с.54].

Досліджуючи етнічну ментальність Олександра Духновича, І.М. Сенько зазначає, що для Будителя національне відродження – це перш за все усвідомлення етносом своєї самобутності, а етнозберігаючими складниками він вважав: мову (усну й письмову); красне письменство; релігію (для русинів – східного обряду); збереження етнографічних особливостей; самоусвідомлення людини представником того чи іншого народу...[14, с. 34-84]. Літературна мова, на думку Духновича, покликана об'єднувати етнос. У віршованій формі він звертається до галицьких русинів із такими щирими словами:

Дайте руку, ми вам дамо
Серце, душу сміло,
Будем собі побратими,
Будем єдно тіло...
Галичане-приятелі,
Ближайші сусіди,
Близці брата єдної мислі,
Єдна бесіди ...[5, с. 148].

В умовах денаціоналізації значну роль у поширенні інформації про українську літературу на Закарпатті відіграли українські вчені Я. Головацький та І. Срезневський, які ще в першій половині XIX ст. подорожували Закарпаттям і популяризували серед місцевої інтелігенції кращі здобутки культури українського народу. Так, В. Микитась стверджує, що Я. Головацький у бесідах із М. Лучкаєм, О. Духновичем, О. Павловичем, О. Митраком порушував питання про розвиток української літератури нової доби та про одного з її зачинателів – І.П. Котляревського [10, с. 82]. У зв'язку з цим, В. Микитась має підстави говорити про вплив творчості Котляревського на драматичні твори О. Духновича: закарпатський літератор у діалогах своїх героїв використав діалектну мову українців Закарпаття, як Котляревський живу розмовну мову Полтавщини [10, с. 83].

Про популярність творчості І.Котляревського на Закарпатті промовисто свідчить і такий факт: дослідниця О. Рудловчак опублікувала рукописний збірник фольклорних творів В. Талапковича, укладений ще у 50-х роках XIX ст., що був надісланий закарпатським фольклористом Я. Головацькому для збірника «Народные песни Галицкой и Угорской Руси». Серед творів був нотний запис пісні «Віють вітри, віють буйні» із приміткою «новозайшлая», тобто новозанесена на Закарпаття. Ця пісня являє собою переробку першої арії народної опери І.П. Котляревського – М.В. Лисенка «Наталка Полтавка» [13, с.406].

І. Срезневський теж зустрічався з Духновичем. Розмови з українським вченим, який був добре обізнаний із українським

літературним рухом, на думку дослідниці О.Рудловчак, відіграли помітну роль у зміцненні симпатій Духновича до українського народу та збагатили його знаннями про українську літературу. Це відобразилося й на літературній творчості Духновича – у своїх творах він став ширше застосовувати народно-розмовну мову, що свідчить про певні зрушення у свідомості Духновича у бік української орієнтації [4, с. 60-62].

Дослідники П. Лісовий, В. Микитась, І. Пільгук стверджують, що в середині XIX ст. на Закарпаття проникали і твори Т. Шевченка, з ними були знайомі закарпатські літератори – О. Духнович, О. Павлович, А. Кралицький.

У 50–60-х роках XIX ст. шевченківське слово потрапляло на Закарпаття з Галичини: через львівські видання, а також завдяки популяризаторській діяльності галицьких культурних діячів. Відомо, що на початку 60-х років поезії Шевченка друкувалися у львівській газеті «Слово», яку читали й окремі закарпатці. Так, П. Лісовий небезпідставно стверджує, що зі сторінок «Слова» мав змогу знайомитися із творчістю Шевченка закарпатський літератор і публіцист А. Кралицький [7, с. 20]. Більше цього, Г.Кінах подає «Матеріали до історії зносин Подкарпатської Русі з Галичиною в XIX віці», серед яких наводиться лист редактора «Слова» Б. Дідицького до А. Кралицького від 12 грудня 1862 року, де читаємо: «Посилаючи два запрономерованих екс. «Галичанина», вмісті же портрети Шевченка і Наумовича ...» [6, с. 117].

Заслуговує на увагу й така цікава інформація: у №11 ужгородської газети «Українське слово» за 1936 рік наголошувалося, що «наша стара інтелігенція 1860-х років все-таки пізнавала твори нашого Кобзаря, ними захоплювалася» [16, с. 1]. Тут же вказувалося, що в одному дописі часопису «Слово» за 1863 рік (№ 14), автором якого був ужгородець Ю. Ігнатов, говорилося про те, як «... в Ужгороді дня 17 лютого 1863 р. з великим одушевленням публіка прийняла перші театральні вистави, по котрих хор співав пісню Духновича «Я русин був» та другу, не

називаючи автора, – «Думи мої, думи». Були це безперечно «Думи» нашого Тараса ...» [16, с. 1].

І. Пільгук у статті «Т.Г. Шевченко і Закарпаття» наводить і такий факт: на сторінках «Слова», крім Шевченкових віршів, була надрукована й поезія К. Климковича «Великі роковини», присвячена другим роковинам з дня смерті народного поета, в якій утверджується єдність українських земель. Дослідник відмічає, що своїм змістом ця поезія співзвучна з «Голосом радості» О. Духновича. Водночас І. Пільгук зазначає: «... те, що мотив возз'єднання українського народу в поезії К. Климковича пов'язано з іменем Шевченка, дає більше підстав робити припущення, що і в творах О. Духновича, О. Павловича відповідні мотиви в якійсь мірі мають зв'язки з поезією Шевченка» [12, с.149].

Хоча і не встановлено точно, чи був знайомий О. Духнович із творчістю Шевченка, але він у 1850-х роках побував у Галичині, і, як стверджує П. Лісовий, не міг не почути там про Кобзаря. Крім цього, він читав галицьку пресу і був її активним дописувачем, зокрема твори Духновича, як і твори Шевченка, друкувалися у «Слові», з якого й міг почерпнути інформацію про великого українського поета О. Духнович. П. Лісовий зазначає і те, що вірш О. Духновича «Послідня моя піснь» (1862) написаний не без впливу Шевченкового «Заповіту», хоча це наслідування є тільки зовнішнім [7, с.12-16].

Те, що вчені сприймають тільки гіпотетично, поет В. Грнджа-Донський у вірші «Арештування Духновича» подає як реальний факт – настільною книгою закарпатського будителя він називає «Кобзар». А коли Духновича приходять арештувати,

Поет се не чує, бо пише легенду ...

Побачив посланців, «Кобзаря» сховав,

Сховав го, як свого, під ту реверенду,

Щоб ніхто між ними за нього й не знав [2, с. 72].

Отже, на цьому непростому і довгому шляху Закарпаття до Соборної України красне письменство виступало потужним за-

собом формування національних світоглядних позицій краю. Двадцятирічний період 1848–1868 рр. дослідники називають добою національного відродження русинів Закарпаття [9, с. 38]. Події революції 1848–1849 років сприяли зміцненню національного самовизначення закарпатоукраїнського населення, у 50–60-х роках XIX століття поживляються культурні контакти Закарпаття з Галичиною, до краю різними шляхами потрапляють українські книги та періодичні видання, активізується культурно-освітня робота, відкриваються народні школи з рідною мовою навчання, видаються навчальні підручники. Все це було могутньою перепоною на шляху денаціоналізації русинів-українців Закарпаття, сприяло формуванню їх національної свідомості, жило надію про воз'єднання із рідним українським народом. А вже ще 1860 року О. Духнович стверджував, що «свої то за горами – не чужі», що «Карпати не розлучат вічно нас» [4, с. 337]. Інший закарпатський будитель – О. Павлович – у статті «Русь одна», опублікованій у №85 львівської газети «Слово» за 1866 рік, проголосив: «Мы в Угорщине, Галичине, Буковине, Украине и пр. живущие руские принадлежим к одной величавой семье, которой все члены называют себя русскими» [Цит.: 11, с. 4]. На основі цього висловлювання дослідник літературного процесу Закарпаття О. Мишанич робить висновок про те, що О. Павлович добре розрізняв тих руських-русинів, що населяли Україну, Прикарпаття і Закарпаття, від росіян «великорусских» [11, с. 4]. Далі О. Павлович писав: «Врожденное народное чувство побуждает нас в народно-литературных отношениях стремиться к соединению со всеми, называющими себя русскими» [11, с. 4]. З цього приводу О. Мишанич слушно зазначає, що, якщо в ті часи не можна було говорити про політичну і державну єдність, то культивовано інші вияви цієї єдності, насамперед, як висловився О. Павлович, народно-літературні, тобто єдність мовну, літературну, етнографічну, а ці риси і є головними складниками національної ментальності, творять один, всеукраїнський контекст [11, с. 7].

Із позицій сьогодення усвідомлюємо, що в умовах денаціоналізації у краї Духновичево поетичне слово «Я русин бил, есм і буду», «Подкарпатські русини, оставте глубокий сон! Народний голос зовет вас. Не забудьте о своем!», «Бо свої то за горами – не чужі»... притиставлялося асиміляційним процесам, консолідувало русинів по цей і по той бік Карпат, виступало важливим засобом національного освідомлення русинів-українців, утвердження ідеї споконвічної єдності українського народу.

Актуально на сьогодні звучить і Духновичево побажання:

Наш народ любимий
Да живет свободный!
От него да отдалится
Неприятелей буря [4, с. 382].

Ідеї гуманізму та народності є серцевиною педагогіки Олександра Духновича. Він закликав учителів та батьків формувати у дітей та молоді патріотичні почуття, любов до рідної землі і свого народу. Для цього треба використовувати всі засоби, кожен предмет, що вивчається у школі, повинен, спрямовуватися на виховання людяності, людинолюбства, доброчинності. Особливу роль педагог відводить вивченню рідної мови, фольклорних багатств, художніх творів. У своїй праці «Народная педагогія в пользу училищ і учителей сільських» із цього приводу зазначав: «Учителю, такожде на совісти да будет, чтобы в дітях народолюбіе возбудил і в сердцах их заскпив любов к своей народности; бо чоловік без народности подобен єсть скитающемуся вонку, которому всякий ліс отечеством єсть, где брашно находит» [3, с. 59].

Глибоко вшановували та усвідомлювали значення культурно-просвітницької діяльності Будителя і його сучасники, і послідовники. 1862 року в журналі «Галичина» було опубліковано послання «Батькові Духновичу», у якому Олександр Павлович із вдячністю писав:

Ти будил нас всіх ко жизни,
Вскормил людей для очизны [Цит.: 15, с. 266].

Августин Волошин так висловився: «Духнович засіяв нам зіркою своєї письменної праці тоді, коли починався час бистрого і опаснішого упадку нашої народної житні, коли стали пропадати всі скарби руського самосознання. Духновичова поезія подала русинам ін'єкції в часах майже смертельної летаргії, його сильний голос будив нас в ночах найглибшого нашого народного сну і причинив то, що зоря народного воскресіння зустріла туй нас ще перед повним винародовленням» [1, с. 239].

Олександр Маркуш у № 6 часопису «Наш рідний край» за 1923 рік до 120-ліття з дня народження просвітителя увазі маленьких читачів пропонує нарис, у якому читаємо: «Олександр Духнович до сього часу найбільший наш поет. Писав він коли на нашій землі мало хто смів гордитися своєю руськістю, коли в наших школах руські діти не могли учитися на ріднім язичі, коли у нас руських книг дуже мало було, коли переслідували того, хто читав, писав, даже і хто говорив по-руськи... Нині заповнилися надії О.Духновича, нині кожний із русинів гордо і сміло співає «Я русин бив, есм і буду». Нині дав Бог «віка лучшого!» [8, с. 47-48].

Дослідник І.М. Сенько розглядає будительство як явище не тільки закарпатське, але й всеукраїнське, як складову частину національного відродження; у своїй праці «Будительство: символіка і її зміст», досліджуючи літературну діяльність українських письменників та просвітителів, в одному ряду будителів, які пробуджували русинів-українців зі сну, сіяли зерно національної свідомості, називає Олександра Духновича, Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка, Михайла Лучкая, Пантелеймона Куліша, Олександра Павловича, Михайла Драгоманова, Августина Волошина, Миколу Вороного, Івана Франка, Лесю Українку, Зореслава, Василя Гренджу-Донського, Юрія Федьковича, Сидора Воробкевича... Адже, як зазначає вчений, посіяне ними зійшло національним пробудженням, привело до ідеї соборності українських земель та її реалізації на рівні державності [15, с. 275].

Використані джерела

1. Волошин А. Пам'яті Олександра Духновича. *Волошин А. Твори / Упорядкування, передмова, підготовка текстів та примітки* О. Мишанича і П.Чучки. Ужгород: Гражда, 1995. 447 с.
2. Гренджа-Донський В. Арештування Духновича. *Гренджа-Донський В. Твори: У 12 т.* Вашингтон, 1990. Т.1: Поезії. С. 72.
3. Духнович А. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских. Часть 1. Педагогика общая. Львовъ: Типомъ Института Ставропигіянскаго, 1857. 91 с.
4. Духнович О. Твори: У 4 т. Т.1. Братіслава-Пряшев, 1968. 537 с.
5. Духнович О. Твори: У 4 т. Т.3. Братіслава-Пряшев, 1989. 599 с.
6. Кинах Г. Матеріялы до истроіи зносин Підкарпатскои Руси з Галичиною в XIX веце. *Наук. зб. «Просвіта»*. 1923. №2. С. 115-121.
7. Лісовий П. Близький і дорогий. Ужгород: Закарпатське обласне книжково-газетне видавництво, 1961. 89 с.
8. Маркуш О.І. Наш рідний край: Народознавчі матеріали про Закарпаття. Упорядник, автор передмови і приміток І.М. Сенько. Ужгород, 2001. 176 с.
9. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948), Ужгород. 1994. 295 с.
10. Микитась В. Твори І. П. Котляревського на Закарпатті. *Радянське літературознавство*. 1969. №8. С. 82-86.
11. Мишанич О. Загальноукраїнський контекст літератури Закарпаття. Літературно-критичні студії. Ужгород: Гражда, 1996. 94 с.
12. Пільгук І. Т.Г. Шевченко і Закарпаття. *Жовтень*. 1957. №7. С.149-152.
13. Рудловчак О. Закарпатоукраїнські фольклористи і їх фольклорні записи 50–60 років минулого сторіччя в рукописних фондах Якова Головацького. *Наук. зб. Музею української культури у Свиднику*. Вип. II. Братіслава-Пряшев, 1983. С.183-493.
14. Сенько І.М. Ментальність русинів-українців. Ужгород, 1996, С.34-84.
15. Сенько І.М. Будительство: символіка і її зміст. *Олександр Духнович – визначний педагог, мислитель і громадсько-політичний*

діяч Закарпаття: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Олександра Духновича. 24-26 квітня 2003 року. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. С.265-276.

16. Тарас Шевченко й Підкарпаття. *Українське слово*. 1936. 19 березня.

Наталія РЕБРИК,

*кандидат філологічних наук,
завідувачка кафедри теорії і методики
професійної освіти та інноваційних технологій
Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти*

**ВАСИЛЬ ДОВГОВИЧ ТА ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ:
ДОРОГОЮ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ
ЗАКАРПАТТЯ**

Новітнє звільнення національної свідомості від стереотипів і догм минулого спричинило науковий інтерес до заборононених чи небажаних тем, навернення до несправедливо забутих імен. Сьогодні мова про двох з них Василя Довговича та Олександра Духновича.

Кілька слів про Василя Довговича, якому в березні цього року виповнюється 240 років від дня народження.

«Василь Довгович ішов до свого краянина-читача все-таки значно довше, ніж його великий однодумець зі Слобожанщини Григорій Сковорода», – вважає Наталія Вигодованець, одна з найактивніших дослідниць епохи Бароко в літературі Закарпаття. Адже й досі ми не знаємо безсмертних Довговичевих рядків про наш народ:

*Народ цей, – говорить цісар до себе, – старі віри,
Прості в нього звичаї, він, відданий Богу, дотримується
Належно стародавнього ритуалу, стійкий щодо батьківських
Переконань...*

*Некультурний народ, тяжка доля духівництва, немає
Побудованих церков, немає законів, отже, і досконалості...*

Але поет вірить у щасливу зорю закарпатоукраїнців, бо знає, що завітає до нього богиня, «ім'я якої не згадували ні поети, ні віки. Єдність ім'я її».

Якби Василь Довгович залишив по собі тільки ці високопатріотичні і пророчі рядки, то уже й так увіковічив би себе. Крім цього, він жив переконанням, що

Все мине! Тільки добре зроблене діло залишається.

Добре зроблене діло залишається!

Не постаріє воно в віках!

І завжди нагадає час, коли було зроблене.

Щасливий той, кого діло довіряє прийдешнім рокам

І робить його новим для майбутніх нащадків.

Вінчуючи цими рядками собі та своїм побратимам із оточення мукачівського єпископа-просвітителя Андрія Бачинського під новий 1807-й рік, Василь Довгович промовляв до нас, людей незалежної України, бо через 200 років від дня народження поета збірка його віршів «Поемата» була перекладена по-українськи Іваном Мацинським із Пряшева. Надрукована тут же, у Словаччині, вона прийшла до нас і розпочався діалог з поетом крізь віки.

Василь Довгович повернувся на рідну землю 1983 року, повернувся для безсмертя.

Олександр Духновичу поталанило трохи більше. Його перше «вибране» побачило світ також у Пряшеві, але на 20 літ раніше – 1963 року, до 130-річчя від дня народження, бо, як і його великий попередник, Олександр Духнович теж вірив у безсмертя нашого народу і власне безсмертя у ньому.

Дух мой, як ядро зерняти,

Зберет земну пліснь

І там будет проживати,

Где безсмертна жизнь, –

пише поет у вірші «Піснь земледільця весною». Олександр Духнович, як і Василь Духнович народився навесні. Він любив весну:

*Літай, літай, жаворонку,
В воздуху кружи,
Заспівай мні і легонько
Щебеч до души.
 Возносися надо мною
 К солнечним лучам,
 Мое сердце за тобою
 Влетит к небесам.
Пой, любезний пташку польний,
Богу в висоті,
Что Он дал сей живот вольний
Мені і тобі.
 Прославляй Его за дари,
 Что нам тут сослал,
 За той дождь із теплої хмари,
 Что ранком упал.
І моли Его смиренно
О всю благодать,
Най дарить Он каждоденно
Нашу землю-мать.
 Най хранит Он нашу ниву
 Од сваров і туч,
 Най дасть росу незлобиву
 І гріющий луч.
Пой, молись, а я посію
Здорове зерно,
Черно землею накрию –
Не згибнет оно!*

Василь Довгович також був ліриком. Він досконало володів високим бароковим мистецтвом «розмовляти» з ріками, лісом, морем, місяцем і хмарами.

А якось рано-вранці першого травня у зв'язку з цією порою він наважився на зізнання:

*Я до вас, луги, трави, квіти і птахи, звертаюсь,
Чи щось може бути гарнішим за травень!?*

Лірика Василя Довговича – модерна. Пісня єднання містично-богобоязної поетової душі із особливим баченням оточуючої краси світу надає їй тієї виняткової аури, яка рятує художнє слово від марноти пустої фразеології перетворює на особистісне образно-чуттєве наближення до Бога (Абсолюту) через слово.

За типом творчості Василь Довгович близький до тих авторів, які називали себе «русинами» або «роксолянами», вважали своєю батьківщиною Русь, і цим вписали себе в історію української літератури (псевдонім «Довгович» походить від с. Довге, де поет протягом 13 років виконував обов'язки приходського священника і намісника).

У сучасному українському літературознавстві латинська мова поета не сприймається як знаряддя католицької експансії. Серед його латинських віршів немало таких, які при всій ускладненості сприйняття давньої поезії сучасним читачем, приносять естетичну насолоду, будять думку та відповідний настрій.

Подібно до інших пізньобарокових поетів – подібно також і до Шевченка, – В.Довгович протягом усього свого творчого життя писав тільки одну віршовану книгу – писав свою «Поемату». Тут він прагнув висловити пережите і наболіле з приводу оточуючої його дійсності, з приводу зустрічей з різними людьми, з приводу їх вчинків. До збірки увійшли також філософські медитації, лірика, гумор, сатира.

В. Довгович був однаково талановитим, як у створенні широких поетичних картин, так і у відтворенні певного настрою, ліричної миті чи невимовно прикрого потрясіння.

Він був майстром барокового концепту, володів мистецтвом поєднання непоєднуваного; за принципом гармонії й

краси у його поезіях усе очікуване ставало несподіваним водночас.

Як поет модерний, як митець, що сповідував ідеалізм та розумів, що вершиною геніальності й краси є Творець, В. Довгович захоплювався визначними особистостями свого часу (А. Бачинський, І. Кутка), але не міг збагнути в окремих із них гіпертрофованого славолюбства та неприродного прагнення порушити відвічну красу і гармонію світу. У його збірці гідно презентовані також і т. зв. великі теми.

В. Довговича хвилювали проблеми мистецтва і щастя людини, проблеми війни і миру, проблеми всесвітнього розуму й людської глупоти, майбуття народу.

До речі, чи відомо Вам, шановні присутні, що ще 3-го жовтня 1662 року один із представників Римського ордену єзуїтів Себастьян Міллей у листі до мешканця Кракова Мартіана Міткевича назвав Закарпаття Мукачівською Україною.

Так... так! Мова йде про так звану перехідну добу в нашій історії, коли процес самоутвердження народу, без якого не мислили себе ні Василь Довгович, ні Олександр Духнович, ані інші прогресивні верстви суспільства в усій Україні, брутально блокувався правлячими колами пануючих над нами націй.

Всюди напасть, всюди лови, – констатує Поет. –

А зозуля, хитра птиця,

Погульная бездільница,

Виброшаєт птеня моє,

Несет в гніздо яйце своє.

Ліричний герой О. Духновича, подібно до Григорія Сковороди чи Василя Довговича, став все-таки жертвою тих суспільних пут, із яких рвався усе життя. То тільки Григорію Сковороді для передсмертного упокорення власного бунтівничого духу потрібна була самоєпітафія «Світ ловив мене, але не спіймав».

Так треба було Поетові: треба було умерти фізично, щоб жити вічно, бо український духовний світ не мислимий без Г. Сковороди.

Глибоко тужив за своїми нездійсненими сподіваннями поет-академік Василь Довгович.

Цю частину життя забирає розкіш,

а ту хлоп'ячі витівки,

А найбільшу – сумнівні наради.

Половину краде собі сон і безділля – хвороби,

І лікування, і інші біди.

Життя коротке, а час біжить.

Мовчу про добрі вчинки,

Які залишаються.

О лишенько, що ж залишається?! –

дивувався він...

Широка європейська освіта, дивовижна магія поетичного слова, а найголовніше – дар від Бога – здатність вичитати у національній підсвідомості своїх краян невпокореність духа і волі – привели члена-кореспондента Угорської Академії Наук Василя Довговича на рідну землю і заставили у щоденній важкій праці дбати і про душу, і про тіло закарпатців: відстоювати у полемічному двобої з угорськими лжевченими його європейську етнічну та мовну самобутність; будувати церкви, насаджувати сади, навчати дітей, писати шкільні букварі, учити краян бджільництва, захищати у суді колись вільних мешканців Великих Лучок від закріпачення графом Шенборном.

Так само рідна хата, селянське оточення в дитинстві сформували моральний і естетичний ідеал Олександра Духновича.

Це ж він, шістдесятилітнім уже, у «Пісні народній» вимальовує своєрідне двоголосе дійство з народного побуту, де кохання і сердечна прив'язаність людей ставиться понад усе. Тут уславлюється гармонія природи і людини, а повноту щастя забезпечує відчуття себе часткою Творця:

Ви, дівушки, заспівайте,

А ви, хлопці, заіграйте,

Заспівайте руську пісню

Повітайте нову жизнь,

*Хлопці, дівки, враз,
Заспівайте в нас.
Божа земля наша власна,
І не чужа, не подвласна,
Не так, як колись було,
Невольно і унило.*

*Хлопці, дівки, враз,
Заспівайте в нас,
Заспівайте: гоп, гоп, гоп
Каждий русин добрий хлоп.*

Видатна україністка нашого часу Олена Рудловчак із Пряшева, яка все своє свідоме життя віддала на те, щоб донести до закарпатоукраїнського читача його ж духовні надбання – упорядкувала і видала антологію «Поети Закарпаття XVI ст. – 1945», видала найповніше багатотомне видання творів Олександра Духновича... Так, саме Олена Рудловчак вважає, що є усі підстави твердити про безпосередній вплив на Олександра Духновича Василя Довговича.

І справді, у Олександра Духновича є поезія «Прощаніє з м'ясницями» 1852, близька за змістом до барокового бурлеску:

*Уж минули м'ясниченьки,
В цілом селі тихо,
Гуслі, басы занімилі
І циганам лихо;
Неборак пан староста
На грудях захрипнув,
Лежит бідак у кочергах,
Бо ще днесь не хлипнув;
І свашка си покашлює,
Не вирвеш з ней слова,
Дримає си на припічку,
Унила, як сова.
«Шкода, Боже, м'ясниченьки», –
Сама в собі мурчит,*

*Не єст потіхи в коморі,
В череві їй курчит.
Дівчатка тяжко вздыхают,
Минула їх воля,
Поминула і надежда –
То несносна доля!
Не журтєся, дівчаточки,
То пропали, як тінь,
Придет єще і на вас ряд
На зелену осінь;
Зародит Бог пшениченьки,
Жита, проса, вина,
Буде каші і пирогов,
Гойніша гостина.
І пчолочки ся пороят
Та й дашто ся справит,
Свашкам, дружкам і старості
Горло ся направит.
І хлопцям че й прийде дяка
Брати си супруги,
Не журтєся за м'яснички,
Прийдут єще другі.*

Народна пісня, невмирущий український дотеп – постійні у полі зору Духновича-поета. Зрештою те ж саме «Прощаніє з м'ясницями – 1852» чи «Епітафія славного пияка» могли бути нав'язаними Олександрові Духновичу читанням численних антипиятицьких епіграм Василя Довговича чи такими, що походять з якогось спільного для обох поетів джерела. Наведена нами Духновичева пісня близька за жанровим змістом до Довговичевих «П'яниця і його корчажниця», «Чом я музикант і тепер», «Дурень би-м я женитися».

*Дурень би-м я журитися,
Та й деколи не впитися,
Кой і тому час.*

*Журы голов лем старают,
Съдинами прошибают,
Кой би ще не час!
Най ся журат старъ бѣди,
Котрим бради уже съди –
Старі бѣди – скупънди!*

*Куртий живот приданий,
И тот жуrow покуртаний
Мало жити дасть.*

*Но можеми продолжати;
Ай весело провозжати –
Тото наша власть.*

*Провожайте радостями –
Полними же бутелями –
Тогда радость есть з нами!*

*Мало щастя ту на свѣтъ –
Бѣда в зимъ, бѣда в лѣтъ
Сирота людем.*

*Айбо когда хоть хто щаслив,
Когда мало вина попив
Кладеса дурнем.*

*Кой му слово друм-друм-друм-друм –
А в головъ крутится шум –
На гусячьй розум.*

Високі духовні ідеали відстоював своєю творчістю Василь Довгович. Він співпрацював з такими видатними діячами нашого краю, як Михайло Лучкай, Іван Фогораші, Андрій Бачинський, Іван Кутка.

Це про Івана Кутку поет сказав:
*Які маєте заслуги і в чому –
стверджують віщування поетів,
Голос народу, обіти духівництва
і молитви пастви.*

Саме таким був також і поет, педагог, учений, священник Василь Довгович. Це ж він у поезії «Життєвий шлях» писав:

*Як коміки на сцені,
так і ми граємо у цьому житті.
Гра оця – дзеркало, в якому нас бачать.
Ми – коміки, доля – директор, а світ –*

це театр,

*Зміни – це ширма, праця – це роль,
яку треба зіграти.*

*Плач відкриває куліси, а міняють їх помічниці:
Прагнення, почуття, страждання, журба, біль.
Як вони планують, так воля грає їх веління,
А причина лихої ролі є одна-однісінька:
Сумний вісник – печальне закриття сцени,
Вже зіграні різні зміни, що відбулися.
Горе мені! Господь – це глядач.*

Лише від нього одного

Має оплески той, хто добре зіграв.

Якщо вірш «Життєвий шлях» із його філософською всеохопністю життя людини від народження і до смерті можна вважати програмним твором Василя Довговича, то для громадянської, патріотичної лірики Олександра Духновича, що частково формувалася також у тому самому романтичному контексті, що й «Русалка Дністрова» М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького, властивий дещо глибший соціальний контекст.

Народ Олександра Духновича серед сусідів-європейців був єдиним, мова якого була зневажена; звичаї і обряди предків якого нівечилися і висміювалися, а міфічна прив'язаність до землі перетворила його на раба панської ниви. Єдиною відрадою стала церква – вона хоч обіцяла уявну справедливість.

Ренесансне і барокове розуміння природи і людини, як вічного єдиного ланцюга під Богом, помножене на романтичні видіння свого народу достойним рівності із державницькими європейцями, зробило чудо. Олександр Духнович заглибився у національну підсвідомість закарпатця. Поет розбуджує у ньому ослаблене почуття державної ідентичності і національної окремішності. Він апелює до приспаних сил і потуг народних, руйнує в ньому самозаспокоєння обивателя; своїм потужним голосом він апелює до дітей, народжених в умовах бездержавності, виховує їх на їхній же, їм показаній, відродженій українській культурі – мовній, етнічній, політичній.

І руська мова, руська пісня, руські звичаї, руська легенда під пером поета робить чудо: від неграмотних, знівечених насаджуваною згори мадярщиною мешканців окраїнної землі народжуються горді, сильні, життєрадісні своїм корінням європейці-соколи:

*Радуйтеся, соколята,
Вам зоренька світаєт,
Плещити, руські дітята,
Вам бо весна блистаєт,
Вітри с юга подувають
І морози ісчезають,
Обновилаь природа,
С ней народна свобода.*

О. Духнович був першим закарпатським українцем, який почав друкувати свої статті у львівських виданнях. Саме тут, у статті «Стан Русинів в Угорщині», він заявив, що галицькі і закарпатські русини – не четвертий чи п'ятий східнослов'янський народ, а руський, а їхня історія – «тая самая».

У іншому творі – у вірші «Голос радості», створеному на честь новопоставленого митрополита Львівсько-Галицького Якимовича «от угорських русинів» 1860 р., Олександр Духнович пише:

*Бо свої то за горами – не чужі,
Русь єдина, мисль одна у всіх нас у душі...*

«Хто стверджує інше, той іде не за Духновичем, а проти нього» – слушно твердить Юрій Бача, сучасний учений-україніст із Пряшева, – і додає: «Він постає перед нами не стільки як поет, прозаїк, драматург, педагог, історик, мовознавець, фольклорист, етнограф, а як будівничий, борець за права й потреби свого народу, який закладав підвалини, основи, фундамент для прийдешньої літератури, педагогіки, історії, музейної та театральної справи, фольклористики, етнографії тощо».

Його твори – діаманти в попелі... І хай ті цінності творились у віддаленому часі, хай минули відтоді століття, – вони оживають для нас, начебто й справді покроплені живою водою... – вважає Валерій Шевчук.

Вагомі слова Августина Волошина про батька Духновича: «...ясно стоїть перед нами портрет батька Духновича, його щира душа, його теплесеньке до всіх русинів серце.

І якби хтось із строгих критиків і говорив, що Духнович не може рівнятися з величинами світової літератури, ми то визнаємо, однак скажемо, що Духнович мав і має для нас дуже глибоке значення.

Не можемо його поставити в один ряд з Пушкіном, Шевченком або Петєфі; не писав він так много, як наприклад, Франко або Томпа, не є таким досконалим стилістом, як наприклад, Гоголь або мадярський Арань, однак для нас Духнович значить не менше, як ці великани. Бо Духнович засіяв нам зіркою своєї письменної праці тоді, коли починався швидкий і небезпечний занепад нашого народного життя, коли почали зникати усі скарби руської самосвідомості».

Використані джерела

1. Василь Довгович з точки зору прочитання: Матеріали конференцій, присвячених 220-й річниці від дня народження визначного закарпатського письменника, філософа, етнографа, церковного та громадського діяча, одного з фундаторів і члена-кореспондента Угорської академії наук Василя Довговича. Ужгород: Гражда, 2004. 112 с.
2. Вигодованець Н. Василь Довгович: людина Бароко: *Шкільна серія*: Випуск 7. Ужгород: Карпати-Гражда, 2000. С. 58-150.
3. Вигодованець Н. Міфологема імені як засіб самоідентифікації автора у «Поєматі Василя Довговича...». *Матеріали конгресу Міжнародної асоціації українців: Літературознавство*. Чернівці: Рута, 2003. Кн. 1.
4. Вигодованець Н. Сюрреалізм поезики Василя Довговича. *Науковий вісник Ужгородського університету*: Серія «Філологія». Ужгород, 2000. Випуск 4.
5. Волошин Августин. Памяти Александра Духновича. Ужгород, 1923. 31 с.
6. Духнович Олександр. Твори в 4 тт. Братислава–Пряшів–Ужгород, 1968–2019.
7. Мацинський Іван. Кінець XVIII – перша половина XIX ст. і діяльність Василя Довговича: До двохсоті річниці від народження (1783–1849). *Наукові записки Музею української культури у Свиднику*. Т. 10. Пряшів, 1982.
8. Поезія Василя Довговича. *Наукові записки Музею української культури у Свиднику*. Т. 10. Пряшів, 1982.
9. Поети Закарпаття: Антологія української поезії (XVI–1945 р.) / Упорядк. і передм. В. Микитася, О. Рудловчак. Братислава–Пряшів: Слов. педагог. вид-во, 1965. 665 с.
10. Потушняк Ф. Я і Безкінечність: Нариси історії філософії Закарпаття. Ужгород: МПП «Гражда», 2003. 127 с.

Михайло ФЕДИНИШИНЕЦЬ,
журналіст

ПОЕЗІЯ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА І ЛІТЕРАТУРНА ТРАДИЦІЯ ЗАКАРПАТТЯ

Поезія Олександра Духновича, попри всю її естетично вартісну проблематичність, посідає в культурі Закарпаття виняткове місце. Феномен Будителя пояснюється насамперед його багатогранною діяльністю на терені національного самоусвідомлення карпатоукраїнців і карпаторусинів. Безперечно, що до поетичного доробку Духновича треба ставитися критично, але й водночас не поцінювати лише з рівня сучасних досягнень версифікації. Поезія Духновича є відбитком доби, витвором своєрідності місцевих історичних умов.

Творчість Духновича, зокрема поезія, відіграла значну роль у формуванні патріотичних почуттів, філософського, гуманістичного світогляду письменників Закарпаття середини XIX ст. і до наших днів. Це питання досліджували у ґрунтовних працях Федір Арістов, Володимир Бирчак, Іван Мацинський, Петро Лінтур, Іван Вишневський, Олена Рудловчак, Василь Микитась, Павло-Роберт Магочій, Юрій Бача, Олекса Мишанич, Зірка Гренджа-Донська, Василь Поп, Йосип Шелепець, Любиця Бабота та ін.

Доцільно говорити про виняткову роль Духновича в літературному русі Закарпаття, але ніяк не про винятковий, неперевершений поетичний талант. Це відзначає переважна більшість духновичознавців. Все-таки велика невідповідність, глибоке провалля між Духновичем у свідомості й Духновичем на вустах. Поезія Духновича тримається на двох або максимум на трьох десятках творів. Аксиома, що кожний поет карбується в народній свідомості кращими своїми віршами.

Назву основний пласт поезій Духновича: «Вручаніє», «Руський марш», «Жизнь русина», «Сирота в заточенні», «Лю-

бовь милой и отечества», «Счастіе жизни», «Самотность», «Голос радости», «Тоска на гробі милой», «Туга», «Поздравленіе русинов», «Солнце», «Ручеек», «Ответ галицким друзьям...», «Піснь простонародна», «Послідная моя піснь», «Епітафія Александра Духновича», а також духовні вірші, більшість з яких не належить перу Духновича, а є вільними перекладами-переспівами російських поетів.

Олександр Духнович став зачинателем великих традицій у літературі Закарпаття. Мені видається, що порушену проблему потрібно розглядати історичними періодами, коли ж образно казати – хвилями.

Перша хвиля: XVIII ст. – середина XIX ст.

Під цим цим проміжком часу розуміється період-хвиля, яка народила поезію Духновича. Сюди належать і різні впливи – народнопоетичної творчості, античної літератури, угорської, слов'янських літератур, особливо російської поезії XVIII – першої половини XIX століть. Під серединою XIX ст. маю на увазі «Вручаніє» (1851 рік) – вірш-етап у творчості Будителя, після якого маховик його слави починає набирати обертів. Без цієї оди-гімну (сам автор вважав «Заповіт» одою або гімном) Духнович не був би тим, ким є сьогодні.

У 1985 і 1993 роках побачили світ відповідно статті Йосипа Шелепця «Літературні витоки творчості Олександра Духновича» і «Гене́за та атрибуція поетичних текстів Олександра Духновича», в яких автор висвітлює поетичну творчість Духновича насамперед до російської літератури. Вихідною позицією для дослідника є певна частина поетичної спадщини Духновича, яка своєю мовою й формою відрізняється від інших його віршів. Йосип Шелепець указує на те, що тут ідеться про виписки з російської поезії кінця XVIII-го й початку XIX-го століть, зокрема анонітного автора, Олексія Хом'якова, Івана Дмитрієва, впливи Івана Пніна, Миколи Карамзіна, Костянтина Батюшкова, про модифікацію їхніх творів на місцеву манеру,

колорит. Оди ж, які займають солідний клаптик поетичної творчості Духновича, написані під безпосереднім впливом російських класицистів Михайла Ломоносова, Гаврила Державіна, Олександра Сумарокова.

Друга хвиля: середина XIX ст. – до 20-х років XX ст.

Період, що народив у тяжкі часи мадяризації відому когорту будителів-просвітян – перших і видатних послідовників починань Духновича, а саме поетів другої половини XIX ст. Олександра Павловича, Олександра Митрака, Юлія Ставровського-Попрадова, Євгена Фенцика, Івана Сільвая, Феодосія Злоцького. 1919 рік як межа є умовним, але й правомірним, бо став переломним в історії Закарпаття.

За духом і характером поезії однією з найближчих до Духновича і найяскравіших постатей був Олександр Павлович, який – акцентувати б! – пішов далі від свого попередника в ракурсі демократизації красного письменства. Співець бескидських русинів Павлович уперше в Закарпатті використав форму старовинної козацької пісні, у його поетичну творчість увіходить і знаходить органічне втілення новий образ – образ козака, а також нові теми – панщина, еміграція. Частина віршів під впливом ранньої музи Тараса Шевченка Павлович називав думами. Патріотичні почуття Павлович висловлював і через вірші-пісні, які є творчим відгомном пісень Духновича. Вводить Павлович та коломиїковий розмір, культивує і жанр байки. Мовний бік його поезій є привабливішим, ніж у Духновича, хоча також заплутаний, неоднорідний.

Досконаліше, ніж Духнович і Павлович, технікою версифікації володів Юлій Ставровський-Попрадов. Ритміка, порівняння, образи є своєрідними формальними й змістовними чинниками його поезії. Наприклад, образ орла – символу волі – у вірші «На Бескиде» перегукується з образом дитят-соколят Духновича у «Послідній моїй пісні». У поетичній творчості Ставровського-Попрадова превалує, крім патріотичної, пей-

зажна лірика, обидві вони часто-густо переплітаються. Духовний поступ народу – магістральна лінія творчості Ставровського-Попрадова.

Самобутністю вписалося в літературу Закарпаття й ім'я Івана Сільвая, який мав псевдонім Уриїл Метеор. Він продовжував започатковану Духновичем релігійну лірику, проповідуючи в ній євангельські принципи, християнську мораль. А в «Бедной сиротине» алегоричний образ сиротини – рідної землі – співзвучний з віршами сучасників, що свідчить про вболівання за долю вітчизни. Іван Сільвай один із перших почав застосовувати й жанр балади – наприклад, «Федір Корятович», «Львоворец».

Поезії когорти будителів притаманне свіже бачення світу, патріотизм, виразне соціальне спрямування, ліризм, новаторство тем, змісту й форми.

Третя хвиля: 20-ті роки ХХ ст. – 1945 рік

1919–1939 роки – період панування Чехословацької республіки. Весна 1923 року – створення в Мукачеві Общества ім. А. Духновича, яке попервах мало русофільську орієнтацію. Поезія виходить на новий простір. У цей час особливо утверджується традиція Духновича в творенні шкільних підручників, зокрема краєзнавчого, букварного та граматичного типів з великою кількістю віршованого матеріалу. Насамперед, це – Августин Волошин та Олександр Маркуш.

Народився як поет Василь Ґренджа-Донський, який став не тільки продовжувачем літературних традицій Духновича, а й докорінним новатором, основоположником закарпатоукраїнської літератури. Він був першим, хто написав збірку поезій сучасною українською мовою. Творчість Ґренджі-Донського – це той якісний стрибок літератури Закарпаття, це те нове у змісті й формі творів, що є своєрідним містком між Духновичем і сучасними закарпатськими письменниками.

Коротка хвиля свободи творчості дала цілий ряд нових імен. Заявили про себе з громадянської позиції Юлій Бор-

шош-Кум'ятський, Андрій Карабелеш, Юрій Гойда, Андрій Патрус-Карпатський, Федір Лазорик, Іван Керча та ін. Пейзажна лірика превалює у поетес Марусі Тисянської, Миколаї Божук. Творчо креативно, сатирою здивував читацьку аудиторію інвективами проти русофільських і русинофільських тенденцій у Підкарпатській Русі талановитий гуморист Марко Бараболя (Іван Рознійчук). Дитячу лірику підтримують Марійка Підгірянкя (Марія Ленерт), Федір Потушняк. Безпосередністю і щирістю вірші Марійки Підгірянки нагадують «Книжицю читальную...» Духновича.

Четверта хвиля: 1945 рік – кінець 80-х років ХХ ст.

1944–1946 роки – визволення й окупація, анексія Радянським Союзом Підкарпатської Русі / Карпатської України. Українська демократична концепція культурного й політичного поступу Закарпаття, не встигнувши міцно загартуватися в 20–30-ті роки ХХ ст., величезною мірою була скомпрометована сталінськими репресіями різного крою. На українській струні зіграли в радянських цілях. Улітку 1946 року організована обласна організація Спілки письменників УРСР – структура, ключовою метою якої було взяти під контроль літературну продукцію. Упроваджується тотальна цензура. Подібна атмосфера не сприяла ні розвиткові літературних традицій Духновича, ні літературі Закарпаття в цілому. Природний поступ літератури був загальмований. Зокрема поезія потрапила в тенета духовної прострації, рабства й гоніння, коли, крім видавничої цензури, з'явився цензор у собі. Заполітизованість, декларативність, лозунговість – біополе закарпаторадянської поезії. Констатувати б і той факт, що загалом літературна мова творів не піддалася потужній русифікації. Також окремі літературні твори ховалися в шухляди, замовчувалися. А для того, щоб видати збірку, не можна було обійтися без так званих віршів-паровозів, які оспівували діяльність Володимира Леніна, комуністичної партії, «щасливе» життя в Радянському Союзі.

Але, ясна річ, не можна стверджувати про суцільне вихолощення поезії з поезії. Ні, і в комуністичний період творилися чудові зразки громадянської, філософської, інтимної та пейзажної лірики: Василь Ґренджа-Донський, Юлій Боршош-Кум'ятський, Іван Ірлявський (Іван Рошко), Зореслав (Степан Сабол), Андрій Патрус-Карпатський, Андрій Карабелеш, Юрій Гойда, Петро Скунець, Василь Вовчок, Володимир Фединишинець, Іван Петровцій, Петро Мідянка. Так чи інакше поезія радянського часу зійшла на якісно нову вершину. Розвивається широка гама жанрового розмаїття поезії – поезії в прозі, поеми, сонети, восьмивірші, катрени, пісні, коломийки. Образна її система стає досконалішою. Майстерніше влітається у канву поезії фольклор. Вона пронизана вишуканою ритмікою, мелодійністю, філософськими метафорами, новаторськими римами. Високою емоційністю, професійністю позначена духовна лірика Зореслава, пошукова за стилем, глибоко метафорична. Вірші для дітей інтенсивно торують собі дорогу, починаючи від Василя Ґренджі-Донського, Юрія Гойди. Інтернаціональна політика сприяла розвиткові перекладацтва, це – Федір Потушняк, Юрій Шкробинець, Семен Панько, Іван Петровцій.

Необхідно наголосити, що в другій половині 1960-х у Словаччині побачили світ перші два об'ємні томи творів Олександра Духновича, а в 1989-му – третій. Так чи інакше вони мали певний вплив на формування світогляду письменників Закарпаття.

П'ята хвиля: початок 90-х років ХХ ст. – середина 2000-х років

Півстолітній радянський духовний занепад закінчився. Період національного відродження українського народу в умовах незалежної держави. Закарпатська періодична преса, розірвавши пута цензури, намагається ревно й об'єктивно висвітлювати літературну історію Срібної Землі. Народжується справжній плюралізм думок і стосовно постаті Олександра Духновича. 1993 рік – уперше в Україні, а саме в Ужгороді твори

Олександра Духновича побачили світ окремим виданням. Того ж року відбулася міжнародна наукова конференція «Олександр Духнович і слов'янський світ», яка започаткувала новий якісний етап вивчення творчості провідного Будителя.

Різні покоління закарпатських письменників, незалежно на якій з платформ – українофільській чи русинофільській – вони стояли, вважали своєю честю проголошувати себе продовжувачами традицій Олександра Духновича. Варто окремо зацентувати увагу й на художній інтерпретації образу Будителя в творчості крайових деміургів слова. Наприклад, зворушлива ода «Александр Духновичу – будителю» Марійки Підгірянки або прекрасний вірш «Духнович» Петра Скунця. Або доволі новаторський роман «Олекса» прашівського письменника й науковця Юрія Бачі. Непересічним явищем стали й поема-диалогія «Будитель» і роман «Отець Духнович» Володимира Фединишинця.

Знаково й закономірно, що 2003 рік рішенням ЮНЕСКО оголошено роком Духновича.

Шоста хвиля: середина 2000-х років – початок 2020-х років

Інтерес до геніальної і суперечливої постаті Олександра Духновича – стабільний. Вона умовно об'єднує навколо себе як запеклих карпатоукраїнців, так і запеклих карпаторусинів. Інтернет, соцмережі дозволяють вести оперативні й багатогранні дискусії стосовно життя і творчості Будителя, етнічної належності закарпатців. Треба констатувати, що певна невелика частина краян вважає себе русинами, тобто окремим від українців народом. Причому русинами найчастіше цитуються два гімни – це «Подкарпатські русини» і «Вручаніє» («Я Русин был, есмь и буду»). Вкотре варто акцентувати, що автор слів першого гімну – невідомий. Так, нема жодного доказу, що твір належить перу Духновича. А що колись народ авторство приписав Будителю – нічого дивного.

У 2018 році в Тернополі побачила світ неординарна книга «Загадковий Духнович» Олександра Гавроша, котрий запропонував власне прочитання Олександра Духновича. Важливий момент: уривки зі щоденників, листів і автобіографій Будителя письменник подав сучасною українською літературною мовою. Це потрібна й перспективна справа.

У 2019 році в Ужгороді з ініціативи Миколи Мушинки, Івана й Наталії Ребриків вийшов довгожданий четвертий том творів Будителя, який завершив солідний проект найвидатнішої прямицької духновичознавиці Олени Рудловчак.

Як не крути, а саме Олександр Духнович був і є «батьком», культовим натхненником для русинських літераторів Володимира Фединишинця, Івана Петровця, Юрія Чорі, Івана Калинича, Михайла Чекана, Івана Туряниці, Анастасії Даліди, Володимира Рошка, Василя Кузана, Михайла Чухрана, Діда Микули (псевдонім), Василя Матоли, Івана Бинячовського, Михайла Чикивді, Марини Бабинець та ін., котрі віршували й віршують, мовити б, на своїх варіантах крайового русинського язика, а з наукової точки зору – на закарпатських говірках української мови. Їхні збірки, журнальні та інтернетні публікації добре б літературознавцям зацікавлено й відповідально аналізувати, бо іноді там можна зустріти вірші надзвичайно високого ґатунку, ба навіть геніального. Тобто поезія «учнів» Духновича нерідко не лише нічим не поступається поезії «вчителя», а й перевершує її.

Зрозуміла річ, що в майбутньому національний, естетичний рівень регіональної поезії сягатиме нових висот, набуватиме нових граней, і творча рецепція мистецьких традицій Олександра Духновича прийдешніми генераціями карпатських співців відбудуватиметься безперервно. Духновичу ж бо Бог судив стати кореневищем крайового літературного дерева.

Марія БАЯНОВСЬКА,
*кандидат педагогічних наук, доктор філософії (PhD),
доцент кафедри теорії і методики професійної
освіти та інноваційних технологій Закарпатського
інституту післядипломної педагогічної науки*

ДЕМОКРАТИЧНІ І ГУМАНІСТИЧНІ ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА В ДУХОВНОМУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Творчий доробок О.В. Духновича охоплює різні сегменти людського буття: філософський, історичний, соціокультурний, просвітницький, педагогічний, мовознавчий, суто теологічний, землегосподарський, фітотерапевтичний, що засвідчує не лише його широкий діапазон зацікавлень, але й особистісну причетність до суспільних і освітніх демократичних перетворень, пошуку, передусім, гуманістичних педагогічних ідей та їх втілення в концепцію народної освіти, духовних змагань.

Заради об'єктивності наголосимо, що великий пласт спадщини О.В. Духновича досліджений словацькими ученими – Юрієм Бачою, Любицею Боботою, Миколою Мушинкою, Михайлом Ричалкою, Ярославом Джоганеком та закарпатськими науковцями – Марією Баяновською, Василем Гомоннаєм, Дмитром Данилюком, Миколою Зимомрею, Василем Туряницею, Павлом Федакою, Сергієм Федакою, Василем Химинцем, Павлом Чучкою, котрі на початку 90-х років ХХ століття приклали чимало зусиль до того, щоб Духнович увійшов в інтердисциплінарний контекст гуманітарної освіти, суспільних та природничих наук.

Олександр Духнович постає перед сучасником як багатовимірна особистість: громадсько-культурний діяч першої половини ХІХ століття, педагог, просвітитель, письменник, публіцист, історик, етнограф, фольклорист, філософ, видавець, греко-католицький священник, каноник капітули в Пряшеві

(нині Словацька Республіка), доброчинець. Такий самопрояв демонструє його високоосвіченість, потужний особистісний потенціал та різноплановість соціально-педагогічних інтенцій [2, с. 57]. Знаний в історії як народний Будитель карпато-русинського народу (М.Алмашій, Л.Філіп).

Як відомо, педагог все своє свідоме життя присвятив реалізації гуманістичних ідей, серед яких, наприклад, й ідея організації народної освіти на Закарпатті. Доречно згадати, що Духнович заснував у 70 селах краю початкові школи, а їх методичне забезпечення містило одну із перших його педагогічних і наукових праць – «Книжиця читальня для начинающих», що була видана у Будині. Про її велику освітньо-практичну значущість промовисто засвідчує той факт, що вона упродовж п'яти років витримала аж три видання.

Освіта і виховання, як єдиний цілісний процес, є провідним фактором економічного, соціокультурного і духовного розвитку держави.

Динамічні зміни, що відбуваються в українському суспільстві сьогодні, висувають високі вимоги до духовно-моральних якостей особистості, її духовної і морально-вольової сфери, породжують нові духовно-моральні проблеми пов'язані з воєнним станом. Їх вирішення можливе в процесі інтегративної постановки виховання, яке передбачає відносну самостійність духовно-морального виховання, як складника інших видів виховання, й інтегрованого підходу до самого духовно-морального виховання.

Демократичне громадянське суспільство О.В.Духнович вбачав у тісному взаємозв'язку з пріоритетними загальнолюдськими якостями – чесністю, совістю, порядністю, відповідальністю. Саме тому важливим завданням духовного виховання є зміцнення гуманістичних засад суспільства; розвиток і поглиблення демократизму; активне сприяння усуненню негативних, аморальних проявів поведінки; формування вміння відстоювати історичну правоту в розбудові демократичної

культури. У центрі всіх творів видатного педагога – як освітніх, так і художніх – людина і її ставлення до суспільства. Упродовж свого життя і різнопланової діяльності Просвітитель прагнув відповісти на одне глибоко філософське питання: «Що я є, чому живу на землі, що потрібно робити?». Вважаємо, що подібні запитання залишаються актуальними і нині, коли кожен громадянин повинен реагувати на суспільні виклики.

Квінтесенцією концепції розвитку народної освіти Олександра Духновича є теза: становище людей не є фатально визначеним, бо завдяки освіті й моральному самовдосконаленню вони стають господарями своєї долі.

На нашу думку, він розглядає особистість як активний суб'єкт соціальних і духовно-моральних відносин, який свідомо реалізує свою мету (цілі) й інтереси, а духовно-моральне виховання – в органічному зв'язку з самовихованням, самоосвітою, професійним розвитком і духовним сходженням. Кожен індивідuum засвоює моральні норми і вимоги, які сприяють прояву його здібностей як члена суспільства, громадянина, сім'янина, а також дозволяють краще узгоджувати свої інтереси з інтересами колективу, певної соціальної групи, сім'ї, суспільства. Самовиховання і самоосвіта доповнюють виховний вплив суспільства, в процесі якого максимально розкриваються індивідуальні особливості кожної людини, її духовний світ.

У сучасному суспільстві підвищення ролі самовиховання, самоосвіти особистості здійснює суттєвий вплив на рівень її духовного розвитку, передусім, на поведінку, яка передбачає свободу вибору, моральну відповідальність за свої дії, вчинки, діяльність. Мораль базується на автономії людського духу. На це О.В. Духнович наголошує у своїх педагогічних працях – «Хліб душі», «Добродітель перевищує багатство», «Естественно-духовная разсужденія», «Дело от безделія» та інших.

Саме духовно-моральне виховання передбачає виховання в людині гуманістичної моралі, яка містить сукупність принципів, вимог, норм і правил, що регулюють поведінку людини

в усіх сферах її особистісного і суспільного життя. В моралі, водночас, віддзеркалюються як духовність, так і норми поведінки людей, що склалися в суспільстві, і є закріплені в поняттях добро, порядність, чесність, відповідальність, совість, справедливість, миролюбність, толерантність. Упродовж всіх епох розвитку людства ці поняття наповнювались різним змістом. Із точки зору філософії, педагогіки, етики мораль змінюється і розвивається разом із еволюцією суспільства. Так, у першій половині XIX століття, коли жив і творив Олександр Духнович, з педагогічних видань, що стосувалися духовно-моральної проблематики мали неабиякий успіх книги «Малельнькая библия с картинками», «Краткая землепись для молодых русинов», «Катехизис Литургический», «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских» та інші.

Низка міркувань про добро і зло, справедливість, моральність, вихованість, що побутували в минулих епохах, у сучасному світі набувають нового розуміння і тлумачення. Адже нездорова комерція в суспільстві породжує нездорову мораль. Схильність до наживи, якими вона керується, породжує егоцентризм.

Світогляд Олександра Духновича ґрунтувався на засадах, насамперед, християнства, воно й не дивно, бо сам був вихідцем із сім'ї та родини священників, на засадах ідеалізму, просвітницького раціоналізму, що проявлявся в освіті у формі людино- і суспільноперетворювальної сили та народолобства, демократизму. В освіті та вихованні він закликав до того, щоб людина справді стала людиною, народ – народом, політик – освіченим мудрицем, що розбудовує державу. Таврував суспільство, в якому «золото володіє законом»; за поділом на багатих і бідних; на освічено-доброчесних і неосвічено-нечесливих: освічений – господар своєї долі, неосвічений – раб своєї долі. Він намагався різними формами, методами та засобами виховати у співвітчизників любов до освіти і науки.

Значний скарб для нащадків залишив Олександр Духнович на ниві народного просвітництва, зокрема в розбудові

шкільництва. Відомо, що на початку XIX століття на Закарпатті не було жодного букваря, написаного для народних шкіл. Користувалися здебільшого сербськими букварями, часословами та псалтирями, подекуди в нагоді ставали львівські видання українських букварів, різних читанок для початкових класів.

З метою поширення демократичних і гуманістичних ідей засобами друкованого слова він заснував у 1850 році «Литературное заведение Пряшевское», яке два роки об'єднувало 72 представників закарпатської інтелігенції. Під керівництвом О.В. Духновича товариство розгорнуло активну літературно-видавничу діяльність. За два роки існування було видано дванадцять книг, підручники з географії та історії, календарі, літературно-художні альманахи. При літературному товаристві був заснований краєзнавчий музей.

Наголосимо на тому, що виховний ефект залежить від неперервності й логічної наступності педагогічної освіти в духовному розвитку особистості. Наука про освіту і виховання повинна охоплювати всю систему становлення, формування і розвитку людини, насамперед духовного як базового.

До характерних особливостей системи неперервного духовно-морального виховання належить віднести, з одного боку, специфіку цілей, тобто визначених моральних якостей особистості, а, з другого – специфіку засобів виховання: знання про належну поведінку, схвалення або засудження дій, вчинків певним соціумом, суспільною думкою, а також духовно-моральні еталони, взірці і традиції, духовні цінності, внутрішня гармонія і душевний спокій, комфорт, психологічний клімат, швидка і гнучка реакція на матеріалізацію духовних цінностей, усвідомлення синергетичного складника в ретрансляції духовно-морального досвіду українців від покоління до покоління та його трансформації в умовах перетворень й інновацій [1].

Формування активної життєвої і громадянської позиції, як духовно-моральних якостей особистості, сприяє розвитку

її всебічності і гармонійності, є метою духовно-морального виховання. Реалізація цієї педагогічної задачі вимагає єдності цілей вищого порядку з орієнтацією на безпосередньо практичні задачі, такі як підготовка молоді до життєтворчості та життєдіяльності, самостійності у виборі і прийнятті рішень, відповідальності за них, створення сім'ї і виконання батьківських функцій, дотримання правил демократичної культури.

У теорії розроблено декілька різних за обсягом і змістом структур цілей. Ми спробуємо подати авторську структуру цілей, які найбільш цілісно і завершено розкривають неперервність процесу духовно-морального самовдосконалення. Вона містить:

а) формування в людини усвідомлення зв'язку з суспільством, оточенням, залежності від нього, необхідності узгодження своєї поведінки з інтересами суспільства, готовності приймати соціальні вимоги і суспільний контроль;

б) ознайомлення людини з духовними цінностями, моральними ідеалами, духовно-моральними нормами суспільства, доведення їх правомірності і розумності;

в) перетворення духовно-моральних знань у переконання, створення в людини системи переконань, які гарантують моральну правильність вчинків, духовне збагачення;

г) формування стійких духовно-моральних почуттів (совісті, честі, обов'язку, гідності, сорому та ін.) і духовно-моральних якостей (чесності, порядності, відповідальності, принципності, сміливості, послідовності і т. ін.);

д) виховання культури мови, мовлення, спілкування, комунікації та культури поведінки як головних проявів поваги людини до інших людей, що є однією із основних умов нормального функціонування колективу, групи, команди;

е) формування потрібних цьому суспільству (колективу, групі, команді і самому собі) моральних звичок, розвиваючи при цьому творчість, креативність, правильну поведінку, що особливо важливо в сучасних умовах.

Як засвідчують наукові дослідження, духовний розвиток співпадає з основними етапами життєвого шляху людини: з дитинством, молодістю і дорослістю, – що, безумовно, враховується під час визначення мети, цілей і засобів виховання в ланцюжку неперервної освіти людини.

У сучасному глобалізованому світі назріла потреба переглянути ставлення до інституту сім'ї та сімейного, родинного виховання. Олександр Духнович називає батьків першими наставниками дітей, на них покладені великі обов'язки підготувати дітей до майбутньої трудової і громадської діяльності, виховати з них справжніх громадян і патріотів. Завдання батьків – дбати про фізичний і духовно-моральний розвиток дітей, виховувати їх в дусі любові до ближнього, поваги до праці. Батьки повинні подавати своїм дітям добрий особистий приклад, готувати їх до навчання в школі і життя в суспільстві. Він закликає їх: «Рідні мої! Освіта потрібна народу. Потурбуйтеся про освіту дітей ваших, бо в них майбутнє народу, майбутнє життя» [4, с. 216].

Освіта та правильне виховання в демократичному суспільстві – запоруку успішного життя дитини в майбутньому. Ось чому Олександр Духнович у «Народній педагогії» подає педагогам і батькам наступні практичні поради: «Дай синові твоєму здоровий розум, дай йому добрий нрав, дай йому науку, спосібність трудолюбія, доброє серце, любов к Богу и ближньому, заскіпи в душу его страх Господень, дай ему добрую волю и уже дал еси ему богатство, которое ни черв не подьедает, ни вор не подкопывает, которое и в біді и нещасті останется с ним на віки ...» [4].

Отже, за багатогранністю просвітницької та педагогічної діяльності, глибиною наукового обґрунтування демократичних і гуманістичних педагогічних ідей Олександр Духнович був одним із перших професійно значущих педагогів на землях Західної України.

Використані джерела

1. Баяновська М. Р. Концепція формування духовного світу особистості. *Наукове забезпечення технологічного прогресу XXI століття: матеріали міжнародної наукової конференції* (Т. 4). 2020. Чернівці, Україна: МЦНД. С. 43 – 47.
2. Баяновська М. Р. Філософсько-світоглядні основи концепції народної освіти О.Духновича. *Освіта Закарпаття. Науково-методичний журнал*. Перечин: «ТУРпрес», 2009. № 10. С.57 – 62.
3. Бех І. Д. Природа духовного у людини. Виховання довільної спонуки як засобу оволодіння вихованцем духовною цінністю. *Методист*. 2015. № 11 (47). С. 18–26.
4. Духнович О.В. Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских. Львів, 1952. Ч.1.
5. Сіданіч І. Л. Духовно-моральне виховання дітей в історії педагогіки та вітчизняної школи: монографія. К.: Дорадо-Друк, 2012. 496 с.

Марія КУХТА,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Ужгородського національного університету,*

Іванна ЧЕЙПЕШ,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
іноземних мов Ужгородського національного університету*

РЕТРОСПЕКЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ О. ДУХНОВИЧА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТРАДИЦІЙ ТА ІННОВАТИКИ

Погоджуємося з дослідниками, які стверджують, що за життя, на жаль, О. Духнович «не був людиною загальноукраїнського, всеслов'янського чи європейського значення, проте користувався загальною повагою народу, а по смерті його ім'я стало культовим у позитивному значенні цього слова» [11,

с. 37]. Зміст цитати спонукає до того, аби не просто вчергове згадати високе ім'я О. Духновича з нагоди ювілею, а передусім визнати його «культовість» через істинне поцінування результатів багатогранної безкорисливої праці вченого у всеукраїнському та європейському вимірах, оскільки «життя його – самопосвята народній справі, за яку потерпав не лише від влади, що була чужою й ворожою, але й від «своїх» [12].

Аналіз педагогічних поглядів О. Духновича в доробку як українських, так і закордонних учених, дозволяє стверджувати, що він є носієм прогресивної європейської педагогічної думки, яку сучасникам варто вивчати в контекстуальному розумінні з кількох позицій, три з яких означимо в даній статті.

По-перше, на тлі традицій європейської гуманістичної філософії попередників (Вітторіно де Фельтре, Т. Кампанелла, Я. Коменський, М. Монтень, Г. Песталоцці, Е.Роттердамський, Ж.-Ж. Руссо, Франсуа Рабле), оскільки, як стверджують автори підручника з «Історії української педагогіки» О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федоренко, «культурно-освітня діяльність О. Духновича засвідчила те, що «закарпатські вчені вже в першій половині XIX ст. сприйняли ідеї західноєвропейського просвітництва і виступали на захист ідеалів гуманізму й добра» [10, с. 131].

На обізнаність О. Духновича з гуманістичними традиціями європейської освіти вказує А. Волошин, організатор професійного учительського руху на Закарпатті в 20–30-і роки XX ст., представники якого стали першими послідовниками педагога-просвітника, що високо підносили талант свого наставника – «пророка народних ідей, генія народу». Зі зміною політичної влади (1919 р.) їм вдалося впровадити в практику шкільного життя не втілені О. Духновичем ідеї і по-справжньому оцінити його сподвижницьку діяльність на теренах краю, зокрема особистісні якості, громадянську позицію, ставлення до релігії і долі народу, що було вкрай важливим для прийдешніх поколінь: «...най пізнають наші люди, чого в серці твоїм

било много, най порозуміють, які ідеї гнали Тебе до невтомної праці, най учаться, як треба любити свою церкву і свій народ, як треба трудитися для своїх» [12, с. 5]. Без перебільшення можна сказати, що зазначена оцінка, виголошена А. Волошином на урочистому зібранні Педагогічного товариства Підкарпатської Русі 24 квітня 1923 р. з нагоди 120-літнього ювілею О. Духновича, слугувала шкалою поцінування його спадщини, на яку орієнтувалися прогресивні освітянські осередки та навіть і тодішній уряд [9].

У 1929 р. працівник шкільного реферату Ю. Ревай під псевдонімом Юревін публікує в журналі «Учитель» звіт про розвиток шкільництва на Закарпатті за 20 років перебування в складі Чехословаччини і зазначає: «Сі гімни (вірші О. Духновича. – *Авт.*) – голос радості національної – з'єднали на самих початках руських вождів до співпраці и були заступниками наших тісніших організаційних зв'язків» [16, с. 95].

Аналізуючи спадщину О. Духновича, А. Волошин стверджує, що він як педагог формувався під безпосереднім впливом відомого швейцарського вченого Г. Песталоцці (1746 – 1827). Прихильність і відданість гуманістичним педагогічним традиціям добре проглядається при співставленні двох художніх творів: «Добродетель превyšаєт богатство» О. Духновича та «Як Гертруда вчить своїх дітей» Г. Песталоцці. Їх об'єднує така спільна ідея: народ звільниться від житейських негараздів і злиднів завдяки праці доброго наставника – священника і вчителя.

Результатом правильного виховання, з точки зору обидвох учених, є «родинне щастя», яке, за О. Духновичем, досягається сімейним вихованням на основі християнських цінностей [1, с. 67], а освіта і виховання – єдиний дієвий засіб перебудови суспільства на розумних і справедливих началах: «Просвіщеніє єсть нужное для жизни народа... Постарайтесь о просвіщеніі дітей ваших, ибо в ньом єсть будущее народа, будущность жизни!» (тут і далі в цитуванні зросійщених текстів застосовуємо сучасну українську графіку – *Авт.*) [4, с. 198].

Г. Песталоцці в європейській педагогіці одним із перших порушив проблему всенародної загальної освіти, оскільки головною причиною бідунів простих людей вбачав у їх неуктві та невмінні раціонально вести господарство [14].

Методологією виховної концепції Г. Песталоцці прийнято вважати його твердження, що «природні сили серця, розуму і руки» (тобто природою закладений моральний, розумовий та фізичний потенціал людини) мають здатність до саморозвитку, до діяльності, проте допомогти саморозвитку і спрямувати його в потрібному напрямку покликане виховання [14]. Незважаючи на відсутність у О. Духновича цілісної виховної концепції, методологічні засади родинного й шкільного виховання в його педагогічних працях окреслені так само чітко, як у Г. Песталоцці:

а) «чоловіка составляют: естество (натура), наука і обичай» [4, с. 198];

б) природні нахили людина має від народження, але науку і звичай дають «упражнения, наставленіє или воспитаніє» [4, с. 199].

Збіг поглядів двох учених простежується і в розумінні ними одного з базових понять теорії виховання – ідеалу, або мети виховання. Наслідуючи філософію Е. Канта, Г. Песталоцці у вихованні «ідеальної людини» виокремлює такі складові: «розвинений розум, високі почуття (богошанування), осмислену здатність до дії» – якості, що формують ідеально розвинену моральну особистість [3].

За О. Духновичем, суть мети виховання – це інтелектуальний, моральний, трудовий і духовний розвиток: «Дай сину твоєму добрий нрав, дай єму науку, способность, трудолюбіє, доброе сердце, любовь ко Богу і ближньому... і уже дал єси єму богатство» [6, с. 28].

Вища мета виховання в обидвох педагогів – удосконалення людини, розвиток людяності й духовності. Зауважимо, що педагогічна наука не визнає персоніфіковані ідеали вихо-

вання, хоча в наукових джерелах терміни «ідеал виховання» й «мета виховання» доволі часто вживаються як синонімічні. Словосполучення «ідеальна людина» в працях Г. Песталоцці й О. Духновича слід розглядати в значенні «гармонійна людина», «досконала особистість», оскільки акцент ставиться не на персоніфіковану особу на кшталт ідеалів для наслідування радянської доби, а на сукупність особистісних якостей і рис характеру, які забезпечують гармонійний розвиток, успішність соціалізації та інтеграцію в активне суспільне життя.

Крім того, в праці «Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских» О. Духнович розглядає технологію диференційованого підходу до навчання як умову ефективності освітнього процесу і рекомендує вчителям на кожному уроці поділяти клас на три умовних групи за рівнем пізнавальної активності учнів: високий, середній, низький: «Мудрий учитель так повинен поступовати со всіма учениками, чтобы одних не залишил, а других не перетягал» [6, с. 41]. Він закликає вчителів до максимального використання індивідуального підходу в навчанні, в межах якого пояснює ряд дидактичних правил:

як долати невстигання в навчанні [6, с. 42];

як проводити опитування [6, с. 43];

як формулювати точну відповідь [6, с. 48 – 49];

як реагувати на неправильну відповідь учня [6, с. 51].

Можна припустити, що зазначені загальнопедагогічні новації, що досі не втратили методичну значущість, є підтвердженням наслідування дидактики початкової освіти Г. Песталоцці, якого вважають її основоположником.

По-друге, сьогодні варто актуалізувати ті ідеї О. Духновича та його сучасників, які в подальшому знайшли відображення в багаточисельних теоріях реформаторської педагогіки XIX ст., і були використані як емпіричне підґрунтя для осмислення й нового тлумачення процесів навчання, виховання та їх впливу на гармонійний розвиток особистості дитини, а відтак сформувалися в цілу низку наукових концепцій, зокрема:

вільного виховання (М. Монтессорі);
педагогічного прагматизму (Дж. Дьюї);
експериментальної педагогіки (Є. Мейман);
школа для життя (О. Декролі);
функціональної педагогіки (Е. Клапаред);
педагогіки особистості (Е. Вебер);
абсолютної свободи учнів (А. Нейл).

У світову педагогіку реформаторська течія увійшла під назвою «Нове виховання», а зазначені теорії збагатили і продовжують збагачувати надбання світової дидактики й теорії виховання до нашого часу.

Як приклад, тут доцільно наголосити на спільності поглядів О. Духновича і засновника прагматичної педагогіки Дж. Дьюї (1859–1952) на визначальну роль школи в особистісному становленні дитини, основна місія якої для обидвох – практична спрямованість, користь для життя. У межах прагматичної педагогіки Дж. Дьюї розвинув та обґрунтував концепцію «трудової школи», мета якої – виховання працею – умотивована тим, що в дорослому житті на дитину очікує значна кількість видів діяльності, тому вже на етапі шкільного дитинства учень повинен бути обізнаним з їх виконанням на основі здобутих теоретичних знань [13]. О. Духнович у праці «Краткий землепис для молодых русинов» виокремлює працю як важливий засіб виховання і визначає широке коло трудових обов'язків дітей (робота в саду, дворі, городі тощо), виконання яких узгоджується з їх фізичними можливостями [4].

Можна сказати, що в місії «трудової школи» Дж. Дьюї, яка, за його переконаннями, через освітній процес покликана нівелювати соціальні розбіжності, сприяти класовому вирівнюванню й примиренню, відображений також основний зміст ідеї просвітництва О. Духновича – «освіта робить суспільство гуманнішим і веде до злагоди в ньому» [4].

Зауважимо, що погляди представників реформаторської педагогіки XIX ст. на основну мету школи як «підготовку до

життя» були зреалізовані в системах шкільної освіти ХХ ст. більшості країн світу.

По-третє, гуманістична за змістом педагогіка О. Духновича контекстуально співзвучна з поглядами на освіту та виховання відомих українських учених, філософів, педагогів і письменників різних поколінь: Г. Ващенко, А. Волошина, В. Довговича, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, І. Франка, П. Юркевича та інших. Передусім зазначимо, що О. Духнович, як і його сучасники – М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький, М. Устиянович, А. Могильницький, І. Гушалевиц – активно долучився до культурного відродження ХІХ ст., одне із завдань якого полягало в утвердженні української мови навчання та виховання і вимагало укладання букварів на матеріалі живої української мови, з-поміж яких найбільш відомі «Українська абетка» М. Гатцука (1861), «Букварь южнорусскій» Т. Шевченка (1861), «Грамматка» П. Куліша (1857, 1861), «Український буквар для недільних шкіл» О. Потебні (1864 – 1865). Чільне місце в цьому ряду посідає буквар О. Духновича – «Книжиця читальная для начинающих» [5], мова якого, на думку мовознавців, хоча й віддалена від сучасних зразків літературної, але є близькою до тогочасної народної: «О. Духнович намагався писати такою мовою, яка була б зрозуміла простому народові і допомагала підвищити освіту рідного народу» [7, с. 40].

Буквар О. Духновича неодноразово отримував гідні фахові оцінки дослідників, незважаючи на окремі критичні зауваження щодо невисокої художньої витонченості уміщених поезій. Вважаємо, що питанням справедливої фахової оцінки літературної частини педагогічних творів повинні займатися мовознавці, адже, за визнанням А. Волошина, вони й справді перенасичені старослов'янськими, латинськими, гунгаризмами, однак «Духнович и серед таких обставин єднако хотів розвивати народну літературу, хотя й знав, що много має за то й терпіти» [12, с. 18]. Загальновідомим для дослідників є той факт, що «Сокращенну грамматику» (1853, Будапешт) О. Дух-

нович уклав «у напрямі народнім», але І. Раковський, здійснюючи прикінцеву коректуру, змінив «народні закінчення на форми тодішньої великоруської літературної мови, витвореної на основі церковнослов'янської» [1, с. 66], що спровокувало різночитання й різнотлумачення позиції О. Духновича в мовному питанні.

Заради об'єктивності зауважимо, що пріоритетною для автора, як нам видається, була дидактично-виховна мета засвоєння рідномовної абетки, яка є засобом опанування всіма шкільними предметами, що вимагало брати до уваги обмежені можливості дітей молодшого шкільного віку в сприйнятті та розумінні складних художніх образів. Це добре усвідомлював автор, який на той час уже мав певний педагогічний досвід і передусім був знайомий з класичними принципами «Великої дидактики» Я. Коменського, зокрема природовідповідності й доступності знань. У фахового дослідника «Книжиця читальная» не викликає жодних сумнівів з точки зору дидактичної обізнаності автора, оскільки саме рідна мова є інструментом свідомого засвоєння знань і позбавляє учня від схоластичного зазубрювання незрозумілих за змістом текстів, забезпечуючи якість процесів сприймання й запам'ятовування. Варто зважати й на той факт, що буквар, за просвітницькими намірами автора, був адресований не тільки дітям переддошкільного й молодшого шкільного віку, але й тим умотивованим дорослим, які були неписьменними, прагнули навчитися читати і також мали обмежені можливості для осмислення складних текстів.

Дбаючи про баланс дослідницьких оцінок, додамо, що в «Придатку» до «Книжиці читальної для начинающих» знаходимо більш розлогі за обсягом і складніші за змістом тексти для читання, які вміщують оригінальні засоби художньої виразності (метафори, порівняння, епітети), засвідчують поетичний хист О. Духновича і неабиякі педагогічні здібності: «О. Духнович не був сильно обдарованим поетом, але знав, яку велику силу має художнє слово, який великий вплив справляє

на почуття дитини поетичне слово та ще й римоване художнє слово, тому правильно обрав собі для написання своєрідних правил поведінки для дитини саме віршовану форму» [7, с. 42].

У вміщених у «Придатку» авторських поезіях та повісті «Спосіб життя» [5, с. 88-116] юний читач долучається до особистісної рефлексії крізь призму таких філософських понять, як молодість, мудрість, слава, честь, гріх, зверхність, лицемірство, і в такий спосіб набуває досвіду світосприйняття й світооцінок навколишнього світу. Вважаємо, що використання в «Книжиці...» рефлексії як психологічного механізму сприйняття і неординарного засобу виховання і формування в дітей готовності до соціальної взаємодії, засвідчує знання О. Духновичем дитячої психології і розуміння того, що рефлексивно-мисленева діяльність суттєво впливає не тільки на розвиток інтелектуальної сфери людини, а водночас і емоційно-почуттєвої, накладаючи відбиток на характері її емоційних реакцій і глибині переживань, тобто в значній мірі залежить від «направлення ума і сіл духовних» [6, с. 5].

До речі, рефлексію як психологічний прийом і засіб виховання читачів удало використовував А. Волошин: у часописах для дітей «Пчілка» і «Благовісник» знаходимо окрему рубрику під заголовком «Запрошення до рефлексії» [8].

У власній концепції просвітництва О. Духнович наголошує на ролі психолого-педагогічних знань і культури дорослих, передусім батьків і вчителів, у вихованні дитини: «Щастя або нещастя людини залежить багато в чому від народження, але більше від моральності її виховання» [6, с. 2], що означає: капітал, вкладений у дитину правильним батьківським і шкільним вихованням, це те «нетлінне багатство», яке залишається з нею упродовж усього життя, не дозволяє схибити, зупиняє від безглузких учинків, дарує радість пізнання і внутрішній потенціал для подолання бар'єрів. Ці погляди О. Духновича співзвучні з «філософією серця» Г. Сковороди й П. Юркевича, педагогікою співпраці В. Сухомлинського.

Суголосно звучить ідея важливості соціального виховання учнівської молоді в працях О. Духновича та А. Волошина і С. Русової. Всупереч антропологічному підходу, яким керувалася більшість його сучасників, О. Духнович вбачав призначення людини у здатності до співжиття в суспільстві: «Як плоди батьківщини творяться для людини, так і людина створена для людства» [6, с. 2]. А. Волошин в цьому контексті зазначає: «Кожное доброе виховане повинно бити і соціальное, головну характеристику котрого можемо виразити словом *altruizma*, любви ко ближнім» [2, с. 79]. С. Русова, розробляючи методологію дошкільної національної освіти, також наголошує на важливості соціальних аспектів виховної системи та дотриманні при цьому принципу свободи для кожної дитини: «Кожна дитина має волю робити що хоче, щоби тільки не порушувати тим свободи та добробуту товаришів» [15, с. 374].

Насамкінець зазначимо, що сучасне освітнє середовище вимагає нового прочитання праць О. Духновича, неупередженого аналізу й усвідомлення раціональних ідей задля їх творчого впровадження в педагогічний процес Нової української школи.

Використані джерела

1. Волошин А. Духнович як педагог. *Підкарпатська Русь*. 1928. № 4. С. 65 – 67.
2. Волошин А. І. Педагогічні твори / Упорядкування та передмова М. І. Кляп; підготовка текстів та примітки Д. М. Федаки. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. 576 с.
3. Гуманізм педагогічної системи І. Песталоцці. *Філософія освіти*. URL: pidruchnyky.in.ua (дата звернення 12.03.2023)
4. Духнович Олександр. Твори. Ужгород: Карпати, 1993. 250 с.
5. Духнович А. Книжиця читальная для начинающих. Будин, 1848. 116 с.
6. Духнович А. Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских. Львов, 1857. 91 с.

7. Євтух М. Видатний український педагог і просвітител ь О. Духнович. *Педагогіка*. 1998. № 2. С 39 – 47.
8. Кухта М. І. Виховний національний ідеал у шкільництві Закарпаття 20 – 30-х років ХХ ст. (на матеріалах української педагогічної преси). Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 – теорія та історія педагогіки. Ужгород, 1998. 162 с.
9. Кухта М. Педагогічна спадщина О. Духновича в закарпатській періодиці 20 – 30-х років ХХ ст. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Олександра Духновича. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. С. 196 – 203.
10. Любар О. О., Стельмахович М. Г. та ін. Історія української педагогіки. Київ: Інститут змісту і методів навчання МО України, 1998. 356 с.
11. Мітюров Б. Н. Розвиток педагогічної думки в Україні в ХVI – ХVII ст. Київ: Рад. школа, 1968. С. 37 – 38.
12. Памяти Александра Духновича: Написав Августин Волошин. Ужгород: Книгопечатня «Викторія». 1923. 31 с.
13. Педагогічні ідеї реформатора Джона Дьюї. *На урок*. URL: naurok.com.ua (дата звернення 12.03.2023)
14. Песталоцці Й. Г. Основи початкової освіти. URL: um.co.ua (дата звернення 12.03.2023)
15. Русова Софія: З маловідомого і невідомого. Частина 1: «Несторка української педагогічної літератури...» / Упорядники О. Джус, З. Нагачевська. Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. 456 с.
16. Юревін. Наше руське школьництво в десятиім році самостійности ЧСР. *Учитель*. 1929. № 3 – 4. С. 94 – 103.

Ласло ЗУБАНИЧ,
голова Громадської організації «Демократична спілка угорців України», завідувач кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції Ужгородського національного університету, кандидат історичних наук, доцент

МІСЦЕ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА В УГОРСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ ТА ЛІТЕРАТУРІ (OLEKSZANDR DUHNOVICS HELYE A MAGYAR TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYBAN ÉS IRODALOMBAN)

Amikor felkértek, hogy Olekszandr Duhnovics születésének 220. évfordulója alkalmából a Kárpátaljai Megyei Nemzetiségi Központ gondozásában megjelenő kiadványba készítek egy kisebb tanulmányt, azt gondoltam, hogy könnyű dolgom lesz, hiszen a ruszin kultúr-felvilágosító mozgalom egyik „apostoláról” bizonyára rengeteg magyar nyelvű szakirodalom áll rendelkezésemre. Erősen csalódnom kellett, hiszen mind az életrajzról, mind pedig a munkásságról töredékes tudósításokat találtam. Mintha a magyar történelemtudomány, illetve irodalomtörténet szándékosan kerülné az Északkelet-Magyarországon zajló események, ezen belül pedig a ruszinsággal kapcsolatos, a XIX. század első felében zajló folyamatok tanulmányozását. A rendelkezésre álló anyagok nagy része így eléggé tendenciózus jellegű, magán viseli a szovjet irodalomtörténet hatásait.

A Duhnoviccsal kapcsolatos életrajzi szócikk eléggé fukar:

„**Duchnovits Sándor** (Aleksandr Duchnovič; Topolya, 1803. április 24. –Eperjes, 1865. március 30.) ruszin származású kanonok, költő, író. Középkorúait Ungváron és Kassán, míg a teológiai tanulmányait Ungváron végezte. 1829-ben szentelték pappá, 1838–1841 között az ungvári szentszék jegyzője volt. Ezután 1843-tól Eperjesen a püspöki székesegyház kanonokja. 1847–1848-ban jelen volt a pozsonyi országgyűlésen. 1859-ben saját könyvtárát a krasznibródi (Zemplén vármegye) bazilita kolostornak adományozta, hogy

minden olvasni vágyó ember hozzájuthasson a könyvekhez. 1862-ben a szegény sorsú ruszin diákokat támogató Keresztelő Szent János Társaság megszervezésében segédkezett. Fontos szerepet játszott a ruszin (nemzeti) öntudat felébresztésében. Művei történelmi, jogi, pedagógiai munkák, tankönyvek és imakönyvek.

Munkái:

1. Corpus juris in compendio exhibens: jus canonicum, constitutionum, et decretorum. Eperjesini, 1847. Két rész.
2. Molitvennih dlja russkih detej... Buda, 1854. (Orosz szokás szerint való imádságok. Cyrill betűkkel.)
3. Narodnaja pedagogija. Lemberg, 1857. (Nevelési tankönyv.)
4. Chljebi duši ili nabožnj molitbi i pjesni. Bpest, 1883. és 1886. (Lelki kenyér avagy ájtatos imádságok.)

Latin nyelven megírta és kéziratban hagyta hátra az eperjesi egyházmegye történetét (magyarra fordította Drohobeczky Gyula, megjelent a Kelet című lapban 1890-ben).

Az irodalomtörténet még jó néhány nevet nyilvántart, mint magyarországi ukrán verselőket¹. Ami ennek az irodalomnak az irányzatosságát illeti, a görögkatolikus és görögkeleti vallási ellentétek egyre inkább politikai színezetet öltöttek: a századforduló után általánosan elharapódzó nacionalizmus a magyarországi ukránok egy részének történelmi célként az összes szlávok egyesítését (pánszláv mozgalom) jelentette, s ennek megvalósítását az orosz birodalomtól várták. Ennek egyik fő eszmei támasza a „moszkvofilnek” nevezett irodalmi irányzat volt. Ennek legjelentősebb képviselője a magyarországi ukrán irodalomban Olekszandr Duhnovics² (1803–1865), aki 1850-ben ukrán Eperjesi Irodalmi Kört alapított, s a kárpáti ukránok szellemi életének irányítója lett. Irodalmi tevékenységét 1829-ben ódákkal kezdte, később műfaji skálája igen kitágult: imakönyvön, iskolakönyveken, nyelvtanon, történelmi mun-

kákon kívül megírta az első színdarabot is: „*Dobrogyetel previszsajet bohatszvo*” (Az erény több a gazdagságnál, 1850), továbbá írt elbeszéléseket is, pl. „*Zsenszkaja szvireposzty*” (Asszonyi vadság, 1852). Munkáit, irodalomszervező tevékenységét és egész életét egyfelől a népe iránti forró szeretet, annak szellemi és anyagi felemelése fűtötte. Ő a szerzője a magyarországi ukránok himnuszának: „*Podkarpatszkiy ruszini*” (Kárpátaljai ruszinok), és „*Ja ruszin bil, jeszm i budu*” (Ruszin voltam, vagyok s leszek) című hazafias dalnak. Versei az I. Rakovszki (1815–1885) által szerkesztett lapban, a Cerkovnaja Gazetában (1855–1858) jelentek meg. Duhnovics annak idején magyar nyelven is írt verseket, amelyeken felismerhetjük Berzsenyi Dániel, Virág Benedek, Baróti Szabó Dávid hatását. Többek között ő ismertette meg földijeivel Ányos Pál egyik versét.

A XIX. század elejétől figyelhető meg az a tendencia, hogy az egyházi szláv kárpátaljai változata kezd eltávolodni a helyi nyelvjárástól. A kétnyelvűség 1848-ig maradt fenn, bár magának a görögkatolikus egyháznak a képviselői – akik az értelmiséget alkották – gyakrabban írtak latinul, mint egyházi szláv nyelven. Ez a tény nem meglepő, mivel a latin 1844-ig a Magyar Királyság hivatalos nyelve volt. Az 1848-as forradalommal egyidőben az Osztrák-Magyar Monarchiában kezdetét veszi a ruszin újjászületés. Ekkor jelennek meg nyomtatásban az első versek, és alakulnak meg az első kulturális szervezetek. A XIX. század közepén az egyházi írásbeliségben a népi és irodalmi elemek sajátos szintézise tapasztalható. Megjelenik ugyan a tiszta egyházi szláv nyelvet, illetve az újonnan megjelenő orosz képviselő tendencia, a korszak legnagyobb teljesítménye azonban a Bacsinszky-kancellária tevékenységéhez kapcsolható. Itt alakult ki az a kárpátaljai műnyelv, a jazicsie, amelyet az elkövetkező két-három nemzedék értelmisége használt. Maga a tiszta népnyelv csak egyes regionális központokban volt jelen. A ruszin folyóírást hivatali (kancelláriai) írásbeliség a nyomtatott könyvekben, kiadványokban is megjelent.

A ruszin, mint irodalmi nyelv kialakulásának történelmi és kulturális környezetével Abonyi Andrea Tímea foglalkozik behatóan

¹ A szovjet „besorolást”, azaz a ruszinságnak, mint népnek az „elhallgatását” a rendszerváltás előtti magyar irodalomtörténet is előszeretettel alkalmazta.

² Egyes kiadványokban Duhnovics Sándor néven jelenik meg.

doktori dolgozatában¹. Mint megfogalmazza, a szláv népek/nemzetek közül a kárpátaljai és Eperjes-környéki ruszinok használták legtovább kizárólagos irodalmi nyelvként az egyházi szlávot. A XIX. század első felében a szinte kivétel nélkül papokból álló értelmiség, amely ellátta a nemzetébresztő feladatokat is, nem is számolt vele, hogy népeik másféle nyelven is imádkozhatnának, tanulhatnak, hozhatnak létre irodalmi alkotásokat, mint egyházi szláv nyelven. Sőt, csupán ezt a “szlávorsz” nyelvezetet tartották alkalmasnak arra, hogy feltartóztathassák a latinizációs és magyarosító kísérleteket, amelyek mind erőteljesebben jelentkeztek. Később, a XIX. század második felében az irodalmi nyelv problematikája olyan igényként fogalmazódott meg, hogy valójában minden szláv nép számára az orosz nyelv “dukálna” irodalmi nyelvül az általa terjesztett kultúra mérete és minősége folytán. Az ezt valló irányzat képviselőit nevezték “moszkvabarátoknak” (moszkvofil). A csoportból egyesek azonban észrevették, hogy a “moszkvai kiejtésű” orosz nyelvet a helyi lakosok nehezen értik meg. Megoldásként azt ajánlották, hogy a helybeli kiejtésű népnyelv legyen a kárpátaljai és Eperjes-környéki ruszinok irodalmi nyelve. A “moszkvabarátokkal” egy időben, velük párhuzamosan alakult ki az eperjesiek csoportja, amelynek vezéralakjai, köztük Duhnovics azt vallották: mindenképpen a helyi nyelv kiművelése révén kell a ruszinok számára az irodalmi nyelvet megteremteni. Duchnovics (1803–1865) „*Knižica*” (‘Ábécés könyv’) című művének többszöri kiadásából (1850, 1852, 1967) világosan kitűnik, hogy az eperjesiek miként képzeltek el az általuk javasolt helyi nyelvet, illetve annak cirillika alapú helyesírását. (Ezt később a Kárpátoktól északkeletre élő ruszinok is átvették.). Az eperjesiek irodalmi nyelvi elképzelése mindenestre nem valósult meg tiszta formában, mivel Duhnovics és köre kettős “ideológiai” szorításban élt: egyfelől, mint vallásos emberek érzelmileg erősen kötődtek az

egyházi szlávhoz, másfelől, mint népnevelők tudták, hogy az irodalmi nyelvet a kevésbé művelt köznépnek is értenie kell.

Az Eperjesen működő új nyelvi iskolának Duhnovicson kívül Paulovics Sándor és Viszloczky Gyula voltak a jelentősebb képviselői. A nyelvújítás alap gondolatát Duhnovics mondta ki: „*A néppel csak a nép nyelvén*”. Ezek az írók a nép számára a korabeli viszonyokhoz képest a népnyelvén írtak, de nem fonetikai alapon, mert nálunk ez lehetetlen, hanem az egyházi (szláv) nyelv etimológiáját alapul véve, „*mely forma legalkalmasabb arra, hogy az összes magyarországi ruthén tájszólásokat összekösse, megalapították azt az irodalmi nyelvet, amelynek követői ma is vagyunk, s az a „tíz tollforgató” ember ma nem tesz egyebet, mint Duchnovits által igen helyesen megkezdett úton halad, kisdéd irodalmi nyelvből küszöböli ki az idegen cafrangokat, s helyettük bevonja a nép helyes kifejezéseit, de természetesen olyanokat, a melyek lehetőleg legtöbb rutén tájszóláson érthetők. Csak ez az egyedüli helyes út, mely a népirodalmi nyelv megalkotásához vezet. Ezen a nyelven jelennek meg a hazai rutén lapok is. E nyelvet az írástudó nép tökéletesen érti*”. Mint a téma kutatói helyesen megjegyzik, annak, hogy a Duhnovics-féle irodalmi nyelven nem jelent meg számottevő irodalmi termék, nem maga a nyelv volt az oka, hanem az a tény, hogy ez a nyelvet nem művelték, azaz nem használták a mindennapokban. A tanítóképzőkben mindössze „*hetenként egy órát szenteltek a ruthén nyelvnek, s a tantárgyat oly szigorral kezelték, hogy ruthénul írni-olvasni csak az a tanítójelölt tanult meg, aki akart*”.

A téma kutatói szerint Duhnovics tekinthető a rutén népi történelmi hagyomány „origójának” is, hiszen a „*A kárpáti oroszok, vagy magyar-oroszok igaz története*” című munkájában elsőként foglalkozik behatóan népe történelmével, illetve a ruszin-magyar sorsközösséggel. Orlayhoz hasonlóan 5 ruszin betelepülési hullámáról értekezik Magyarország területére, Korjatovics Tóddal kapcsolatos gondolataihoz Szirmay Antal munkáját használja fel. Mint Duhnovics kifejti: „*a magyarországi ruszin benépesítésre hatással voltak az orosz fejedelmek dinasztikus házasságkötései a magyar királyok*

¹ Abonyi Andrea Tímea. Lexikai germanizmusok ruszin népnyelvű kiadványokban. PhD-dolgozat. – Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2009. [Elektronikus forrás] // Hozzáférés módja: <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/abonyiandreatimea/diss.pdf>

*lányaival, amelyek során esküvői hozományként olyan birtokokhoz jutottak, amelyeket ruszin telepeseikkel igyekeztek benépesíteni*¹.

Az első ruszin nyelvű színdarab megírása („Az erény értéke-
sebb a gazdaságnál”) mellett Duhnovics nevéhez kapcsolódik a
ruszin nyelvű újság és nyomda megalapításának gondolata is. Az
ötlet 1848 októberében merült fel először, amikor Duhnovics, mint
az eperjesi püspökség kanonokja ezzel kapcsolatos beadvánnyal
fordult a munkácsi egyházmegye konzisztóriumához. Ungváron
ekkor úgy döntöttek, hogy a kérdéssel csak a katonai hadművele-
tek elmúltával kívánnak érdemben foglalkozni. Ugyanakkor no-
vemberben a gyűlés megtárgyalta az ügyet és megbízta Csurgovics
János nagyprépostot, hogy tegyen lépéseket Ellinger János ungvári
nyomdájának megvétele érdekében. A vállalkozás azonban – való-
színűleg a munkácsi püspökség szerény anyagi helyzete és a tör-
vény által előírt magas kaució miatt – sikertelen maradt. Egy év
múlva, 1849 novemberében a nagyprépost a konzisztórium nevé-
ben értesíti az eperjesi püspököt, hogy *„egy lapnak orosz nyelven
kiadását elhatároztam, mihelyt a szükséges kellékek megszerezve és
a mostani akadályok elhárítva lesznek*”. Galíciában 1849 júliusától
kezdve megjelent egy ruszin újság, a „Halico ruskij Vistnik” (Galíci-
ai Ruszin Hírlap), amely a bécsi kormány támogatásával, Lember-
gben jelent meg. Ezt olvasták a magyarországi ruszinok is, akik a
galíciai ruszinokkal korábban is fenntartották az összeköttetést és
1849. január 29-én memorandumban kérték a császártól „a korona
ruszin népességű területeinek politikai és közigazgatási egységesí-
tését”. 1850-ben a leMBERGI ruszin hírlapot Bécsbe vitték föl, ahol
új címet is kapott: Vistnik dlja Rusinov Avstrijskoj Derzavi (Hírlap
az Osztrák birodalom ruszinjai számára), azaz a magyarországi és
galíciai ruszinok számára egyaránt íródott. Bár a lap szerkesztésé-
ben a magyarországi ruszinok nem vettek részt, azonban a szerzők

között Duhnoviccsal az élükön jelen voltak, aki indulásakor a lapot
*„védőnek, tanítónak, dobznak, ezredkürtnek nevezi, melynek hangjá-
ra négymillió ember figyel”*.

A Kárpátaljai Tudományos Társaság irodalmi és tudományos
könyvtárának kiadványaként 1942-ben Ungváron napvilágot lá-
tott „Orosz-ruszin kapcsolatok a XIX. század közepén” című köny-
vében Bacsinszky Tivadar eléggé kritikusan jellemzi Duhnovics és
körének tevékenységét, illetve hatásukat a ruszin nyelv és kultúra
fejlődésére. Így fogalmaz ezzel kapcsolatban: *„Az 1848. évi prágai
pánszláv kongresszus¹, s a következő évi világosí csatavesztése nyo-
mán Bécsibe siető magyarellenes nemzetiségi delegációk, illetve a
legnagyobb ruszin köztöltő és költő halála s a magyarság dualisztikus
közjogi szintre való emelkedése határolják ezt a másfél évtizedes
időszakot, amely a magyar-ruszin sorsközösség egyik legsajnála-
tosabb korszakát öleli fel, egyik oldalán a magyar szabadságharc
ügyéért vértüket áldozó ruszin papnövendékekkel és széles népi tö-
megekkel, antipólusán néhány oroszbarát irodalmárral, akik elérke-
zettnek találták az időt határozatlan és ködös céljaik beváltására*”.

Bacsinszky maga is belátja, hogy Hodinka és Bonkáló munkái mel-
lett kevés a rendelkezésre álló pártatlannak tekinthető tudományos
anyag és kutatás. Ugyanakkor megfogalmazza, hogy az Eperjesen
működő kultúrfelvilágosító mozgalom a ruszofil politikai elzárkó-
zás fellegvára volt, s ennek köszönhetően a Kárpátalján lévő ruszin
tömb képviselői elsősorban mint költőt és egyházi szervezőt ismeri
és méltatja: *„Duchnovics a vérbeli költő és idealista, mint irodalmi
és politikai doktriner álmvilágban élt. Legfőbb bizonyíték erre a ru-
tén köznép, mely tudatában, és osztatlan szeretetében megtartotta,
mint költőt és egyházi író, de szellemtörténeti törekvéseinek ellen-
szegült. Éppen ezért, bármennyire is hívei vagyunk a tudományos
objektivitásnak, Duchnovics Sándor orosz szellemi vonatkozásairól
ilyen behatóan értekezni időelőtti volt, mert ez a nép és ez a zseni
irodalom éppen most éli a ruszin népnyelvben valló megújulás s*

¹ Popovics Tibor Miklós. Korjatovics Tódor. In: Napút, 2019/09. [Elektronikus forrás] // Hozzáférés módja: <http://www.naputononline.hu/2020/02/09/xxi-evfolyam-09-szam-gens-fidelissima/>

¹ A prágai pánszláv kongresszus munkájában maga Duhnovics is részt vett.

a nagyorosz és ukrán túltengő szellemi befolyástól való mentesülés első éveit”.

S. Benedek András: „A gens fidelissima, a ruszinok”¹ című, a ruszinok történelmét összefoglaló munkájában a rendszerváltozás után így jellemzi Duhnovics életművét: „A XIX. század első felének legnagyobb jelentőségű ruszin alkotója Duhnovics Alekszander. Elsősorban népe kulturális felemelkedését célozta munkássága. Udvari István egyik könyvismertetésében kiemeli, hogy Duhnovics korai munkássága a korabeli magyar irodalom szerves hagyományából építkezett. Indulásakor az etnikai nemzetfelfogás egybeesett a soknemzetiségű Magyarország iránti cselekvő patriotizmussal. E hungarus-tudat jegyében igyekezett tehát tehetségét e közösség hozzá közelebb eső népcsoportjának szolgálatába állítani. Első műve (*Olvasókönyvecske kezdők számára. Buda, 1847*) gazdag és változatos, kevert egyházi szláv és ruszin nyelven írt munka. A tanulók szívesen forgattak, mivel mind nyelvét, mind történeteit jól értették. A szerző kétezer példányt ingyen osztott ki a tanulók számára. További könyvei, elsősorban a tanítóknak szánt *„Rövid földleírás fiatal ruszinok számára”*, valamint imakönyve, drámája, és a ruszinok dicső múltjáról szóló romantikus írása egyaránt a nemzeti tudat és önismeret fejlesztését kívánták szolgálni”.

Az utókor elsősorban, mint költőt ismeri, hiszen az ő nevéhez fűződik a ruszinok két, nemzeti himnuszaként is számon tartott verse. Az első (*„Kárpátalji ruszin népem / Elég volt az álomból”*) valóban himnikus, az Istenhez fohászoló ima. A másik (*„Ruszin voltam, vagyok, leszek, / Én ruszinnak születtem.”*) a legnagyobb hatású ruszin vers, nyílt hitvallás a költő nemzetisége, népe mellett. Mozgósító hatása igen jelentős, felkeltette az érdeklődést a ruszin értelmiségben saját népe és nyelve iránt.

¹ S. Benedek András. A gens fidelissima: a ruszinok. – Budapest: Belváros-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzata, 2003. [Elektronikus forrás] // Hozzáférés módja: <https://mek.oszk.hu/03200/03292/#>

Rutén (ruszin) himnusz¹

Kárpátalji ruszin népem,
Elég volt az álomból,
Fölötted az ébredésre
Hívó harang most kondul.
Szabadon, békében
Éljen ruszin népem,
Ott lakozzék az igazság
És távol a háború.
Kék egünket ne búsítsa,
Kérve kérjük, a ború,
Egész világ hadd hallja,
Hogy ez a nép óhaja:
Magasságos Úristen,
Szent kegyelmed segítsen,
Adj ránk jobb jövőt itten.

Sóhajtásim²

Sóhajtásim feléd repülnek
E bús melyből még repülhetnek,
Majd meg ismér (?) a vég nyögésem is arról,
Ha hív lelked éfél tájban körül karol.
Többé nem enyim hát kiért úgy (ég?)
E láng kebel oh kegyetlen egy,
Tllem ha tet végképpen vettétek el.
Elvehetitek éltem is, nekem nem kell.
De bizony bár híven szeretlek,
Lelkünk itt egyé nem lehetnek,
Majd megnyugtat egykor egy örökös álom,

¹ Szövegét Alekszander Duhnovics görög katolikus parochus, zenéjét Sztefan Fentsik (Fenczik István) írta. In. In: Napút, 2019/09. [Elektronikus forrás] // Hozzáférés módja: <http://www.naputonline.hu/2020/02/09/xxi-evfolyam-09-szam-gens-fidelissima/>

² Hattinger-Klebasz Gábor fordítása.

Lángzószíved a sírnál feltalálom.
Isten hozzád oh te hív lélek,
Légy boldog ha sokká nem élek,
Bocsás bé kér sóhajtásimat hozzád,
Oh engedgy meg szerelmemért, Isten hozzád!

Hervadok¹

Hervadok, mint rózsaszál,
Éltem kevés napból áll,
Végem várom mindennap,
S tán ma érem, vagy holnap;
Számomra orvos nincsen,
Ki sebemre szert hintsen,
Mert a belső nyavalya
Gyujt, ront, szívem találja;
Életemhez nincs remény,
Látván olly nagy és kemény
Sebem; – siet a halál,
Hol mérgesebb sebre talál.

2019-ben Magyarországon Fedinec Csilla és Cserniczkó István szerkesztésében látott napvilágot „Ruszin voltam, vagyok, leszek...”² című népszerű olvasókönyv, amely csak címében utal Olekszandr Duhnovicsra, magában az olvasókönyvben nyomát sem találjuk a költő/polihisztornak. Pedig valószínűleg hagyatéka megérdemelné, hogy egy jelentősebb tanulmány is megszülessen életútja, költészete, nyelvújító munkássága ideológiamentes értékelésével kapcsolatban. Csak remélni merjük, hogy születésének 220. évfordulója megfelelő alkalmat teremtsen ezen hiányosságok pótlására.

¹ Hattinger-Klebasko Gábor fordítása

² „Ruszin voltam, vagyok, leszek...”. Népszerű olvasókönyv. Szerkesztette Fedinec Csilla és Cserniczkó István. – Budapest: Charta XXI Egyesület, Gondolat Kiadó, 2019. – 315. old. [Elektronikus forrás] // Hozzáférés módja: http://real.mtak.hu/93585/1/Ruszinolvasokonyv2019_final.pdf

Анотація до статті

У статті «Місце Олександра Духновича в угорській історичній науці та літературі» (автор Ласло Зубанич, голова Громадської організації «Демократична спілка угорців України», завідувач кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції Ужгородського національного університету, кандидат історичних наук, доцент) здійснено аналіз публікацій в угорській літературі про одного з просвітителів русинського культурно-просвітницького руху – Олександра Духновича. Автор відмічає, що висвітлення як біографії, так і творчості у публікаціях уривчасте та більшість наявних матеріалів мають тенденційний характер, що несе в собі наслідки радянської літературної історії. У роботі досліджено освітньо-наукову діяльність та філософсько-педагогічні погляди Олександра Духновича як письменника, педагога, священника, діяча культури та освіти в угорських виданнях. Зокрема, це стосується публікацій Андрєї Тімеа Абоні, Тивадара Бачінського, Андраша С. Бенедєка, Іштвана Удварі та ін. У статті наводяться також роботи О. Духновича, написані угорською мовою та праці перекладені угорською мовою.

Резюмуючи, автор вважає, що спадщина Олександра Духновича заслуговує більш серйозного наукового дослідження на основі архівних матеріалів без ідеологічної оцінки його життєвого шляху, поезії та мовно-новаторської діяльності.

Михайло ЗАН,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету,
член Громадської організації «Русинський культурологічний клуб»*

«РУСЬКІ НАРОДНІ ДОМА» ЯК ОСЕРЕДКИ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ «ОБЩЕСТВА ДУХНОВИЧА» НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ

Культурно-просвітницьке Товариство імені Олександра Духновича (в оригіналі – «Русское Культурно-Просвѣтитель-

ное Общество имени Александра В. Духновича в Ужгородъ»; далі в тексті подаємо як «Товариство» – М.З.) відіграло одну з вагомих ролей у процесі підвищення загального освітньо-культурного рівня русинів Підкарпаття за часів його входження до складу Першої Чехословацької Республіки (1920–1938). На противагу українофільському Товариству «Просвіта» організація задекларувала русофільський PR-дизайн власної громадсько-культурної активності [13, с. 1]. Свою головну мету Товариство вбачало в культурному розвитку «русского народа» в межах усієї Чехословаччини й, перше за все, «воспитаніе его въ нравственномъ и патріотическомъ русскомъ духѣ, исключая всякую политическую дѣятельность» [13, с. 2].

Різномплановий спектр діяльності Товариства було зосереджено в рамках публікації брошур, книжок і часописів наукового та науково-популярного формату, організації хорових, музичних і драматичних гуртків, відкриття хат-читалень тощо. Завдяки фінансовим і організаційним зусиллям громадськості

Фото № 1. «Руський народний дом» в Ужгороді в міжвоєнний час [6].

відкривалися так звані «Руські народні дома» Товариства (в оригіналі надписи на будівлях фіксувалися як «Рускій народный домъ о-ва им. А. В. Духновича»; див. фото № 1 – М.З.), які ставали своєрідними епіцентрами національно-культурної активності русинів Підкарпаття міжвоєнної доби.

Історіографічний аспект

Варто зауважити, що перші узагальнюючі студії практичних результатів культурно-просвітницької роботи Товариства з'явилися ще в 1936 році. Ними стали невеликі розвідки відо-

мого літературознавця, фольклориста, журналіста та бібліотекаря організації Євгена Недзельського [19] та місцевого русофіла Степана Чегіля [17].

Серед дослідників, які комплексно вивчали громадсько-культурну та просвітницьку діяльність Товариства варто відзначити педагога, письменника, публіциста та громадського діяча Василя Сочку-Боржавіна [9–12], педагога, енциклопедиста-русиніста та громадського діяча Михайла Алмашія [1], краєзнавця й громадського активіста Людвіга Філіпа [12; 14–16], авторитетних істориків-русиністів Павла Роберта Магочія та Івана Попа [4; 5, с. 259–266], історика Ігоря Ліхтея [3, с. 199–203] та політологиню Мирославу Лендзел (дів. Пецкар) [7].

У статті відомої ужгородської журналістки Тетяни Літерати висвітлена сумна історична доля «Руського народного дому» Товариства в Ужгороді [2]. Про цю будівлю також йдеться у рамках віртуального туристичного маршруту «Чеський спадок в Ужгороді», розміщеному на сайті «Чеський Центр. Київ» (текст паралельно зустріводжується аудіогідом) [6]. Згадки про будівлю «Руського Народного Дому» Товариства в м. Свалява наводяться в спогадах учителя Василя Лізака, які в 2019 році опублікував голова громадської організації «Русинський культурологічний клуб» Юрій Шипович [18].

У звітній доповіді секретаря-діловода Товариства, д-ра Степана Фенцика на VIII-х загальних зборах організації 1 червня 1930 року поряд іншими структурними частинами (організаційно-просвітницька, науково-літературна, видавнича, театральна, музична, хорова, спортивна та гігієнічно-санітарна секції; організації при читальнях; «Руський Народний Архів»; секція «Руських Женщин»; центральне правління) окремо йдеться про роботу Секції «Народных Домов». В документі зазначається, що станом на початок літа 1930 року «збудовано 7 народных домов (курсив наш – М.З.). Активна робота проводиться по будованю Народного дома в Ужгороді: магистрат Ужгорода выдѣлил землю, иде збираня пожертвовань. Треба на-

діятися, ош закладка фундамента одбудеся ище до конца 1930 рока» [1, с. 117].

Ужгород

Фото № 2. Будівля, в якій
Товариство діяло до 15.12.1932 р.
Фото автора (30.03.2023).

Необхідно зауважити, що вже на початку своєї діяльності, в 1923 році, Товариство придбало невеликий будинок в Ужгороді, що й нині розташований за адресою по вул. Берчені, 3 (див. Фото №2).

У 1927 році Товариство звернулося із закликом до карпаторусинів краю та світу «внести посліду жертву на будованя «Народного Дома им. А. Духновича в Ужгороді», як бы став центром просвітительського и культурного діятельства цілого подкарпатського края» [1, с. 58]. Зазначалося про те, що імена людей, які пожертвують на будівлю понад 1 тис. чеських крон будуть написані на мармурових таблицях в актовій залі. «Братя, помогите нашему делу!» – так закінчувався заклик до карпатських русинів [1, с. 59; 2].

На засіданні Товариства 23 жовтня 1928 року відзначалося, що для будівництва «Руського народного дому» Товариства в Ужгороді вже зібрано 100 тис. чеських крон. По 5 тис. виділили: губернатор Підкарпатської Русі Антоній Бескид, директор Михайло Риган, д-р Костянтин Мачик та Александер Туркияк. По 1 тис. чеських крон внесли пожертви: д-р Йосиф Камінський, інженер Августин Стрипський, д-р Ігор Петрик, д-р Михайло Стасев, директор Петро Гаталяк, директор Степан Медьешій, референт Павло Федор, директор Ілла-

ріон Цурканович, шкільний інспектор Степан Федор, учитель Володимир Симков, д-р Йосиф Ройкович, д-р Алексій Бескид, Дезидерій Дабик, Стефан Бескид, д-р Євгеній Фенцик, Корнилій Бескид та ін. [1, с. 63–64; 15, с. 55]. Наступного 1929 року Товариство було вже змушене приступити до будівельних робіт, оскільки в іншому випадку втрачалося право володіння землею, яку виділила міська управа Ужгорода. Втім, як засвідчують документи, урочисте освячення «основного каміня, закладеного у фундамент» відбулося лише 10 травня 1932 року [1, с. 147].

Як зауважує дослідниця історичного минулого Ужгорода Тетяна Літераті, остаточний проєкт будівлі «дуже відрізнявся від задуманого у 20-х роках. Зводити будівлю почали на початку 1932 року, а вже 18 грудня того ж року – урочисто відкрили. Вартість його виявилася захмарною – 779.697.55 Кч, з них 300 тисяч товариство взяло в якості позики у ЧСР на 10 років. Аби розплатитися з боргами, товариство закликала краян жертвувати на будівництво, в тому числі й через свою газету «Карпаторусскій голосъ» [2]. Цифру в 800 тис. чеських крон вказує в своїй статті й Степан Чегіль [17, с. 115], водночас Євген Недзельський наводить дані про витрату 900 тис. чеських крон [19].

Фото № 3. Листівка
[14, с. 231].

Фото № 4. Листівка [2].

Таким чином у грудні 1932 року Товариство відзначало вагому подію в громадсько-культурному житті карпаторусинів краю – відкриття «Руського народного дому» на набережній Франтішека Палацького (нині – Православна). Двоповерхова будівля налічувала шість кімнат, актову та спортивну зали. Найбільш цінними в будівлі були архів і бібліотека Товариства, які розміщувалися у двох кімнатах і читальній залі. Книжковий фонд бібліотеки налічував понад 3 тис. Примірників літератури латинською, грецькою, церковнослов'янською, німецькою, угорською та російською мовами. Це були раритетні: 1) зібрання книг генерального вікарія Мукачівської греко-католицької єпархії та директора Ужгородської королівської гімназії Івана Чурговича (1791–1862); 2) рукописи єпископа Андрія Бачинського (1732–1809) та Будителя карпатських русинів Олександра Духновича (1803–1865); 3) рукописи та книги редактора півмісячника «Листок» Євгенія Фенцика (1844–1903) та першого голови Товариства Євменія Сабова (1859–1934); 4) книжкові й періодичні видання Товариства за 1920–1930-х роки [14, с. 237].

Якщо в часи гортистської Угорщини на Підкарпатті громадсько-культурна діяльність Товариства була пригальмованою, то з приходом радянської влади вона взагалі була заборонена як вияв буржуазного націоналізму. Ряд громадських активістів організації зазнали репресій. Зокрема, голова ТОВА-

риства д-р Стефан Фенцик був застрелений 30 березня 1946 року в Ужгородській тюрмі й таємно похований у невідомій могилі на Капушанському кладовищі в обласному центрі [14, с. 237]. Бібліотека Товариства була розформована по різних архівним установам Закарпатської області. Власне «Руський народний дом» Товариства став слугувати громаді спочатку як Ужгородський будинок піонерів, а згодом у форматі Будинку вчителя.

Лише в 1995 році Ужгородська міська рада повернула «Руський народний дом» відродженому Товариству, яке відкинуло русофільську орієнтацію своїх попередників. 6 жовтня 1995 року Ужгородським міськрайонним бюро технічної інвентаризації будівля отримала реєстраційний № 687 на право власності за Ужгородським Товариством імені О. Духновича [10, с. 26].

Як зазначає багаторічний духновичівець та дослідник історії Ужгорода Людвіг Філіп, вже 11 вересня 1994 року на базі «Руського народного дому» було

Фото № 5. Сучасний вигляд будівлі «Руського народного дому» в Ужгороді. Фото автора (30.03.2023).

Фото № 6. Колишня концертна зала «Руського народного дому» Товариства в Ужгороді (2016 рік) [2].

проведено вечір пам'яті Будителя карпатських русинів Олександра Павловича (1819–1900) з нагоди 175-ліття від дня його народження [14, с. 237].

Поряд із цим, Тетяна Літераті в своїй журналістській розвідці (2016 рік) констатувала, що будівля знаходиться «в жахливому стані. Концертна зала, в якій колись проводили бали, жахає мокрими стінами у цвілі. ... на нижньому поверсі, де колись діяв ресторан і грав циганський оркестр, ходити взагалі небезпечно, оскільки дерев'яна підлога проламується під ногами і подекуди в ній вже видніються великі дірки» [2]. Зовнішній фасад, як видно з нашого фото № 5, також потребує хоча б елементарного косметичного ремонту.

Свалява

Надзвичайна цінна інформація, яка загалом відображає історичний антураж епохи довкола спорудження будівлі «Руського народного дому» в Сваляві, міститься у спогадах вчителя та бухгалтера районної споживчої кооперації Василя Лізака (1884–1960). Зокрема, він свідчить про створення учительського кооперативу «Газдувське Дружество «Зоря», яке відкрило крамницю «про школашув, де ціни были намного май малі, ги у жидувських бовтах. Правда, и до того члены общества Духновича пробовали договорити ся из гешефтарями, жебы 10 % выручки переводили на закупку школьной серсамы про худобных школашув» [18].

Вже за 5 років «Зоря» розрослася від «єдного бовта до цілої сітки магазинув, котрі обслуговували до 60 школ не лем Свалявщини, а и Верховини. У кунци каждого учебного рока кооперация перечисляла 15–20 % прибыли про дітські екскурсії под час вакацій. Подпоровані грошми «Зорі», при общ. Духновича фунговали змішаний хор, футболна команда, духовый оркестр, театралный кружок, курсы про неграмотных. У читални стояв бильярдный стул, лежали подшивки газет. Діла защиты русинув было вчинено Общество добровольных пожарников при

общ. А. Духновича. Оно налічовало 250–260 молодых людей у префайнуу фізичнуу формі» [18].

У 1928 році на зборах «Зорі» було прийнято рішення про будівництво «Руського народного дому в Сваляві». У місцевого бізнесмена Моше Мерменштейна «за

80 000 корун був куплений участок, на котрому вліті 1929 рока мала зачати ся стройка. Айбо из-за дакотрых трудностей зачали ї лем у 1930 р. (краеугольный камінь заклали 20.07.1930). Великий хосен про стройку принюс депутат чеського парламента Василь Шерецький, айбо много и других благодійників, включавучи президента Антонія Бескида, внесли свою лепту у зведеня русинського дома. За 9 рокув (до 1939 р.) на постройку будовы ухосновали 1 300 000 корун (при запланованых 600 000 кр.)» [18]. Прикметно, що в статті Степана Чегіля йдеться про дещо іншу суму – 1 200 тис. чеських крон [17, с. 115]. Кредит, який «Зоря» взяла під будівництво, повертався включно до 1944 року [18].

Під час подій Карпатської України (кінець 1938 – березень 1939 рр.) Василь Лізак був заарештований «ги терорист, а надпись «Русский народный Дом» заставили закрыти» [18]. Очевидно, як відвертий громадський активіст-русифіл, Василь Лізак був у різкій конфронтації з новою владою, яку він означив терміном «гітлеровці-січовики» [18]. Так чи інакше, вже згодом, під час угорської влади на Підкарпатті в Сваляві «перестали фунговати читалня, хор, оркест, футболный клуб. Айбо «Зоря» робила и надале, помінявши назву на мадярську, конкурувучи из

Фото № 7. «Руський народний дом»
у м. Свалява в міжвоєнну добу [18].

промадлярськов «Гандьов». Покупці у бовты «Зорі» приходили из Середнього и Хуста. Перед приходом руських войск кооперация «Зоря» налічувала вже 65 бовтув из продавцями, а товары в них завозили ся вагонами» [18].

У часи Радянського Союзу в «Руському народному домі» Товариства знаходилася Свалявська районна споживча спілка. Частину будови зайняв Будинок піонерів. У наш час уся будівля належить райспоживспілці. Як констатує голова Русинського культурологічного клубу Юрій Шипович, «за часів керування Свалявським районним товариством підкарпатських русинів Василем Сарканичем (десь у 2007 або 2008 році) через суд Будинок було виграно від райспоживспілки й повернено русинським громадським організаціям. Але голова райспоживспілки Йосип Іванчо виграв апеляційний суд і знову повернув будівлю у власність кооперативу» [8].

На сьогодні будівля знаходиться «в дуже занедбаному стані: дах протікає, стіни сиплються» [8].

Не зважаючи на це, робочі зібрання Свалявського районного товариства підкарпатських русинів «проводяться періодично, кожного четверга, в кінці місяця. Але, якщо колись на них приходили 50–60 чол., то зараз по 3–4 чол.» [8].

Фото № 8. «Руський народний дом» у Сваляві в наші дні.
Фото автора (25.08.2022).

Очевидно, через превенцію відкритого акту вандалізму (багато людей так і не відрізняють панслов'янську символіку прапору карпатських русинів світу від пропорцій та послідовності кольорів національного прапору держави-агресора Російської Федерації – М.З.) «прапор і надпис, які були там за весь період незалежності України» за сприяння певних осіб просто «зникли з початком широкомасштабного вторгнення Росії в Україну» [8].

Інші населені пункти краю

Беручи до уваги інформацію, яка міститься в наявних у нас джерелах [1, с. 117, 152; 10, с. 27; 17, с. 115], зробимо загальне панорамне бачення того, де саме, в яких населених пунктах міського, селищного та сільського типу сучасного Закарпаття функціонували «Руські народні дома» Товариства впродовж 1920–1930-х років.

Открытие Русского Народного Дома в Колочаві-Лазь
Фото № 9 [17, с. 119].

Хустський район

1) с. Колочава (Колочавська сільська територіальна громада (далі – ТГ);

2) с. Буковець (Пилипецька сільська ТГ);

3) с. Ізки (Пилипецька сільська ТГ);

4) м. Іршава (Іршавська міська ТГ).

Русский Народный Домъ в Нижн. Верецкахъ

Фото № 10 [17, с. 117].

Мукачівський район

- 1) *сmt. Воловець* (Воловецька селищна ТГ);
- 2) *с. Скотарське* (Воловецька селищна ТГ);
- 3) *с. Гукливий* (Воловецька селищна ТГ);
- 4) *с. Нижні Ворота* /до 1946 р. – Нижні Верецьки/ (Нижньоворітська сільська ТГ);
- 5) *с. Лази* (Нижньоворітська сільська ТГ);
- 6) *с. Завадка* (Нижньоворітська сільська ТГ);
- 7) *с. Тишів* (Нижньоворітська сільська ТГ);
- 8) *с. Стройне* (Свалявська міська ТГ);
- 9) *с. Уклин* (Полянська сільська ТГ);
- 10) *с. Голубине* (Полянська сільська ТГ);
- 11) *с. Неліпино* (Неліпинська сільська ТГ);
- 12) *сmt. Чинадійово* (Чинадійівська селищна ТГ);
- 13) *с. Лалово* (Верхньокоропецька сільська ТГ);
- 14) *с. Нове Давидково* (Мукачівська міська ТГ).

Перелік населених пунктів засвідчує, що діяльність Товариства поширювалася загалом у межах гірської, передгірської та низинної частин «центрального територіального ядра» Підкарпаття (Березький округ). На цей соціально-географічний феномен історії громадських рухів Підкарпаття у міжвоєнний час звернув увагу відомий американський україно- та русинознавець проф. Павло Роберт Магочій у своїй праці «Підкарпатська Русь: формування національної самосвідомості (1848–1948)». Зокрема, він констатував: «Общество Духнови-

Фото № 11 [17, с. 116].

ча було безперечно сильніше в центральному Березькому окрузі, зокрема навколо Мукачева, Сваляви і Нижніх Верецьких. У західному окрузі Унг' співвідношення складало десь два до одного на користь Общества Духновича, а в східній Мараморощині, підпорі українства, переважали читальні «Просвіти» [5, с. 263].

Висновки на перспективу

Таким чином, можна сформулювати коротке узагальнення про те, що колишні «Руські народні дома» Культурно-просвітницького Товариства імені Олександра Духновича відіграли важливу культурно-просвітницьку роль на теренах Підкарпатської Русі в складі Першої Чехословацької Республіки часів так званого «другого карпаторусинського ренесансу».

По-перше. В науково-пізнавальному аспекті, на наш погляд, дослідникам-краєзнавцям варто розробити топографічні вказівники з доданням відповідної короткої історико-довідкової інформації, що наочно би ілюстрували проаналізований нами аспект громадсько-культурно життя нашого краю в часи його входження до складу Чехословаччини. Це було б цікавим і пізнавальним для перспективного сільського туриста з інших регіонів України та закордону.

По-друге. Найбільш потужні центри громадської та культурної активності, що гуртувалися довкола «Руських народних домів» у Сваляві та Ужгороді, в наш час втратили своє первинне суспільно значиме, благородне призначення. Карпаторусинські громадські організації, в особі їх лідерів, які б логічно й закономірно мали турбуватися про збереження культурної спадщини предків, в цьому плані не виконують своїх безпосередніх функцій. В таких умовах втрачається континуїтет традиції громадсько-культурного життя карпаторусинів.

По-третє. В той же час, як показує досвід, певна, невелика частка молоді Закарпаття карпаторусинського походження виявляє зацікавлення в громадсько-культурних заходах, які

б закономірно мали проводитися на базі подібних центрів. Тому проблема відновлення матеріально-технічної бази та відродження офлайн-практики культурно-просвітницької роботи в Сваляві та Ужгороді не втрачає своєї актуальності. Питання, очевидно, полягає в пошуку молодих і підприємливих людей, які би поряд із банальним форматом «етнобізнесу» зуміли організувати й певні «ядра інтересів» по відродженню нематеріальної етнокультурної спадщини карпатських русинів (співи, музика, декламування віршів і прози рідною мовою, презентація нових видань літератури русинськомовних письменників і публіцистів нашого краю, спільний перегляд документальних і художніх фільмів на карпаторусинську тематику, проведення лекцій і майстер-класів тощо).

Використані джерела

1. Алмашій М.А. Історія Общества им. А. Духновича в датах, фактах и илюстраціях. Науково-публіцистичне видання. Ужгород: ПП «Наумченко Н.В.», 2016. 468 с.
2. Літераті Т. Втрачений Ужгород: дім Товариства ім. Духновича (Фото). *ПроЗахід*. Дата оновлення: 20.07.2016. URL: <https://prozahid.com/content-31747-html/> (дата звернення: 29.03.2023).
3. Ліхтей І.М. Підкарпатська Русь у складі Чехословаччини: особливості суспільно-політичного розвитку 1919–1929 років. Ужгород: Карпати, 2018. 244 с.
4. Маґочій П.Р., Поп І. Товариство імені Олександра Духновича (Общество имени Александра Духновича). *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів* / уклад.: Павло Роберт Маґочій, Іван Поп; заг. ред. Павла Роберта Маґочія; пер. з англ. мови Надії Кушко; ред. ред. укр. видання Валерій Падяк; карти Павла Роберта Маґочія; вип. ред. Лариса Ільченко. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2010. С. 733–736.
5. Маґочій П.-Р. Підкарпатська Русь: формування національної самосвідомості (1848–1948). Друге перероб. і доповн. вид.; передм. В. Фенича; випуск. ред. та покажч. Л. Ільченко; ред. В. Па-
дяк. Ужгород: Вид-во Валерія Падяка, 2021. XLVIII с. + 768 с. Титул паралел. англ. мовою.
6. Народний дім Товариства ім. О. Духновича. *Чеський Центр. Київ*. URL: <https://kyiv.czechcentres.cz/uk/about-us/Czech-steps-uzhorod/narodni-dum-spolku-a-duchnovice> (дата звернення: 30.03.2023).
7. Пецкар М.О. Із історії діяльності культурно-освітнього Товариства ім. О.В. Духновича в 20-ті роки ХХ століття. *Актуальні питання історії Закарпаття: Збірник студентських наукових робіт. На допомогу студентам і учням шкіл*. Ужгород: Ужгородський університет, Інститут вдосконалення вчителів, 1992. С. 25–31.
8. Поточний архів автора. Інтерв'ю з головою громадської організації «Русинський культурологічний клуб» Юрієм Шиповичем. 30.03.2023. На 1 арк.
9. Сочка-Боржавин В. Дом на набережной (Про историю Народного Дома им. А. Духновича в Ужгороде). *Единство-плюс*. 1992. 25 января.
10. Сочка-Боржавин В. История Общества им. А. Духновича и народных домов русинов / Ужгородское общество словаков и Ужгородское общество чешской культуры им. Я.-А. Коменского. Ужгород: ВЕТА-Закарпаття, 1997. 39 с.: фото.
11. Сочка-Боржавин В. Народный Дом Общества А. Духновича. *Русин*. Пряшев, 1992. № 2. С. 14–15.
12. Сочка-Боржавин В., Філіп-Радванський Л. Історія Общества им. Александра Духновича 1923–2003 / Ужгородське городське культурно-просвітительне Общество им. А. Духновича. Ужгород, 2003. 80 с.
13. Уставъ Русскаго Культурно-Просвѣтительнаго Общества имени Александра В. Духновича въ Ужгородѣ. Ужгородъ: Книгопечатня Юлія Фелдешія, 1927. 21 с. URL: http://dnrb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/06/Ustav_obshch_duhn.pdf (дата звернення: 30.03.2023).
14. Філіп Л. Ungvár-Užhorod-Ужгород. Рідне місто моє. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. 404 с.: фото.

15. Філіп Л. Нові документи про Общество им. А. В. Духновича *Календарь*. 1996. *Общество им. А. Духновича*. Ужгород, 1996. С. 54–57.
16. Філіп Л. Одне з культурно-освітніх товариств Ужгорода. До 90-річчя створення товариства ім. О. Духновича. *Ужгород*. 2013. № 11 (704). С. 4.
17. Чегиль С.М. Народнопросвѣтительная работа на Подк. Руси. *Подкарпатская Русь за годы 1919 – 1936*. Ужгородъ: Приватна друкарня «Романа ПОВЧА», 1936. С. 113–120.
18. Шипович Ю. Василь Лізак – зеркало русинського ренесанса 20-40 рр. 20 стороча. *Наша газета*. Дата оновлення: 07.11.2019. URL: https://www.rueportal.eu/gazeta/november19/vasyli-lizak.html?fbclid=IwAR1LDZD4J4dI-7xmDtTg58I_oNA94_RTKH60JZAICp6C_N2jHsuT8xVMt_M (дата звернення: 30.03.2023).
19. Nedzielski E. Spolek Alexandra V. Duchnoviče. *Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě, 1936. S. 298.

Неля СВІТЛИК,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри античності,
середньовіччя та історії України домодерної доби
Ужгородського національного університету*

ПУБЛІЦИСТИКА ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА НА СТОРІНКАХ ГАЛИЦЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

В історії України є багато знакових постатей, творців національної ідеї, української держави, чи ідеологів суспільної думки. Закарпаття теж славиться багатьма відомими людьми, які зробили значний внесок в історію нашого народу. Серед цілої когорти таких імен, безумовно виділяється постать Олександра Духновича, 220-ліття з дня народження якого, ми вшановуємо цього року. Такі знакові дати спонукають дослідників до нових

оцінок діяльності вченого, щоб вкотре підкреслити його заслуги та досягнення. Постать Олександра Духновича, священника, вченого, відомого суспільно-політичного діяча, стала предметом багатьох досліджень. Свої наукові доробки присвячували О. Духновичу як історики, так і філологи, філософи, політологи, культурологи тощо. Життя і творчість закарпатського будителя, як його охрестила історіографія, було неоднозначним, що породило доволі різні оцінки його поглядів та заслуг.

О. Духнович був одним із перших закарпатських діячів, яким доля визначила стати на чолі суспільно-політичної думки під час «Весни народів» 1848–1849 рр. В слід за галичанами, закарпатська інтелігенція в ході революції активізувала свою громадсько-культурну роботу. Все гучніше звучали ідеї єднання українських історичних регіонів, що перебували в складі Австрійської імперії. На перший план виходить культурна співпраця по обидва боки Карпат. Одним із організаторів і активних учасників цієї співпраці був О. Духнович, який налагодив взаємини з лідерами суспільно-політичної думки Галичини, передусім Я. Головацьким. Дослідження епістолярної спадщини О. Духновича, проливає світло на основні грані цієї співпраці, та суспільно-політичні погляди самого Духновича [14, с. 125-138].

Поряд з епістолярною спадщиною О. Духновича, не менш інформативною є його публіцистика. Як один із зачинателів стабільної культурної співпраці, окрім активного листування з галичанами, О. Духнович також відзначився численними публікаціями на сторінках галицької преси. Публіцистика О. Духновича досить велика і присвячена основним суспільно-політичним та культурним проблемам того часу як на Закарпатті, так і у всій Австрійській імперії. Переглядаючи тодішні галицькі часописи зустрічаємося з іменем закарпатського будителя нерідко. Найраніше дописи закарпатського вченого знаходимо на сторінках віденського видання «Вестника для Русинов Австрийской державы». Не менш плідною була співпраця О. Духновича із «Зорею Галицькою», першим друкованим

виданням українців в Австрійській імперії. Особливо активно він писав до газети в 50-ті роки, коли між «Зорею» і «Вестником» розпочалися суперечки навколо мовного питання.

Під своїми статтями О. Духнович найчастіше підписувався скороченнями А.Д.Д. або користувався псевдонімом Архимандритъ Спижскій. Ряд статей вченого з'являлися інколи анонімно. Розміри публікацій, як і їх зміст були різноманітні. О. Духнович публікував на сторінках галицької преси і короткі інформативні повідомлення і більші за розміром аналітичні статті. Попри певну різноманітність змісту публікацій, всі дописи О. Духновича в принципі можна звести до двох категорій. Одні публікації стосуються просвітнього руху на Закарпатті та проблем пов'язаних з цим. У цих статтях Олександр Васильович подає відомості про появу просвітніх книжечок на Закарпатті, інформує про заснування навчальних закладів, обговорює значення освіти для народу, тощо. Інша група статей закарпатського вченого більш об'ємна і багато в чому аналітична. Ці публікації, як правило стосувалися не лише Закарпаття, а й всіх українських регіонів, що перебували у складі Австрійської імперії. В них вчений зазвичай дискутував на тему літературної мови - проблеми, яка загострилася серед суспільно-політичної і духовної еліти після посилення русофільських ідей і пропагування язичія (суміші діалектів русинської, української та російської мов).

Поява власного періодичного видання для українців Австрійської імперії, була безумовно одним з найбільших досягнень революції 1848–1849 рр. «Зоря Галицька», перший номер якої вийшов 15 травня 1848 року під офіційною назвою «Зоря Галицька. Письмо повременное для справ народних, политических и церковных, словесности и gospodarства сельського, галицко-угорского и буковинско-русского народа», стала тією платформою де обговорювалися основні ідеї та проблеми тогочасного суспільства. [13, с. 223]. Спочатку «Зоря Галицька» виходила раз на тиждень по вівторках, а з 1849 року – двічі, у середу і суботу. Видавався часопис із 1848 до 1857 року.

Щороку версталосся близько 100 номерів газети, а за весь видавничий період вийшло близько 700 номерів.

«Зоря Галицька» складалася з декількох частин: офіційної, де містилася інформація про державні справи; і неофіційної, де друкувалися дописи з усіх провінцій Австрійської імперії, в тому числі і з Закарпаття. На сторінках «Зорі Галицької» зустрічаємо численні публікації про події на Закарпатті. З цим виданням також досить плідно співпрацювали закарпатські вчені, особливо О. Духнович, що ледь не в кожному номері газети розміщував свої замітки. Достеменно невідомо, скільки передплатників «Зорі Галицької» було на Закарпатті, однак про факт її поширення в краї черпаємо відомості в листах закарпатських вчених.

Зауважимо, що цей часопис значну частину газетної площі відводив під закарпатську проблематику. Головною причиною цього було загальне національне піднесення тих часів, викликане закликами до об'єднання всіх русинських земель в єдину адміністративну одиницю. Саме тому на сторінках «Зорі Галицької» розміщувалися численні повідомлення про революційні події на Закарпатті, утиски русинів угорською владою, заклики до об'єднання галицьких і закарпатських русинів тощо. Особливий інтерес для вивчення культурних взаємин Закарпаття і Галичини на сторінках «Зорі Галицької» становлять матеріали і повідомлення О. Духновича. Його статті публікувалися у виданні під рубриками «Кореспонденція з Пряшева», «Допись з Пряшева» тощо.

Перша стаття О. Духновича на сторінках «Зорі Галицької» була опублікована в 31 номері газети за 1849 рік під назвою «Состоянье Русиновъ въ Угорщине». У передмові до неї редакція зазначала: «Мило нам, що можемо сумістити розправу о нашей родной братіи, Русинах Угорских, котри тепер сильно желают сполучитися из своїми братами Галицкими Русинами, притеснені дикими Мадярами, ворогами царя нашего Австрійського й цілої слов'янщини. Розправу тую печатаємо дослів-

но так, як наш брат угорський русин, подав, щоби очевидячки показалося, що мова їх руска є та сама як наша и народ угорко-русский тот самий народ, що наш Рускій» [1, с. 153].

Час появи статті не випадковий. Саме тоді угорський народ вів рішучу боротьбу проти австрійського панування, що загостило революційні події в краї. Вболіваючи за долю закарпатських русинів, автор намагався пробудити в них національну свідомість, обґрунтувати їх історичні права. В цій статті автор аналізує становище русинів, їх культурний розвиток, називає закарпатців, – «...до всього способних, пакь дуже оученихь..., но тія при розложенномь способе присилованія били або закопати таланта свои, або змадяритись, або на чужини перейти...» [7, с. 182]. В цій же публікації О. Духнович вперше закликає до об'єднання галицьких і закарпатських українців. Він пише: «А однако ж не знаєть конституція о 700.000 русинахь оугорскихь! Народ сей чесний, котрий союзомь съ братьями своими в Галичині дуже желяеть, через конституцію впад опять до ярма азиятицкихь вороговь своїхь» [7, с. 182].

У цілому зміст публікації вказує на доволі складну ситуацію на Закарпатті, де поряд з українцями заявили про свої національні прагнення угорці, що загостило революційні події в краї. В числі 47 «Зорі Галицької» «того ж року виходить чергова публікація О. Духновича без заголовку, де він описує революційні події на Закарпатті, – «От оугорской границі смутніи намь новини приходять. Мадяри всюди рекрутовь насильно беруть...» [2, с. 282].

Важливими, з огляду на поширення у XIX столітті в краї москвофільства, є публікації О. Духновича з приводу мови та літератури. Суперечки навколо літературної мови між регіональною інтелігенцією мали місце в досліджуваній нами період. Їх невіршеність та надання їм політичного забарвлення були головною перепорою на шляху зближення двох українських регіонів. На сторінках «Зорі Галицької» не одноразово порушувалась ця проблема. Пише про неї і О. Духнович. Зокре-

ма, він наголошує на необхідності мовного єднання чи часткової уніфікації, оскільки: «...токмо симь способомь одно быти можем тело и одна душа...» [3, с. 368].

Починаючи з 1850-х років, майже всі публікації О. Духновича в «Зорі Галицькій» стосувалися літературної мови. Вони чітко свідчать про москвофільські позиції автора. Коли в газеті з'явився переклад твору Хом'якова «Єрмак», опублікований українською мовою, О. Духнович зреагував на це недвозначно: «Кой то у вась нещасникь «Єрмака» Хомякова на столько изорудоваль? Якій то язык? Якая граматика?» [16, с. 134].

Одну з перших статей О. Духновича в «Зорі Галицькій», що стосувалася дискусії навколо літературної мови, надруковано в 50 номері газети за 1852 рік. Тут автор аналізує і порівнює літературну і народну мову, висловлює власні думки щодо того, якою саме мовою необхідно писати. Однак О. Духнович трохи лукавить пишучи, що: «...ихь сочинения, (тобто галицькі – Н.С.), не совсемь вразумительны для нашихь, бо якь известно, различается подкарпатское наречие оть галицкого, кь тому же по польски редко кто у нась говорити знаеть... Мы стараемся сьискати некую-то середнюю меру вь рускомь слозе, и пишемь обыкновенно такь, чтобы нась и Галичане сразумили: пусть делают и Братия Галичане для нась таково уступление...» [3, с. 368].

Наступний допис О. Духновича, розміщений в 33 номері «Зорі» за 1853 рік, містить аналіз автором галицьких видань: «Вістникь» преподаєть вести политическія; «Зоря» просвещаеть восхитительно учених и есть полезнейшим стредством для людей сь вышим понятиемь...» [3, с. 368]. Останній допис О. Духновича до «Зорі Галицької» було опубліковано в 22 номері за 1854 рік. В цьому повідомленні закарпатський просвітитель сповіщає редакцію про стан народних справ на Закарпатті, про тяжке становище русинів, голод, – «У нась вь северной Угорщині ужасная беда... ми ожидаемь голоду, якого ще не бывало – десята часть людей Русинов не останется».

Налагодженню культурних взаємин між Закарпаттям і Галичиною сприяв також часопис «Вістник». Його, як спільне видання для всіх русинів Австрійської держави, розпочали друкувати у Львові. Перший номер побачив світ 2 липня 1849 року під назвою «Галичо-руській Вістникъ». «Вістник» виходив 3 рази на тиждень – у вівторок, четвер і суботу. Його редактором став Николай Устіянович. «Галичо-руській Вістникъ» став друкованим органом уряду. Цей часопис складався з двох частин: офіційної і неофіційної. Перша публікувала оголошення уряду, а друга – новини внутрішньої і закордонної політики. Газета містила такі рубрики: «Розговори», «Дневникъ краевий», «Кореспонденція» тощо. У Львові до 1850 року вийшло 16 номерів газети. А в 1850 році його видання перенесено до Відня, а часопис перейменовано в «Вістникъ. Повременное письмо посвящено политическому и нравственному образованию Русиновъ Австрийской держави». У Відні «Вістник» також виходив 3 рази на тиждень. Перший номер з'явився 17 лютого 1850 року. До редколегії входили І. Головацький, Ю. Вислородський, Б. Дідицький. У Відні «Вістник» виходив до 1866 року, тиражем близько 100 номерів за рік. Окрім урядових розпоряджень і реляцій із області європейської політики, видання мало також дописи економічного і політико-національного змісту [11, с. 180].

«Вістник» проголошувався друкованим органом всіх русинів Австрійської імперії. Тому, звичайно ж, проблемам, пов'язаним із Закарпаттям, відводилося чільне місце. Це були повідомлення різного характеру: економічного, політичного чи соціально-статистичного. У даному виданні чітко пропагувалися взаємини галичан із закарпатцями під пильним оком цісаря. Плідну співпрацю з віденським «Вістником» вели закарпатські діячі. Насамперед Олександр Духнович, який надрукував тут чи не найбільше своїх матеріалів. В числі 14 «Вістника» 1850 року розмістилася перша інформація О. Духновича, надіслана анонімно. В ній автор вітає вихід видання: «Вы наставник, вы учитель, вы начальник народа есте...» [8, с. 54].

Закарпатський будитель прагнув використати газету для поживалення культурної взаємодії між русинами Австрійської імперії, тому в своїх повідомленнях сюди зачіпав найрізноманітнішу тематику, від книготоргівлі до ключових суперечностей у взаємній співпраці, таких як мова, літературні суперечки тощо. Його статті були наповнені фактичним матеріалом та різноманітними порадами з приводу культурно-освітнього прогресу. Так, в номері 29 «Вістника» знаходимо перше повідомлення О. Духновича, що стосується мови і суперечок навколо неї. Відзначимо, що погляди закарпатського вченого не відзначалися одноставністю. Спочатку він закликає писати на народній мові, згодом на старослов'янській, а ще пізніше вступає на відверто москвофільські позиції. Так, у статті «О словесномъ Русинов совокупленіи», О. Духнович пише: «Мы между разными племенами розсеяны, еднымъ хотяъ голосомъ, но различными сговоряемъ выражениями» [6, с. 115].

В 35 номері «Вістника» 1850 року О. Духнович знову пише про мовну єдність галицьких і закарпатських русинів. Читаємо: «...не взирайте на провінціалізм и поместий разности выражений, но пишіть единою всімъ разумительною, письменною бесідою, и то на которую вы братія Галичане склойніиши будете; – ми менша часть на все лучшее пристанемъ, и вась оуважати будемъ; но просимъ и оумалюемъ вась, оуважайте и вы на насъ и Буковинцовъ братовъ своихъ...» [18, с. 22]. З цього повідомлення довідуємося, що вже на той час розгорілись мовні суперечки між суспільно-політичною інтелігенцією з приводу того, яку мову брати за основу літературної.

У «Вістнику» за 1850 рік розміщено декілька коротеньких повідомлень О. Духновича. Вони переважно присвячені виданню книжок, освітнім справам, проблемам Ужгородської гімназії тощо. Серед цих повідомлень вирізняється одне, в якому О. Духнович цитує листа надісланого йому з Львова, «посланого отъ Галицьких некоторых літераторовъ», де знаходимо відгук галичан на культурний розвиток русинів Закарпаття. О. Ду-

хнович вміщує таку цитату: «Прекраснии гради Пряшевь и Оунгварь! Оу вась то такая светлость незгасимая розъярять, а истинное просвещеніе руского-народного Духа процветаеть...» [10, с. 77]. Тут же він знову повертається до теми мовних суперечок і виступає за мовну єдність.

Значно менше дописів О. Духновича у «Вістнику» за 1851 рік. Причиною цього стала зміна політичних поглядів, яких дотримувалося видання. З 1852 року головним редактором газети став В. Зборовський, який не підтримував москвофільського спрямування часопису. Звичайно ж, закарпатські москвофіли в знак протесту на деякий час майже припиняють дописувати до «Вістника». Публіцистичний доробок О. Духновича за цей рік становить декілька коротеньких заміток про «Літературное Заведеніе Пряшовское», Ужгородську гімназію та про видання книг на Закарпатті. Під цими повідомленнями О. Духнович вперше на сторінках «Вістника» підписується власним іменем. До того часу всі статті і замітки він писав анонімно, або підписувався «Архідіаконь Спизжській». Вся публіцистична творчість О. Духновича за 1852 рік зводиться до декількох повідомлень, коротеньких віршів і загадок. В одному з таких повідомлень Духнович закликає до освітнього піднесення русинів: «Иные народы не терпятъ только нужды, бо помагають себе разумом, а разум откуда черпается? – Изъ книжокъ, изъ чтенія... Братья... спішіть постепенно в науках, в просвещеніи, и сама собою укажется вам дорога лучшей будущности» [4, с. 270].

З 1862 року у «Вістнику» відкривається рубрика «Зь оугорско-рускихъ сторонь», в якій протягом чотирьох років аж до закриття газети в 1866 році друкувалося багато матеріалів про Закарпаття. Цікаві відомості знаходимо про відродження русинів, розвиток культури, освіти і науки, відносини з галичанами і т.д. Найчастіше матеріали подавалися без авторства. На сторінках видання ведеться дискусія з приводу культурного занепаду Закарпаття, до якої долучається і О. Духнович. Він у 6 номері «Вістника» за 1863 рік у своїй замітці пише: «...не боль-

ше ли вредять народности нашей саміи рускіи демагоги, неже ле мадьяре?... Подпоруеть ли кто русскую літературу? Колько оттисковъ Вістника, Слова, Галичанина, Львовянина, Перемишлянина, отбирається чрезъ шестисот тысячний народъ въ Оугорщине? Кто покупаетъ рускіи книжечки, кто конверсує по руски со своими детьми?». Як бачимо віденський «Вістник» став дискусійним полем для вирішення різноманітної закарпатської проблематики.

В 6-му номері «Вістника» за 1863 рік продовжується цикл статей «Изъ Оугорско-рускихъ сторонь». У них ідеться про необхідність заснування на Закарпатті власних часописів. Порівняння проводиться з галицькими русинами: «Хотя Русини галицкія соразмерно к иннимъ народамъ найменше ихъ мають, бо лише 4, але позираючи на ихъ рух на літературномъ поле, без всякой трудности можь повісти, что о пару летъ буде ихъ газетъ 4–5 разъ більше» [5, с. 23]. Такі публікації чітко окреслювали тогочасну ситуацію на Закарпатті. Брак власних видань і небажання активно дописувати до галицьких часописів аж ніяк не сприяли культурному піднесенню українців Закарпаття.

Відзначимо, що всі статті О. Духновича на початку 1860-х років просякнуті москвофільськими настроями. Так, до прикладу, в одній зі своїх заміток закарпатський вчений дорікає галичанам, що ті пишуть українською мовою: «Не понимаю говорю якая то притягательная сила несетъ Галич до Оукраини... Галичина не на Оукраині, въ Галичині не такой діалектъ...» [15, с. 169].

Такою була співпраця О. Духновича з віденським «Вістником». Матеріали, які він друкував на його сторінках, знайомили читачів з історією і культурою краю, підкреслювали зв'язок з Галичиною і Буковиною. Незважаючи на певні суперечки з приводу літературної мови, «Вістник» послуговував добрим стимулом для поживлення культурних взаємин між Закарпаттям і Галичиною в середині ХІХ століття.

Вагоме значення для зміцнення культурних взаємин Закарпаття з Галичиною мало львівське «Слово». «Слово» – по-

літична газета, яка виходила у Львові з 1861 по 1886 рік. Часопис вийшов друком за підтримки М. Качковського, а головним редактором його став Б.Дідицький. «Слово» виходило 2 рази на тиждень – в середу і суботу. Перший номер побачив світ 25 січня 1861 року. Галицьке «Слово» вмещало різні рубрики, але більшу його частину становили дописи з усіх куточків Австрійської імперії. Значна газетна площа відводилася матеріалам із Закарпаття і про Закарпаття. Активними дописувачами «Слова» з-посеред закарпатської інтелігенції були О. Духнович, А. Кралицький, Ю. Ігнатов, І. Раковський. Галицьке «Слово» рясніє короткими повідомленнями про наш край, дуже часто анонімними. Друкувалися тут і великі статті галицьких вчених з історії і культури Закарпаття. Саме галицьке «Слово» найкраще репрезентувало в собі суть і характер культурних відносин по обидва боки Карпат.

Вже в перший рік видання «Слова» 1861 року на його сторінках публікуються матеріали з Закарпаття. В редакцію надсилає свої замітки і О. Духнович. В «Слові» за 1862 рік також знаходимо матеріали О.Духновича, починає дописувати до газети і Ю.Ігнатов. Інформації останнього дуже корисні з точки зору аналізу мадяризації та культурного занепаду краю. Львівське «Слово» за 1864 рік рясніє короткими повідомленнями з усіх закутків Закарпаття. Показово, що після смерті О.Духновича в 1865 році саме в газеті «Слово» розміщувалося найбільше некрологів на його честь. На сторінках газети також знаходимо короткі повідомлення про закарпатські «Месяцеслови» і Общество св. Василя Великого, до заснування якого О. Духнович також долучився.

Короткий аналіз публіцистики О. Духновича ще раз підкреслює його активну життєву позицію і роль лідера суспільно-політичної думки на Закарпатті середини XIX ст. Разом з тим, постать закарпатського будителя є неоднозначною з точки зору характеристики становлення української національної ідеї. Національно-культурна невизначеність, сповільненість

темтів культурного розвитку, вузька соціальна база українського руху пояснювалася географічною і культурною ізоляваністю Закарпаття від основного масиву українських територій, економічною відсталістю, неструктурованістю суспільства, багатівіковим чужоземним духовним та соціальним гнітом з боку Угорщини. На відміну від галицьких русинів, які почали усвідомлювати свою українськість у перебігу революційних подій 1848 р., закарпатські русини до розуміння того, що вони українці й належать до єдиного народу по обидві сторони австро-російського кордону, прийшли значно пізніше, в ході протистояння з проросійськими впливами і мадярським духовним та адміністративним тиском. Національний рух закарпатських українців почав формуватися із середини XIX ст. у вигляді русофільської течії, яка обумовлювалася браком української свідомості, реакцією на духовний та адміністративний тиск з боку держави. Одним із ідеологів і засновників русофільської течії на Закарпатті вважається Олександр Духнович. Московфільська позиція вченого в наш час зазнавала багато критики з боку істориків. Проте, це аж ніяк не применшує його заслуг.

Із наведених матеріалів можемо констатувати, що роль постаті О. Духновича у встановленні і розвитку співпраці між українською інтелігенцією Австрійської імперії є доволі значною. Його листування і публіцистика є джерельним цьому підтвердженням. Співпраця закарпатського будителя з галицькими вченими, особливо з Я. Головацьким, започаткувала такі важливі складові культурної взаємодії як книгообмін, книготоргівлю, розповсюдження періодичної літератури тощо. Традиції взаємовідносин, започатковані О. Духновичем, продовжили його послідовники. Плідною була співпраця молодших сучасників О. Духновича, І. Раковського, Ю. Ігнатова та А. Кралицького з галицькими вченими та періодичними виданнями. Саме їхніми зусиллями культурні взаємини обабіч Карпат все більше набувають рис стабільності і прогресивності, хоча не полишені окремих суперечностей.

Постать О. Духновича в досліджуваному ракурсі мала вирішальне значення. Поглиблення взаємної співпраці сприяло поширенню прогресивних ідей в краї, направлених на покращення не тільки культурно-освітнього, а й соціально-економічного життя місцевого населення. Завдяки таким постатям як О. В. Духнович, Закарпаття не стояло на узбіччі, а йшло шляхом розвитку європейської цивілізації. Слушними є його слова: «кто познает подкарпатский народ, той должен ему признати великое дарование ума й великодушие, но сокровище сие закопано было в земли на подобие дорогого камня» [18, с. 10]. Часткою цього «скарбу», безперечно, є і спадщина О.В. Духновича, який сповна виконав свій патріотичний обов'язок перед народом, за що і заслуговує на добру пам'ять нащадків.

Використані джерела

1. Данилюк Д. Исторична думка на Закарпатті епохи національного відродження (кінець XVIII – середина XIX ст.). Ужгород, 2009. С. 153.
2. Духнович О. Допис з Пряшева. *Зоря Галицка*. 1849. Ч. 47. С.282.
3. Духнович О. Допись изъ Пряшева. *Зоря Галицка*. 1853. Ч. 32. С. 368.
4. Духнович О. Изъ Пряшева. *Вестникъ*. 1852. Ч. 68. С.270.
5. Духнович О. Изъ Пряшева. *Вестникъ*. 1863. Ч. 6. – С.23.
6. Духнович О. О словесномъ Русиновъ совокуплении. *Вестникъ*. 1850. Ч. 29. С. 115.
7. Духнович О. Состояньє Русиновъ в Угорщине. *Зоря Галицка*. 1849. Ч. 31. С. 182.
8. Духнович. О. Пряшовъ. 1 марта. *Вестникъ*. 1850. Ч. 14. С. 54.
9. Зубрицкий Д. Наш А. Духнович. Пряшев, 1923. С. 10.
10. Світлик Н.М. Галицька періодика середини XIX – початку XX століття і її роль у процесі наукової співпраці інтелігенції Закарпаття і Галичини. *Русин* № 4.(26), 2011. С. 73-84.
11. Світлик Н.М. Закарпатська проблематика на сторінках «Вестника для Русинов Австрийской державы». *Науковий вісник УжНУ. Серія Філологія/ Соціальні комунікації*. Вип. 2 (30). Ужгород, 2013. С. 179-182.

12. Світлик Н.М. Історія Закарпаття на сторінках «Зорі Галицької» *Науковий вісник УжНУ. Серія Філологія. Соціальні комунікації*. Вип. 27. Ужгород, 2012. С. 173-176.
13. Світлик Н.М. Культурні взаємини Закарпаття і Галичини на сторінках регіональних періодичних видань середини XIX – початку XX століття. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. XIII. Дрогобич, 2009. С. 223.
14. Світлик Н.М. Листування між Я.Головацьким і О.Духновичем як джерело особистої співпраці. *Соціум. Документ. Комунікація*. Збірник наукових статей. Випуск 1. Переяслав-Хмельницький. 2016. С. 125-138.
15. Світлик Н.М. Публіцистика закарпатських вчених на сторінках галицької періодики середини – другої половини XIX століття. *Науковий вісник УжНУ. Серія історія*. Вип. 29. Ужгород, 2012. С. 164 – 173.
16. Созанський І. Олександр Духнович (Угро-руський автор народних учебників і публіцист). *Учитель*. 1908. Ч. 9-10. С. 134 – 147 ; Ч. 11. С. 162 – 167 ; Ч. 12. С. 178 – 184.
17. Студинський К. Олександр Духнович і Галичина. Львів, 1924. С. 22.

Юрій ДАНИЛЕЦЬ,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри археології, етнології та культурології
Ужгородського національного університету

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ НА СТОРІНКАХ ПРАВОСЛАВНОЇ ПЕРІОДИКИ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ (1920–30-ті рр.)

У 1920–1930-ті рр. на Підкарпатській Русі (нині Закарпатті) існували дві православні юрисдикції: Сербська та Константинопольська (Празька архієпископія). Вони діяли до 1945 р., коли були поглинені Руською православною церквою. Духовенство обох напрямків видавало періодичні видання – газети та журнали, церковні календарі. Для розкриття поставленої у

заголовку теми ми проаналізували наступні часописи: «Русский православный вѣстникъ» (1921–1922), «Православный вѣстникъ» (1923), «Церковная правда» (1925–1927), «Православная Карпатская Русь» (1928–1934), потім – «Православная Русь» (1935–1939) (часопис виходив до 1944 р.), «Православный карпаторуский вѣстникъ» (1935–1939). Слід зазначити, що з благословення архієпископа Савватія (Врабец), глави Празької архієпископії, виходило лише одне із перелічених вище видань – «Православный вѣстникъ», який був надрукований восени – на початку зими 1923 р. обсягом всього чотири номери. Інша періодика видавалася сербською юрисдикцією. Крім того, «Православная Карпатская Русь» та «Православная Русь» друкувалася православним братством в Ладомирово біля Свидника, яке перебувало фактично в подвійному підпорядкуванні, визнаючи крім СПЦ також Карловацький Синод (РПЦЗ).

У 1920-ті рр. між греко-католиками та православними існував міжконфесійний конфлікт, котрий полягав не лише в майнових суперечках, але й виливався в полемічні дискусії на сторінках періодичних видань. Позаяк О. Духнович був греко-католицьким священником, його життєвому шляху та творчості православні видання приділяли невиправдано мало уваги. Загалом нами виявлено 6 газетних матеріалів на тему «духновичіани», котрі вийшли друком в газетах «Церковная правда» та «Православная Карпатская Русь». Інші видання, як виявилось, про О. Духновича не писали взагалі.

Дуже коротко зупинимося на характеристиці даних часописів. Перше видання було започатковано рішенням Духовної консисторії Карпаторуської Православної Церкви 26 січня 1925 р. Окремі члени Консисторії пожертвували на видання газети власні кошти: ігумен Матфей (125 кч), свящ. Д. Беляков, прот. І. Ілечко (100 кч), прот. Л. Ольховий, прот. Г. Опаленик, свящ. М. Розман, ієром. Борис (50 кч) [3, с. 84].

Офіційно видавцем було Єпархіальне управління в м. Хуст, а відповідальним за редакцію – священник Дмитро Беляков.

Він працював настоятелем парафії в с. Горонда на Мукачівщині, куди і надходила редакційна кореспонденція. Газета стояла на русофільських позиціях, критикувала український напрямок. На думку Василя Габора, редакція газети упереджено показувала різницю між католицькою та православною вірами, проводила широку кампанію проти католицької церкви та всього українського на Закарпатті [5, с. 317]. У №1 редакція декларувала обіцянку «займатися всіма питаннями православної віри, християнського життя та Церкви» [11, с. 1]. Планувалося видавати газету щомісячно, але фінансові труднощі не дали реалізувати цей задум [7, с. 26]. Загалом за три роки вийшло 13 окремих або спарених номерів. Друкувався часопис в типографіях «Школьная Помощь» (Ужгород) та «Панонія» (Мукачево).

На початку 1920-х рр. на Пряшівщині виник центр російської еміграції – духовна місія та монастир преподобного Іова Почаївського. Архімандрит Віталій (Максименко) відкрив у Свиднику в 1924 р. друкарню, яку потім перенесли до Ладомирова. У цій справі йому допоміг Юрко Лажо, сенатор (депутат Верхньої палати) Чехословацького парламенту першого скликання. З 1928 р. у Ладомирові двічі на місяць почали видавати газету «Православна Карпатська Русь».

Архієпископ Аверкій (Таушев) згадував: «Працею отця Віталія було закінчено будівництво храму в селі Ладомирово. Туди і переїхав він із братією, утворивши обитель преп. Іова Почаївського. У цьому селі у 1928 р. й почала видаватись «Православна Карпатська Русь» – «церковно-народний орган православного руху на Карпатській Русі та Східному Словенську». Метою цього видання була боротьба за відновлення Православ'я серед залученого до унії з Римом населення Карпатської Русі. Поступово газету «Православна Карпатська Русь» почали розсилати по всій російській еміграції» [2, с. 14].

У газеті публікувалися розпорядження Єпархіального управління Карпаторуської Православної Церкви, а потім Мукачівсько-Пряшівської єпархії, інформацію про діяльність парафій

та монастирів [6, с. 654]. У 1934 р. згаданий друкований орган було перетворено на двотижневу газету «Православна Русь», яка виходила тиражом у 3 тис. примірників і поширювалася в 48 країнах. У 1928–1932 рр. редактором газети був протоієрей Всеволод Коломацький. Пізніше видання редагували архімандрит Віталій (Максименко) та архімандрит Серафим (Іванов). Як і попереднє газета, «Православная Карпатская Русь» стояла на русофільських та антикатолицьких позиціях.

Повертаючись до теми нашої статті, розпочнемо з аналізу єдиного тексту, котрий присвячений безпосередньо постаті О. Духновича. Інші ж п'ять статей торкаються різних аспектів діяльності «Товариства ім. О. Духновича». 1 липня 1928 р. газета «Православная Карпатская Русь» опублікувала на пів полоси статтю під назвою «Александръ Духновичъ и Римская Унія. Къ 125-летнему юбилею А. Духновича») [1, с. 2]. Авторство тексту не вказано, тому можна лише здогадуватися кому воно належить. У статті подано короткий аналіз біографічного шляху Будителя та охарактеризовано його основні творчі здобутки. Зокрема, мова йде про видання букваря, молитовника «Хліб душі», а також молитовника для дітей. Автор статті зазначає, що О. Духнович прагнув заснувати друкарню для видання літератури, необхідної для місцевого населення, у справі чого неодноразово звертався до єпископів Василя Поповича та Йосифа Гаганця. Окремо автор згадує про конфлікт з папським нунцієм через підготовку та видання книги для шкіл «Літургійний катехизис». Суть непорозуміння полягала у тому, що цензори побачили у статті про освячення дарів відступ від католицьких догматів. Духнович відмовився щось змінювати у книзі, заявивши, що не збирається відступати від переказів Святих Отців та вчення Східної Церкви. Підсумовуючи, автор статті зазначав, що «не відкидаючи значних заслуг Духновича в справі відродження руської культури на Прикарпатській Русі, справедливість вимагає відмітити першість по часу і по значенню в цій області заслуг А.І. Добрянського» [1, с. 2]. Ос-

таннє речення дає нам можливість припустити, що автором статті був Георгій Геровський, онук А. Добрянського. У цей час він активно співробітничав з православним часописами і часто писав про А. Добрянського.

«Церковная правда» в травневому номері за 1925 р. опублікувала статтю під назвою «Русское просвѣтительное о-во Духновича» [8, с. 54–55]. Відкидаючи полемічні випадки проти греко-католиків, зупинимось лише на фактичному матеріалі. Газета повідомляла, що 24 квітня (7 травня) товариство О. Духновича в Ужгороді влаштувало святкування на честь Будителя. На зібранні був присутній єпископ Петро Гебей та багато греко-католицьких священників. У статті охарактеризовано виступ заступника голови товариства Й. Камінського, котрий говорив про роль і значення унії в просвітницькому житті населення. Цікавий факт про пісенний виступ наприкінці святкування православних дітей з В. Лучок та Неліпина, під керівництвом православних учителів [8, с. 55].

15 січня 1929 р. газета «Православная Карпатская Русь» помістила статтю Олексія Сивака, в якій містилася критика керівництва «Товариства ім. О. Духновича», котре нібито потрапило повністю в залежність від Греко-Католицької Церкви. Автор наголошував, що початково товариство засновувалося для всього руського народу та обіцяло захищати його інтереси. Свої звинувачення О. Сивак підтверджував прикладами видання окремих книг товариства лише з дозволу Мукачівської греко-католицької єпархії. У тексті міститься заклик до виходу із складу товариства православних вірників та заснування альтернативного братства на честь св. князя Володимира [9, с. 3]. У продовження думки О. Сивака часопис 19 квітня 1930 р. передрукував уривок із статті в ужгородській газеті «Русскій Вѣстникъ». «Руське культурно-просвітницьке товариство імені Олександра Духновича, серед членів якого бачимо видатних осіб греко-католицької церкви, єпископа, каноніків, архідіяконів, більшу частину духовенства і яке носить славне ім'я кано-

ніка-письменника Духновича». З цієї цитати редакція робить висновок, що самі греко-католики називають товариство ім. О. Духновича виключно греко-католицькою організацією, а отже, православні до неї не потрібні належати [10, с. 7]. У черговій публікації від 1 лютого 1930 р. невідомий автор вже прямо називає товариство греко-католицьким («уніатським») [4, с. 2].

Останній нарис, який стосувався товариства ім. О. Духновича, в газеті «Православная Карпатская Русь» був надрукований в липні 1932 р. Стаття була спрямована проти керівника товариства архідіякона Євменія Сабова та його листа в часописі «Карпаторуський голос». У ньому автор, між іншим, критикував емігрантів за відбирання храмів та анархічну діяльність на користь православної церкви. У відповідь на ці звинувачення редакція заявила: «До цього часу православні в Карпатах схвально відносилися до Товариства Духновича, тому що міцні і стійкі у вірі мали надію, що Товариство входить в православні села з чистими намірами, нічого з унією не маючи. Виступ о. архідіякона Єв. Сабова, як голови Товариства, повинен покласти край подібного роду шляхетним відносинам... Православні повинні прийняти до відома, що між ними і центральним правлінням Товариства ім. Духновича існує прірва, вирита любов'ю і відданістю до Риму» [12, с. 4]. Після даної публікації часопис абсолютно втратив інтерес до Товариства ім. О. Духновича і не друкував жодних матеріалів на дану тематику.

Отже, православні видання Підкарпатської Русі в 1920–30-ті рр. недостатньо приділяли увагу постаті О. Духновича та діяльності Товариства на честь його імені. Незважаючи на те, що членами організації в багатьох населених пунктах краю були православні вірники, товариство постає в проаналізованих статтях виключно греко-католицьким. Принаймні, так його намагалися характеризувати вище названі видання. Опубліковані тексти були написані в полемічному дусі, їхні автори критикували керівництво товариства в недостатній «руськості», латинізації населення, мадяризації. У підсумку, значна частина

статей закінчувалися закликами покидати лави Товариства ім. О. Духновича та вливатися до нових православних братств. Слід зауважити, що православними було створено в 1920–1930-ті рр. цілий ряд братств та товариств, однак жодне із них не могло конкурувати з Товариством ім. О. Духновича або Товариством «Просвіта» по кількості членів і масовій роботі.

Використані джерела

1. Александръ Духновичъ и Римская Унія. Къ 125-летнему юбилею А. Духновича). *Православная Карпатская Русь*. 1928. 1 июля. С. 2.
2. Архиепископ Аверкий (Таушев). *Современность в свете Слова Божия* / Сост., предисл., прим., указ. имен А.Д. Каплина / Отв. ред. О.А. Платонов, М., 2012. 720 с.
3. Бѣляковъ Д., Фундаторы «Церковной Правды». *Церковная правда*. 1926. №1-2, с. 83-85.
4. Въ уніатскомъ обществѣ Духновича. *Православная Карпатская Русь*. 1930. 1 февраля. С. 2.
5. Габор В. *Українські часописи Ужгорода (1867-1944 рр.)*. Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2003. 564 с.
6. Данилец Ю. Деятельность епископов Серафима (Йовановича) и Иосифа (Цвийовича) на Подкарпатской Руси и на Пряшевщине (на материалах газеты «Православная Карпатская Русь» (1928–1931 гг.)). *Теолошки погледи. Версконаучни часопис*. Београд. 2016/3. С. 653-674.
7. Данилец Ю. Часопис Карпаторуської православної церкви – «Церковная Правда» 1925-1927 рр. *Pravoslavie a sucasnost. Zborník príspevkov zo VIII. vedeckej konferencie študentov, absolventov a mladých vedeckých pracovníkov s medzinárodnou účasťou*, 5. apríl 2016. Prešov, 2016. С. 25-37.
8. Русское просвѣтительное о-во Духновича. *Церковная правда*. 1925. №4. Май. С. 54-55.
9. Сивакъ А. Духновичово общество во уніатскомъ плѣну. *Православная Карпатская Русь*. 1929. 15 января. С. 3.

10. Ужгородській «Русск. Вѣстникъ» объ о-вѣ Духновича. *Православная Карпатская Русь*. 1930. 19 апрѣля. С. 7.
11. *Церковная правда*. 1925. №1. С. 1-2.
12. *Caveant consules! Православная Карпатская Русь*. 1932. 15 іюля. С. 4.

Костянтин КУЦОВ,

*доктор філософії (PhD), головний спеціаліст
департаменту культури Закарпатської обласної державної
адміністрації – обласної військової адміністрації*

ПАМ'ЯТЬ ПРО ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА У ДІЯЛЬНОСТІ КАРПАТОУКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТСЬКИХ ТОВАРИСТВ МІЖВОЄННОЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

Після входження Закарпаття (Підкарпатської Русі) до складу Чехословаччини (ЧСР – К.К.) у місцевої молоді з'явилася можливість здобувати вищу освіту в університетах та інших високих (вищих – К.К.) школах молоді республіки. Наслідком цього стало стрімке становлення карпатоукраїнського студентського руху, що незабаром став помітною складовою тогочасного суспільно-політичного та культурного розвитку регіону.

Вже 4 листопада 1920 р. у Празі, що була найбільшим освітнім центром ЧСР, була заснована перша карпатоукраїнська студентська організація – гурток «Возрожденіє» (офіційна назва – «Карпаторусскій студенчeskій кружокъ «Возрожденіє» въ Прагѣ», чеською – «Karpatoruský studentský kroužek «Vozrožděníje» v Praze»; далі – «Возрожденіє»), з часом перетворений на повноцінне товариство. На момент створення гурток об'єднав практично всіх студентів-українців з Підкарпатської Русі та Пряшівщини, які навчалися у чехословацькій столиці. З часу заснування «Возрожденіє» прийняло консервативну русофільську орієнтацію, а сама його назва символізувала прагнення відродити традиції підкарпатських будителів-русофілів

другої половини XIX ст. Свою вірність даним традиціям члени гуртка офіційно засвідчили у виданій ще у листопаді 1921 р. резолюції, присвяченій національно-мовному питанню у Підкарпатській Русі [4, арк. 102, 107].

Уже за декілька місяців після створення «Возрожденія» від нього відкололася група студентів, які не сприймали русофільської національно-мовної платформи гуртка і 24 квітня 1921 р. утворили у Празі альтернативну організацію – «Соціальный Студентскій Союзъ Подкарпатскихъ Русиновъ» (далі – «Союз»), що з часом повністю перейшов на проукраїнські позиції. На етапі становлення «Союзу» його активісти також декларували шанобливе ставлення до творчої спадщини підкарпатських будителів, при цьому асоціюючи її із рештою загальноукраїнського культурного та літературного надбання. «*Як кождый Чех <...> любитъ своего Іраска, Гавлічка, Масарика и т. д., так ми Подк. Русины, котрі не стратили контакту з своим мужицким народом <...> любиме и цънимо як своих власных Шевченка, Ивана Франка, Духновича, Лучкая й инших*», – йшлося у спеціальному меморандумі, підготовленому «Союзом» наприкінці 1921 року [6, арк. 4].

На відміну від «Союзу», який у перші роки свого існування зосереджував діяльність переважно на питаннях соціального характеру, «Возрожденіє» від початку 1920-х рр. проводило помітну роботу у культурно-освітній сфері. Одним із важливих її напрямків якраз й стали вшанування та популяризація пам'яті про підкарпатських будителів, передусім – Олександра Васильовича Духновича (1803–1865) як чільного представника цієї плеяди.

Першою акцією гуртка на честь О. Духновича, зафіксованою у тогочасній пресі та архівних джерелах, став «літературний ранок», організований у Празі 29 квітня 1923 р. спільно із товариством галицьких студентів-русофілів «Червона Русь». Захід відбувся у залі Чеського Сокола та був присвячений 120-річчю від дня народження Будителя. Із вступною

промовою виступив член правління «Возродження», студент філософського факультету Микола Гарчар (згодом відомий філолог, професор Будапештського університету). Грунтовну доповідь про роль та місце О. Духновича у підкарпатському літературному процесі виголосив літературознавець Дмитро Вергун, а студент філософського факультету, активіст «Червоної Русі» Василь Ваврик у своєму виступі охарактеризував творчий доробок Будителя. Промови та науково-популярні доповіді чергувалися із виступами нещодавно створеного хору «Возродження». Колектив виконав підкарпатський крайовий гімн «Подкарпатські русини оставте глибокій сон», авторство слів якого приписується О. Духновичу, та кілька народних пісень. На завершення заходу студент юридичного факультету Микола Лацанич продекламував вірш ідейного послідовника О. Духновича – Євгена Фенцика «К Карпатам» [11, с. 9-10].

Характерно, що «літературний ранок» відбувався не у вузькому студентському колі, а об'єднав багатьох поважних гостей, серед яких були: референт канцелярії президента ЧСР з підкарпатських питань Яромір Нечас, депутат парламенту Антонін Гайн, празький православний єпископ Сергій (Корольов) та інші [14, с. 10]. Лист вдячності за запрошення на адресу «Возродження» надіслав тодішній міністр охорони здоров'я ЧСР Ян Шрамак, який через надмірну зайнятість не зміг особисто бути взяти участі в урочистостях [21, арк. 1].

Репортаж про захід разом із текстами промови М. Гарчара та доповіді В. Ваврика мали бути опубліковані на сторінках першого номеру журналу «Карпаторусская застава», випуск якого члени гуртка мали намір розпочати у травні того ж року, однак через ряд об'єктивних та суб'єктивних причин так і не зуміли реалізувати цих планів [24, арк. 8; 23, арк. 17].

Примітно, що урочисті заходи з вшанування пам'яті О. Духновича згодом стали для «Возродження» традицією, яка передавалася від одного покоління членів організації до іншого. Так 18 травня 1928 р. товариство організувало у залі празького Ака-

демічного дому пам'ятний вечір з нагоди відзначення 125-річчя від дня народження будителя. Були організовані активістами товариства «Возродження». Як і в попередній раз, захід відкрив виступ хору товариства, який виконав гімн Підкарпатської Русі, а згодом – кілька народних та авторських пісень. До слова, тодішнім диригентом колективу був студент Брненського університету ім. Т-Г. Масарика та тамтешньої консерваторії Антон Скиба, у майбутньому відомий музичний і культурно-освітній діяч. За структурою програма пам'ятного вечора була подібною до заходу, організованого «возрожденцями» у 1923 р. Студент медицини Володимир Могильницький, тодішній голова товариства, у вступному слові наголосив на значенні творчості будителя для молодого покоління. Студент-правник Василь Лендьел зробив доповідь про життєвий шлях та діяльність О. Духновича, а студентка медичного факультету Марія Хромьяк прочитала його відомий поетичний твір «Піснь земледільця весною». Головною ж точкою програми стала лекція Д. Вергуна «Місце Духновича в руській літературі». Варто додати, що учасники вечора ухвалили звернення до правління Товариства ім. О. Духновича із проханням негайно приступити до впорядкування та видання повного зібрання творів будителя [20, арк. 200; 16, с. 185-186].

Ще один подібний захід, щоправда менш масштабний, був організований «Возродженням» на честь дня народження О. Духновича 25 квітня 1936 р. Під час згаданої «академії» студент філософського факультету, на той час вже відомий літератор і журналіст, Олексій Фаринич прочитав доповідь про творчість будителя, а студент-правник Іван Ковач продекламував кілька його поетичних творів [2, с. 3].

Наголосимо, що ще у середині 1920-х рр. на прохання центрального правління ужгородського Товариства ім. О. Духновича стараннями студентів-«возрожденців» у Празі була створена його філія [арк. 71]. Її установчі збори відбулися 29 березня 1925 р. Філію очолив радник чехословацького уряду Євген Подгаєцький, а переважну більшість інших керівних по-

сад обійняли саме студенти. Зокрема, медик Адальберт Кутка став заступником голови, правник Едмунд Гойдич – головним секретарем, технік Іван Кампій – секретарем, технік Антон Кваковський – господарем, а вже згадуваний Микола Гарчар – контролером [1, с. 4-5].

Відзначимо, що у 1920-х рр. практику організації пам'ятних урочистостей на честь О. Духновича впроваджували й інші студентські організації. До прикладу, ще 2 червня 1923 р. вечір пам'яті будителя організували студенти Ужгородської греко-католицької духовної семінарії, об'єднані в гуртку «Церковно-Літературна Школа». В програмі вечора були виступи студентського хору та оркестру, а також декламації творів Духновича у виконанні семінаристів Петра Мигалки, Нестора Сільвая, Юлія Марини та інших [13, с. 15].

Помітну увагу члени «Возрожденія» приділяли й вшануванню пам'яті інших підкарпатських будителів – сучасників та послідовників О. Духновича. Відомо, зокрема, що у міжвоєнний період у Празі товариством були організовані резонансні пам'ятні заходи на честь Юлія Ставровського-Попрадова (2 червня 1924 р.) [17, с. 1], Євгена Фенцика (14 червня 1925 р., 26 березня 1936 р.) [18, с. 2; 20, арк. 201; 15, с. 3], Івана Раковського (26 березня 1927 р.) [22, арк. 107], Івана Сільвая (20 березня 1938 р.) [12, с. 3] та ін.

Варто звернути увагу, що саме заслугою товариства «Возрожденіє» було спорудження в Ужгороді пам'ятника Є. Фенцику. Вперше ця ідея була виголошена на засіданні правління організації 27 жовтня 1924 р. Озвучила її член «Возрожденія» студентка Празької академії мистецтв Олена Шіналі, яка й мала намір виготовити бюст, але потребувала значних коштів на придбання матеріалу [23, арк. 25]. У грудні того ж року про намір спорудити пам'ятник гурток повідомив публічно, одночасно оголосивши збір коштів на його виготовлення [10, с. 3]. Необхідну суму (5000 чеських крон) студенти зуміли зібрати впродовж року. Спонсорами акції тоді виступили понад 100 представни-

ків празької, підкарпатської та пряшівської інтелігенції [21, арк. 20]. На зібрані кошти О. Шіналі виготовила мармуровий бюст, який студенти передали Товариству ім. О. Духновича. Останнє, за домовленістю з мерією Ужгорода, 16 травня 1926 р. встановило його на одній з площ міста (нинішня пл. Євгена Фенцика), де він знаходиться дотепер. На багатолюдних урочистих зборах, що відбулися з нагоди відкриття, вітальну промову від імені «Возрожденія» виголосив Микола Гарчар [5, арк. 11-42; 19, с. 2]. До речі, відкриття пам'ятника Є. Фенцику стало однією з небагатьох подій, яка зуміла на певний час об'єднати представників «Возрожденія» та «Союзу». Так 28 квітня 1926 р. секретар «Союзу» Михайло Бачинський у листі до правління Товариства ім. О. Духновича попросив дозволу на офіційну участь організації студентів-народовців у церемонії відкриття пам'ятника [5, арк. 50]. Прохання, судячи з усього, отримало схвалену реакцію, позаяк на урочистому зібранні з нагоди відкриття бюста тодішній голова «Союзу» студент медицини Юлій Бокшай також виступив із вітальною промовою [19, с. 2].

Крім самого «Возрожденія» у 1930-х рр. пам'ять про О. Духновича та інших будителів активно популяризувалася іншими русофільськими студентськими організаціями, які діяли в університетських містах ЧСР та безпосередньо у Підкарпатській Русі. Зокрема, 8 грудня 1932 р. у Братиславі було створено товариство «Добрянській» (офіційна назва: «Общество Карпаторусскихъ Студентовъ «Добрянській» въ Братиславѣ»), засновники якого оголосили себе ідейними послідовниками Олександра Духновича, Адольфа Добрянського та Юлія Ставровського-Попрадова [3, арк. 15]. Щоправда, особливими досягненнями у культурно-просвітницькій діяльності ця організація у 1930-х рр. не відзначилася. Наприкінці 1930-рр. активним популяризатором пам'яті про підкарпатських будителів став русофільський студентський гурток «Родіна», створений ще у 1932 р. у с. Чинадійово (офіційна назва «Кружокъ Карпаторусскихъ Студентовъ «Родина» въ Чинадѣвѣ»). Попри скромні фінансові та організа-

ційні можливості, гурток у липні 1937 р. зумів провести пам'ятний культурно-просвітницький захід, присвячений 120-річчю від дня народження Адольфа Добрянського та 100-річчю від дня народження Олександра Митрака [7, с. 4], а влітку наступного року – урочисту академію до 100-річчя від дня народження Івана Сільвая [8, с. 4].

Якщо організації студентів-русофілів впродовж усього міжвоєнного періоду плекали та вшановували пам'ять О. Духновича та його послідовників, то народовецький «Союз» вже від другої половини 1920-х рр. від такої практики почав відходити. У 1927 р. одним із напрямків офіційної діяльності «Союзу» також став культурно-освітній. Попри це до меморіалізації О. Духновича та інших будителів організація жодного разу не зверталася. Це пояснюється тим, що у цей час «Союз» почав швидко українізуватися, а на середину 1930-х рр. взагалі перейшов на ідеологічну платформу українського націоналізму. Отже, русофільські традиції підкарпатських літераторів та культурних діячів XIX ст. стали для оновленого товариства цілковито неприйнятними. Промовистим доказом цього можна вважати статтю активного «союзівця» і вже відомого тоді історика та літературознавця Миколи Лелекача «Ідейний розвій підкарпатської літератури», опубліковану у 1934 р. на сторінках журналу «Пробоем» (на той час офіційного друкованого органу «Союзу»).

Даючи оцінку творчості та діяльності О. Духновича, автор відзначив, що той *«Всетаки більші заслуги має як народний будитель. Хоч вповні не зрозумів національної потреби свого народу, його графська діяльність кладе його в перші ряди нашого національного життя»* [9, с. 47]. При цьому М. Лелекач слушно зауважив, що *«Політична та національна орієнтація на москалів, започаткована ще за Духновичового життя, прискорює упадок національного життя та літературного завмирання. Проби писань – це не вияв надхнення і співи для широкого суспільства, а скорше писанина для своїх однодумців редактор-*

ського кружка <...>: одним словом « поезія для домашнього вжитку». Ця поезія коріниться не в народній житті, але в тій слабій традиції, що її почав творити ще А. Духнович, та в московській культурі. <...> Від народної і загально української поезії різниться не лиш мовою, але й цілим змістом й ідеалом. Для нашого теперішнього життя ця поезія є мертвою» [9, с. 47].

Наведені факти свідчать, що пам'ять про Олександра Духновича та інших будителів у міжвоєнний період займала помітне місце в діяльності карпатоукраїнських студентських товариств. При цьому якщо для русофільських студентських об'єднань («Возродження», «Добрянській», «Родіна» та ін.), які сприймали О. Духновича та його послідовників як ідейних нахненників, меморіалізація будителів та їх традицій була фундаментальною, то студенти-народовці (українофіли), від неї поступово відмовилися, вважаючи шкідливою для національного відродження підкарпатських українців.

Використані джерела

1. (гой.-.) Учреждение пражского отделения О-ва им. А.В. Духновича. *Русский Вѣстникъ*. 1925. 3 мая. С. 4-5.
2. День Духновича. *Нашъ Путь*. 1936. 28 апрѣля. С. 3.
3. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Ф. 2: Президія Земського Уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді, м. Ужгород. Оп. 1. Спр. 150: Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами по питанню діяльності культосвітніх товариств на Підкарпатській Русі (Товариства: «Просвіта», «Духнович», карпатських студентів, учителів і інш.). 137 арк.
4. ДАЗО. Ф. 29: Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919-1928. Оп. 3. Спр. 97: Листування з Міністерством внутрішніх справ по питанню політичного, господарського і економічного становища на Підкарпатській Русі (резолюції і меморандуми американських русинів, державних службовців, землеробів, студентів) (15 листопада 1920 р. – 28 грудня 1921 р. 109 арк.

5. ДАЗО. Ф. 50: Правління культурно-просвітницького товариства ім. О. Духновича, м. Ужгород. 1919-1943. Оп. 1. Спр. 20: Переписка с Президентом Чехословацкой республики, Цивильной Управой, обществом карпато-русских студентов «Возрождение» по вопросу постройки памятника писателю Е. А. Фенцику в Ужгороде (15 сентября 1925 г. – 1 июня 1926 г.). 112 арк.
6. ДАЗО. Ф. 72. Оп. 2. Спр. 6: Меморандум студентського товариства «Социальный Союз подкарпатських русинов» про запровадження української мови в школах на Закарпатті (грудень 1921 р.). 4 арк.
7. К. ККС «Родина» празднует юбилей своих великих людей. *Русский Народный Голосъ*. 1937. 16 июля. С. 4
8. Кружокъ Карпаторусскихъ Студентовъ Родина въ Чинадѣвѣ. *Нашъ Путь*. 1938. № 334. С. 4
9. Лелекач М. Ідейний розвій підкарпатської літератури. *Пробоем*. 1934. Січень-лютий. Ч. 2-3. С. 11-13; Березень. Ч. 4. С. 46-48; Травень. Ч. 5. С. 60-61.
10. Письмо в редакцію. *Русская Земля*. 1924. 11 декабря. С. 3.
11. Праздникъ въ честь А.В. Духновича. *На чужбинѣ* [Прага]. 1923. 16 июня. № 3. С. 9-10.
12. С. Торжественное собрание членовъ ОКС «Возрождение» в Прагѣ въ честь Ивана Сильвая. *Русский Народный Голосъ*. 1938. 25 марта. С. 3.
13. Самообразовательный кружокъ ужгородскихъ семинаристовъ «Церковно-Литературная Школа». *Карпато-Русский Въстникъ*. 1923. № 20-21. С. 15.
14. Торжества въ память Алекс. Духновича. *Карпато-Русский Въстникъ*. 1923. 6 мая. С. 9-10.
15. Чествование памяти Е.А. Фенцика. *Нашъ Путь*. 1936. 31 марта. С.3.
16. Юбилейное торжество памяти А.В. Духновича въ Прагѣ. *Карпатский Свѣтъ*. 1928. № 6. С. 185-186.
17. В. Oslava karpatoruského Popradova Stavrovského v Sokolovně Praha II. *Národní Listy*. 1924. 2 června. S. 1
18. Pocta karpatoruskému spisovatelí. *Národní Listy*. 1925. 15 června. S. 2.
19. Pomník podkarpatskoruskému spisovateli Evž. Andrajeviči Fencikovi. *Národní Listy*. 1926. 18 května. S. 2.
20. Ústav dějin Univerzity Karlovy - Archiv Univerzity Karlovy, Praha (ÚDUK-AUK). F. 63: Všestudentský archiv (1848–1953). Kart. 139. Sign. b. č.: Vozrožděníje – spolek karpatoruských studentů. Korespondence (1924-1930). [Počet listů: 1-214].
21. ÚDUK-AUK. F. 63. Kart. 343. Sign. b. č.: Vozrožděníje – spolek karpatoruských studentů. Korespondence (1923–1927). [Počet listů: 1-155].
22. ÚDUK-AUK. F. 63. Kart. 343. Sign. b. č.: Vozrožděníje – spolek karpatoruských studentů. Korespondence (1927–1929). [Počet listů: 1-113].
23. ÚDUK-AUK. F. 63. Kart. 343: Sign. b. č.: Vozrožděníje – spolek karpatoruských studentů. Protokoly o schůzích (1922–1930). [Počet listů: 1-154].
24. ÚDUK-AUK. F. 63: Kart. 343. Sign. b. č.: Vozrožděníje – spolek karpatoruských studentů. Korespondence (1921–1923). [Počet listů: 1-40].

Науково-інформаційне видання

**ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ –
письменник, педагог, священник,
діяч культури та освіти (1803–1865)**

Матеріали симпозиуму,
присвяченого 220-й річниці від дня народження
Олександра Духновича
(22 квітня 2023 р., м. Ужгород, Закарпатська область)

Загальна наукова редакція – Маріан Токар
Коректура авторська
Відповідальний за випуск *Герцог Юрій*.
Комп'ютерна верстка *Кокіної Ренати*.
Дизайн обкладинки *Кокіної Ренати*.

Підписано до друку 20.04.2023. Формат 64x84/16.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура Cambria.
Умовн. друк ар. 18,б. Тираж 200 прим. Замов. № 83К.
Оригінал-макет виготовлено та віддруковано у ТОВ «РІК-У»:
Свідоцтво Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року

Д 85 **Олександр Духнович – письменник, педагог, священник, діяч культури та освіти (1803–1865):** Матеріали симпозиуму, присвяченого 220-й річниці від дня народження Олександра Духновича (22 квітня 2023 року, м. Ужгород) / Під заг. наук. ред. проф. М. Токаря; відп. за вип. Ю. Герцог. Ужгород: РІК-У, 2023. 320 с.

ISBN 978-617-8276-16-4

Вшанування у 2023 році на державному рівні пам'ятних дат і ювілеїв видатних особистостей, серед яких і урочисте відзначення 220-х роковин від дня народження Олександра Духновича – письменника, педагога, священника, діяча культури і освіти, проводиться згідно з Постановою Верховної Ради України від 17 грудня 2021 року №1982-ІХ.

До збірника увійшли статті та повідомлення, присвячені цій події.
Видання розраховане на широку читачьку аудиторію.

УДК 821.161.25(477.87)"18"(06)